

HOLMI

III. évfolyam 9. szám

1991. szeptember

Szerkesztő: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán,
Lakatos András, Ludassy Mária, Mándy Iván, Megyesi Gusztáv, Petri György,
Szalai Júlia, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia, Závada Pál.

Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Domokos Mátyás*: Pályázati beszámoló • 1095
Bodor Ádám: Természetrajzi gyűjtemény
Sinistra körzetben • 1097
Sashegyi Oszkár: Széchenyi önismerete • 1102
Spira György: A hangfogótól megszabadult Széchenyi • 1119
Csorba László: A beteg Széchenyi • 1130
Dávidházi Péter: Az együttműködés örök dilemmája • 1140
Lányi András: „Egy Karamazov a fogalmak világában” • 1149
Imre Flóra: Rosszkedvű morgolódás • 1170
A próza ez • 1171
Rakouszky Zsuzsa: A csúf fodrászlány • 1171
A szomorú feleség • 1172
Az özvegy • 1172
Szabó Sándor: Dél van, drága • 1174
Kukorelly Endre: Nem készülök föl semmire • 1174
Simonyi Imre: Krúdy • 1178
Mianyánk • 1179
Léderer Pál: A halászlék sokféleségéből
levonható mélyebb következtetések • 1181
Kurdi Imre: Igen, tényleg irtam egy verset ott • 1193
Vannak dolgok • 1193
Sic transit • 1194
Csengery Kristóf: Extraszisztolék • 1194
Itt állok • 1195
Hárs Ernő: Szeptember tenyerén • 1195
Eörsi István: Idóm Gombrowiczsal (IV) (Részlet) • 1196
Csordás Gábor: Átváltozások • 1202
Marosi Ildikó: Zérusponton • 1204

- Somlyó György*: Előhang • 1211
Luíz de Camões: A folyóhabok zavarosra válnak • 1214
 E Babilonban, hol tápanyagot kap
 (*Hárs Ernő fordításai*) • 1214
 A szerető így válik szeretetté • 1215
Mark Alexander Boyd: Venus és Cupido • 1215
Estienne Pasquier: Köszöntlek, ó klimakterikus év • 1216
 Lesbiát én... • 1216
Nicolas Le Digne: Gratia plena • 1217
Pierre Poupo: Ha szonettet... (*Somlyó György fordításai*) • 1217
Somlyó György: Alkalmi szonett • 1218
Váradý Szabolcs: Szerkesztői üzenet • 1219

FIGYELŐ

- Réz Pál*: Hét jelző, rövid kódával (Esterházy Péter:
 Az elefántcsonttoronyból) • 1220
Tarjányi Eszter: „Istenről kell írni, nem a pápistákról”
 (Marianna D. Birnbaum beszélget
 Esterházy Péterrel) • 1222
Bán Zoltán András: Szamaragolás a Pegazuson
 (Kántor Péter: Napló. 1987–1989) • 1224
Hajdú Gergely: A testmeleg forradalma
 (Karácsony Benő: Líra) • 1226
Békés Pál: Az írás a falon
 (Graffiti – Finn falfirkák – Állítsátok meg
 a világot! Ki akarok szállni) • 1230
Ács Margit: A tabuk megtépázása
 (Luis Buñuel: Utolsó leheletem) • 1235
Harmat Pál: A pszichohistória és akiknek nem kell
 (Erik H. Erikson:
 A fiatal Luther és más írások) • 1241
Kovalovszky Márta: Ideiglenes, állandó Új Magyar Képtár
 Székesfehérvárott • 1243

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjesztő a Magyar Posta és a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat
 Előfizethető Pécsi Júlia címen: 1136 Budapest, Pannónia u. 30. V. 2.
 Előfizetési díj fél évre 250, egy évre 500 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
 A lényezedést az ARGOS Kft. végezte
 Nyomtatta a 4-Team Kft.
 Vezető: Kovács Judit

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

PÁLYÁZATI BESZÁMOLÓ

A *Holmi* szerkesztősége 1990 novemberében novellapályázatot hirdetett, amelytől „a kortárs magyar novellairói kedv felpezsdülését” rcmelte. A meghirdetett pályázatra, amelynek 1991. május 1-je volt a határideje, kilencszázharmincnyég pályamű érkezett, négy-százötvenhét szerző tollából. A novellairói kedv felpezsdítésének a kísérlete tehát teljes sikerrel járt. A beérkezett pályaművek nagy száma arra enged következtetni, hogy napjainkban legalább annyian írnak magyarul prózát, mint verset, s az anyag figyelmes átolvasása után, amelynek munkájában egész szerkesztőségünk részt vett, az is nyilvánvaló lett számunkra, hogy Kosztolányi Dezsőnek eredetileg a költészet művelőivel kapcsolatban papírra vetett megállapítása a prózaírás terén is érvényes és igaz: úgy látszik, hogy az elbeszélés műzsája sem tartozik a finnyás istennők közé, mert azoknak a hódolatát is válogatás nélkül és szívesen fogadja, akik pedig nyilvánvaló félreértésből szegődtek híveinek táborába.

De a legfinnyásabb esztétikai igényesség is jó érzéssel nyugtázhatja, hogy pályázatunk irodalmi célját is elérte; a beküldött anyag színe-jeva felülmúlta a kortársi magyar próza jelenlegi átlaghozamának figyelembevételével kialakult előzetes „termésbecslő” várakozásunkat. Sok jó s néhány kimagaslóan remek írást kaptunk, amelyeknek a létrejöttében szerepet játszott meghirdetett pályázatunk.

Egyetlen feltételünk, megkötésünk az volt, hogy a pályázók a kiírásban szerepelt tizenöt mondat közül szabadon, tetszés szerint válasszanak ki egyet írásuk kezdő-, illetőleg zárómondatául, „vendégszöveg” gyanánt. Ezzel a képzeletserkentő megszorítással a hagyományos magyar játékos kedvet szerettük volna ingerelni, s örömmel állapíthatjuk meg, hogy ez az elképzelésünk is eredményesnek bizonyult – összesen egyezerszázharmincnyégyszer fordul elő a pályázati anyagban valamelyik megadott mondat. Olykor több is, és voltak olyanok is, akik kizárólag ezekből a mondatokból szőtték meg elbeszélésüket. (S olyanok is persze, akik egyiket sem választották. Ezeket az írásokat, őszinte sajnálatunkra, nem vchettük figyelembe az elbírálás során, de ha a munka különben megfelelt a *Holmi* esztétikai igényeinek – mert ilyen írással is találkoztunk –, természetesen elfogadtuk közlésre.) Végül: voltak olyan résztvevők is, akik kísérőlevelükben vagy éppenséggel pályamunkájuk szövegében üzenték meg, hogy ezeket a mondatokat „nyakatekert szerkesztőségi agyalmányoknak” tartják. Nos, mindenkinek a véleményét tiszteletben tartva, úgy érezzük, hogy a pályázat lezárulása után s az eredményhirdetés során meg kell vallanunk azt is, hogy ezek a mondatok – Jókai Mórtól Karinthy Frigyesig – valamelyik klasszikus magyar novellaremeklés kezdő- vagy zárómondatai, s micsak „eloroztuk” őket. Egyébként mindazok multságára, akik ebben a játékban részt vettek, elkészítettük előfordulásuk statisztikáját is. Az alábbiakban az előfordulás gyakoriságának a sorrendjében közöljük minden egyes mondat eredeti írótulajdonosának a nevét, a mondat lelőhelyét (ez a mi „reprivatizációnk”) és az előfordulás számadatát.

A választott mondatok statisztikája

Senki se vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt. (Móricz Zsigmond: TRAGÉDIA – 161)

Halkan és gyorsan sírt. (Kosztolányi Dezső: OMELETTE À WOBURN – 152)

Némely embert a szerencse tenyerén hord, míg a másik ember számára csak azért tart tenyeret, hogy megpofozza vele. (Jókai Mór: A SZERENCSEFTLEEN SZÉL.KAKAS – 104)

Sokszor van az úgy az életben, hogy nem igazság az, ami igazság. (Tomörkény István: HAZAJÁRÓK – 103)

A halak nem hazudnak. (Karinthy Frigyes: ÍGY ÍRTOK TI. NÉHÁNY JEOPARDY-MONDÁS – 98)

A hegycsúcsok fölül vannak. (Karinthy Frigyes: ÍGY ÍRTOK TI. NÉHÁNY JEOPARDY-MONDÁS – 66)

Nagy csacsi a kicsike. (Mikszáth Kálmán: NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ – 62)

Ez délután volt, egy délután, a délutánoknak azzal a markáns ismétlődésével, ami már nem is emberi, istenem, egy délután! mit lehet várni tőle, nem igaz? ahogy mondaná valaki. (Karinthy Frigyes: ÍGY ÍRTOK TI – SZOMORY DEZSŐ: A DIÓ – 61)

A férfi bizalmasan az ágy szélére ült. (Hunyady Sándor: HAVASI LEVEGŐN – 56)

A főlébredés – igaz – elviselhetetlen szenvedéseket okoz. (Csáth Géza: ÓPIUM – 55)

Munka nélkül voltam; egy parkba vettem magam, ahol álmosan figyeltem a zöld szín játékát a gyepon és a fákon. (Gelléri Andor Endre: A SZÁLLÍTÓKNÁI. – 54)

Fényes délben a napszúrás úgy reszket a levegőben, mint valami hegyes, gonosz aranytű. (Kosztolányi Dezső: A KÖVÉR BÍRÓ – 51)

A legtöbbször itt kezdődik a gyógyulás, ha az embert álmában a nők látogatják. (Krúdy Gyula: A JKONYATI ELBESZÉLÉS – 46)

A fényes terebben leírhatatlan pánik tört ki. (Nagy Lajos: RAZZIA – 40)

Azt mondom, törje ki a nyakát az olyan építőmester, aki két egyforma házat épít egymás mellé. (Tersánszky Józsi Jenő: A/B. KAKUK MARCI – 25)

Ez a kis statisztika, amely valóban reprezentatív mintavételen alapszik, társadalomkutatók és lélekbúvárok számára szolgálhat bizonyos tanulságokkal. A *Holmi szerkesztősége* az irodalom szempontjából azt a körülményt tartja igazán figyelemre méltónak, sőt bizonyos értelemben figyelmeztetésnek is, hogy a pályázatra küldött majdnem egyezer novella szinte kivétel nélkül a megélt élet anyagát dolgozza fel. Az elbeszélések belső, történeti ideje elsősorban többséggel a második világháborútól napjainkig terjedő időszak, és szó szerint egy kézen meg lehet számolni az úgynevezett „történelmi elbeszélés” műfajába sorolható pályaműveket. Írók és olvasók akaratlan népszavazása ez, amelynek eredményét bárki magában is értelmezheti.

A szerkesztőség a pályázat minden egyes résztvevőjének köszönetet mond azért, hogy kéziratával támogatta vállalkozásunkat. Ezúton tudatjuk, hogy levél kíséretében minden kéziratot visszaszármasztatunk.

Jó néhány, tehetségre valló, de közlés szempontjából kiforratlan írást is kaptunk. Szerzőikkel levél útján igyekszünk személyes kapcsolatot teremteni.

Díjaink

Az eredeti kiírásban, „*tekintettel a forint viszonytárságos helyzetére*”, naturáliákban határoztuk meg a pályadíjakat, de a naturáliák ármozgásai (az arany és a bor ára emelkedett, a búzáé csökkent) beláttaták velünk, hogy ez sem abszolút irányadó mérce. Szerencsére a Magyar Hitelbank pályázatunk nagyvonalú szponzoraként, amit ezúton is köszönettel nyugtázunk, lehetővé tette, hogy minden díjkategóriát az arany árához igazítsunk. Ennek értelmében az I. díj: 62 700 Ft; a II. díj: 34 200 Ft; a III. díj: 22 800 Ft.

A PÁLYÁZAT VÉGEREDMÉNYE

- I. díj: Bodor Ádám: TERMÉSZETRAJZI GYŰJTEMÉNY SINISTRA KÖRZETBEN
II. díj: Békés Pál: BOR
Parti Nagy Lajos: A HULLÁMZÓ BALATON
Tandori Dezső: KIS BÁLKIRÁLY
III. díj: Bodor Béla: A DIONÜZOSZ-DOBÓKOCKA
Glauziusz Tamás: PHOENIX ÉS LÓFAROK
Kapecz Zsuzsa: A MACSKA
Németh Gábor: Ő MEG MONDATOKKAL FIZET

Közlésre a következő novellákat fogadta el a szerkesztőség: Békés Pál: FRÍZ; Deák Márta: FIASKÓ; Eörsi István: A TEREMŐR SÍRÁSA; Gere István: RÍTUS ÉS RÖGTÖNZÉS, SZERETNÉLEK LÁTNI; Kapecz Zsuzsa: DÉLUTÁN A MCDONALD'SNÁL, A HALAK NEM HAZUDNAK, AZ ANGYALOK MÁR A VÁROSBAN VANNAK, BORLEVES, DÉLI SZÉL ÉS SZÉP IDŐ; Magyar László András: AZ ÉRTELMEZŐ; Parti Nagy Lajos: WALDTROCKENKAMMERI ÁTIRATOK; Podmaniczky Szilárd: PÁLYÁZAT; Rákóczy György: GYLKOSSÁG; Sárosi István: RÖHEJ.

A díjnyertes és közlésre elfogadott novellák ez év szeptemberétől kezdve folyamatosan jelennek meg a *Holmiban*.

Budapest, 1991. július 1-jén.

*A szerkesztőbizottság nevében:
Domokos Mátyás
a prózarovat szerkesztője*

Bodor Ádám

TERMÉSZETRAJZI GYŰJTEMÉNY SINISTRA KÖRZETBEN

A legtöbbször ott kezdődik a gyógyulás, ha az embert álmában a nők látogatják. Máskor éppen a bajok köszöntenek be azzal, ha egy nő teljes pompájában megjelenik.

Gabriel Dunka meztelen nőt életében először harminchét éves korában látott. Igaz, törpe volt. Az épülőfélben lévő Vale Sinistra-i börtöntől a néptelen országúton hazafelé tartott piros furgonjával, amikor Elvira Spiridon leintette. Aznap kora hajnaltól havas eső zuhogott, a patak menti fenyők, kutyabengék közé nyirkos köd ereszkedett, szélről hajtott foszlányok húztak át az út fölött; közöttük porcelános fénnel az ázott asszony alakja csillogott. Nem volt rajta semmi ruha, csak súlyos haja tapadt mint sza-

kadozott rossz sál a nyakára. Combja, ágyéka mintha kivirult volna a tavaszi fergetegben, fenyőtüvel, kék, fehér és sárga virágszírommal volt tele.

Gábrriel Dunka látásból ismerte az asszonyt, aki a Prislop-hágón lakott, és gombás tarisznyákkal, áfonyás puttonyokkal a hátán a gyümölcsbegyűjtő felé menet gyakran elhaladt a kerítése előtt. Arra azért soha nem gondolt, hogy egyszer meztelenül intgetve pont rá vár majd az országút mentén. Nem szívesen ugyan, de fölvette.

Nem maga mellé ültette a vezetőfülkébe, a raktérre, az ablaküveg szállítására szolgáló léckeretek közé fektette, nehogy valaki meglássa. A furgon nem a sajátja volt, ő csak üveglapot szállított a Colonel Dragomirban levő műhely és a Vale Sinistra-i építőtelep között, a börtönigazgatóság és a hegyivadász-parancsnok külön engedélyével furikázott az utakon. Furcsán vette volna ki magát, ha valami hatósági ember vagy akár csak egy helybeli paraszt meglátja, hogy szolgálati idő alatt, a sárga rendszámú hivatalos kocsival meztelen nőket fuvaroz. Elvira Spiridon a lécek mellé nyújtóztatta, és rácsapta az ajtót.

Gábrriel Dunka a nőnek a hasáig ért, most kissé megszdült, hogy a köldökszaggal együtt szívta be róla az eső illatát.

Amint hazaérkezett – egyszerű, kopár falusi udvaron lakott egy fészerben, amely egyúttal műhelyul is szolgált –, egyenesen az ajtónak lárolt, hogy az asszony feltűnés nélkül bejuthasson. Tudta, a patak túlsó partjáról szomszédai minden mozdulatát távcsövön figyelik; aligha lehet betelni egy törpe látványával.

Amint az sejthető volt, Elvira Spiridon nem járt a legtisztább utakon. Aznap reggel két társával megpróbált kiszökni az országból, de számára már a kezdet kezdetén balul ütött ki a dolog. Mustafa Mukkerman, a török kamionos, aki a Beszkidékből fagyasztott birkát szállított a Balkán déli csücskei felé, és a kampókon lógó húсок között úgy mellékesen néha mindenre elszánt embereket is kicsimpézett, őt nem vette föl. Beszálláskor derült ki, a sofőr régen megesküldött, nőt nem szállít, egyszer valami némbertelerondította neki az egész kocsit. Társai elmentek, Elvira Spiridon ott maradt az úton, ráadásul anyaszült meztelenül.

Aznap kora hajnaltól esett az eső, a kamionra várók levetköztek, hiszen azott ruhával nem ülhetek be a zúzmarrás, fekete éjszakába; az maga a halál. A ruhát a külön erre a célra tartogatott föliatasakba gyömoszölték, azzal, hogy majd útközben, a raktéren felöltöznek. Az asszony kis ideig luzakodott ugyan a sofőrrel, de hiába. Mire észbe kapott, ruháival a kamion máris tovagurult. El délnek, a Balkán felé, amerre éjjel és nappal a szabadság fényei villóznak. Elvira Spiridon ott maradt meztelenül a nagy szürke köd kellős közepén.

Egy darabig bögött, aztán erőt vett magán, tépett egy örökzöld repkénylevelet, és a hasa alá biggyesztette. Biztos régi képeken láthatott ilyesmit. De hát a szél hamar lekapta a levelet onnan.

Elvira Spiridon fenyők, csupasz nyírek, kutyabengék között kóborolt délelőtűg, míg nem a város felől, a köd mélyén föltűnt az üveges törpe furgonja, lökhárítóján a messzire világító sárga kormányzati rendszámmal. Nem tévedhetett, a hegyivadászok járművein kívül, amelyeket köhögő hangjukról messziről föl lehetett ismerni, ez az egy piros, félig-meddig civil külsejű gépkocsi futott az egész hegyvidéki körzetben. Az asszony hajnalban látta Vale Sinistra felé menct, tudta, valamikor a délelőtt folyamán visszatér.

Gábrriel Dunka szokatlan termete ellenére állami alkalmazott, iparosember volt, az akkor épülő Vale Sinistra-i börtön ablakaira ő homályosította az üvegeket. Valahány-

szor egy-egy adaggal elkészült – hetenként öt-hat ablakra valóval –, a rakománnyal ő maga indult a helyszínre. Fészere közepén hatalmas, homokkal tele láda állt, a homok alatt síkűveg lapult. A törpe mezítlábasan addig sétált a ládában, amíg léptei alatt az üveg átlátszatlanra karcolódott.

A láda mellett is halomban állt a homok, Gábriel Dunka Elvira Spiridont arra fektette.

„Turelmét fogom kérni” – mondta neki halkán, elfogódott hangon –, „mindjárt keresek magának egy-két megfelelő ruhadarabot.”

Addig is majdnem kettébe tépett egy barna papírzsákot, amit addig a padlón tartott, kibontotta, és a nőt betakarta vele. Elvira Spiridon réseiből, zugaiból még mindig esővíz szivárgott, szétfutott alatta a homokon.

„Maga igazán nagyon rendes” – jegyezte meg Elvira Spiridon. – „Bajban ismerni meg az embert.”

„A baj, az megvan” – hagyta rá a törpe. – „Azért is megkérném, ne nagyon mozogjon, maradjon fekvé. Én ugyanis nem látsszom ki az ablakon. Szomszédaim, ha bármi mozgást látnak, megtudnák, idegen van nálam.”

Gábriel Dunka megtömté fűrészporról, fenyőtobozsal a vaskályhát, begyűjtött, s később a lobogó rakásra még egy jókora hordódongát is dobott. Nemrég szüntették meg a közeli gyümölcsbegyűjtőt, s az udvarán roskadozó öreg hordókat hamar széthordták tüzelőnek. A donga most kékes, zöldes gáznyelveket eregetve, gyümölcsillatúan patogott. A tépett papírzsák alatt Elvira Spiridon vacogott.

„Én már rég megszáradtam volna” – jegyezte meg kissé zavartan Gábriel Dunka, félig-meddig tréfának szánva. – „Mivelhogy kisebb vagyok. Az természetes, ha a kisebb dolog, például a törpe, hamarabb szárad.”

„Máris tanultam valamit” – hallatszott Elvira Spiridon hangja a papírzsák alól. „Na de azért az, hogy törpe, az talán túlzás.”

Gábriel Dunka minden vagyonát egy elnyűtt, kopott vulkánfiber bőröndben tartotta, amely polcként szolgált fekhelye és a fészker nyírkos fala között. Most fölnyitotta, belekotort könyökig elmerülve a sok szürke, sárga, foltos, bogárjárta, egérszagú ruhanemű között. Kiválasztott és maga mellé készített néhány darabot.

„Van elem a rádiójában?” – kérdezte váratlanul Elvira Spiridon. – „Talán bemondanak majd valamit.”

„Vanni van. De én szeretem hallani, ha valaki közeledik. Nem kizárt, szomszédaim mégiscsak gyanút fogtak.”

„Én nem félek maga mellett. Bármi történjék, biztos kitalál valamit. Ne vegye sértesnek: talpig férfi.”

„Kösz. Tudja, néha meglátogat egy-két ezredes, kíváncsiak, hogyan készül, mitől lesz olyan hamvas, párás az ablaküveg.”

„Ó.”

„Azért nem gyakran. Mindenesetre, ha sor kerülne egy ilyen megjelenésre, ne látsozójék ki magából semmi. Még a szuszogás is legyen mellőzve.”

Gábriel Dunka fölnyalabolta a halom kiválogatott ruhát, és Elvira Spiridon elé borította. Föllebbentette az asszonyról a foszlott papírlepedőt, és nekilátott, hogy felöltöztesse. Egy pántos rövidnadrággal próbálkozott, de bárhogy is erőltette, az egyik lábón is csak a térd alá jutott vele.

„Sejtettem, nem lesz jó magára. De az ember csak úgy látatlanban még nem adja

fel. És bocsásson meg, most nagyon furcsán érzem magam. Gondolom, attól, hogy a bőréhez értem. Gyönyörteli érzés, kicsit szédülök. Az is lehet, mindjárt megfulladok.”

Eltávolodott az asszony közeléből, a vízzel tele vödör fölé hajolt, egész arcával megmerítkezve hatalmas kortyokkal lefetyelt. Nem törülközött meg, hagyta, csorogjon végig a víz a nyakán.

Elvira Spiridon maga kezdett öltözni, egyik, majd másik lábára is egy-egy nadrágot húzott, két zubbonyt az ujjaknál fogva összekötözött, s betakarta magát.

A törpe edényeket csörögtetve foglalatoskodott. Egy lábasba vizet töltött, a kályha mellett állva kivárta, míg forrni kezd, akkor telehintette száraz áfonyalevével. Egy ideig állni hagyta, aztán két bádogcsuporba osztotta. A kész teába jócskán töltött egy literes üvegből. Kék denaturált szesz volt benne. Végül az egyik gőzölgő csuprot Elvira Spiridon közelében a homokba állította.

„Proszit. Isten hozta. A fennvaló akarhatta, hogy így történjék.”

„Remélem, nem leszek terhére.”

„Ha nem mozog, akkor nem nagyon. Akkor addig marad, amíg jól érzi magát. Vagy amíg nekem kell távoznom innen. Ez hamarosan bekövetkezhet.”

„Igazán sajnálnám.”

„Pedig előfordulhat, egy szép napon elmegyek. Nem a messzi délre, kedves Elvira, hanem lakónak a Vale Sinistra-i múzeumba. Nemrég eladtam magam nekik, most már hozzájuk tartozom. Eladtam a csontvázamat a természetrizai gyűjteménynek. Tudja, azok beszerzik az ilyesmiket. És ami nem mellékes: előre kifizették.”

„Ó, magam is hallottam, a körzeti múzeum telis-tele eredeti holmival.”

„Nos, igen. És, gondolom, biztos majd ők is futnak a pénzük után, s kérdés: megvárják-e, amíg annak rendje-módja szerint földobom a tappancsot. Ki tudja, egy szép napon értem jönnek. Ízlik a tea?”

„Épp dicsérni akartam.”

„Akkor talán jobb is, ha most elhallgatunk. Az üvegnek is füle van.”

Odakünn alkonyodott, bekéültek az apró ablakok. Gábric Dunka megvárta, amíg annyira besötétül, hogy arca tükröződni kezd az üvegen, akkor föllöbönt egy gallyat, lángjával gyertyát gyújtott, és megborotválkozott. Nedves bőrén eldörzsölt egy fél marék kakukkfüvet. Régi, sárgás, puhára mosott ingecskét vett magára, és régi iskolai egyenruhája zubbonyát, ami ráncosan hevert a bőrrönd fenekén. Elérkezett a nap, amikor újra magára ölthette.

„Biztos látja, kicsit izgulok” – suttogta – „Ma este először lesznek nővel. Nézze csak, még a haj is remeg a fejemen.”

„Semmi ok az idegességre” – felelte Elvira Spiridon –, „nem olyan tudom is én, milyen különös ügy. Hallomásból azért bizonyára tudja, miből is áll a dolog.”

„Szégyenszemre meglehetősen járatlan vagyok. Pedig a törpéknek meglehetősen jó a hírük.”

„Éppen azért, nyugodjék meg. Gondoljon csak arra, magam is kutya helyzetben vagyok.”

Gábric Dunka megremegett, nagyot sóhajtott. Késégekívül a papírzsák alól az asszonyi bőr egy-egy nyugtalanító fehér folja egészen más volt, mint a legelső látomás. Amikor az asszony csatakosan, félelemtől lila állal, kifehéredett orral, vértelen fülcimpákkal az országúton elébe állt.

„Ne vegye parasztságnak” – szólalt meg újra halkán, felindultan –, „de most kis időre magára hagyom. Csak akkor térek vissza, ha megnyugodtam. Nem tudom, mi

van velem, de el kell mennem, mert rettentő furán érzem magam. Félek, még megölöm magam.”

„Jól van, Dunka úr, menjen. Fújja ki magát. Ha megengedi, míg maga oda lesz, néha töltök magamnak. Mire hazatér, bemelegedek.”

Colonel Dragomir egyetlen főutcáját, amely a völgy alján, a patak vonalát követve kanyargott a hágó felé, nem világították. Errefelé az emberek, ha sötétben találkoztak, a szagukról ismerték föl egymást. Gábiel Dunkáról, aki a távoli fényektől derengő pocsolyák között botorkált, messziről azt lehetett hinni, egy kutya. Csak a léptei cuppogtak a sárban másként.

Kisétált a faluból, a Nopriz ellenőrző pontig gyalogolt, ahol az elkerített Dobrin rezervátum bejárata állt. Az erdőségben medvéket tartottak, az utat sorompó zárta el, mellette őrszoba.

Máskor is előfordult, hogy Gábiel Dunka fölkereste Jean Tomoioaga ezredesét, aki az őrszobán lakott, és évek óta egymaga szolgált a poszton. Ha megjelent nála Gábiel Dunka, az ezredes nyomban leterítette a padlóra zöld-fehér kockás ingét, előkerült pár fafigura, különleges színű kavics: lejátszottak néhány parti sakkot.

Most is így történt, de Gábiel Dunka elég hamar belefáradt a játékba. Jean Tomoioaga ezredes észrevette, máshol jár az esze, és elnézően figyelmeztette tévedéseire. Így is, aznap este a törpe minden játszmáját elveszítette.

„No, mi a baj? Csak nem te is a halas emberrel találkoztál?” – kérdezte végül az ezredes.

A Dobrin erdőségeit akkoriban egy bukovinai járta, egy vörös hajú, tolakodó ember, aki mindenkire rá akart tukmálni egy lapos orrú, bajszos, csúf halat.

„A baj sokkalta nagyobb” – mondta Gábiel Dunka. – „Menedéket kerestem nálam egy asszony, a neve Elvira Spiridon. Vigyétek onnan.”

Én mindezeket személyesen Jean Tomoioaga ezredestől tudom. Évekkel később, amikor zsebemben görög útlevéllal, vadonatúj metálkék Fiat Regatámmal végiggurultam a Vale Sinistra fölötti falvakon, és Elvira Spiridon nyomát kerestem, legvégül Jean Tomoioaga ezredesnél kötöttem ki. Annak idején alaposan kifaggatta Gábiel Dunkát, ő mesélte el nekem is töviről hegyre, hogyan végezte egykori kedvesem, Elvira Spiridon. Akire éveken át hiába vártam a szabadság verőfényén, a messzi Balkánon.

Bármennyire orroltam is a törpére, gondoltam, azért fölkeresem, elvégre valamikor közeli ismerőscim közé tartozott. De Jean Tomoioaga ezredes lebeszélt: a Vale Sinistra-i börtön rég megépült, Gábiel Dunka műhelye, ahol az üveget homályosította, megszűnt. Ha már mindennáron tudni akarok róla valami közelebbit, legjobb, ha Vale Sinistrán, a természetrajzi gyűjteménynél érdeklődöm.

Sashegyi Oszkár

SZÉCHENYI ÖNISMERETE

Széchenyi István *ÖNISMERET* című műve, a magyar politikai prózairodalomnak e rekeke, mindmáig nem jelent meg teljes, összefüggő szöveggel, kihagyások és félreolvasások nélkül. Ennek oka egyrészt az *ÖNISMERET* kéziratának hányatott sorsa, másrészt az, hogy a különböző időkben és helyeken előkerült kéziratrészek kiadói, főképpen Tasner Géza, Tasner Antalnak, Széchenyi útkarának fia, de még a kitűnő történész Károlyi Árpád is, az általuk kiadott szövegeket önkényesen megcenzúrázták. Az előbbi – sajnos jóvátehetetlen módon – a kézirat általa kiadásra alkalmatlannak ítélt lapjain a botrányosnak talált részeket teljesen olvashatatlanná tette. Károlyi legalább ez utóbbi hibát nem követte el: amit a kiadásból kihagyott, a kéziratban érintetlenül hagyta.

A Szépirodalmi Kiadó *Magyar Remekírók* című sorozatának szerkesztőbizottsága már régen tervbe vette Széchenyi István válogatott műveinek kiadását s ebben az *ÖNISMERET* teljes szövegének közlését. Különösen szívügye volt ez az irodalomtörténész és író Sőtér Istvánnak, valamint a kiadó igazgatójának, Illés Endrécnek. A sajtó alá rendezés elkészültét ők már nem érhették meg.

Az *ÖNISMERET* különleges helyet foglal el Széchenyi irodalmi műveinek sorában. Döblingi évei első szakaszának, a hosszú hallgatásnak évei után akkor fogott hozzá megírásához, amikor – a krími háború befejeztével – már reménykedni kezdett az ország sorsának jobbra fordulásában. Kilenc hónapig dolgozott a könyvön, amikor is kezébe került az a *RÜCKBLICK* című politikai propagandairat, amelyet az ő erre adott válasza, az *EIN BLICK (EGY PILLANTÁS)* tett emlékezetessé. Emiatt az *ÖNISMERET* befejezetlen maradt, de még így is ez Széchenyi legterjedelmesebb műve. Emellett más szuperlatívuszok is jellemzik: e munkájának sorsa volt a leghányatottabb, pedig ez az ő legszubjektívebb, egyben legművészi, de az olvasók számára a legkevésbé hozzáférhető műve. Még a szakemberek számára is csak akkor válik majd igazán ismertté, ha már egyvégtében, teljes és az eredeti kézirat alapján javított szövege lesz olvasható. Minthogy ez eddig nem történt meg, a szakirodalom még nem tisztázta végérvényesen Széchenyi e munkájának lényeges kérdéseit.

A teljes anyag ismeretében most már mindenképp meg kell állapítanunk, hogy az *ÖNISMERET* nemcsak befejezetlen, hanem nyers kézirat formájában maradt ránk, amely, mielőtt a szerző sajtó alá bocsátotta volna, stílszerkesztésre várt. Erre mutat a számos, Tasner Antalnak szánt magyarázó feljegyzés, amelyekkel Széchenyi német nyelven precizírozza, mit is akart pontosan mondani, valamint a harmadik részben egyre nagyobb méreteket öltő csak idegen, főleg német nyelvű szövegrész; helyenként egy-egy lapon a szöveg egyharmad része német, mintha Széchenyi ekkor már nem fordított volna sok gondot a magyar nyelven való pontos fogalmazásra, rábízva azt hútitkárára, aki azonban ezt a munkát betegség miatt már nem tudta elvégezni.

De tartalmilag is gondot okozott a mű szerkezeti tagolása, amit a szerző nem végzett el, s ami ugyancsak Tasner Antalra várt volna. Károlyi Árpád, a mű nagyobbik felének első kiadója az általa kiadott részt önkényesen leválasztotta az egészről, s azt NAGY

MAGYAR SZATÍRÁ-nak nevezte el, azt állítva, hogy az merőben különbözik az ÖNISMERET derűs elmélkedéseitől: benne már a „kétségbeesett” Széchenyi szólal meg. Ezzel szemben Viszota Gyula bebizonyította, hogy nem két, hanem egyetlen művel van dolgunk: az ÖNISMERET összetartozó alkotás. Kosáry Domokos szerint a munka ennek ellenére sem egységes: Széchenyi írás közben találta meg mondanivalóját, lépett fejlődése egyik szakaszából a másikba.

Annak, hogy az ÖNISMERET alapvető kérdései tisztázatlanok és vitatottak voltak, egyszerűen az az oka, hogy a terjedelmes írásmű kéziratának fontos része, a 196–200. főlíók anyaga ismeretlen, és a többfelé szakadozott kiadás folytán az egész mű áttekinthetetlen volt. Nem véletlen, hogy Tasner Géza az említett főlíók anyagát nem adta ki, az csak néhány éve jelent meg H. Boros Vilma gondozásában.¹

A teljes anyag alapos vizsgálata ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy az ÖNISMERET tartalmi és formai szempontból nem két, hanem három egymástól elkülönülő részt foglal magában. Széchenyi politikai szemléletmódja, az önkényuralom teljes és határozott elutasítása a mű megírása közben semmit sem változott ugyan, de különböző az egyes részekben az abszolutizmus elleni támadásának módszere, kifejezési formája, a harag és gyűlölet érzelmi hőfoka. E változások külső okokra vezethetők vissza, amelyek a hang- és formaváltozások időpontjainak vizsgálata révén könnyen kideríthetők.

A továbbiakban annak bizonyítására, hogy az ÖNISMERET egyetlen célkitűzést követve, három önálló részt foglal magában, megvizsgáljuk a hang- és formaváltások időpontjában bekövetkezett eseményeket, majd mindhárom részből bemutatunk néhány részletet.

Széchenyi 1857. február 16-án fogott hozzá az ÖNISMERET megfogalmazásához, és két hónapon át, április 12-ig szinte naponként dolgozott rajta, anélkül hogy a mű témájában, hangvételében és formájában bármilyen törés volna észlelhető. Ez utóbbi nappal azonban bekövetkezik a téma- és hangváltás. Károlyi ezt (pontos dátumhoz nem kötve, hiszen e napok anyagát nem is ismerte) azzal magyarázza, hogy Széchenyi előre megsejtette a császári körút eredménytelenségét, s ebből fakadó elkeseredése váltotta ki azt a fordulatot, amellyel elhagyta az ÖNISMERET „derűs mezőit”, és nekifogott a NAGY MAGYAR SZATÍRA megírásának. Ez az állítása nemcsak megalapozatlan, hanem egyenesen ellentmond a tényeknek. Széchenyi már 1856 végén értesülhetett a sajtóból arról, hogy a császári pár 1857 elején Olaszországban, majd ezt követően Magyarországon is körutazást kíván tenni. Ez a hír azonban nem elkeseredést, hanem (Ferenc Józsefnek az 1856. évben más módon is békülékenységre utaló gesztusaival együtt) megkönnyebbülést okozott számára, és arra bírta, hogy mozgósítsa maradék erejét, a hosszú téllenség után megkísérelje újra akvizálni magát, amihez most már megvoltak a belső feltételek is: némileg megnyugodott, és újra erőt gyűjtött. Így fogott hozzá az ÖNISMERET megírásához.

Széchenyi már 196 főlíó alakú papírlapot írt tele apró betűvel, amikor 1857. április 12-én hivatalos megkeresést kapott kézhez, olyan tartalommal, amely őt rendkívüli módon felizgatta. Ebben Zala megye akkori „főnöke” felkéri őt mint a megye egyik földbirtokosát, hogy a megyén majd május folyamán átutazó császári pár hódoló fogadásának méltó megünnepléséhez a maga részéről is járuljon hozzá. (Bizonyára hasonló megkeresést kapott a többi megyebeli földbirtokos is.) Ezt a tervezett színjátékot találta ő megalázó, hazug komédiának. Nyomban el is határozta, hogy Béla fiát még a császár megérkezése előtt kiküldi Angliába, s így megkíméli attól, hogy részt kelljen vennie a hódoló fogadáson. Ettől kezdve az ÖNISMERET hangja fokozatosan megke-

ményedett, s az addigi általános ELMÉLKEDÉSEK helyét egy, a fennálló osztrák kormány elleni VÁDIRAT váltja fel. Nem véletlen, hogy Tasner Géza e lapok szövegét nem merete közreadni. E lapokon már nem általános témába ágyazva jelenik meg a politikai mondanivaló, hanem mindinkább ez kerül a központba, és nem névtelenül ítéli el a „fő és kivált szívtől nélküli kormányt”, hanem megnevezi Ausztriát, Ferenc Józsefet, Schwarzenberget és a császár többi tanácsadóját, akik felett kegyetlen bírálatot gyakorol. Ezzel kezdődik az ÖNISMERET második része, az a rész, amelynek az első rész elmélgései-ben filozófiai megalapozását adta. Az új rész immár konkrét formában adja elő azt a kritikát, amely elszórt utalásokban és burkoltabban, de félre nem érthetően már az első részben is benne foglaltatik. Ez azonban még nem szatirikus formában történik, erre csak a harmadik részben kerül sor.

Ott, ahol Károlyi Árpád a maga úgynevezett NAGY MAGYAR SZATÍRÁ-ját kezdi, semmiféle hang- vagy formaváltás nincsen, tartalmilag pedig két szorosan összefüggő részt vág mesterségesen ketté. A váltás jóval később, május 16-án következik be, ott, ahol Károlyi a maga szatírának nevezett publikációja hetedik fejezetét kezdi. Ezt megelőzőleg történt egy olyan esemény, amely Széchenyit lesújtotta, elkésérítette és felzaklatta. A császár és neje május elején lépte át a magyar határt, hogy tervezett körútját megkezdje. A magyar konzervatív urak az első napok tapasztalatai után úgy vélték, itt az alkalmas pillanat egy petíció átnyújtására, amelyben az ország legfőbb bajainak orvoslását kérik. A petíció – hódoló felirat formájában – május 9-én megszületett, s azt az ország előkelői közül százharmincegyen írták alá. Az uralkodó azonban a petíció átvételét kereken elutasította. A budai várpalotában lezajlott „hódolati bohózat” és annak híre, hogy Ferenc József nem volt hajlandó a petíciót a hercegprímás kezéből átvenni, késztette Széchenyit arra, hogy mondanivalóját a továbbiakban szatirikus formába öntse. Erről júniusban úgy nyilatkozott Szógyénynek, a felirat egyik aláírójának, hogy „a jelenlegi kormányt jó tanács nem lévén képes a jobb útra téríteni, nevetségessé tétele által kell azt megkísérteni”. Így jött létre az ÖNISMERET harmadik részeként a SZATÍRÁ. Ellentétben a két első résszel, ahol Széchenyi saját magáról mindig egyes szám első személyben írt, a harmadikban az író személytelenné vált, a háttérben maradt, s ha megjelenítette önmagát, azt vagy Szekirvári grófként tette, vagy mint már megholtól beszélt önmagáról.

A SZATÍRÁ elejétől a végéig párbeszédes formában íródott. A párbeszédes forma, a szatirikus jellemábrázolás, a vaskos humor kifejezetten a vásári bábjátékok stílusára emlékeztet, amelyeket Széchenyi kedvelt. A támadás legfőbb célpontja – akárcsak a VÁDIRAT-ban – maga a császár, de a középpontban mégsem ő, hanem a szüntelenül beszélő Bach áll, akinek jellemét: szolgálalkúságát, gonoszságát, hatalomvágyát a szerző rikító színekkel ábrázolja.

Széchenyi célkitűzése, politikai szemlélete az ÖNISMERET kezdetétől végéig a hang- és formaváltozások ellenére nem változott. Fő ellenségnek az abszolutizmust tekintette, az ellen küzdött teljes erővel. Nagy művében gondolatmenetét az önismeret fontosságának taglalásával kezdi, és oda tér vissza a mű vége felé. Számára az egyéni önismeret és a politika szorosan összefonódik. Amikor felveti a kérdést, mik a helyes önismeret megszerzésének külső feltételei, a kérdésre így válaszol: „Tökéletes világosság [értsd: nyilvánosság], teljes szabadságú eszme- és szócsere s korlát nélküli választhatása azon körnek, melyben mindenki forogni kíván.” Már itt is jelzi, de később még többször hangoztatja, hogy ezek egyszersmind a helyes politikának, kormányzásnak is feltételei, s annak, hogy azok az egyének kerüljenek vezető pozíciókba, akik adottságaik folytán

„a nemzet élén csudákat művelhetnek”, míg most (tehát a mű megírásakor) számos „tok-Hyppokratés gyógyítja... a világot s kivált az apostoli (!?) császár alatti tarkabarka népeket...”. Ez nyílt szembenállás volt, mindjárt a mű kezdetén, a fennálló ausztriai rendszerrel, amely a „nyilvánosság, azaz világosság” kizárásával, önkényuralmi módszerekkel kormányozta a soknemzetiségű Habsburg Birodalom „tarkabarka” népeit.

Az ÖNISMERET harmadik részében, a munka vége felé ismét szembe találjuk magunkat az önismeret politikai fontosságával, amikor azt a Szókratésznek tulajdonított erkölcsi elvet hangoztatja, amely szerint nincs nagyobb bűn annál, mint másokat vezetni, másokon uralkodni akarni, ahhoz való tehetség nélkül. Ez a gondolat Széchenyit gyakran foglalkoztatta, s életének különböző szakaszaiban más és más személyekre alkalmazta. Egykor Kossuth fejére olvasta, majd első döblingi éveiben maga ellen fordította e vádat, most viszont Ferenc Józsefben találta meg azt a bűnbakot, akire a felelőség teljes súlyát átháríthatta. Így vált az ÖNISMERET Széchenyi gyógyulásának eszközévé.

Részletek az ÖNISMERET-ből

I. ELMÉLKEDÉSEK AZ EMBER HIVATÁSÁRÓL ÉS A KORMÁNYOK FŐ FELADATÁRÓL

I. Önmegismerés

A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerék el s nyilváníták, melynél nagyobbat, hasznosbat és következetesbat a halandó ember e világon nem ünnepelhet. S ha azon sok ezer meg ezer bölcs, ki e földtekén élt, sok egyebben ezer meg ezer véleményekre el is szakadozott, egyben mégis mindannyian szorosán egyetértettek: abban ti., hogy az önismeret minden emberi bölcsességnek legmélyebb sarkalata!

S vajlon miért? Mert bár akarva, bár nem, mindenki tudja, érzi vagy legalább sejti, hogy e földön minden élőlénynek s ekképp az embernek is van valami hivatása, bizonyos rendeltetése. Vagy más szavakkal, hogy minden élőlénynek és ekképp az embernek számára is létezik bizonyos cél, bizonyos foglalatosság, mely hozzá leginkább illik, melynek legjobban megfelelhet, sőt melyen kívül sehol és soha nem gyakorolhatja Istentől nyert erejét, sajátosságát, tökélyét egész mértékben, egész kiterjedésben.

Állatoknál, legalább sokaknál, ezen rendeltetés világosabban nyilvánul, mint embereknél. Sőt bizonyos állatoknál egészen tisztán. Így például, a bival bizonyosan nincs alkotva arra, hogy nyulat fogjon; midőn viszont az agár nehéz tárgyonca elé fogva vajmi hiányos szerepet játszana.

Már embereknél kiismerni, elhatározni, hogy az egyik és másik mire való, mihez van legtöbb tulajdona, vagy (határozottabban kitéve) hogy micsoda körben, minő foglalatosságban felelhet meg legtökéletesebben céljának: ez már sokkal nehezebb, sőt általján véve oly nehéz, miszerint a legnagyobb ügyekezet és erőltetés dacára, csak felette ritkán sikerül kitapogatni és kiismerni, hogy ezen vagy azon egyén tulajdonképpen mire legalkalmasb, mire leghelyesb.

Minek következtében aztán ezer közt tán egyet-kettőt látunk csak, sőt tán egyet sem, ki abban a körben forogna, melyben mester lehetne.

Hivatal künti, sőt alárendelt körökben hány egyén létez, kiben oly tulajdon lap-pang, mely a nemzet élén csudákat művelhetne; midőn nem egy magas polcon álló státusembert látunk, ki inkább szabóműhelyben lelhetné fel Istentől rendelt műtételi körét.

Az elsőket a nyilvánosság (azaz a világosság) híja tartja állásukban lebilincselve, midőn az utóbbi *species* egyedül véletlennek, általános vakságnak, szemtelenségüknek és feljebbvalóik s munkatársaik hanyagságának, restségének köszönhetik hatalmas-kodásuk tág körét...

Mindezek szerinti elmúlhalan következménye az önismeret és azon mellékkörül-mények híjának, melyek az önismeretre vezetnek.

S valjon melyek azok a mellékkörül-mények, melyek az önismeretnek diadalát előse-gtük, sőt némileg feltételezik? Tökéletes világosság, teljes szabadságú eszme- és szó-csere s korlát nélküli választhatása azon körnek, melyben mindenki forogni kíván.

„Nevelés által az emberből mindent képezhetni”, azt mondják. Ámde, mert ez egy igen közönségs és a sok ismétlés által némileg felszentesített szójárás, azért igaz-e?

Igen, igaz, bizonyos ponug és bizonyos foglalatosságokra nézve. Így például nem tagadhatni, hogy bizonyos *diszciplína* alatt mindenkiből, ki testileg és lelkileg egész és ép, szabót, kádárt, kertészt, szakácsot, kocsis stb. s efféléit ki lehet képezni. Ámde még ezen egybehasonlítva alárendelt gyakorlatokban is lesz-e a kiképzett, a kinevelt egyéb, mint gyár, mint erómű, ha hiányzik benne azon isteni szikra, mely egyedül képes a halandót bármily kicsi műtételben is mesteri magasságra emelni!

16. Az ember testi és lelki szebbítése

A lakosok testi és lelki szebbítése, im, ez és csak ez lehet a kormányoknak legfőbb feladata. Minden mellékes tekintet e fő cél által háttérbe szorítottatik. És ha ez igaz – és én ezt tökéletesen igaznak tartom, jóllehet tán egy országolás sincs, melynek programja *bona fide* és egyszerűen csak ez volna –, ugyan mily színben jelenik meg mindazon szofizma, mely majd a jószívűség, majd az európai *aequilibrium*, majd a nemzeti méltóság és fény, majd a politikai szükség lárvája és maskarája alatt csúszik vajmi sok kormányi fogásokba és általános eljárásba? Valóban legnagyobb szánakozást gerjesztő színben jelenik mindezt meg – és ha gondolni lehetne, hogy nem felszínség, előítélet és hibás felfogás, éretlen teória és szenvedelmi vakság, de valami hidegvérű terv és szívtelen kombináció szüli mindazon balfogásokat, melyek a most felhozott fő céllal egyenes ellentétben vannak: akkor a szánakozást és *indulgentiát* bizonyosan mélyen érzett, soha meg nem szűnő és egészen megérdemlett gyűlölet váltaná fel.

...a szívnek sugarlása még nem elég a státus*machinának* elrendezési és forgatási mű-tételében, de ahhoz higgadt és bölcs fő is kell; mi ha... hibázik, és még jó szív sem engeszteli az isteni hatalmakat, akkor földindulás, vízár, dóghalál igazi élvezet azon nyomorhoz képest, mint amilyent egy szív és fő nélküli kormány fejt ki, és Attila kor-bácsa aránylag nem fáj, és a tatár sáskai pusztítás egybehasonlítva kicsi baj – mert a legdühösb elementáris bajokból csakhamar kiemelkedik az emberi faj, és azon sebek-

bűl is aránylag kevés idő alatt gyógyul, melyeket háború vagy invázió ütött – midőn egy fő és kivált szív nélküli kormány, mely a legalitásnak bitor maskaráját ölté ügyes *tartuffe* fogással magára, s mely egész tudományát Machiavelli *officinájában* szedte fel, s melynek ereje kirekesztőleg zsoldosainak és bakóinak számában alapul, oly átok, melyet nemzet csak akkor fog bosszúvágy nélkül eltűnni és elviselni, mikor utolsó csepp véréét lecsapolták.

II. VÁDIRAT FERENC JÓZSEF ÉS KORMÁNYA ELLEN

21. Schwarzenberg, a „főszakács”

...az emberek vagyonosb része általján véve sokkal többet eszik, mint amennyi egészségére szolgálna, és e szerint azon eledeleknek, melyeket magához vesz, nemcsak rossz vagy hozzá nem illő kvalitása hat károsan testére – de szerfeletti kvantitása is bár a legjobb és legcélszerűbb tápláléknak, bizonyos tényezője számtalan nyavalának.

Miután... kivált némi országban a vagyonosb rész kevés kivétellel a *fruges consumere nati* sorában leli dicső helyzetét, és némi körülmények közt, mikor nincs más dolga, mint „szót fogadni és kezét csókolni”, tán nem legbutább taktika evésben és ivásban és magaelszédítésben keresni némi kompenzációt, és miután az egész álladalomra nézve egy cseppet sem árt, ha némi tökfő korábban áll ki az útból, és legfőképp mert az ily Lucullus-féle lakomák felette sok *industrielt* tartanak jól megfizetett mozgásban, még nagy kérdés: a mindennap nagyobb és elterjedtebb divatba emelkedő trakták vajlon több kárt hoznak-e a világra vagy több hasznot?

A kimondhatlan baj csak az, hogy ilyféle ebédi és vacsorai elszédítésben nemcsak a *fruges consumens*ek vesznek részt, de azok is, kik legközelebb állnak a kormányrúdnál, sőt hogy az ilyesek magas állásuknál és e szerint különösen megkeresett voltuknál fogva még inkább ki vannak téve ily mindennapi *seduction*nak – és nem egy, kivált ki eddigelé egyedül becsületes polgári *Hausmannskostra* volt szokva, kénytelenül olyannyira felingerelt állapotba zavartatik azoknak szeszzei által, miképp megengedjük, bámulatosan kifejtetik bennük a képzeleti és költői tehetség, de annál mélyebbre süllyed a fagypontra alá gyakorlati eszük, mihez még ha státustudományi tökéletes *ignorantia* is járul, oly karikatúrával gazdagodik meg a világ, melynél nevetségesbet képzelné lehetlen, ha nem volna annyira „átokteli”.

Ha valaki a legközelebbi magyar tragédiának egybevonatját részrehajlatlanul átgondolja – hogy annak kezdetén minden magyar *nec unico quidem exceptio, bona fide* V. Ferdinánd koronás fejedelme mellett harcolt [– – –] később a nemzetnek csak kis frakciója hóbortozott republikai [– – –] tömkelegbe [– – –] az, ki mindezt részrehajlatlanul átgondolja, bámulni fog, de egyszersmind kíváncsi is lesz kikutatni, vajlon mily kútfőből veheti eredetét [– – –].²

Ezen elszakítást, annyira megy az ausztriai *hypocrisis*, azért vitték végbe (így hazudnak legszemtelenebbül), hogy az adminisztráció ezáltal könnyíttessék, holott a legbutább is átlátja könnyen, miszerint ezen elszakításban nem lappang egyéb, mint azon jól ismert machiavelli regula, *divide et impera* etc.

Olmütz falai közt rakatott mindennek sarkalata. S vajlon ki volt azon boldog főszakács, ki mindazon édességeket kitalálta, melyeken most a magyar és nemsokára az egész osztrák népkollekció untig rághat? Ezen főszakácsot kitalálni nem nehéz, mert

ki-ki tudja (és ez éppen nem *arcanum*), hogy az nem volt más, mint herceg Sch[warzenberg] öbaldogsága, ezen az egész világ előtt ismeretes, Angliában *reprobált*, Muszkaországban *repudiált* szívtelen csábító és vajmi tudatlan, annál bujább tábornok. Az olműtzi konferenciákban ezen boldog, meg [– – –] a státusnak másik oszlopa [– – –], ki korhelységben, a komolyság lárvája alatt különösen kitüntette magát mindenütt (kivált Triesztben), sokszor tátott szájjal elaludt s hortyogott, úgyhogy egy ott jelenlevő minden pillanatban azt tudta, az egyiket vagy másikat megüü a guta. Mindennap nagy ebéd volt, és szintezen tanú nem csudálkozhatott eléggé azon nagy darabokon és kivált azon tág pohárból csurgó nedveken, melyeket [– – –] *Legislator* vagy inkább *Organizátor* magába eresztett. A herceg számára ott azalatt mindenesetre erősítő kádfürdő készült, míg aztán *pro coronide* éjen át Madame de L[öwenthal], a zsidó huszár ezredesnek felesége inspirálta másnapi „nemzetholdogító” tetteire a boldogot.

Nero, Caligula – úgy mesélik –, ha vízhiány miatt már nemigen akart forogni a malomkerék, vér után szomjaztak, és akkor megint megindult egy kissé a karika. Úgy meglehet (és erről a boldognak számos ágyasai tudnának legbizonyosabbat mondani), hogy minden pozsonyi, pesti, aradi akasztásnál is egy kissé felemelkedett a hercegnek életkedve, míg – miután megboldogítá a világot és kivált Magyarországot – félrothadtan csakhamar kiadta első miniszteri páráját Bécsben, és csak az csudálatos, hogy mindazon ausztriai lángész, mely most az egész világot független újságikkal oly kitűnő bölcsességgel leckézi, még nem vouizált tiszteletére egy fehér márványú, ártatlanságszínű státuát.

Azon közönséges konfúzió alatt, melyhez képest senki sem tudta, valjon ki hát [– – –] a legfőbb úr, és legjobb akarattal sem volt képes magára nézve a legjózanabb utat kiválasztani, megjelent hadával herceg W[indisch-Grätz] Budán. Ha ezen valóban lovagi, magas szellemű és becsületes egyéniség megmarad helyén – bizonyos vagyok, minden, kis idő alatt, kellő vágásba jó, mert Magyarországon a dinasztia ellen soha nem volt rebellió, és mi azon kevés kicsapongókat illeti, kiket lány velejük republikai szférákba ragadott, azokat atyai bánásmód következtében megkötözte és lepökte volna a nemzet. De midőn látta, hogy bármerre forduljon (ha nem tud menekülni a csapdába és tömlöcbe transzfigurált honbúl), mégsem kerülheti el a bakót, akkor desperációból körömszakadtáig csapott maga körül, és még akkor is harmincezer letette fegyverét. És legőbb vezér undok akasztófán adta ki lelkét – holott hatalmában volt, ha ilyes kimondhatlan infámiát csak távolról is gyaníthat, legalább fegyverrel kézben drága áron eladni életét.

De W[indisch-Grätz] nem ígért elég vért, és azért rögtön elrúgták. És ekképp Madame de L[öwenthal]nak kedvére Haynau lépett szőnyegre, ezen különös egyéniség, ki a vérszopó úgrist és a nagy és lágyszívű szamarat tudta egyesíteni magos személyében, és ki aztán oly véresen gazdálkodott is, miképp, ha még akkor sem indult meg derekasan az olműtzi szárazmalom, például az aradi kötéljáró kis bohózat alkalmával, akkor a szegény nagy hatalmú impotens herceget valóban még meg is kell sajnálni.

29. Összeolvaszthatók-e a nemzetek?

Minden nemzetnek, mely életrevaló, megvan saját jelleme, melyből ha kirántják, kicsigázzák, nem lesz belőle egyéb, mint, Schiller szerint, kilombikált törköly – ki vajmi helyesen mondja: *Zum Teufel ist der Spiritus, das Phlegma ist geblieben.*

Csak buta vagy az igenis sok tudomány által kifincamlott eszű képzelgő ringathatja magát azon csalfa *aberratió*ban, mihez képest nemzeteket úgy lehetne egybekeverni és összeolvasztani, mint a spanyol elkészíti *olla podridá*ját, és mint tűz közelében elolvad a zsír.

Egyedül némi legmagosb fokra kiképzett egyéniségek veszthetik el nemzeti típusukat bizonyos pontig anélkül, hogy ezáltal becsükben csorba támadna. Így például az egészen kiképzett magyar, angol, francia, német, muszka közt alig lesz valami nemzetiségi különbség, míg bizonyos lángeszűek úgyszólván megszűnnek valami nemzetnek sajátjai lenni, de az egész emberi nem kincseivé válnak. És ez helyes, mert ezek alkotják azon kapcsot, mely nemzeteket egybenfüggő láncolatba fűz. Jaj azon nemzetnek azonban, mely nemzeti géniuszát elárulja és meggyilkolja, mert ha ezt cselekszi – és egyedül saját maga képes erre, mert minden külmegettámadás inkább csak edzeni fogja a nemzeti önérzést, megtörni soha, hahogy fizikai erő által egytől egyig minden tagját ki nem irtja –, mert ha valami nemzet maga cselekszi ezt, akkor előbb-utóbb, de minden bizonnyal az elaljasodás szurkaiba süllyed, és abba örökre eltemeti magát.

Egyetlenegy új karika után lehet az egész összerakandó gépnek mivoltáról ítéletet hozni. Ha az hibás, az egész *machina* is kénytelenül hibásan vagy éppen nem fog forogni – minthogy erőművben, valamint státus organizációjában is, kellőleg van valami egybenfüggés, melyet büntetlen félbeszakítani nem lehet.

Ha pedig valami erőműnek de egyetlenegy része sincs kellőleg elkészítve, de egytől egyig mind hibás, akkor lehet-e valami célszerűbbet azzal tenni, mint tűzbe vetni? Bizonyosan nem.

És éppen így vagyunk a *Neu-Östreich*-féle szerkezettel, mert semmi sincs, de legkisebb is, mit az új gépnökök, legalább mi Magyarországot illeti, kigondoltak volna, mi ha bölcsességnek nem is, legalább a *sens commun*nek viselné jelét. Az pedig, mit az egészre nézve hihetőképp meglehetősen haszonnal hoztak életbe, tökéletesen ki van vetkezelve minden becséből azon temérdek *birói* cifraság által, melyben Ausztria sokkal erősebben fulladozott, mint Magyarország saját zsírjában, és mely hasztalan és minden finansiális javulást lehetetlenné tevő cifraságot, a *tabula rasa* alkalmával, még egy valóban okos bécsi fiáker[es], például „Knackerl” is, az egész nagy állodalom kimondhatlan vigasztalására (a beamtereket persze nem számítván) kihagyta és a *viribus unitis* jelszónak sarkalatát nem a beamterekre és zsandárookra, hanem a nemzeteknek hajlamára és együtt tartó harmóniájára rakta volna.

És aztán ezen gyönyörű gépnökök azt íratják az újságokba, hogy már a magyarok részéről is ideje volna az elfelejtésnek, miután a fejedelem is már mindent elfelejtett, s hogy azért van még annyi teendő, és csak azért nem adott még a kormány *constitutiót*, melyet ígért, mert a magyarok nem szolgálnak és nem akarnak részt venni az új épület felállításában, miszerint német tisztviselőkkel, és pedig a legjobbakkal kell a magyar hont *gubernálni*, kiknek nélkülözése fájdalmasan érinti az új Osztrákia egyéb tartományait.

Bizonyos káplár, mondják, soha nem bírta felfogni, miért emlékeznek azok, kiket huszonöt, ötvennel, százal megüstelt, oly sokáig ezen kis mulatságra, holott ő, ki e *gratiát* kiadta, már rég elfelejtette azt – és most az *Allgemeine Zeitung* leveledzője. Bizonyos amatőr, ki legjobb értékeket elrabolta, vajmi volt jó barátomat tönkretette, sőt lesújtott, becsületemben, jó híremben untig gázolt, ámde mindezt szerencsésen már

régóta elfelejtette, most azt *praetendálja*, hagynék fel ezen számár *boudirozással* egyszer már, „*es schaut ja doch nichts heraus*”, és én is innám az ő példája szerint, és mert jótállhat az effektusért, a léthéi „*Gesundbrunnen*”. Mily furcsa követelés, ugye? De nem sokkal furcsább-e még az, hogy a magyar elfelejtse, miszerint hona *amputirozva* és hátramaradt része öt vérző darabra van szétszakítva, az országnak legjelesb fiai hol akasztófán lihegték ki lelküket, hol mint földönfutók nyomorultan veszték el, nagy számban pedig még ma is bujdosnak koldusbottal az egész világ hátán, jó hírért ezerévi *recollectiói*-val együtt lemoslékolták, leköpték; mikor megtört a vész, de egyedene egy magyarnak sem túrték őszinte szavát, pedig mindnyája nem volt rebellis (1?); de ehelyett jobbadán ignoráns fantasztákkal vagy teoretikus sehonnaikkal olyannyira eláraszták a magyar hont, és annyi kimondhatlan éretlenségeket halmoztak egymásra, és minden lépésükben a legalitásnak és jóakaratsnak lárvája alatt olyannyira kitüntették Machiavelli körmeit, hogy a magyar nemzetnek jövődjé alkalmasint örökre meg van semmisítve. Mindezt az augsburgi (azt lehetne gondolni, augsburgi virslirül van szó) javaslatára és tanácsa szerint a magyarnak („*denn das wird nachgerade am Ende doch schon gar zu langweilig*”, és br. Zedlitz öfötökfilkósága is unni kezdi ezt már) felejteni kellene, és pedig valjon miért? Mert Ferenc József, ki ezen kis időtöltésnek egyenes szerzője vagy *indirect executora*, mindezt lovagi szelleménél fogva már rég elfelejteni kegyeskedett.

30. Ferenc József tüköre

De Ferenc József valjon micsoda? Én csak annyit tudok, hogy osztrák főherceg, és többek közt Magyarország koronás *successora*; ha több, amint *de facto* valóban sokkal több is, kérdem: „mily joggal”, *jure successionis*? Nem, mert nem volt rajta a sor, és megkoronázva nincs, tehát egyenesen *jure gladii*. Ámde ha nincs igazam, és ő valóban magyar király – akkor, kérdem, miért nem kormányoz, és miért nem ítél tehát magyar törvény szerint? Miért nem tart magyar tanácsosokat is, legalább kihallgatásra? Ha pedig hódító, és pedig nem is egyéb, mint volt Normann Vilmos Albionra nézve, akkor mily joggal vagy mily szokás szerint hurcoltatott annyi áldozatot vesztőhelyre, hogy e tekintetben tán még Robespierre-t is legyőzi?

Hiszen hódító áttellenében nem létez rebellis, de egyedül *defensor*. Ilyeneket pedig soha nem volt szokás rendre kipusztítani. Legalább Nagy Sándor, Julius Caesar, Attila, Napóleon etc. a meggyőzteket lekötelezés által iparkodtak magokhoz édesgetni, midőn Ferenc József tanácsosbnak tartá – és ez egészen új, a felvilágosodott 19-ik keresztény századhoz vajmi nagyon illő *invenció* – felkötelezés által biztosítani a nemzet hajlamát. Miért nincs ez tisztába hozva? Mert, mint mondám, Ferenc József vagy törvényes magyar király, vagy legyőző, és ekképp miért nem jár az egyik vagy másik szerepben, minden fufang és miszúfikáció nélkül, mint becsületes férfinhoz illő volna, egyenesen el? Vagy tán kombinálni akarja e két egészen elkülönözött eljárásnak kedvezőbb oldalait? Valamint a *Liaisons dangereuses*-ben az elcsábított nagyúri nő, midőn a ültött gyümölcs édességeit élvezné, egyúttal a legszigorúbb erénynek fényében is ragyogni akart, szintúgy tán Ferenc József is azon spekulálódik, hogy a külföld és Európa őt törvényes magyar királynak tartsa, Magyarországnak pedig, *sans gêne*, úgy sáfárkodhassék, mint hódító – és e szerint szoros konzekvencia szerint a magyar nemzet őt úgy szeresse és úgy becsülje, mint törvényes, koronázott és magyar törvény szerint kormányzó fejedelmét és kegyes atyját, de egyszersmind tőle úgy féljen, úgy ret-

tegyen, mint bárány farkastúl, és őt annyira kedvelje, mint kecske a kést. Mely mesterséget ha kivisz, és felvett kettős szerepét eljátszani képes – akkor hókuszpókusz dolgában Conus, Bosco etc. etc. igazi *Stümper* hozzá képest.

És ha már mindent elfelejtett volna! De ugyan tette-e azt? Kérdezzük meg mindazokat, kik nyomorúságban vagy börtönben még el nem vesztek, valjon igaz-e az? És ugyan mit fognak ezek válaszolni? *Uni sono* azt, hogy ez az állítás szemtelen hazugság – hahogy mindezen szerencsétleneket, a szónak legszorosb értelmében, emlékezetéből tökéletesen már csakugyan kilökte a kegyes úr!

Ha valami ezred esküvését megtöri, *decimálják*. És ezt elérhetni. Egész ezredet azonban, bár a legsötétebb tettért, egytől egyig kivétel nélkül levágni, kiirtani, ily gondolatra legjobb kedviben még *Nero* sem bukott. – Rebellió alkalmával ötöt, hatot, akár százat lenyakaztatni – még ezt is elérhetni, de ily vérontás után, kivált ha megtört a feltámadás, tüstént be kell következni általános amnesztiának, és ha ez bekövetkezik, alkalmasint jó sikerrel fel lehetett volna kiáltani: „Felejtünk.” De ez senkinek sem jutott eszébe vagy inkább szívébe – és *hinc illae lacrimae*. Mert minden csepp vér, mely példaadásra nem szükséges, és lesújtott ellenszögülés után öntekük, azon bosszúálló gyilkosnak fejére száll, ki ily iszonyatnak szerzője.

És e tekintetben hogy folytak 1848 után a dolgok, mikor már tökéletesen le volt verve a nemzeti felgyulladás, és csak itt-ott reszkettek még elvágott véres tagok, és a világ eliszonyodására annyi jeles egyén hurcoltatott vesztőhelyre, mint e világon sehol és soha ezelőtt – valjon volt-e általános amnesztiáról szó? Igen, és csak erről volt szó, és pedig nemcsak az osztrák birodalomban, de egész Európában. Csak egyetlenegynek szájába nem akart jutni e kis, milliokat megboldogító szavacska – és ezen száj Ferenc Józsefnek *incontestabilis* tulajdona. Akkor hűszéves volt, az életnek azon *favens* korában, mikor a közönségs embernek szíve még dobogni szokott, és rothadásnak még nem indult. Valóban még messze viheti. – *Unique en son genre!*

A császár hallgatott, és amnesztia helyett egytől egyig mindenki üzöbe vétetett *sine exceptione*, kinek nagyobb bűne nem is volt, mint az, hogy a rebelliót véletlenül megszogolta. – Mindazok pedig, kik segítséget hoztak (a muszka cárral együtt bölcs Jellačičot ideértve), mint kinyomott citromhéjak ganéjra hajítottak.

Minden ember kimondhatlan örömeire asszonyi anygalt kapcsolt a császár magához, és azt hitte nagy és kicsi, most megindul szíve, és most tán ki fogja mondani ezen oly sok kínok közt várt szót, „amnesztia”. De ő hallgatott. Megáldotta most az ég gyönyörű leánymagzattal, de ő mindegyre hallgatott, és ezalatt mindig folytak a soha megszűnni nem akaró üldözések és *invesztigációk*. Nagy része a felingerlett magyaroknak, akasztófa és éhhalál közé állítva, *desperációból* és az amnesztiára hiába várván, elvégre rablóvá, gyilkossá lőn – míg egy másik magzattal ajándékozta meg őt a sors, mely kised már születésének kezdetén a felvett furfang-politika következtében mint csábító szer használtaük, Gizellának keresztelik, és magyar leányzót állítanak melléje – mert úgy hiszik, a magyar elég ostoba ily horogba csípni és amnesztia etc. helyett ily nagy és felette becses ajándékot pótléku örömittasan elfogadni. Most pedig, mind ezen atyáskodó fogások után, mi már-már kínos kacajra gerjeszt, még azon komédiára is kényszeríti a romlásnak indult hajdan erős magyart, hogy Európának szemfényvesztésére, pesti és magyarországi meglátogatása alkalmával, örömét, jókedvét, megelégedését tárja ki torka és erszénye megszakadtáig.

Lehet-e ilyesminek jó vége? S valjon ki oly merész vagy inkább oly szemtelen azt állítani, hogy mindaz, mit most elősoroltam, szórul szóra nem igaz?

A magyarországi eseményeket tekintve, úgy látszik, mintha az apostoli bitor és tanácsa a magyar nemzeti felgyulladás kilobbantakor azon hiedelemben lett volna, melyben ma is van, hogy neki e földön isteni szerepet kell játszani és kivétel nélkül mindenkit kellőleg megbüntetni, miképp aztán a másvilágon az Úristen, kinek alkalmasint jobb dolga is van, ne legyen mindazon szekatúráknak kitéve, melyek a sok *invesztigációkhoz* etc. elválhatatlanul csatolvák. Mert kérdem, ha *Ófelsége és consiliuma* nem ringatózik ezen Isten-képviselési kéjmámorban – ugyan miképp lehet azt magyarázni, hogy nyolc-kilenc év leforgása után még mindig büntet 1848-iki kihágásokat, és ha néhanéha nagy nehezen nagy szíve meg is indul, ezen nagy megindulásnak egész eredménye az, hogy itt-ott kiszemel egyes szerencsétlent, kit úgy szed ki a nagy massa „láncosokból”, mint iskolás kipiszkálja az egyes mazsolát a *kuglupf*ből, vagy néhány évből kitöröl néhány hetet az újsági ebek által kellőleg kiugatott *magnanimitással*

III. SZATÍRA A BACH-FÉLE ÚJ-AUSZTRIÁRÓL

36. A Habsburgok Machiavelli-körme

Bach: Mily hasonlíthatatlanul mély bölcsesség volt az például, hogy *Ófelsége* a forradalom elnyomása után nem adott általános amnesztiát, mint ezt Kegyelmes Császáromnak sokan tanácsolták (mintha egy *dei gratia*-féle császári apostolnak tanácsra volna szüksége), és csak én kértem mély alázattal Felségedet, mutasson e tekintetben is *originalitást*, és ne tegyen szolgai *imitálorként* szinte úgy, mint eddig ily esetben minden lelkesbfejedelem és *nec unico quidem excepto* minden hódító cselekedett. És Felségednek iszonyatosan éles felfogását e tekintetben is megigazolja az idő. Jól tudom, Felséged oly szerény, miképp nem szenvedheti, ha valaki mély bölcsességét fényes világba állítja; de itt nem vonhatom meg magamtúl, hogy némi példányit a legmélyebb *sagacitásnak* ezúttal elő ne soroljak. Ha Kegyelmes Uram, tán egyet-kettőt kivéve, a többiekre nézve általános amnesztiát mond ki, valjon mi ennek elmúlhatlan következése? Az, hogy Európa tapsol, az újságok sütnék-főznek minden színű és szagú dicséreti csemegéket, a magyarok szívérül pedig leesik az őket nyomasztó nagy kő! Igen! És aztán néhány hét következtében ugyan mi történik? Elhallgat Európa, és az újságok is nem dicsérnek semmit többé, mert ugyan kérdem, ha nem dicsérhetnek valami „*Gnaden-aktust*”, valjon mit az irgalmas Istenért dicsérjenek meg egész eljárásunkban? A magyarok pedig felvidorodnak, minden kompromittált kibúj ürgelukából a napfényt ismét üdvözleni, és vitéz jó zsandárjaink nem képesek elég vaddal ellátni az apostoli konyhát.

A kormányoknak fő feladata az: a lakosokat minden módon lassan-lassan arrúl kapacitálni, hogy valamint másvilágon mindent csak Istentől remélhetnek, úgy e világon még levegőt sem szabad nekik színi – mely műtételt, mint mondják, a kötél nagyon zseníroz –, ha a császárnak kegyelme azt meg nem engedi, és ekképp a *panem et circenses* tanát úgy kell alkalmazni, hogy az illetőknek ne csak néha-néha, de rendszeren mindennap kiadassék a porció kenyér és a porció bohózat, miképp semmi más dolguk ne

legyen, mint rágni és szájtétlölés után kezét csókolni és aztán hahotázni és jubilírozni, és ha megrekedtek, ismét kezét csókolni, ma, holnap, holnapután stb., és hogy ekképp szünetlen valami kéjmámorban tartassanak, melynek kódén keresztül ne vehessenek észre semmit, és aztán lassan-lassan átlássák, hogy a kormány kegyelme és segítsége nélkül „semmik”, holott ha jól viselik magukat, elvégre szintén még kulcsot is akasztanak hátukra, mely noha bár még „árnyékot” sem nyit fel, mégis könnyebben függ posztján, mint ha gazdája képezné a kamaráskulcsot Ferenc Józsefnek jó magasságú polcán.

Tudom, sok ellenségei Ausztriának azt fecsegik, éspedig *à la* Rossini *crescendo*, hogy oly *pfiffig* Machiavelli-család, mint az osztráki dinasztia, teljességgel nem állhat meg lábón, de előbb, mint valaki gondolná, *inomisse* belébukik azon sok árkok egyikébe, melyeket legkülönszerűbb formákban és dimenziókban századok óta minden népeinek, kivált a magyaroknak számára lankadatlan ásogat. És megvallom, én is ezt gondoltam, és 1848-ban azt hittem, hogy valóban már fináléját üljük a tartuffe-i komédiának, és ezért voltam oly bátor a barikádokra állni, mert ott a fenyegető általjános hajótörésben, minthogy a barikádok többnyire fenyőfából készültek, előbb remélhettem találni valami olyféle gerendát, mely a vízben el nem merül, mint bárhol egyebütt, s melyre ülve ki bírnek tán szerencsésen *poeskározní* valami közel fekvő partra. Jaj, de csakhamar átláttam, mily felületesen szíttam magamba az osztrák históriát, és ekképp egészen elkerülte figyelmemet, hogy oly császári faj, mely Ottokárt (mint ezt Grillparzer *à la barbe de la police de Vienne*, persze nagyon kímélve, de mégis elég húségesen lefestette) oly *ingeniose* igazi lóvá tette; mely Sobieskit betű szerint fogadatlan prókátorként jutalmazta meg, és a Bécsnél elesett lengyelek vérét azáltal fizette le, hogy elkoncolt hazájuknak véres harmadát legnagyobb gusztussal *savourírozta* és *savourírozza* maiglan; mely hős Wallensteinra kajánul ráfogta a felségárulási bünt, miképp ne csak vagyonát rabolja, életét eloltsa, de még becsületét is sárba gázolván, jó hírét és nevét örökre bepiszkolja, lepökje; mely Rákóczival szintily gyalázattal bánt, és az ezerszer rászédett magyaroknak, kik egyeneslelkűségben nem tudtak kifáradni, alacsony hitzegéssel mindent ígért, mikor megszorult a kapca, és aztán *systematice toties quoties* megcsalta; mely nem pirult saját gyermekeit, Mária Louisát a francia nagy pasának, kit lelke mélyéből gyűlölt, betű szerint eladni, csak hogy el ne aprítsák, és ekképp nyomorult császári fényében *tant bien que mal* tovább is megmaradhasson, és ellenségét a rokonság szép lárvája alatt annál bizonyosabban elszenderíthesse, és *suo tempore* annál könnyebben döfhesse hátulról szívébe a kést; mely soha nem mondott és soha nem tett semmit is *arriere-pensée* nélkül, és hogy ne csatolt volna minden frázisaihoz és *demonstratióihoz* többféle *échappatoire-t*, mely lelkülettül *imhibálva*, kivált Magyarország átellenében és újabb időkben oly perfekt és patent ügyességgel járt el, miszerint minden lépteiből váltig kilátszik a Machiavelli-köröm; nem, nem, oly faj, mely századok óta első fundátorán kezdve mai napig az emberiséggel ily csúfot üz, ily komédiát játszik, éspedig szinte *crescendo* mindig, és még nemcsak el nem bukott és gyökerestül ki nem dült, de azon szamarak és bolondok száma, melyeket rászédhet, misztifikálhat, megcsalhat, sőt melyek magok csípi meg magukat az általa mindenütt ügyesen kirakott halkosarakban, napról napra, óráról órára magasabbra nő, és már most hossza-vége nincs; nem, ily faj, melyet mindezek dacára még számtalan önálló egyén is meg nem szűnölég kiénekel, feldicsér, sőt egekbe csigáz, ily faj valóban valami lát-

hatlan *influxus* által van *protegálva*, mely határtalanul erősebb, mint emberi protekció, és mely faj ekképp, kivált mióta annyira szaporodik, éppen oly kevésé kiirtható, és oly erősen meg fog állni Istentől rendelt posztján, valamint tengeri nyulakat is, ha egyszer jól befűrták magukat valahol, sem róka, sem farkas, sem reguláris vadász, de még csak méreg sem piszkálhatja lyukaikból többé ki, sőt nem ugyan vitézségüknél, de furfang eszüknél fogva, elvégre ők fárasztják ellenségeiket agyon, és ekképp elvégre *triumphanter* tartják fenn magukat Istentől rendelt domíniumokban, magától értetődik, az erdőnek kétségbevehetlen hasznára és a földgömbnek különös feldicsőítésére.

58. Akasztófahumor

A népnek azt kell hinni, a fejedelem nem hibázhatik; az Istentől magasabb polcra állítván, nincs azon homálynak, azon közönséges emberi gyarlóságoknak kitéve, melyeknek az adófizető osztály oly erősen alá van vetve. És azért nem mondhatom, mennyire bosszankodtam gr. Grünne ellen Felsőgednek legelső magyarországi utazása alkalmával – mert azon *currensban*, mely Felsőgedet megelőzte, és melyben meg volt parancsolva, mit mondjon *proprio motu* Felsőgednek a püspök vagy apát, szorosán ki volt jelelve, kit nem szabad Felsőged ebédjére invitálni, és a boldog vendégek mily sorban fognának az asztalnál egymás mellett ülni, és ilyféle több fontos tárgyak mellett *inomisse* az is meg volt hagyva (és egyenesen gróf Grünne főtábornok parancsa következtében), hogy az illetők, kiket Felsőged szent személyével megisztelni kegyeskedik, ellássák magukat elégséges „*Leibstuhlokkal*” az ő apostoli császáruk használatára. Mi, *in principio*, igen okos volt, mert hiszen e tekintetben is, mint minden egyébben, a magyar irgalmatlanul hátramaradt – és még csak „*Lebendige*” sem volt minden háznál. Az apostoli császárt pedig valami bokor mögött vagy pláne nyílt mezőn csücsülni látni – *das wäre wohl mit der Würde eines apostolischen Kaisers nicht vereinbar gewesen*. És meg kell vallani, a derék magyarok e tekintetben oly buzgósággal jártak el, hogy mindenütt volt bőssége az efféle lyukas székeknek, noha eleinte messzi földről lóvesztiben kellett azokat a kijelölt stációkra hurcolni. De ez csak kevés ideig tartott, mert nem egy furfang asztalos valóságos *Leibstuhlfabrikát* állított (kivált, mint mondják, egy veszprémi vagy inkább stuhlweißenburgi, e kereset által *millionärré* felhízott *industriell Tischler*) – mert a közönség megtudván, hogy Felsőged nem barátja a „*Lebendinek*”, de magas császári székéről igen sokszor leereszkedik a lyukas székre is, mindenáron megszerzett magának nem egy, de több ilyféle mobilíát, azon naiv reménységtűi kecsegtetve, hogy Felsőged őt, ha tán most nem is, idővel csak azon okból is házánál megisztelné, és ő „*mit Kindern und Kindeskindern zum ewigen Angedenken in einer Hinterlassenschaft seines Monarchen teilhaftig werden könnte*”. És ily alkalomkor tűnt ki világosan, tulajdonképp mégis mily jó fiúk a magyarok. Ők ugyanis rendszerint *constipált* természetűek lévén, szinte *perhorreszkáltak* a sok *Leibstuhltól*, és legnagyobb részvétellel vágytak valamit tudni *über das allerhöchste Befinden ihres vielgeliebten Kaisers*. „Tán elcsapta valami a derék úrnak hasát”, így szóltak, „mi igen természetes, mert *ab incunabulis* »német hasa« van, vagy tán – Isten őrizzen, kolera ütött ki rajta?” És a népek erősen reszkettek Felsőgedért – mert lovagi szokása szerint sebesen utazván úz-üzenkét stációt is bejárt Felsőged egy nap, és mindenütt száját tátottak az eléállított lyukasok, és a közönség meg volt győződve, Felsőged igazi kárókatonai diarében szenved, mely derék madár (mint már

most tudatuk) a világon egyedül azért van, miképp guanót készítsen, mely műtételben, meg kell vallani, eléggé nem dicsérhető buzgósággal el is jár.

És eddig nem volna baj, de a *malcontent*sek mily élceket szakítottak gr. Grünének tapasztalatlanságán, azt nem is hozhatni elő (ha nem csalatkozom, valami „Kerl” is említteük), mert, mint mondom, *in principio* helyes volt ezen *currentatio*, és újólag bizonyítja, mennyire gondos és előrelátó gr. Grünne Felséged és saját maga személyére nézve – hanem a modalításban, a modorban volt a hiba; mert Felségednek ezen hasonlatosságát a legkomiszabb *Hausknecht*tal nem kellett volna dobra verni, de *auf* „*eine geheime Art*” dem *Betreffenden einen Wink geben*; pedig „*zu was Geheimem*” hány kitűnő béressel (vagy jobb ortográfiával írva Béreschel, mit a bécsi *journalistáktól* lassan-lassan megtanulhatnak a tudatlan magyarok) van Felséged az Istentől és általam megajándékozva!

Vannak bizonyos dolgok, melyeket mindenki tud és ismer, de azért mégsem szükséges azokat az egész világ láttára felfedezni, kitárni.

A híres Lesage bizonyos tabellákat készített a népvándorlások kijelelésére. Miután e tekintetben csak tradíciók szolgálhatnak útmutatásul, természetes, hogy úz-húsz mértföld differencia miatt – jobbra vagy balra – bölcs Lesage meg nem akad, de dicsőségesen minden népeket Ázsiából kihoz Európába. – Gondolná-e most Felséged, hogy némi scmmirekellő magyar *Witzlinge*ek ezen tabellákat is Felségednek nevéssé tételére használják? Ők azt mondják, ha ma jönne Lesage Magyarországba, és nem volna scmmirül is informálva, Felségednek utazását a magyar és erdélyi földeken nagyobb pontossággal kijelhelhetné, mint kijelelte a népvándorlások folyását, és pedig egyedül a *Leihstuhlok* után indulva, melyek Felséged számára gr. Grünne meghagyása szerint vásároltattak és útjába lőnek állítva. Úgyhogy ezen móbiák után tartva, tulajdonképp még vak sem veszíthetné el útját.

Mily szerencse, hogy a magyarok nem mernek karikatúrákat pingálni! Mert más-képp, tudom, nem egy haszontalan betyár magyar festőnek bizonyosan eszébe jut Felségedet, a feltalált koronával fején, dem *Scepter in der Hand*, Szent István *Schlafrock*jában (vagy inkább – mert köpönyeg – *carbonarijában*) egy ilyféle csinos székre ültetni, hol Felségedet a magyar nemzet megboldogítására a kegyes *Handbillet*eket és bölcs pátensekét kigondolni, digerálni és kézben tartani – méltóztatik.

És azért higgye el, Felséges Uram, a magyarok, mikor Felségedre gondolnak vagy Felségedet látják, nem tesznek egyebet, hanem (*im inwendigen Innersten*) kacagnak – hahogy nem reszketnek.

Miután azonban sem nem illő, sem nem hasznos, hogy a népek lekacagják *dei gratia monarchájukat* – és a szemtelen magyarok Felségedet végre még ki is fognák csúfolni (*denn es entgeht ihnen auch nicht das Gerिंगste*), azért folytatni kell a felvett elretentő szisztémát – „*denn wollen die perfiden Magyaren* (mint hős Conrad kitűnő pesti *Bürgermeister* mondott ilylélét nagy kurázsival, mert tudta, hogy zsandároktól körülvéve, tüstént meg nem pofozzák) *uns nicht lieben – was doch so leicht wäre, denn sein mer denn nit lebenswürdig? – nun dann so sollen sie zittern*”. És hogy e tekintetben el ne hibázzák a tempót, errül, tudom, Felségednek lesz gondja, mert hiszen van Felséged zsoldjában elég *Vorrichter* és *Nachrichter*, kivel Felséged tetszése szerint diszponálhat.

59. Reménykedő magyarok

[Bach:] Minap meglestem bizonyos Pestről jövő magyart, kit a policia a „*gulgesinnte*” rubrikába helyezett, és ki egy Bécsben lakó igen *inoffensiv*nek látszó magyar gróffal ily skandalózus párbeszédet tartott (én egy szót sem vesztettem el, mert Felsőged szolgálatjában hallgatózni szabad).

Gróf: Ugye oda vagyunk, nemzetiségünk megtörve, hazánk elfulladásra? etc.

[Bach:] És gondolja csak, mit felel erre azon semmirekellő gazember, kit Protmann pesti *Polizeichef* – *der aber schon nachgerade so schwach wird und so ein patzenweiches Herz hat* – nekem még extra ki is jelel *als einen sehr verlässlichen und zu allem brauchbaren Ungarnfeind, ja tüchtigen Magyarenfresser*, és mely imposztor nemcsak báró Hauernél mindennapos, de még Albrecht főherceg viszonyaiba is úgy belé tudta fúrni magát, hogy valóban úgy látszik, mintha *Figaro qui, Figaro qua* szerepét igen ügyesen játszván, mind a két most érintett főurat (Hauer-Mentórt ú. és Albrecht-Télemakhost) igazi sült bolondokká tenné. – De hallja csak, mit felel a grófnak ezen olyannyira kitűnő Tartuffe, mintha valóban a mi iskolánkban nyerte volna [az osztályozást]: „*mit Vorzug*”.

[Látogató:] Nemcsak oda nem vagyunk, de, mint Széchenyi jóslá, csak most leszünk! Nemzetiségünk éppen nincs megtörve, sőt napról napra szilárdul, úgyhogy soha nem állott biztos lábón. Pesten nem hallani más szót, mint magyart, és bár állítsanak fel ötvenezer akasztófát, a magyarságot többé ki nem irtják etc.

Gróf: Hát mit csinálnak a tótok?

Látogató: Tót többé nincs, valamint rác sincs, szerb sincs etc., mert ez lelkében mind magyar, és nemsokára nyelvére nézve is jobbadán az lesz. A beamterek ostobaságáról ezer csudát tudnék elbeszélni, de úgy is érzik magukat a szegények, mint kutya, mely kupodába téved, és sejtí, hogy onnan legott kibotozzák. Száz ember közt egy sincs, ki a mostani cifra kormányt fennmaradását hinni tudná! És ha suttymban tanakodnak (mert a policia, noha mindenbe beléfúrja orrát, mégsem tud semmit is), és azon kérdés merül fel köztük, miképp és mi módon fognának menekülni: „*similia similibus*” a jelszó, „szegyet szeggel, vért vérral”. És ha a magyar vérral szerzette a hazát, ám szeresse azt ismét vissza, szinte vérral; és higgye el a gróf, közelebb áll azon nap, mint valaki gondolná, mikor azon németeknek koponyái, kiknek lábai nem különösen gyorsak, úgy fognak kettécsépelteni, mint mindannyi üres korsók. És e tekintetben még Hauer is, kinek sokkal több esze van, mint a többieknek, és ki *in hungaricis* Bachnak inspirátora, orákuluma, oly vaksággal van verve, hogy ő tökéletesen meg van győződve, *daß die von ihm erfundene und improvisierte Staatsmaschine im besten Gang ist, und auch ohne aller Reparatur von sehr langer Dauer sein dürfte*. Szegény Albrecht, itt nyomorult napokat él. Ő tudja, hogy Hauer, kit nem szenvedhet, azért van melléje állítva, miszerint gyenge eszének *suppleáljon* – és e szerint, ha én dévajsból néha Hauert mint különös zsenit kidicsérem előtte, ez úgy érinti a *bonhomme*-féle *Statthaltert*, mintha fagyos vízzel öntenék le háta gerincét.

Gróf: Hát mit művelt derék B. A., kit annyira szerettem?

Látogató: A szerencsétlen nyomorult, bizony mint komisz koldus rab elveszett a munkácsi tömlőben, és családja egészen elpusztult; a fennmaradtak alamizsnán élnek.

Gróf: Istenért, hiszen ő egészen passzív tartotta magát, semmibe sem avatkozott, miképp keverhették őt tehát bajba?

Látogató: Nem is vett legtávolabbi részt a közmozgalomban, mikor egy este testi-

lelki barátja, P. M., kit úzóbe vettek a császárnak vérebei, betoppan hozzá, és a vendégszerető magyar, amilyen B. A. volt, szívesen fogadja őt – és oly sikeresen el is rejti, hogy néhány nap leforgása után P. M. szerencsésen menekülhet, és még ez órában is Niagara partjain él. – Mikor ezen eset adta elő magát, már ki volt hirdetve azon ördögi parancs, hogy mindenki halállal lakol, ki bármily néven nevezendő kijelöltet és *persequát* elrejtteni vagy neki segédkezeti nyújtani mer. Ezt B. nem tudta, mert visszavonulva, mint élt, a parancs értésére nem jutott – de ha tudja is, inkább szászor kockázza életét, mielőtt ily embertelen törvénynek hódol. A dolog a számtalan spionok által előlón áruva – B. halálra ítélve – és számtalannál szerencsésebb – úzévi vasra megkegyelmezve.

[Bach:] És a gróf, valamint látogatója is, Felséges Uram, elgyengülve sirtak B. emlékezetén.

Felséges Uram, megvallom pirulva, nekem is megesett szívem, mikor a két éltes embert zokogni hallottam – és visszaemlékezvén gyermekkoromra, mikor még nem volt oly elhatározott jellemem, mint most miniszteri magasságomban, Floriannak gyönyörű Gonzalve de Cordoue című munkája jutott eszembe, mely engem – azon időkbén éretlen fiú mint voltam, kimondhatlan magas lelkesedésre lobbantott. És ugyanis ezen novellában egy eset fordul elő, mely némi hasonlatossággal van azzal, mit az ajtón át hallani volt alkalmam. Az anekdota körülbelül így foly:

Bizonyos öreg *maurus* mély búba merülve szent könyvbén olvas, mikor mint vad vészttől ijesztve, lábaihoz rogyik egy úzóbe vett áldozat, és pártolásért esedezik. A *maurus* házigazda reszket egész testén, és csaknem lábairól dül, mikor a szerencsétlen ügyefogyottra veti figyelmét – de csakhamar legyőzi a keblében forradozó szenvedelmet, és vendégét elrejtí, üldözöincnek útját állja, és a megmenekültet mindennel ellátja, sőt, mert nagyon ki van fáradva, egész éjen át magánál tartja. – Az úzótt édes álomba merül, a vén *maurus* azonban nem tud nyugodni, mert szíve repedni akarna. – Másnap vendégéhez így szól: „Te bíttál bennem és tudtad, hogy én a vendégjogot sérteni nem fognám, azért meg is mentettelek. De természetem ellened felriad – és azért tovább nem tarthatlak. Vedd legsebesb paripám, tieid nem távol esnek innen, siess, menekülj, és ne neheztelj rám, hogy így cselekszek, de Te, szerencsétlen, ütötted agyon egyetlenegy, mindenek fölött szeretett fiamat.”

Mily gyönyörű kép, Felséges Uram, nemde? És ha meggondoljuk, mily dilemmába van helyezve a szerencsétlen, kinek a kettő közt kell választani, hogy vagy azt szolgál-tassa akasztófára, ki benne bízik, és ki jó barátja, tán jótevője, sőt legközelebbi rokona, vagy saját maga kerüljön Felséged oszlopára; ha továbbá meggondoljuk, hogy ezen gyönyörű dilemmát Felséged állította fel – és éppen nem magamegmentési okból, mert ez némi ürügyül szolgálhatna, hancm mikor már tökéletesen le volt verve az ellenszegülés –, ha ezt fontolóra vesszük, akkor igen elérhető lett volna, ha azon pap, kinél Felséged Mariazellben meggyónt, Felségedtől azt tudakolja, valjon hiszi-e (ha elég esze van ezt felhozni), hogy oly fejedelem, ki ilyes egész nemzeteket viciáló parancsolatokat képes kiadni, számíthat Isten áldására?

Igaz ugyan, hogy én adtam ezen embertelen rendeletre tanácsot. De valjon miért fogadta Felséged ezt el? Én csak szolgálta vagyok (*ich glaubte mich dadurch einzuschmeicheln*), és Felséged az úr; mint Fridolinban: *ich bin nur das Messer, und Fuer Majestat sind die Hand* – és ekképp nem én vagyok felelős, de Felséged. S ha valóban elég tompavelejű ezen kényes kérdések mélyébe nem hathatni, ám akkor csináljon másnak helyet (hiszen fajtája elég hosszú), mert nagyobb pókedelem a természetben nincs, mint os-

toba zsarnok – ezt mondják persze a magyarok, és nem én, ki ilyest csak gondolni vagyok bátor.

És ha most a magyarországi nagy temetőre veti Felsőged figyelmét, melyet a magyar nemzet számára ásott, és magamagába szállva megvallani kénytelen, hogy egy derék lelkes nemzetet dorongolt legszívtelenebbül le, mely olyannyira életrevaló nemzetnek nem volt más hibája, mint a legnemesebb hazaszeretetnek túláradozó voltából eredt pillanati vakság; ha átlátni kénytelen, hogy Magyarországon alig van szem, melyet Felsőged legkeserűbben meg nem könnyeztetett volna, alig van szív, melyet Felsőged halálosan nem sért, legkínosabban nem repeszt, ám akkor nem súgja-e Sókratésnek démonja Felsőged lelkébe, hogy nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni, másoknak parancsolni, másokon uralkodni akarni ahhoz való tulajdon és talentum nélkül? – És ha Felsőged csendes vérrel fontolóra veszi, mily kimondhatlan otrombául cselekedett, hogy éppen azon fajt törte meg halálig – és még mindig kínozza, mert még tökéletesen ki nem adta lelkét –, mely faj legjobb és legtermészetesb ereje volt, sőt tán még ma is azzá válhatnék, mert még él, és oly erősen ragaszkodik az élethez, hogy egy magyar királyért, ha nem is szenvedhetné, kész volna a halál torkába röpdülni, ha azáltal megmenthető nemzetiségét, mert tudja, és ezen érzelem mindig vérében volt, hogy király nélkül, legalább a magyar faj, nem egyéb, mint tehetetlen (méh)raj, mely legkisebb veszélynek is könnyű martaléka. – És ha ember (legyen bár fejedelem, és legfőképp ily magas állású) átlátja, hogy nem tett nemesen, nem tett nagylelkűleg, és ekképp nem is tett bölcsen, minthogy az igazi nemesség, az igazi nagylelkűség egyszersmind a legnagyobb bölcsesség is – akkor a jó, becsületes, okos ember más útra lép nemde, és legalább azt menti meg, mi még megmenthető? Így szólnak, nem én – de a magyarok. Mert én, Felsőges Uram, ha ily okoskodást hallok (mi nagyon sokszor történik, mert ilyféle diskurzus, ha a *Polizei et Co* nincs jelen, máj napokban szinte mindenkinek fogai közt kicsúszik) – én, mint mondom, ha ily okoskodás érinti füleimet, mindig reszketek, mert félek, hogy Felsőgednek szeme elvégre mégis felnyílik, szíve *tandem aliquando* tán mégis megesik, és a magyarok felé fordul – *und dann ist es aus, rein aus – zwar nicht mit Euer Majestät und auch nicht mit dem schönen Vaterland – sondern mit dem B[uol] B[ach] B[ruck] Ministerium.*

Jegyzetek

1. Széchenyi István ÖNISMERET című művének kiadatlan része. *Levéltári Szemle*, 31. évfolyam (Bp., 1981), 2–3. szám, 443–460. o.

2. A kihagyott szövegrészeket Tasner Géza olvashatatlanná tette.

3. Károlyi Árpád ezt a fejezetet az általa publikált NAGY MAGYAR SZATÍRÁ-ban (GR. SZÉCHENYI ISTVÁN DÖBLINGI IRODALMI HAGYATÉKA (2. kötet, Bp., 1922) nem közölte.

Spira György

A HANGFOGÓTÓL MEGSZABADULT SZÉCHENYI

A Szépirodalmi Kiadó *Magyar Remekírók* című kiadványsorozatában rövidesen közzétesz egy terjedelmes – három vaskos kötetre rúgó – Széchenyi-válogatást, amelyet Sashegyi Oszkár és Gergely András közreműködésével e sorok írója állított össze. Ebben a gyűjteményben nemcsak a nemes gróf nagyobb lélegzetű műveinek fontosabbjai kaptak helyet, hanem megtalálható lesz benne Széchenyi számos hírlapi cikke, beszéde, hivatali irata, magánlevele, naplójegyzete és egyéb – saját használatára készült – feljegyzése, s köztük az olvasó nem egy olyan írással is megismerkedhetik majd, amely nyomtatásban még sohasem látott napvilágot. Újdonsággal azonban nem pusztán ezek a most először megjelenő írások fognak szolgálni, hanem részben a már korábban kiadottak is. Amikor ugyanis a már korábban publikált szövegeket egybevetettük az eredeti kéziratokkal, szomorúan voltunk kénytelenek elkönyvelni, hogy a korábbi publikációk közül szinte egyedül azok használhatóak, amelyek a mindig aggályos gonddal dolgozó Viszota Gyula keze alól kerültek ki, a többiben viszont igen sok a – néhol már a mondanivaló értelmét is eltorzító – pontatlanság. S ennek csak egyik – bár kétségkívül legfőbb – oka az, hogy olyanok is vállalkoztak Széchenyi-iratok kiadására, akik képtelenek voltak megbirkózni a szerző – helyenként vitathatatlanul módfelett nehezen kisilabizálható – kézírásának kibetűzésével; szövegellenőrző munkánk során felfigyelhettünk a torzulásoknak egy másik – ritkábban jelentkező, de annál visszasább – okára is: arra, hogy némely iratközlőknek látnivalóan nem tetszett Széchenyi egyik vagy másik mondata, s ezért az illetők az adott helyeken gátlástalanul átírták vagy megcsonkították az általuk máskülönben legnagyobb vagy leghívebb magyarként magasztalt szerző szövegét.

Ennek a sokak fülében bizonyára hihetetlenül hangzó vádnak az igazolására most válogatásunk anyagából két iratot szeretnék bemutatni: két olyan szöveget, amelyet Széchenyi Döblingben, ott-tartózkodásának első időszakában vetett papírra. Az egyik egy 1849. március 21-én született, címfelirat nélküli (azaz nyilvánvalóan saját maga számára írásba foglalt) önvallomás, a másik – formáját tekintve – levél, amelyet a döblingi elmegyógyintézet önkéntes foglya 1851. március 14-én útkárához és bizalmasához, Tasner Antalhoz intézett, de a jelek szerint nem küldött el a címzettnek, hanem mint az előbbihez hasonlóan elsősorban önmagának szóló vallomást amazzal együtt visszatartott Döblingben. Erre vall ugyanis, hogy az 1860. március 3-i házkutatás alkalmával az előbbivel (és Széchenyi más irományaival) együtt ez az irat is a bécsi rendőrség kezére került.

A két irat szövege eddig sem volt teljesen ismeretlen. Igaz, a Széchenyitől 1860-ban elkobzott irományok legtöbbször – így ezt a két darabot is – több mint fél évszázadon át zárt anyagként őrizték Bécsben. A Monarchia felbomlása után azonban a lefoglalt iratok megnyíltak a kutatók előtt, majd ki is szolgáltatták őket Magyarországnak, s azóta bárki számára hozzáférhetőek a Magyar Országos Levéltárban (az abszolútizmuskori levéltár *Széchenyi-Akten* elnevezésű anyag részében). A két irat szövegét pedig

(más, Döblingben elkobzott irományokéval együtt) már Budapestre kerülésük előtt, 1921-ben publikálta GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI-nak VII. kötetében Károlyi Árpád, akinek elsőként sikerült megismerkednie Széchenyi döblingi irathagyatékával.

A két szövegről most, előljáróban csak annyit, hogy mindkettő annak a kétségbeesésnek a tükré, amely Széchenyit Döblingbe kerülésekor s azután még évekig eltöltötte. Széchenyi 1848 szeptemberének elején – mint másutt¹ már kimutattam – azért omlott össze, mert rádöbbsent arra, hogy immár küszöbön áll az ellenforradalmi tábor Magyarország elleni fegyveres támadása, s bizonyosra vette, hogy ez a támadás végzetes következményekkel fog járni, hiszen ha az ország nem fejt ki ellenállást, akkor egyik napról a másikra veszendőbe mennek majd a márciusi forradalomnak a polgári átalakulást megalapozó vívmányai (s ezzel örökre semmivé lesz Magyarország felemelkedésének az eshetősége), ha pedig a forradalom táborra felveszi a kesztyűt, akkor a sokkalta nagyobb ellenforradalmi erők menthetetlenül maguk alá fogják gyúrni, s a vereség következtében szintén veszendőbe mennek majd a márciusi vívmányok, sőt a nemzet teljes megsemmisülése is bekövetkezhetik. Vagyis Széchenyi 1848 szeptemberében úgy látta, hogy a nemzet olyan képtelen helyzetbe került, amelyben bármelyik lehetséges megoldást választja – akár megadja magát sorsának, akár vállalja a harcot –, csakis önnön romlására vezető megoldás mellett dönthet. Azt pedig, hogy ilyen helyzet állott elő, magának róttá fel, magának, mint aki annak idején könnyelműen és meggondolatlanul felébresztette addig békén szunnyadó nemzetét, s elsőként terelte rá a végül is a forradalomba torkolló útra. És hogy mégis, kellő elhivatottság nélkül is magára vette a nemzet felébresztőjének a szerepét, az – állapította meg önmarcangoló (s nyilvánvalóan túlhajtott) lelkiismeret-vizsgálata során – egyedül az énjét átható súlyos erkölcsi és jellemhibákban leli magyarázatát...

Így vélekedett az országra váró pusztulásról meg a pusztulás előidézéséért rá háruló felelősségről Széchenyi 1848 szeptemberében, s így vélekedett a továbbiakban, a szabadságharc hónapjaiban is. Amikor pedig eljött az összeomlás, s kibontakozott a bosszúért lihegő ellenforradalmi erők rémuralma, egy időre még csak megerősödött abban a hitében, hogy az általa saját magára kimondott ítélet teljesen megalapozott és jogos volt. Ezért van, hogy a két szóban forgó vallomás mindkettejében – a még a szabadságharc idején születettben meg a pesti és aradi vésznapok után majd másfél évvel írottban is – megszólalásig hasonló vádakkal illeti szerencsétlen önmagát.

Széchenyi mindkét vallomást németül írta, s Károlyi Árpád, aki szakembereknek szánt tudományos kiadványban publikálta őket, annak rendje és módja szerint német eredetiben tette közzé szövegüket. A mi kiadványunk viszont, amely szélesebb közönséghez kíván szólni, magyar fordításban (Györffy Miklós átültetésében) adja őket, s ezeket a magyar szövegeket mutatom be az alábbiakban is – azzal a megjegyzéssel, hogy a második iratban akad néhány magától Széchenyitől származó magyar szó is, s ezekre az alábbiakban az ábcé betűivel jelölt jegyzetek hívják fel a figyelmet. Ugyanilyen jegyzetekben teszek továbbá említést a Károlynál található kisebb olvasai hibák közül az értelemzavaróakról, s ilyen jegyzetekben lesz szó végül a Károlyi által elhagyott szövegrészekről is, amelyek fordítását az alábbiakban r i t k í t o t t szedés emeli ki. A számozott jegyzetek rendeltetése viszont az, hogy tárgyi magyarázatokat szolgáltatssanak a szövegek olyan utalásairól, amelyek értelme nem mindenki számára lehet világos.

S ezek után lássuk a két irat teljes szövegének magyar fordítását:

ÖNVALLOMÁS

Döbling, 849. március 21-én

Én, Széchenyi István, a legszerencsétlenebb ember vagy igazában a legnyomorultabb „teremtény” vagyok, aki valaha is létezett, mert érzem vagy inkább tudom, hogy amíg csak eszméletemnél leszek, eszméletem a pokol minden gyötrelmével fog kínozni, azaz voltaképpen a pokolba fog taszítani, és az én eszméletem elpusztíthatatlan, örökl Reszketek és remegek, miközben ezeket a sorokat írom. Isten és az ő angyalai nem hagytak el engem, én hagytam el őket. Szellememet l a s s a n k é n t megöltem o n á n i á v a l és az érzékek minden bűnével.^a Szívem végül nem érzett részvétet semmi és senki iránt. Caroline-t lassú tűzön gyilkoltam hét esztendőn át.² Sokan nevemen neveztek, sőt hangosan a fülembé kiáltották: „Mit művelsz, Te, nyomorult? Megöled.” Láttam, mint haldoklik, de a legnagyobb közömbösséggel sorsára bízam. Midőn 1820-ban meghalt, kétségbeestem. Bűnbánat és vezeklés helyett mindenféle bűnökbe vettem magam. Bor, érzéki örömök etc. visszafojtottak minden nagyobb kitorést. De terhemre voltam magamnak és másoknak, míg 1823-ban szerencsétlen nőm iránt³ nem ébredt bennem kétségbeesés kíváncsiság. Nem szerettem őt, hiszen csak magamat szerettem, és csábításon kívül semmi egyében nem járt az eszem. – Testileg ellenállt, de a lelke hamar az enyém lett, mert jobban szeretett engem, mint bárki más a világon. – Balvégzetemre a férje éppen 1825-ben lett kamarai elnök Budán, amidőn 14 esztendő múltával az országgyűlést is újra összehívták Pozsonyba. – S hogy nőmet most teljesen meghódítsam, a patriotizmus mezejére szálltam. 24 magyar szót szoltam rosszul és bután, de mint *ellenzéki* a főrendi táblán, és felajánlottam 60 000 pengőforintot, magam se tudván pontosan, mire, ami azonban magyar filológiai akadémiai nőtte ki magát, és a jelenlegi nemzeti meghasonlás Pandóra-szelencéje lett. És 8 nap múlva én voltam a *legnagyobb ember*, akire a magyarok valaha is szert tettek!!! Mindenki hódolt nekem, feleségem imádott, mígnem magam is Isten küldöttének véltem magam.

Ettől fogva óriási aktivitást fejtettem ki, és egyéb hazafias vállalkozások mellett, amelyekbe belevágtam, írtam 16 könyvet, amelyeket az ördög diktált, s amelyek teljesen megrészegítették a részint már nem is létező magyar néptörzs békés iparkodásba merült maradékát! Példámat többé-kevésbé mindenki követte, s ez nagyon könnyű volt, hiszen csak magyarul kellett cselekedni és beszélni és opponálni, és már kész is volt a bálványozott hazafi.

Sokan világosan látták, mi lesz ebből a jövőben; hangjukat nem hallgatták meg; a patriotizmus divatba jött,^b a leggazdagabbak pusztán unalmukban, mulatságból és hiúságból vették ki a részüket belőle, s abban a meggyőződésben, hogy legrosszabb esetben, ha túlságosan messzire mennek a dolgok, Bécsből lecsapnak majd.

De másként történt. A magyar élesztő nem csupán a régi Ausztriát tette tönkre, hanem a legnagyobb forrongást idézte elő Lombardiában és a szomszéd szláv országokban is.

a. E mondat eredetije Károlynál így fest: „Meinen Geist tödtete ich durch [– –] alle Laster der Sinne.” Helyes szövege a kézirat szerint: „Meinen Geist tödtete ich allmählich durch Onanie und alle Laster der Sinne.”

b. Károlynál „ward zur Mode” helyett „war zur Mode” olvasható.

Kiváltképpen 1848 márciusának napjaitól *reszkeltette* bensőmet a halálos gyötrelem, mert nem tagadhattam, hogy már 23-24 esztendővel elébb én járultam hozzá a leg-többel ehhez a katasztrófához; de volt még erőm lecsendesítenem megelevenedett lélekismeretemet, hogy – amint most látom – megbénulásom előtt még segédkezet nyújtsak két igencsak ördögi dolog véghezviteléhez. 1° Hogy elfogadtam a miniszeri állást, és ezáltal Esterházy herceget arra indítottam, hogy maga is ezt tegye,⁴ ami hitelt kölcsönzött az egésznek, és egyedüli oka annak, hogy annyian, nem tudván, hol keressék üdvüket, a legsiralmasabb módon elvakultak. 2° Hogy én bírtam rá Kossuthot bankjegyek gyártására,⁵ és lehetővé tettem e terv gyors megvalósítását; miáltal lehetőségessé vált általában a háború, vagyis voltaképpen a lázadás és kivált az oly hosszúra nyúló s oly borzasztó harc.

Miután a pokol tiszteletére véghezvittem ezt a két süklit, 1848. augusztus 30-án – a boldogtalan Caroline halálának évfordulóján – lehullott szememről a hályog,⁶ és világosan felismertem, hogy már hosszú ideje, már 1811 előtt minden istenit elnyomtam magamban, és a szó legszorosabb értelmében szörnyetegként, a leggonoszabb állatnál is borzasztóbban éltem és cselekedtem; hogy én, akit a természet és a szerencse nagy tehetséggel áldott meg, törzsem gyilkosa lettem, ahelyett hogy jótevője lettem volna; hogy már mint átoksújtotta vezettem nőmet oltár elé, s nemzetem vele három gyermeket, úgyhogy az angyalt, akit, miután szeretni kezdett engem, már 1825-ben minden másnál jobban szerettem, most pedig örültem szeretek, s aki egykor arra volt hivatva, hogy Isten közelében tündököljön, és örökre boldog legyen, magammal rántottam az időleges, talán az örök romlásba; hogy tévútra vezettem rengeteg üsztelességes embert, akik aztán részint gyerekességből, részint nemes, de kiforratlan hazafiságból a forradalomhoz csatlakoztak, sőt ennek az élére álltak, s hogy most máris tengernyi nyomorúság támadt, mindenfelé vér, kétségbeesés, pusztulás van napirenden, én pedig képtelen vagyok tovább ámitani magam afelül, hogy Latour, Lamberg, Zichy Ödön etc. etc. etc. halálát végső soron az általam kinyitott Pandóra-szelencéje okozta,⁷ és hogy a rémdrámának még az ezredrésze sem játszódtott le, amennyiben elvetemült életem és talán mások vétkei következtében a romlás princípiuma megvetette lábát a földön, és részben máris összezavarta, részben még össze fogja zavarni a humanitás minden fogalmát.

És most megkérdem magamtól: van-e még menekvés számomra? Amire az én minden reményét vesztett kedélyem leírhatlan pokoli gyötrelem és félelem közepette azt válaszolja: Nincs, nincs többé menekvés!

„Milliónyi felebarátodtól, így szól lélekismeretem, elraboltad az időleges és az örök boldogságot; mert a Te tanításaid, a Te példád és a Te bűn-iskolád hatására lettek jó emberekből rosszak, sőt valósággal gonosz démonok, minek folytán Neked természetszerűleg vagy inkább az örök visszatorlás törvényei szerint mindörökké azt kell majd szenvedned, amit velük szenvedtettél el, mikor elraboltad tőlük örök boldogságukat.”

Ha így kiáltok Istenhez: Ó, Uram, könyörülj rajtam, akkor kétségbeesésbe merült kedélyem így válaszol: „Minden ember tulajdon keblében hordozza a maga ítéletét” – és mivel senki iránt nem éreztem könyörületet, sőt mindenki vel szemben kegyetlen voltam, eszméletem a legnagyobb mértékig fog kínozni örökké.

Iszonyú félelmemben, amely szavakkal le sem írható, mindenütt valaminő fénypontot keresek, vajon nem lehetséges-e valamely jóvátétel; de nem látok fényt schol, a legsötétebb éjszaka vesz körül mindenfelül.

Jótettekkel szeretném lemosni bűneimet; de nem tudom; mert ez olyan boldogság volna, amely előlem el van zárva.

Megszakad a szívem attúl a vágytúl, hogy átölhessem feleségemet, gyermekeimet; kétségbeesésben pusztulni vágyom; valami leküzdhetlen erő azonban a föld minden láncánál és falánál erősebben és szilárdabban visszatart, hogy ne lehessen részem ebben a boldogságban.

Ha nem csaltam volna meg a feleségemet ugyanúgy, mint mindenki mást, azóta is, hogy olyan teátrálisan oltár elé vezettem, ha nem henteregtem volna a leggyalázatosabb szajhákkal, mialatt ő Velencében, Ischlben, Gräfenbergben etc. etc. volt, akkor remélhetném, hogy bocsánatot fogok nyerni Istentől vagy voltaképpen magamtól; igen, azt hiszem, nem történt volna annyi baj, amennyi történt, s amennyi még bizonyára történni fog, ha ezt az infámiát el nem követem. De ez túlon túl sok volt. A méltánytalanságok mértékének be kellett telnie.

Azt mondják nekem: oly nagy bűneimről nem tud senki, sőt szeretnek és tisztelnek. Amire sajnós azt kell válaszolnom: a vesék és a lélekismeret redőibe nem hatol be más, csak maga a bűnös, s a világ igen gyakran ott mond átkot, ahol Isten megbocsát, és megfordítva: ott mond átkot a minden emberbe beleevődött isteni meggyőződés, ahol a világ megbocsát, sőt még fel is magasztalja az illetőt.

Azt mondják nekem: a komoly bünbánatot meghallgatja Isten; sohasem késő jóvátenni, ami megtörtént, Isten mindenhatósága határtalan. – Félelemtől reszkető szívem mélységesen bánja, ami történt; minden gyötrelmet megadóan, sőt örömmel tűrnék évmilliárdokon át; most szeretetet érzek az egész teremtés iránt, szívem megelevenedett; de egy belső hang, amelyet nem tudok elhallgattatni, azt mondja nekem: a legmélyebb bünbánat sem tudja felébreszteni a holtakat és jóvátenni azt a siralmat és nyomorúságot, amelyet Magyarországra, sőt az egész osztrák Monarchiára^c hoztam; hogy vezeklésnek, még ha a legnagyobb, évmilliárdokig tartó gyötrelmem is, nincs ott helye, ahol örök, mindegyre gyarapodó boldogságot rabolt el az ember; és hogy szívem most csak azért nyílt és elevenedett meg, hogy éreztesse velem azt a gyötrelmet, micsoda boldogság másokat boldoggá tenni.

Hallom, amint azt mondják, hogy az ember a boldogságot nem rabolhatja el másoktól. Én azonban azt hiszem, hogy ez lehetséges; mert ugyanúgy, ahogyan tanítással, példával etc. jó, következőképp boldog emberré lehet felnevelni valakit, a bűn iskolája, a rossz példa, miként általában a rossz társadalom, rossz embereket teremt, akik nem lehetnek boldogok.

Ha pedig most megkérdik, miféle a bűnöknek az a tengere, amelyben én úsztam, azt válaszolom: fo l y a m a t o s o n á n i a, számtalan nőszemély elcsábítása és megfertőzés^d; kőszívűség a szegények iránt, sőt ütlegetésük és megostoroztatásuk; sok ember kétségbeesésének okozása, úgymint Erhard őrmesteréé, a zsupanecki vesztéző-igazgatóéé,^e Csepregi hadnagyéé, Felix komornyikéé etc.; sok fiatal ember vizsgálat nélküli megcsapatása;^f Saurau Gabriella grófnő halálának okozása^g etc.; adósságok vissza nem fizetése, mint például Kelly nyergesnek 40 font sterlingé; p e d e r a s z t i a és még szodómia is; egyik nővérem kiárúsítása és vér-

c. Károlynál „Ungarn, ja die österreichische Monarchie” helyett „Ungarn und die österreichische Monarchie” olvasható.

d. Károlynál pusztán: „Verführung von zahllosen Weibspersonen.” A kéziratban: „fortgesetzte Onanie, Verführung und Ansteckung von zahllosen Weibspersonen”.

e. Károlynál itt „Contumaczdirektor” helyett „Kammerdirektor” áll.

fertőző szándék másik nővérem és két kuzinom iránt;^f s mindezek tetejébe a legnagyobb álszentség és képmutatás.

Egy tragédia anyaga volna ez?? Nem, még az sem! Hanem csak undort, megvetést kelt, és nem érdemel egyebet feledésnél! Ilyen torzszüleményt avagy inkább ilyen mocskot, amivé én magamat tettem, legjobb elfeledni. Sajnáltnivalók – és érzem, minden angyal az égben őket gyászolja – csupán tévútra vezetett honfitársaim, akik jobb sorsot érdemeltek volna, és jobb irányítással bizonyosan el is érték volna, kiváltképpen pedig szerencsétlen feleségem, aki boldogságban úszhatna, ha helyettem egy veszett kutyába vagy csörgőkígyóba botlott volna, és ahelyett, hogy nőül jött hozzám, inkább azzal maratta volna meg magát. – Mi történjék véle? Én soha többé nem láthatom őt! Ó, ha én vagy ő, kettőnk egyike meghalt volna vagy mielőbb meghalhatna! De mi történik akkor a gyermekekkel? Kétségbeesem, és csodálkozom magamon, hogy képes vagyok leírni ezeket a sorokat. Ebéd utáni öröm ez, midőn az ételek pillanatnyilag elkábítanak, és én egy pillanatra kiverem a fejemből rettentő helyzetemet! De hogy miként érzek, milyen borzasztóan, ha elmúlik ez a pillanat, azt én, szegény, szerencsétlen gazember tudom legjobban.

Azt mondják nekem: soha ebben az életben nem tudta még ember, hogy élete múltával elkárhozik-e vagy sem, s így ezt én sem láthatom tisztán! De erre a válaszom az: megnyílt előttem az égbolt, és világosan kiolvastam az Orion csillagképből, amiképpen lélekismeretem tükréből is, hogy én ideleinn meztelenül, ennen piszkomban, végső kétségbeesésben fogok elrohadni és tönkremenni, hogy a másvilágon örök szenvedésre ébredjek, amelyet nem a kicsiny Föld, hanem a csillagok, a világmindenség dimenziói szerint egyre növekvő mértékben fogok elszünetelni, amihez képest a nyelvem leharapása a legnagyobb kék leend.

Ó, Istenem, miért születtem és hívtam elő a semmiből én, nyomorult féreg?

2

LEVÉL TASNER ANTALHOZ

Örültekháza, Döbling, 1851. március 14.

Tasner Antal úrnak etc.

A szál, amely a tébolytúl visszatart, elszakadni készül.

Helyzetemet nem tudom elviselni tovább. Az ég nyitva előttem, hiszen családom szeretettel fogadott – és boldog volnék, ha körükben időzhetnék. Csakhogy nem tudok; ezernyi szemrehányás nyomta lelkismeretem nem engedélyezi nekem ezt az örömet – ha akarom, ha nem, a pokol szakadékába kell vetnem magam.

Nem kevesebbről van szó, mint hogy a gonosz princípium, az Ármány^g már zsenge ifjúkoromban hatalmába kerített – és eszközül szemelt ki, hogy a magyar vért elpusztítsam.

Nincs bűn, amelyben ne merültem volna el, és nincs erény sem, amelyet műveltem volna. Csupán az érzékeknek, a testnek, a pillanatnyi élvezetnek éltem. 1825-ben –

^f A Károlyi kiadta szövegéből itt teljesen kumaradtak a következők: „Pederastie und sogar Sodomie; Verkupplung einer meiner Schwestern und blutschändliche Absicht mit meiner anderen Schwester und zwei Cousinen.“

^g A két utolsó szó az eredetiben is magyarul olvasható.

még csak 34 éves voltam – onánia, elhálás, szakadatlan fertőzések, higany és bor következtében már annyira enervált és oly blazírt voltam,^b hogy érzelmeimet új ingerrel serkentendő, a poliükába vettem magam, hogy az ellenzék olcsó patriotizmusával elcsábítsam szegény feleségemet, aki oly boldog házasságban élt. Éppúgy nem szerettem, ahogy szegény Karolina sógornőmet sem – ók csak arra szolgáltak, hogy kéjvágyamat kielégítsék.^c – Nem szerettem semmit – még gyermekeimet sem. Hogy kielégítsem hiúságomat, mindnyájukat meggyilkoltam volna. – 1838-ban, a pesti árvízkor tomboltam dühömben, amiért engem nem emlegettek és dicsértek, mint Wesselényit; feleségemet abban a reményben küldtem elébb Budára, majd Cenkre, hogy együtt egyig odavesznek, és én megszabadulok a család terhétől.

Cenken 3 hónapig halálos beteg voltam. 1000 álom intett, legyenek új emberré, cselekedjem jól, olvassam a Bibliát, maradjak hűséges feleségemhez, aki angyalként ápolt. Még idejekorán volt volna; mert Isten nagysága határtalan; még megmenthettem volna magam, az égi jó szellemeiktől sugallatot kaptunk volna én is, mások is, és Magyarország itt állna most hatalmasan és boldogan, ahelyett hogy hülyék kormányozzák! Ó, micsoda szörnyűség! A magyarság virágjában volna, és csodálattal beszélnének nagyszerű intézményeiről.

De nem néztem és nem hallgattam semmire, és alighogy valamelyest talpra álltam, még mértéktelenebbül vettem magam az onániába, az örömlányokra és a borba.^d És olyan erővel áldott meg a természet, hogy mindezt kibírtam, és észre sem vette rajtam senki.

Hanem legnagyobb vakságom abban állott, hogy felléptem Kossuth ellen. Mert voltaképpen ezáltal keletkezett az országban két párt. Ha nem küzdöttem volna ellene, ellene, aki – mint csak most látom – végtelenül nemes ember, akkor ő ahelyett, hogy lapjában hadat viselt légyen ellenem etc., végül maga is átlátta volna, hogy a kormánnyal kell tartanunk, ha alkotni akarunk. A látszat, amelyért mindent cselekedtem, annyira kedvezett nekem, hogy a legokosabbakat is félrevezettem. Látszatra sikerült minden, csak hogy mennyi időre? Immár, miként a rossz áldozat, minden tönkre van téve. – Kaszinó, lóverseny, Kúsfaludy; 2 Széchenyi-hajó tönkrement;¹⁰ híd¹¹ haszontalan, Akadémia etc. etc. És a Batthyány Lajos alapította cukorvállalat¹² virágzik, közeponti vasút¹³ csupa virágzás.

Ó, Istenem, csak most látom világosan, micsoda gyönyörű ország Magyarország, és milyen végtelenül okosak voltak a magyarok. Ó, most volna a virágkorunk – és ehelyett rabszolga a magyar! Ó, ez kibírhatlan.

Zenénk, irodalmunk, nyelvünk, viseletünk etc. etc., még konyhaművészetünk is divatban volna, most ezt egészen világosan látom. – Magyarország akkora lakossággal, amekkora Amerikáé, javában fejlődne most. Áll Buda, él magyar még¹ – ezt nem lehet többé mondani, és az összes látnok, akik az utóbbi időben támadtak, mint pl. Petőfy –

b. A második gondolatjel után következő szövegrész Károlynál így hangzik: „*war ich bereits durch Beischlaf (- -) mit Wein so sehr entnervt und blasirt*”. Az eredeti kéziratban ugyanez: „*war ich bereits durch Onanie, Beischlaf, Ansteckungen ohne Ende, Mercur und Wein so sehr entnervt und so blasirt*”.

i. Károlyi itt a gondolatjel helyére pontot tett, s elhagyta az utána következő szöveget: „*nie dierten mir nur um meine Last zu befriedigen*”.

j. Károlynál itt „*nichts*” helyére „*nicht*” olvasható.

k. Károlynál itt ez olvasható: „*ich der [Ausschweifung] und dem Wein mich nur noch unmässiger hingab*”. A kéziratban: „*ich der Onanie, Freudemädchen und dem Wein mich nur noch unmässiger hingab*”.

L Ez a mondat az eredetiben is magyar nyelvű.

aki a fiam, akinek anyját, mint annyi mást, hagytam megdögleni¹⁴ – a *Felhőkben*^m pontosan megrajzolt!

1838 volt a fordulópont, addig költemény és muzsika szomorú volt, de nem kétségbeesett, mint később. Kossuth, Batthyány etc. etc. is kezelhetőek voltak, míg végül általam felbőszítve megfújták a *tárogatót*.ⁿ Még a táncban is megjelent a vili-tánc;^o – igen, ég és föld és pokol közelebb került egymáshoz – a kinyilatkoztatás ez, az Apokalipszis – nem hiányzik semmi – én vagyok benne a főszereplő – és *mindet le tudom írni* – én, aki nem tudom, hogy egy órán belül nem kötnek-e gúzsba, és nem pusztulok-e el saját szennyemben!

Én, aki nem tudtam semmit, egyáltalán semmit – Magyarországról a legkevésbé, reformátorra tolom fel magam – és milyen *elragadóak* voltak a könyveim, beszédeim, újságcikkeim?! mert a rossz szellem diktálta őket csábításra.

Ó, most szeretek mindenkit, most *látom*, hogy egyedül a szív tesz boldoggá – most tudnám, mit kellett volna csinálni Magyarországon 1825-ben, és még 1838-ban sem volt volna késő.

A magyarok alig voltak kevesebben 10 milliónyinál,¹⁵ és fokként minden vagyonosabb megmagyarosodott volna – csupán a nép tartott volna ki itt-ott mereven nemzetisége mellett. Igen, a kinyilatkoztatás abban a tekintetben is beteljesedett, hogy a zsidók emancipálódtak. Itt volt az Antikrisztusuk. Hogy *én* vagy Kossuth, nem tudom.

Ha belegondol az ember, hogy Geringer és Appel a legnagyobb urak Magyarországon – a magyarok közül pedig August és Forgách Antal a legnagyobb urak,¹⁶ akkor elmondható, hogy sarkaiból kibontakozott a világ.^p

Olvassa el figyelmesen a Luther fordította Szentírást, és pontról pontra megtalál benne *engem*, s megtalálja az 1825-től máig tartó éveket. Irtóztató. – Magyarország színei! *A szívárvány*. A címerek! 3 hegy, 4 folyó, mint a paradicsomban, és Magyarország is paradicsom volt. – És milyen gyönyörű lesz most az ország, vasutak által etc. – Borúra derül^q – csakhogy nem a nemes magyar, hanem más nép számára lesz! Csak sírva vigad a magyar^r – milyen rettentően igazolódott ez!

És Vörösmarty *Szózata* és *Az élő szoborja*.^s Ó, én megértem, micsoda fájdalomba merülhetett minden igazi magyar.

Ha elolvassa naplóimat, nem is egyszer azt fogja találni bennük, hogy megajándékoztam A.-t vagy B.-t etc.; de elegendő csábítást is, és azzal a sejtelemmel: a végem csakis' irtóztató lehet – és mégis egyetlen *lépést*, a legcsekélyebb erőfeszítést sem, hogy meggátoljam ezt, pedig az elegendő lett volna. Isten elvégezte volna a többi. Igen, ha volna egyetlen *tiszta hajszálam*, nem sülyedtem volna ilyen mélyre, és az Úr angyalai^u megmentettek volna, igen, a feleségem megmentett volna, mert ő a bibliai Dávid király Szelája! – Napóleon Abaddon – Segestus én vagyok.¹⁷

Ó, Istenem, ó, Istenem, mi lesz velem! Meg kell fojtanom a feleségemet, meggyil-

m. Petőfi verseskötetének a címe az eredetiben is magyarul jön elő

n. Az utolsó öt szó szintén magyarul olvasható a kéziratban.

o. Széchenyi ezt a szót is magyarul írta le, de utána zárójelk között hozzáfűzte fordítását: „*der Tanz der Völli's*”.

p. Az utolsó öt szó ugyancsak magyarul áll az eredetiben.

q. A Magyar Tudományos Akadémia épp Széchenyitől származó jelképe nemkülönböztetve magyarul szerepel a kéziratban.

r. Ez az öt szó is magyarul került a kéziratba

s. Széchenyi a két Vörösmarty-vers címét sem fordította németre

t. A Károlyi közölte szövegből itt kimaradt a „*nur*” szó.

u. Károlynál itt „*die Engeln des Herrn*” helyett „*die Engeln des Himmels*” olvasható.

kolnom a gyermekeimet. Én kell hogy megöljem, ezerszer is megöljem őt, mielőtt Istenhez jut. De végül mindenki Isten elé jut – csak én nem, mint Franz Moor.¹⁸ Ó, Istenem, és minden évben jártam gyónni, és lélekismeretem lecsillapodott, nyugodt nem volt, de lecsillapodott.

És mindazok a tehetségek, amelyek Magyarországi, amelyek most meddón fognak tönkremenni. Magyarországot, hogy ne sirassa az ember, el kell *felejteni!* Ez rettenetes! Mindaz, ami a *mienk* volt, a cselekvés csodálatos szférája, most a bécsieké! Igen, ez iszonyú! Ha meggondolom, mi minden ment tönkre, és visszavonhatlanul, akkor a kétségbeeséstől clenészni szeretnék!

És az ítéletet én magam mondtam ki magamra: „Nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahhoz való tulajdon nélkül.”¹⁹ Mármost: Ismertem én Magyarország történetét? Vagy jogait? Vagy közigazgatási formáját vagy statisztikáját? Vagy Ausztriával való összefüggését? *Mindebből semmit.* Egyszerűen még csak nem is olvastam!

Számunkra most vagy voltaképp mindjárt a francia háborúk után az volt²⁰ a politika, hogy csatlakozzunk a kormányhoz, s szolgálati buzgalomban és ragaszkodásban tegyünk túl az egész Monarchián. Még 1830-ban is volt volna erre idő. Ha Ferenc császár etc. látja, hogy a magyarok biztos támaszai, mindaz *érettünk* történt volna, ami most *ellenünk* történik.

Akkor pedig rettentő hiba volt üldözni, ami német. Magyaroknak és németeknek karöltve kellett volna járnia – a magyar mint hivatalos nyelv, a német pedig a közönséges társalgásé. – Pyrkert, Saphirt²⁰ etc. mint honfitársainkat fel kellett volna magasztalni.

Ehelyett üldöztük őket mind, ők pedig most kinevetnek bennünket a farkasveremben – és micsoda csekély tehetségek!

Alapjából lörgattam ki Mária Teréziát, minden hagyományt, minden kegyeletet a régi intézmények iránt, az arisztokráciát, egyszóval minden meglévőt; a üszteletre méltó épületnek össze kellett omlania.

És akkor mint földesúr hogyan csaltam meg magam? Mint jobbágyaim lányainak csábítója; egyébként semmit sem cselekedtem; egyetlen instanciát el nem olvastam! De annál nevetségesebbé tettem a patriarkális nexust. Tréfa és gúny, ezek voltak a fegyvereim!

És hogy végül mennyire elvakult mindenki, bizonyítja az a tény, hogy végül olyan emberek is, mint Deák, meg voltak győződve, hogy Magyarország elszegényedett, holott most igazán láthatjuk, mily kimeríthetetlenül gazdag.

A védővámot, kerül, amibe kerül, bevezetni, politizálás helyett pénzt keresni és jót cselekedni, ez volt volna napirenden. – Ehelyett nemzetiség és ékesszólás volt a palládiumunk – és ami a közjótékonytságot illeti, mit cselekedtem én? Részvétből, megindultságból soha egy húszast nem adtam egy szegénynek – sőt a szív rezdülései ellen írtam, igen, népnevelés ellen, jobbított börtönök ellen, kórházak ellen, kiseddévők ellen, állatkínzás etc. etc. ellen írtam és buzgólkodtam, s végül Kossuthot gúnyból irgalmaskodónak neveztem; jóllehet nincs ennél szebb név, ha valaki kiérdemli, de ezt *csak most* látom itt!

Ha semmibe sem ártom magam, viszont feleségül veszek egy jó leányt, és mint 1000 más, békésen élek falun és *Bécsben*, minden természetesen és fokonként bontakozott

v. Az idézetet Széchenyi magyarul illesztette bele a kéziratba.

w. Károlyi szövegében itt „*nur*” helyett „*wäre*” áll.

volna ki. Igen, Bécs felé kellett volna gravitálnunk, nem pedig Pest felé, ami bizonyos versengést keltett, amelynek forradalomba kellett torkollnia.

Minden egészséges^x magyar reformer volt. 1792 óta itt vannak az *Operata Deputationalia*²¹ Olvastam őket? Kézbe sem vettem!

És hány koldust ütöttem meg saját kezűleg, nem adván nekik semmit, midőn az utcán könyörögtek hozzám? S milyen voltam mostohagyermekeimhez? Nem szerettem az enyéimet, hogy is éreztem volna irántuk bármit!

És mindazok, akikkel kapcsolatban voltam, milyen voltam azokhoz? Jó, amíg szükségem volt rájuk – aztán eldobtam őket. Hogyan bántam Beszéddessel, Asbóthtal, Festei²² etc.

Egyszóval, amerre csak fordulok, szívtelenségemmel találok szemközt magam!

Őn és A[dam] Clark azt hiszik tán, Önöket szerettem? Felhasználni felhasználtam, de szeretni nem szerettem Önöket soha! A[dam] Clark azt hitte, szeretem, mert agódtam, midőn betegeskedett. Jó voltam hozzá, gondoskodtam róla, hogy legalább addig kitartson, míg a híd elkészül – tudtam, hogy nélküle megakadna.

Tehetségesebb voltam, mint bárki más; igen, Magyarország jövője lehettem volna. Még annak idején, midőn atyám – 1817-ben – a talizmánt²³ írta nekem, és később külön az én számomra egy imakönyvet. Még annyi fáradságot sem vettem, hogy elolvassam! Borzalmas!

És elcsábított-e engem valaki vagy adott-e nekem rossz példát? Nem – a legnemesebb emberekkel volt dolgom.

És mindehhez egy óriás természetel Több mint 900 napja vagyok itt, nem látok senkit, nem csinálok egyebet, mint hogy örökké: mindennap 14 óra hosszat járkálok fel s alá, szikrányi remény nélkül a lelkemben, szakadatlan, nem mondhatom: halál-, de pokolfélelemben, 60 csztendő vagyok, és úgy érzem, mintha 20 volnék, csak tudnék egy szikrányi reményt ébreszteni magamban.

És szegény nóm, aki mindent feláldozott nekem; igen, esztét fogja veszteni etc. Még soha ilyen nem történt a világon. Olvassa el Petőfy *Felhőkjét*. Meg fogja érteni. A legkegyetlenebb állat is kíméli jövőjét. Karolinát merő szeszélyből gyilkoltam meg; aztán unalmamban időmúlatásul saját véretem gyilkoltam, most asszonyomat és gyermekeimet gyilkolom! Irtóztató.

Széchenyi István m. k.
a szegény, a gazfi^y

Így fest tehát Széchenyi példaként bemutatott két önvallomásának hiteles szövege (pontosabban: a két vallomás hiteles szövegének magyar fordítása). S megismerésük után már csak azt kell tisztáznunk, vajon mi ösztönözhetette első publikálójukat, Károlyi Árpádot arra, hogy afféle késci cenzorként hangfogót rakjon Széchenyire.

Erre a kérdésre azonban nem nehéz válaszolni. Bizonyosra vehető ugyanis, hogy ez a nagy tudású történetíró merő jó szándékból határozta el magát ilyesmire. Hiszen ő, aki 1853-ban született, s akit kora feltehetően viktoriánus szléssel vert meg, nyilvánvalóan attól tartott, hogy ha napvilágra kerülnek azok a vádak, amelyekkel a döblingi vezeklőhely lakója az addigi életútját szegélyező – de nagyrészt bizonyára csak képzeletében átélt – szexuális eltévelyedések miatt illette magát, akkor ez árnyékot

x. A „gesunde” szót Károlyi szígteljes zárójelek között minden ok nélkül megkérdőjelezte.

y. Az eredetiben is magyar nyelvű alífrás második sorából Károlyi kihagyta a „gazfi” szó névelőjét.

vetne Széchenyi alakjára. Meggyőződése azonban, hogy Károlyi ok nélkül tartott ettől. Már csak azért is, mert Széchenyi nem csupán bizalmas irataiban, hanem kiadott műveiben is számtalanszor szólt magáról inkább ellen-, mintsem rokonszenvet keltő módon, azokat azonban, akik szembefordultak vele, általában nem ez, hanem a politikai nézetkülönbség hangolta ellene. Ami pedig a Károlyi közölte szövegeket illeti: ezekben sokkal súlyosabb vádak is foglaltatnak, mint az általa elhagyott szövegrészekben. Például a Széchenyi által 1851-ben saját fejére olvasott sókratészi mondás: „*Nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni ahhoz való tulajdon nélkül.*” Elvégre ennél elítélőbbet állítani politikusról aligha lehet. Széchenyiből azonban – úgy hiszem – ez az ítélet sem fog kiábrándítani senkit.

Mert ha Széchenyi ilyesmit nemcsak politikai ellenlábásainak, de önmagának is képes volt odavágni, akkor ez éppen arról győzhet meg minden józanul gondolkodó embert, hogy ő igenis hivatott volt másokat vezetni. Meg arról, hogy hivatott erre ma is.

Jegyzetek

1. Spira György: 1848 SZÉCHENYIJE ÉS SZÉCHENYI 1848-A Bp., 1964. 304–320. o.

2. Itt Pál bátyjának első feleségéről, Caroline Meade-ről van szó, akivel a vallomások írója 1814 táján kikezdett s talán viszonyt is folytatott. Mikor Caroline 1820-ban fiatalon meghalt, Széchenyi úgy érezte, hogy ez az ég büntetése azért, amit elkövetett, s ettől fogva képtelen volt szabadulni attól a kényszerkényszerzettől, hogy végső soron ő okozta Caroline halálát.

3. Értsd: leendő neje, Crescence Seilern grófnő iránt, aki ekkor még Zichy Károly gróf felesége volt.

4. Széchenyi a márciusi napokban valóban igyekezett rávenni a konzervatív Esterházy Pál herceget arra, hogy vállalja a Batthyány-kormányban a király személye körüli miniszter tárcáját, s attól fogva, hogy a herceg igent mondott, abban a meggyőződésben élt, hogy ez elsősorban neki tulajdonítható. Ténylegesen azonban Esterházy az udvari körök biztatására lépett be a kormányba.

5. Az önálló bankjegykibocsátás tervének kidolgozására Kossuthot elsősül valóban az a felismerés indította, hogy mint pénzügyminiszter másként nem tudná biztosítani a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium élére került Széchenyi számára azt a tízmillió forintot, amelyet az országgyűlés még 1848 áprilisában ajánlott meg közlekedésfejlesztési

célokra, s Széchenyi ugyanezen megfontolásból kezdetlől fogva maga is sürgette a terv megvalósítását.

6. Széchenyi ezen a napon kapta kézhez annak az emlékiratnak a szövegét, amelyet három nappal korábban az osztrák kormány intézett a közös uralkodóhoz, s amely kifejtette, hogy a *pragmatica sanctio*val összeegyeztethetetlenek s ezért felszámolandóak a márciusi magyar forradalom olyan vívmányai, mint önálló magyar had- és pénzügyminisztérium létesítése vagy a nádor királyi hatalommal való felruházása. Ezeknek a megállapításoknak nagy részük volt abban, hogy Széchenyin ettől fogva úrrá lettek az önvádak, hiszen a kérdéses vívmányok kiharcolásában annak idején ő is előkelő szerepet játszott.

7. A két előbbivel 1848 őszén közvetlenül a bécsi, illetve a pesti forradalmi tömegek végeztek, Zichy Ödönt pedig hadbíróvási ítélet alapján akasztották fel.

8. Az itt utalásszerűen felsorolt történések tárgyi alapja felderítetlen.

9. Hunyady Gabriella grófnőt (aki utóbb Maria Zeno Saurau gróf felesége lett) Széchenyi egykor Caroline miatt hagyta el, s ezért, midőn nem sokkal Caroline után, 1821-ben Gabriella is meghalt, ezt szintén a maga bűnének könyvelte el.

10. A *Kisfaludy* az 1846-ban alakult Balatoni Cőzhajózási Társaság első – és sokáig egyedüli

– hajója volt. A Széchenyiről elnevezett két dunai hajó közül az egyik evezőshajó, a másik gőzös volt. Az előbbi 1839-ben elsüllyedt, az utóbbi 1845-ben kazánrobbanás folytán ment tönkre.

11. A budapesti Lánchíd, amelyet teljes felépülte után, 1849. november 20-án Haynau adott át a forgalomnak.

12. A Pesti Cukorgyáregylet.

13. A Középponti Magyar Vasúttársaság, amely a Bécsből a Duna bal partján Pestre s onnan Szolnokon át Debrecenbe vezető vasúti fővonalat építette ki.

14. Petőfi Sándor édesanyja 1849. május 17-én, azaz több mint nyolc hónappal Széchenyi Döblingbe érkezése után lett Pesten a kolerajárvány áldozatává.

15. Széchenyi itt csak a Horvátország és Erdély nélkül értendő Magyarország lakóit veszi számításba, ezeket viszont nemzetiségükre való tekintet nélkül mind magyarokként kezeli.

16. Karl Geringer báró 1849-ben Magyarország polgári, Christian Appel báró tábornagy pedig 1850-ben az ország katonai kormányzója lett. A két itt említett magyar konzervatív közül Augusz Antal ekkor a magyarországi császári helytartóság alelnöke, Forgách Antal gróf pedig a pozsonyi közigazgatási kerület császári biztos volt.

17. A bibliai utalások értelmére nézve lásd: ZSOLTÁROR 24, illetve JÁNOS JELENÉSEI 9,11.

18. Franz Moor az intrikus Schüller darabjában, a HARAMIÁK-ban.

19. Ezt a Sókratéstól származtatott mondást Széchenyi – akkor még Kossuth-ellenes éllel – már a negyvenes években is többször idézte; így A KELET NÉPE-ben (GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI V. [szerk. és bev. Ferenczi Zoltán], Bp., 1925. 226. és 373. o.), a GARAT-ban (uo. VI/1 [szerk. és bev. Viszota Gyula], Bp., 1927. 64. o.) és A SZENTGRÓTI LEVÉL ELEMZÉSE című cikksorozatában (uo. VI/2 [szerk. és bev. ua.], Bp., 1930. 565–566. o.).

20. Itt az 1847-ben elhunyt Johann Ladislaus Pyrkerről, a német költőként is ismert egri érsekről és Moritz Gottlieb Saphirről, a magyarországi születésű német humoristáról, a bécsi *Der Humorist* szerkesztőjéről van szó.

21. Ezek az 1790–91-i országgyűlés által reformjavaslatok összeállítására kiküldött bizottságok munkálatai voltak.

22. Beszédes József, Asbóth Sándor és Fest Vilmos egyaránt vízépítő mérnökként vett részt az Al-Duna szabályozásában.

23. Azokra az intelmekre céloz, amelyeket apja, Széchenyi Ferenc gróf intézett hozzá 1817. május 17-én, s amelyek szövegét egy kis tokban amolyan talizmánként mindig magával hordta.

Csorba László

A BETEG SZÉCHENYI

Kínos téma. A modern magyar történelem egyik leghatásosabb mítoszának „fekete oldala”. „*A legnagyobb magyar*” mint ideg-, sőt elmebeteg – nyomasztó tény még akkor is, ha nem minősítjük azonnal egy kóros nemzettudat önleleplező szimptomájának.

A legtöbb Széchenyi-írás természetesen foglalkozik a gróf betegségével. Am akár közéleti munkássága, akár magánélete a téma, a patografikus mozzanat legtöbbszörben egy csupán a számba veendő sorsfordulatok sorában. Amiként megtudjuk, mi minden volt Széchenyi – művelt társalgó és divatos világn, elhivatott nemzetnevelő és jó tollú publicista, gondos gazda és szenvedélyes szónok, őszinte hívó és racionális vitázó, hogy találmányra néhány fontosabbat említsünk –, éppúgy derül ki az is, hogy

mindezek mellett és közben még beteg is volt. Személyes életútját követve persze a komolyabb közlemények szerzőinek legkésőbb a döblingi fejezetnél be kell mutatniuk magát a betegséget. De a gróf „nagy korszakát”, reformkori tevékenységét vizsgálva, igen ritkán merül fel az a szempont, hogy tetteiben és gondolataiban esetleg már fellépésének legelső pillanatától kezdve jelen lehettek s számottevően érvényesülhettek patológikus vonatkozások.

Széchenyi *betegsége* mellett tehát a *beteg Széchenyi* is komoly figyelmet érdemel. Hiszen a modern orvostörténeti vizsgálatok eredményei alapján a historiográfiában ma már nem mellőzhető módszertani követelmény, hogy ha egy történelmi figuráról kiderül, miszerint életének valamelyik szakaszában pszichés betegségben szenvedett, akkor az ilyen problémák természetéből következően a baj joggal feltételezhető – a normalitáson jobbra még bőven belül maradó – hatásait az életút egyéb részleteinél is vizsgálat tárgyává kell tenni. Mindenütt tehát, ahol a mindennapi tudat racionalitása alapján csak igen körülményes magyarázat adható, érdemes ügyelni rá, akadnak-e az adott helyzetet esetleg kézenfekvően megvilágító kóros lelki motívumok. Aligha kell külön hangsúlyozni, hogy a „magyarázatkényszer” szemléleti béklyójának lazítása természetesen csupán a legaggályosabb mérlegetéssel együtt jelenthet valódi előrelépést. Hiszen mi sem lenne egyszerűbb, mint kóros megnyilvánulásnak minősíteni bármilyen, a hevenyészve fölvezolt preconcepcióba éppen nem illő mozzanatot.

Nyilvánvaló, hogy bármilyen tünet felismerésének és értékelésének a legszorosabb kapcsolatban kell állnia a diagnózisra vonatkozó hipotézisekkel. Az orvostörténeti szakkutatás és annak köztörténeti recepciója azonban ma még nem egységes Széchenyi pszichéjének, különféle patológiás tüneteinek megítélésében, így abban sem, vajon közéleti tevékenységét mennyiben befolyásolták esetleg kóros lelki folyamatok. Schaffer Károlytól Környey Istvánig többen rámutattak, hogy kora ifjúságától kezdve elsősorban hypochondriás képzetekkel (a ráktól a *tabes dorsalis*ig) együtt járó hangulat-zavar mutatható ki írásaiban, s ennek tüneteinek lényegében egész életén át hasonló, bár változó erősségű formákban jelentkeztek. Életfáradtsága és életuntsága lehetett romanikus póz, de a húszas évektől kezdve folyamatosan hangoztatott halálfélelme és rettegése – amely konkrét tárgyra alig-alig vonatkoztatható –, továbbá ezekhez társuló öngyilkossági vágya nyomatékos jele egy olyan kezdődő betegségnek, amely kizárólag hangulati és indítékvilágát, ezek szokatlanul erős váltakozásait érintette, és semmiféle károsító hatással nem volt logikájára, memóriájára, általános értelmi képességeire.

Az *Orvostörténeti Közlemények* hasábjain (1983) publikált tanulmányában felsorakoztatott bizonyító adatok s a rájuk támaszkodó meggyőző okfejtés alapján úgy vélem, a „beteg” Széchenyi problematikájára Környey István adta meg az eddigi legteljesebb választ. Mindazon belső félelmek végső eredetét, amelyek olyan megdöbbentő erővel tárnak elénk a Széchenyi-napló oldalairól, a közelmúltban elhunyt kiváló ideggyógyász a *thymopathia* – a hangulat- és indítékvilág kóros érzékenységében, irracionális ingadozásaiban megnyilvánuló személyiségzavar – jelentkezésének tartja.

Vajon Széchenyi alkatának, viselkedésének kóros elemei környezete számára miért nem válhattak azonnal nyilvánvalókká? Amiként arra Környey is rámutat, egyfelől a „normális”, az elfogadható és a patológiás viselkedés határai elmosódottak lehettek egy közismerten külön s ugyanakkor a kor átlagemberéhez képest jóval szélesebb mozgásszabadsággal rendelkező arisztokrata esetében. Hangulati-affektív labilitása – mint említettük – egyébként sem érintette szellemi képességeit, logikáját, memóriáját

stb. Másfelől a családon kívüli környezet irányában Széchenyi gondosan leplezte, erős kontroll alatt tartotta a kórosnak ítéltető tüneteket. A kutatók kiválóan demonstrálják e disszimulációt a levélíró és a naplóíró stílusának, szövegvilágának megdöbbentő különbségeivel. A pontos és tárgyyszerű fogalmazás, a rövid, remekül szerkesztett mondatok nappali Széchenyijével szemben a lélekvulkán szivárgásainak s kitéréseinek, a spontánul előtörő érzelmvilág hol szaggatott, hol terjengős mondatosrainak éjszakai Széchenyije áll.

Ám ez a kettősség nem azonos a mániás-depressziós elmezavar tipikus cikloid fázisaival; Széchenyi thymopathiája még nem elmebetegség – csupán arra hajlamosító kóros személyiség szerkezet. Célképzeteinek rendszere mögött meghúzódó szilárd értékstruktúrája lehetővé teszi, hogy – vívódásainak heroikus eredményeképpen – napi konfliktusaiban ne uralkodjon el az érzelmi labilitás. Azért nem lehet szó nála a diagnózis klinikai értelmében vett hisztériáról sem, mert nem találjuk nyomát annak az ösztönösen rövid távú egoista, változékony (sokszor erotikus) motívumú magatartásnak, amely e hasonlóan indulatvezérelt betegségben szenvedő személyiség jellemzője. Végül lelki vergődései kényszerneurózisnak sem tekinthetők, mivel gyötrődéseit nem érezte sztereotíp külső kényszernek, sem azok pszichés tartalmait betegesnek, értelmetlennek, amelyek korlátoznák a gondolkodásban és a cselekvésben.

A reformkor Széchenyije tehát szorosabb pszichopatológiai szempontból még *pre-morbid* – elmebetegség előtti – állapotban van, ámde hangulat- és indítékvilágának már vannak erősödően kóros elemei. Thymopathiájának lehangolt, depressziós szakaszában éppúgy megtalálhatók ennek jelei, mint az időszakos felhangoltság, egzaltáció, a határtalan lelkesedések, nagyozások periódusában. Utóbbi esetben a mentális sékkek lazulására is sor kerülhet (sértegetés, tettegesség stb.), de ide tartoznak „ártalmatlan” öltözködési extravaganciái is. Kóros mozzanat sejthető abban a túlérzékenységben is, amellyel a hazafias tetteit kísérő irigység bármely tényleges vagy vélt jelét fogadta. Tapasztalatai s azok következményei valóságosak ugyan, de távolról sem az általa feltételezett mértékben. Ezért képzelettel azt, hogy az Akadémia alapításával minden honfitársát ellenségévé tette, ezért számlálja minden laklyászenénél, hány újabbal gyarapította ellenségei számát az iránta megnyilvánuló rokonszenv. Ám a mellőzés, a kiérdemelt hála elmaradása ugyancsak végleges megjegyzésekre készteti – nincs tehát olyan helyzet, amelynek meg ne tudná találni a legpresszimistább nézőpontját.

1820 szeptemberében életének egyik legnagyobb lelki megrázkódtatását élte át Széchenyi István: meghalt Caroline Meade, hajdan szerelmének, mostantól kezdve lelki furdalásainak szomorú sorsú ihletője. Széchenyi Pálné, a szeretett sógornő azonban tüdőbeteg volt, így a sógorában dolgozó s a halálévfordulón különös erővel jelentkező büntudat nem valóságos tragédiának, hanem a férjében zajló, fentiekben jellemzett lelki folyamatoknak, pontosabban ezek korai fázisban lévő, de egyértelműen kóros elváltozásainak jól felismerhető tünete. Éppígy 1830-ban, al-dunai és balkáni utazásain olasz inasa, Seva plovdivi halálában is a gyorsan kifejlődő lázas betegséget csupán eszköznek tekintette – a vele való kapcsolat gyilkolt itt is, utalt rá naplójában magától értetődően, mint Caroline, Hunyady Gabriella vagy az id. Zichy Károly esetében! Az, hogy második nagy szerelme is tüdőbeteg volt, az öreg Zichy gróf (jövendő felesége, Seilern Crescence apósa) pedig hetvenhárom évesen költözött el ebből az árnyékvilágból, már kívül rekedt a logikailag egyszer már magába záródott, a belső, ismétlődő hangulatzavar folytán viszont érzelmileg újra és újra hitelesülő téveszme hatókörén.

A „gyilkos” gondolatokkal ugyanakkor jól megfér a halálvággyal való örökös hu-

zakodása. „*Vannak pillanataim – idézhetjük vonatkozó, már-már sztereotíp naplóbejegyzését, ez esetben 1832 tavaszáról –, midőn epedve lesek a pisztoly felé!*” A szuicid vonzórő sajátos, reflexív ellenpontja az élve eltemetéstől való – áttételesen érthető (szellemi elfojtás), de mégiscsak bizarr, túlzott – félelme. Említett al-dunai útján, súlyos betegsége mélypontján ilyen hátborzongató részletességű temetési útmutatóval látja el barátját, Waldstein Jánost: „*Kérlek, lőd át hideg szívemet, hogy többé a föld alatt ne kínoztasson [...] Még bővebben arra akartalak kérni – folytatja –, hogy holt Testemből vágast ki szívemet és azt tüstént 4 részre szabdaltsad és Testembe megint vissza tétesd, – a mellyet hogy igen el ne büdösödjék, Sóval, Fízzel meg lehet tömni; mert Testvéreim holt tetemeimet minden bizonynyal el fogják familia kriplánkba vitetni.*”

Mindezek alapján világosabb és egyben árnyaltabb kép rajzolható arról a küzdelemről, amelyet a tehetségeihez és ambícióihoz méltó életcéllért a fiatal Széchenyi István folytatott. Amikor jellegzetes romantikus heroizmussal egész életét szentelte az elmaradott magyar nemzet felemelése ügyének, nem egyszerűen a byroni nemzedék perspektívtávlanságának, „*világba vetettségének*” nyomasztó érzésétől kívánt szabadulni. Új kötődése sajátos, mondhatni „élettani” funkciót kapott e különös sorsú zseni belső mérlegének stabilizálásában. A belső mérleg egyik serpenyőjébe az egész életutat immár átívelő erkölcsi elköteleződés került, a hivatás- és felelősségtudat egy történelmileg kialakult s értékhordozónak tekintett közösség, a magyar nemzet iránt. A másikat viszont egy kórosan szélsőséges hangulat- és indítékvezérlésű, s emiatt súlyos önértékelési zavarokkal, hypochondriás és paranoid veszélyeztetettséggel viaskodó, egocentrizmusra hajló lelkiállat tetemes súlya nyomta alá. Ezek ereklendően centrifugális erői között fonta azután két és fél évtizeden át a valódi s később már csak a látszategyensúly kötelékeit a férfi – hiszen csupán részben az ő akaratan, legalább ennyire egy viharos kor politikai, gazdasági, társadalmi életének tőle javarészt független eseményein is múlt, mennyire volt és lehetett képes kordában tartani az értelem fénye mögött meghúzódló árnyakat.

Széchenyi szerelmeit is újszerű összefüggésben értelmezhetjük belső világa e sajátos polaritásának ismeretében. A romantika diszharmonikus személyiségmodelljével olyanynyra harmonizáló lelkiállata egyenesen megkövetelte, hogy szívének bálványai reménytelenül elérhetetlenek legyenek. Ám amíg Caroline sógornője, illetve annak húga, Selina iránt fellobbanó szenvedélyei mintegy katalizálták a kóros lelki folyamatokat, addig a Seilern Crescence grófnőhöz fűződő szerelem végső soron a belső stabilitás megőrzését segítette. A hangulatai szélsőséges ingadozásaitól szenvedő férfiban ugyanis az a sajátos egybeesés, hogy újra megtalált nemzeti kötődése időben párhuzamosan bontakozott ki a férjes asszony iránti, a nehézségek folytán egyre reménytelenebb szerelmével, az elviselhetetlen feszültségek levezetésének különleges, új energiákat teremtő megoldásait adta e két élmény sajátos „logikai” összekapcsolásával: a magyar haza felemeléséért vívott küzdelemben fejeződik ki, nyerhet sajátos kielégülést szerelme! (Az érzelmek e „megtisztítását” a freudi lélektanban *szublimációs mechanizmusnak* nevezik.) E jellegzetesen romantikus megoldást Crescence kezdetben nyilván főképp a botrány elkerülése érdekében szorgalmazta, s csupán később ragadhatta meg az a pátosz, amelyet azután Széchenyi lelkesítő közéleti sikerei adtak e kissé melodramatikus önfeláldozásnak.

Mindezek figyelembevételével immár érdemes közlebről szemügyre venni Széchenyi és Kossuth Lajos oly nevezetes hírlapi és személyes vitáját: hátha itt is differenciáltabb képhez jutunk, ha a gróf reflexióinak vizsgálatánál felhasználjuk mindazt, amit thymopathiás személyiségstruktúrájáról tudunk. A fonalat 1836-ban vehetjük fel;

„a legnagyobb magyar” ekkor, házassága idején érkezett el pályafutásának, népszerűségének zenitjére. Ezt persze sem környezete, sem ő nem tudta még ekkor, azt azonban pontosan érezte, hogy a köznemesi bázisú reformellenzék létrejöttével az átalakulás általános iránya lassan, de biztosan elkanyarodott az általa kívánatosnak tartott útvonalról. Azt a különös ellentmondást, hogy „triumphálásának” lelkesítő külső jeleit naplójában a legpesszimistább belső kommentárokkal kísérte, a korábbi Széchenyi-kutatás épp e felismerés következményeként, a belőle fakadó riasztó távlatok zseniális megsejtésének tulajdonította.

Az önvédelmi háború leverése után született nagy hatású röpirataiban Kemény Zsigmond, a lélektani regény mestere fejtette ki először ezt a koncepciót. A korszak normatív gondolkodójává emelt Széchenyit ezáltal elválasztotta reformellenzékét a társaitól, és fölébe helyezte kora történelmének. „Módszertanilag” éppen itt rejlik a gondolatmenet leglényegesebb csúsztatása: a negyvenes évek történeti rekonstrukciója ugyanis semmiben sem igazolja a grófnak Kossuthhoz fűződő különös rémlátásait. Némi leegyszerűsítéssel tehát két értelmezési lehetőség marad. Vagy transzcendens látónoki képességekkel ruházzuk fel Széchenyit, vagy immár a politikán túli okokban keressük a Kossuth tetteit és személyét érintő sovány tárgyi kritika, de ugyanakkor szélsőséges érzelmi kommentárok sajátos ellentmondásának magyarázatát.

Nos, ha felbukkan is néhanapján ellenvélemény, úgy vélem, nem kétséges, hogy napjaink hazai közgondolkodása és történettudománya nem nemzeti katasztrófaéretté értékeli 1848/49-et – amiként azt a kisajátított Széchenyi nevében az említett historiográfiai tradíció teszi. Szemléletünk látószögének megváltozásával így épp a gróf „előrelátásának” leglényegesebb – a tragikus – dimenziója veszett el. Ma már ugyanis világosan látható, hogy minden indokolt kortársi kétségbeesés ellenére 1849-ben csupán a nemzeti önrendelkezési törekvések szenvedtek vereséget. A mai értékrendünk szerint ott és akkor végső soron lényegesebb probléma, a polgári átalakulás viszonylatában a mérleg egyértelműen pozitív: a forradalmi vívmányok legfontosabbjait nem merte eltörölni a győztes önkényuralom. A polgári Magyarország megteremtésének születésnapja ezért is köthető hitelesen és indokolt lelkesültséggel március 15-éhez. Márpedig ha az önvédelmi háború politikai és katonai vezetői nem vitték katasztrófába az országot, akkor – mintegy visszaható érvénnyel – megszűnik a Kossuthot demonizáló Széchenyi-víziók „történelmi” létjogosultsága. Ezek magyarázatára tehát csak a másik megoldás marad: a gróf mind erősebb belső félelmeit – par excellence politikai tárgyak ellenére – nem a majdani szabadságharc leveretése előérzetéből, hanem thymopathiás személyiségalkatának sajátosságaiból kell megértenünk.

A gróf minden bizonnyal Pozsonyban, az 1832–36. évi országgyűlésen hallott, illetve találkozott először az akkor éppen harmincéves, egykori zempléni ügyvéddel. Miután Kossuth – távol lévő főrend követétől szokatlan – felszólalásával felhívta magára a figyelmet, minden bizonnyal Andrassy György gróf tájékoztatta barátját az országgyűlési naplót sürgető fiatalemberrel kapcsolatos megyei pletykákról. Ezek előítéletet gerjesztő hatása sejtetően hozzájárult legelső sértődéses félreértésük kialakulásához: a túlérzékeny gróf úgy tudta, a kéziratot diétai újság, az *Országgyűlési Tudósítások* hasábjain a szerkesztő „összegyűrtnek” (valójában „ideákból szöve” helyett „összve gyűrt”-nak) minősítette egyik úrbéri tárgyu beszédét. Az így kialakuló személyes fenntartásokat mélyíthette el azután Kossuth és Wesselényi politikai kapcsolata.

Széchenyi és az erdélyi reformpolitikus romantikus férfibarátságát a harmincas évek közepére már elhidegítette a reform továbbfejlesztésével kapcsolatos politikai el-

lentették. A mágnáselit kialakításának kudarcát látva Széchenyi a kormány, míg Wesselényi a polgári reformellenzékékké szervezendő rendi-megyei nemesség felé fordult. A grófot két évtizedes mindennapos kudarcjai sem győzték meg Metternich reformdemagógiájának hamisságáról – a báró viszont első országos vezére lett annak a politikai erőnek, amely a nemzetközi helyzet kedvező fordulatát kihasználva, 1848/49-ben végül megteremtette a polgári Magyarországot. Kossuth és Wesselényi politikai azonosítása tehát a lapszerkesztővel kapcsolatos személyes ellenszenvet szemléleti, koncepcionális mozzanatokkal egészítette ki.

Mindezek ellenére érthetetlenül hevesnek találhatjuk a gróf reakcióját, amikor 1836. május 28-án megpillantotta édesgyermekét, a Kaszinó felvételi tábláján a lapszerkesztő nevét. *„Széttrombolta ezzel a társaságot – utalt az ajánlóra, Wesselényire aznap naplóbejegyzése –, a munkámat – mily nehéz munka volt!”* A túlzó vádat nem először, nem utoljára szegte az erdélyi bárónak – akkor is sokan tudták, ma is bizonyítja a tudomány: igaztalanul. E riasztó aránytalanság – úgy vélem – csak akkor érthető, ha fel tesszük: a gróf agyában-lelkében már ekkor készen áll a „*démoni*” Kossuth Lajos figurája, akinek Wesselényitől tanult „*ujjhúzó*” politikája elriaszítja a kormány reformhajlandóságának igencsak ribbenékeny madarát.

Változatlanul legmélyebb meggyőződése ugyanis, hogy a birodalom jövőjét csupán a mielőbbi reformok bevezetése biztosíthatja – e vágya azonban politikai illúziókhöz vezet. Annyira szeretne hinni a mielőbbi bécsi kezdeményezésben, hogy a hiábavaló várakozásból nem arra a – már említett – nyilvánvaló következtetésre jut, hogy a reformkészség metternichi emlegetése alig több pusztá demagógiánál. Jóhiszeműen véli úgy, hogy tényleg a magyar politikai élet „*túlzói*” teszik lehetetlenné „*agitatio*”-jukkal bármiféle komolyabb kormányzati reformberuházás megindítását Magyarországon. Ezt vetette – ellenfele egy öregkori visszaemlékezésének tanúsága szerint – a felvételi kérelmét természetesen visszavonó Kossuth szemére is az alkotásait féltő gróf. *„... Hanem mondja meg – tette fel akkor a joggal bosszankodó lapszerkesztő a kérdést –: igazán olyan potenciározott Sámsonnak néz Ön engem, akinek nem is kell az oszlopokat megráznia, hanem elég egy hírlappal a kezében, egy szivarral a szájában amott a harmadik szobában egy karosszékekben letelepednie, miszerint az Ön épülete összeomoljék?”*

Az irónia – ez is több mint jellemző – sajnos nem talált: igen, Széchenyi pontosan ilyennek látta jövőendő vitaellenfelét. Ellenérzései tovább fokozódhattak azon a nevezetes pesti megyegyűlésen, ahol a börtönéből frissen szabadult egykori ügyvéd máig oly népszerű tiszteleti nevét ráruházta. *„Kossuth megragad egy alkalmat – kommentálja a történeteket a gróf aznap naplóbejegyzésében –, hogy a legnagyobb magyarnak nevezzen. Dübörgő, hosszú tetszés. Én nem indulok meg. Később: Kossuthnak, »Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.«*”

Kijózanító pillanat – a történelmi legendáriumban megőrzött kép, a reformkor két óriásának szellemi-érzelmi találkozása helyett kínos feszengés. Az eddigiek alapján persze már sejthetjük, miért is nem örült a gróf e kitüntetett elnevezésnek. Amiként azt többek között Lackó Mihály remekül rekonstruálta, Kossuth ez alkalommal nem Széchenyi apoteózisát kívánta elzengeni, hanem beszéde vonatkozó részében – érthetően – a maga életútjának a reformokkal való összekapcsolásáról szólt, és ezen tárgy kapcsán említette meg a másik halhatatlan érdemeit. Nem kétséges, hogy a börtönt megjárt lapszerkesztőnek minden erkölcsi alapja megvolt ahhoz, hogy az átalakulás ügyét sajátjaként mutassa be – de amikor beszédének csúcspontján múlt időben (!) említette Széchenyit, lényegében felül – és így kívül – emelte őt a reformokért küzdők táborán.

A lélekemelő szavak kísérete nem tetszett tehát Széchenyinek; az, hogy itt végső soron nem róla van szó, noha őt dicsérik; hogy példakép már csupán, s nem a napi küzdelmek vezére vagy legalábbis osztályosa. Nem csepp – liternyi jeges víz volt ez az érzékeny államférfi túlcsoorduláshoz közelítő „Kossuth-poharába”, amelyet – láttuk – buzgón töltögetett már e nevezetes beszéd előtt is, de még inkább utána. Az érzelmi-személyes ellenszenv korábbi jelei mellé ettől kezdve a politikai kifogások olyan, tendenciózusan félreértelmezett sora járult, amelyek fénytörésében a volt zempléni ügyvédet a gróf valódi helyéről, a liberális centrumból minden tárgyi alap nélkül csúsztatta át a radikális baloldalra, majd hogynem a vörös tollas flamingók közé. Ugyanez év (1840) szeptemberben jegyezte fel Wesselényire célozva, hogy „*a kövér meghitt viszonya Kossuthnal nem tetszik nekem*”, majd két nappal a nevezetes meggyegülés után rögzítette, hogy Klauzál Gáborral, a csanádi liberálisok vezérével „*irtózva beszélünk Kossuthról. Én nem bízom az emberben – rossz szagban van*”. Hiába kereste fel a volt „*status-fogoly*” a hazafias vállalkozások köztiszteletben álló vezérét, hogy a fogsága idején családjának gyűjtött pénzt egy Széchenyi védnöksége alatt álló ipariskola céljára ajándékozza. A gróf – aki naplójában a baráti és hazafias áldozatkészség e nemes jelét „*összekoldult*” pénznek nevezte – hidegen kitért a közeledési kísérlet elől.

Még egy betűt le nem írt a Landerer fejében éppenhogy megszülető *Pesti Hírlap* cikkeiből Kossuth Lajos – a meggyőződéses reformer helyett már régen a veszedelmes néplázítót látta benne az a férfi, akit ő nevezett el „*a legnagyobb magyarnak*”.

Mindezek után már könnyen érthető, hogy a *Pesti Hírlap*ot izgatottan, de nem meglepődve olvasta Széchenyi István. A szerkesztő „*modora*” visszaigazolta félelmeit: úgy vélte, nem a felvetett elvekben és kérdésekben, hanem tárgyalásuk módján húzódik végig a tán akaratlan, de annál veszélyesebb parasztlázítás forradalmi „*veres fonala*”. Az 1841. február 17-i vezércikkben találta meg azt a mondatot, amely ettől kezdve örökké ott zakatolt az agyában; írásaiiban, beszédeiben számtalanszor idézi majd, mivel az ő számára ebben koncentráliódik szimbólummá Kossuthnak az átalakulásba való bekapcsolódás dilemmájával küzdő arisztokráciához intézett „*jakobinus*” figyelmeztetése: „*velők, sőt általok, ha nekik tetszik, nélkülök, sőt ellenök, ha kell*”. Végső soron főrangú társainak egykoron föl sem vett, de immár önváddá hatalmasodó kritikája – mivel ő kezdeményezte a reformokat, mindenért ő a felelős – adja azután a kezébe a tollat, s a gyorsan születő vitairat munkacímei magukért beszélnek: FONÁK REFORM; A REFORM, AHOGY ÉN AKARTAM, ÉS AMIVÉ LETT.

A KELET NÉPE visszhangja azonban egyértelműen a *Pesti Hírlap*nak kedvezett, mégpedig elsősorban amiatt, amit a gróf szubjektív jó szándékát – sokakkal ellentétben – kétségbe nem vonó Deák Ferenc így fogalmazott meg Wesselényihez írott levelében: „*Széchenyi akaratlanul apológiát írt az ellenünk használt terrorizmusra.*” Itt kell visszatérnünk Széchenyi félelmeinek megalapozottságára: mint említettük, ezek végső eredetét belső világának feszültségeiben próbálhatjuk megkeresni, mivel a korabeli valóságban nincs tényleges tárgyi alapjuk. Nem található olyan számottevő csoport vagy politikus a hazai közéletben, aki forradalommal avagy a Habsburgokhoz fűződő birodalmi kapcsolat felbontásával kívánta volna megoldani a „*haza és haladás*” közismert problémáit. Sőt, amiként utaltunk már rá: 1848-ban sem felelőtlen forradalomcsinálók, a népboldogítás megszállottjai álltak a magyar állam kormányrúdjánál, hanem olyan politikusok, akik nem a maguk jószántából, hanem a saját szentesített törvényeit megszegő dinasztia ellenében kényszerültek rendkívüli intézkedésekre, önvédelmi háborúra. Széchenyi tehát nem volt látnok, aki már tíz évvel korábban fel-

ismerte azt a felelőtlen izgatót, aki bukott forradalomba hajszolja majd szerencsétlen nemzetét. Csupán a kiegazetés megkötői ruházták rá ezt a szerepet, ellensúlyozandó annak az örökös emigrációba kényszerített államférfinak a hatását, aki az övék...¹ legnagyobb esélyen eltérő úton kívánta létrehozni a modern, polgári Magyarországot.

Lezárva e rövid politikatörténeti kitérőt, rátérhetünk Széchenyi thymopathiás személyiségszerkezetének a politikai viták keltette feszültségekkel való közelebbi összefüggésére. Az a tény, hogy fentebb jelzett meggyőződésének gyakorlati megvalósítása a negyvenes évek elejére illuzórikussá vált, politikai kudarc volt csupán. Az a másik tény azonban, hogy a maga személyes polgárosodását mások előtt is nyitva álló, reális szociológiai lehetőségként megélt Széchenyi ezt nem a harmincas évekhez képest már átalakuló hazai valóság új követelményeinek, hanem egy kisebbség aknamunkájának tulajdonította, már személyes tragédiához vezetett. Láttuk, milyen törekeny egyensúly feszült „a legnagyobb magyar” belsejében az életutat átfogó morális elköteleződés és a hangulat-, illetve indítékvilág kóros érzékenysége között. Az ezek egymással ellentétes irányba ható erőt életveszélyesen ütköztető konfliktust elsősorban a közéleti tevékenység sikereivel, a morális életcél megvalósíthatóságának reményével hátrította el a giganikus lelki küzdelmeit naponta megvívni kényszerülő férfi. A Kossuth és társai képviselte új nemzedék kritikája azonban politikai cselekvésének értelmét tette kétségessé, s ezáltal – mind a tudatos, mind a tudatalatti percepció szintjén – a legsúlyosabb egzisztenciális fenyegetést testesítette meg. A kormány és ellenzék közötti közeputat kereső, de azt nem lelő Széchenyi végzetes politikai elmagányosodása így egyre kilátástalanabbá tette a lélek végső elborulása elleni erőfeszítéseit...

A Széchenyi–Kossuth viszony alapszerkezte – amelynek politikai oldalát eddig Varga János tárta fel a legteljesebben – a későbbiekben már nem sokat változik. Szükségszerű mozzanata lesz például, hogy a gróf ellenfelét – a „rühes”, ahogy egy 1844. májusi naplójegyzetében megírt – morálisan is alábecsülje. Bizonyos, hogy Széchenyi nyomán hitte azt Metternich, hogy az ellenzéki politikus tolla megvásárolható. Monomániája tévességéről azonban a kancellári megkönyékezés kísérletének kudarcra sem tudta meggyőzni a grófot, hiszen 1845 nyarán hírhedett szavakkal bizonygatta ugyancsak Lajos főhercegnek: „*utilisieren oder abhangen*” (felhasználni vagy felakasztani).

Durva szavak? Gyilkos szándék? A lelki képlet bonyolultabb, hiszen most is találunk arra adatot, hogy nemegyszer a túloldalon jár a kóros hangulatingadozások mutatója. Kossuth kvalitásait egyszer úgy jellemezte, hogy olyan ügyes szakács, aki még a döglött kutyát is étvágygerjesztően tudja feltálalni. 1845 szeptemberének végén viszont így ír Apponyi alkancellárnak: „*A legokosabbat meg kell nyerni. Kétszer is igen bizalmasan beszéltem Kossuthal – ő körülbelül a legkülönb köztünk [...] Azt hiszem: lelövöm. Ha n[ota] b[ene] kapok löport és golyót aranyak és bankók formájában rendelkezésemre. Fejbe lövöm-e vagy hátul, azt bizony még magam sem tudom, mert sürge a madár. Különbön százszor is mondom, senkit sem bírok, senkit sem akarok elcsábítani, csak utilizálásra törekszem.*”

Széchenyi politikai elmagányosodásának egyik magyarázata abban kereshető, hogy amilyen mértékben elmaradt kora legégetőbb társadalmi-politikai szükségleteinek felismerésétől, olyan mértékben lepleződött le ez a mindent és mindenkit a maga – s az ezzel azonosított haza – érdekében „*utilizálni*” akaró szándéka. Ez irányú aktivitásában nem nehéz felismerni a thymopathiás személyiségszerkezet felfokozott, egzaltált, mániás állapotának sajátosságait. Az 1844. évi országgyűlésen így jellemezte e vonásait az éles szemű és elfogulatlan Joseph Andrew Blackwell. „*Terve az, hogy megtéveszti,*

vagy, ahogy durván mondják, rászedi az összes pártokat – jelentette főnökének, a bécsi angol követnek a brit birodalom magyarországi konzuljelöltje. – *Az mondta, hogy orvosként »betegségük szerint kell kezelni az embereket« – az egyik hiúságát legyezni, a másik hazaszeretetének tüzet szítani, a harmadik vágyait táplálni stb., és szerény véleményem szerint nagyobb boldognak tartja homfúlársait, mint amilyenek valójában. Nem veszi észre, hogy a módszert, melyet húsz éve követelt, ma kinevelik – hogy az emberek elég tisztán látnak ahhoz, hogy észrevegyék, rá akarja szedni őket, és mindezek miatt egy párt sem bízik benne. Folyton a köveket »minden képzelet felülmúló hiúságáról« beszél. Az, hogy a köveket egy részének fölös hiúság jutott, el kell ismerni, de neveltséges hallgatni Széchenyit, amint olyasvalamiért kárhozzát másokat, ami benne még nagyobb mértékben van meg. Például ama zavaros szónoklatban, melyet a szobában föl-alá sétálva adott elő, többek közül ez mondta (és az ő szavait idézem, mert zsebkönyvembe lejegyeztem őket, miután lávoztam): »Metternich egy vén számár; ha segítene nekem, elfogadná a tervemet [a kétgarasos adót], de a vén számár irigyel; féltékeny rám. Meg is mondja, miért. Én semmire sem megyek ezekkel az átkozott magyarokkal, és az a Széchenyi az ujsa köré csavarja őket. Én mondom, pusztá irigység csak. Mikor belekezdtem a hídba, a vén bolond azt mondta nekem, először utakat kéne építeni. Mit tud ez Magyarországról? Ostoba vén számár.«*

Ha ez nem hiúság – zárja sorait Blackwell –, »minden képzelet felülmúló hiúság«, akkor nem tudom, mi az. Merem állítani, hogy Széchenyi vagy mértéktelenül hüü, vagy egyszerűen bomlott, és ha nem bomlott is teljesen, gyakran hóbotos.»

Számos részletkérdésben vizsgálhatók és dokumentálhatók még a gróf kóros személyiségalkatának közéleti megnyilvánulásai. Közlebbi tanulmányozásra érdemes például a bécsi udvarhoz fűződő sajátos viszonya. Talán nem túlzás ennek lélektani oldalát egy különleges szülő-gyermek kapcsolathoz hasonlítani, amelyben a gyermek (Széchenyi) mondhatni „preegzisztenciális” érzelmi függősége nemcsak hogy lehetetlenné teszi a teljes emancipációt, de annál inkább ösztökéli a megfelelésre, minél kevesebb a szülői oldalról a szeretet és minél több a bántás. Döblingi korszakának heves politikai küzdelme a császári abszolutizmus ellen e konstrukcióban megfelel a megtévelyedett szülő megjavításáért, észre térítéséért küszködő gyermeki erőfeszítésnek, az „érted haragszom” félreismerhetetlen pátoszával.

Hasonlóan rendkívül tanulságos lehet a miniszter Széchenyi tevékenységének, sorának – amelyet nem véletlenül fényjelez ekkori politikai jelmondata a dantei pokol kapujának homlokáról: „*Lasciate ogni speranza*” (hagyjatok fel minden reménnyel) – pszichopatológiai vizsgálata, hiszen tudjuk: thymopathiás személyiség szerkezete egyre szélsőségesebb hangulat- és indítékingadozásainak egyensúlyozására 1848 nyarán vesztette el az utolsó tartalékait. Naplói tükréből látható, hogy valódi fizikai fájdalomként élte át az ország politikai vergődéseit, a külső és belső szemhatár minden változását. Hazaébresztő romantikus szerepvállalása ekkorra már a nemzettel való lelki és testi azonosulássá tárgyiasul, amelyet a pszichiátria a *mániás diastole* fogalmával jelöl: a beteg a maga testi fájdalmát környezete pusztulásaként éli át, a rá mért – vélt vagy valódi – csapást a haza sebéncé tekinti.

Az abszolutista hatalmak ellentámadását hozó nyári hónapokban azután látványosan fölerősödnek a gróf üldözései félelmei; alagútterven gondolkodik lakásától a Lánchíd elkérített munkaterületéig, Adam Clark felfegyverzett munkásai oltalmában; számít Wesselényi állandóan fűtött gőzhajójára; külön hátsólovat is vesz – ha támad a csöcselék, gyorsan menekíteni tudja majd a családját. Eluralkodik kedélyvilágán a híd sorsát a nemzetével azonosító babonás szimbolizmus; ahogy megfogalmazta: „*a lánchíd az én politikai termométerem*”. Tragédiaként élte át, hogy a tizenkettedik láncszakasz a

felhúzáskor beleszakadt a Dunába, de hiába nyerte meg Adam Clark a fogadást, mert kevesebb, mint tíz nap alatt kiemelte a vízből a láncot, ő természetesen pontosan megértette a transzcendens üzenetet: „Így fog ez velünk is menni – mondta bizalmas munkatársának, Kovács Lajosnak –, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában török össze minden.”

Széchenyi természetesen mindig is hajlamos volt előjeleket keresgélni a környezetében s a nagyvilágban, de hát végső soron mégiscsak inkább a maga mind kórosabb lelkiállapotának kivételését élte át a balesetben, semmint a világot istenek írta olvasókönyvként silabizáló *homo religiosus* kozmikus élményeit. Hiszen az újabb kísérlet előtt megint elfogták balsejtelmei, de amikor a lánc sikeresen a helyére került, menten deszakeralizálódott a tárgy s a hozzá kötött gondolat. Im már mindezt alkalomnak tekintette csupán tökéletes politikai reménytelenségének kifejezésére: „*ha a mi politikánk is így menne!*”. Nem kétséges, hogy Széchenyi bizonyos értelemben belemenekült a betegségbe, a klasszikus keresztény minta követésében keresve az önvádakat ellensúlyozni képes pszichológiai mintát: „*Nekem tönkre kell mennem, nekem gyötrődnom kell, hogy némileg megtisztuljak bűneimtől.*” Az utolsó hónapok, hetek története gyorsuló fizikai s azt törvényszerűen kísérő lelki tönkremenetelének krónikája.

Ilyen előzmények után valószínűnek látszik, hogy a márciusi–áprilisi forradalmi vívmányok visszavételére felszólító, augusztus végi királyi leirat – illetve ennek elfogadhatatlansága miatt az ellenforradalom immár bizonyosra vehető támadása – csupán közvetetten volt részese az ezt már csak néhány nappal követő tragédiának. Amennyire megítélhető, a pszichózisos tünetcsoport váratlanul tört elő viselkedésben; új kóros tudattartalmak nem jelentkeztek, csupán a régiyek erősödtek fel gondolatvilágában (például a Caroline halála miatti önvád stb.). A heves külső élményvilág elsősorban közvetítő tényezők – a végtelenségig felzaklatott életmód, a hiányos táplálkozás, a súlyos alvászavar, majd krónikus álmatlanság, családja elküldése miatt az érzelmi ellensúlyok és a fizikai felügyelet elvesztése stb. – mechanizmusain át eredményezte szervezetének olyan fokú tönkremenetelét, amely azután az elmebetegségre hajlamosító alkati thymopathiával találkozva, kiváltotta a súlyos hallucinációktól kísért izgalmi állapotot. Úgy látta, augusztus 21-én órá mutat a képviselőházban az ellenséget kereső radikális Madarász László; 29-én pedig órá fogja a kipróbálandó puskát a kormányúlésen Kossuth Lajos. A hídláncokon járkált át Pestről Budára s vissza – nem csupán a menekülés útját gyakorlandó, hiszen megtette már ezt Béla fiával is! –, hanem hogy oldjon valamennyit az immár elviselhetetlennek érzett feszültségeken.

Végül orvosa, Almási Balogh Pál kocsiba tuszkolja betegét, hogy elinduljon vele a nyugati határszél, a cenki birtok felé – de hamarosan megmásítja döntését. Aki Vörösvárnál kiugrik a hintóból, s a földeken át rohan Pest felé, majd Esztergomnál előbb pisztollyal, később a Dunába vetve magát kísérel meg öngyilkosságot, már nem maradhat ápolói felügyelet nélkül, s mielőbb elmegyógyintézetbe való. „*Megérkezésekor a grófnak keze-lába meg volt kötve – olvashatjuk Gustav Goergen doktornak, a döblingi szanatórium igazgató főorvosának későbbi visszaemlékezéseiben –, és úgy kiabált és tombolt, hogy az ágyhoz kellett szíjazni. Erről a rosszszemű tudósítók által sokszorosan letagadott körülményről még ma is hitelesen tanúskodhatik jelenlegi portásom, Georg Reschenauer – annak idején az intézet kertésze –, akít azon az első éjszakán a tomboló páciens veszedelmesen meg-rúgott.*”

A döblingi Széchenyi lelkiállapotát – Környey már idézett tanulmányát követve – a cikloid pszichózis (cyclophrenia) elnevezésű elmebetegséggel azonosíthatjuk. 1851

nyaratól érkeztek az izgalmi állapot csillapulásáról, lelki közérzetének immár stabil javulásáról beszámoló első hírek, de igazából 1855–1856 táján ébredt fel a tartós érdeklődés Széchenyiben a külső környezet, a világ s az emberek iránt. Állapotának javulása olyannyira szembeszökő volt, hogy hamarosan közkeletűvé vált – és még ma is az! – a vélekedés: Széchenyinek valójában nincs és talán nem is volt semmi baja, s csupán önként választott menedékhelye az elmegyógyintézet.

Jelen ismereteink szerint azonban az egyszer már rohamban jelentkező pszichózis jóros alapja többé nem múlik el. A szélsőséges, izgalmi szakasz normalizálódik ugyan, de bizonyos, hogy előbb-utóbb visszatér. Már korábban is többször említettük, hogy a Széchenyit pszichózisra hajlamosító, alkatilag kóros lelki tényezők nem érintették értelmi képességeit, sőt javarészt ezek segítségével tudta fékezni beteges hangulatin-gadozásait. Miközben tehát a gróf természetesen pszichotikus maradt, mesterségesen lecsökkentett életterében nemcsak teljesen normális szellemi életet folytathatott (információszerzés, kommunikáció, önálló véleményformálás stb.), hanem zsenialitása révén képes lehetett a kivételes színvonalú alkotómunkára is.

Innentől kezdve azonban már egy másik, a premorbid szakasztól lényegesen eltérő feltételek és körülmények között zajló periódusa kezdődik Széchenyi István életútjának, a sorsának keretet adó kor és a lelkét, testét emésztő kór történetének.

Dávidházi Péter

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ÖRÖK DILEMMÁJA

Széchenyi és Deák vitája a hatalomról

A példa csak illusztrál, s tétele elavulását maga sem éli túl; a példázat elgondolkodtat, s korok múltán is tanácsadónk marad. Képzletünk másfél évszázad óta szövi és színezi a Széchenyi és Kossuth összecsapásairól szóló hiteles vagy apokrif történelmi anekdotákat; a magyar politikai gondolkodásmód két végletének e ragyogó alapúpusai mindmáig annyira elkápráztatják a szemet, hogy közös mitológiájuk árnyékában észre se vesszük az igénytelenül meghúzódo, de példázati mélységű történetet Széchenyi és Deák egyik vitájáról. Hitelességéhez nem férhet kétség: eredetileg maga Deák mesélte el Csengery Antalnak, s a sűrke eminenciás öröklötte meg számunkra emlékbeszédében, amelyet korabeli szokás szerint a politikus halálának első évfordulóján, 1877. január 28-án mondott el az Akadémia ünnepélyén. Eszerint az 1840-es évek elején az elszigetelődött Széchenyi szövetségesül akarta megnyerni Deákot ahhoz a tervéhez, hogy mindketten vállaljanak hivatalt az udvarnál, s az uralkodóra, V. Ferdinándra támaszkodva mintegy belülről buktassák meg Metternich hatalmi rendszerét. Miután „a legnagyobb magyar” a haza nevében, sőt Deák becsületére apellálva sem tudott többet elérni szelfden kételkedő fejcsóválásnál, bevetette a végső érvet: „Nem emlékszik-e ön, minő szolgálatot tett Szokoli Mohammed nagyvezérnek Szigetvár ostrománál Sulejmán császárnak holtteste is?” De ki kapná ezúttal a nagyvezér szerepét? – kérdezett

vissza Deák. Majd a válaszra, miszerint ők ketten együtt játszanák azt, hűvösen csak annyit jegyzett meg, hogy neki erkölcsileg lehetetlen a rá eső részt elvállalnia. Ugyan miért, csodálkozott a gróf. „Nem tudja-e ön – viszonzá Deák –, hogy Szokoli Mohammed renegát volt?”¹

Helyben vagyunk. A szigetvári példa így, e kétféle értelmezés kettős fénytörésében lényegül át példázattá. Ha el tudnánk tekinteni a párbeszéd történelmileg kései időpontjától, Szokoli Mohammed csele Széchenyi követésre buzdító érvelésével és Deák enigmatikus tömörségű elutasító válaszával együtt olyan magyar locus classicusnak, sőt szinte eredetmondának is beillenék, amelyből levezethetnénk a hatalomhoz való kétféle tudati viszony évszázadok óta versengő hagyományait. Önmagában alig volna több hadtörténeti kuriózumnál a korabeli kútfőkben még szűkszavúan, későbbi feldolgozásaiban egyre mesészerűbb bővítésekkel elbeszélte epizód, miszerint az agg és beteg Szolimán császár 1566. szeptember 4-én, az ostrom eredménytelenségén felindulva szélütésben kimúlt, halálát azonban nagyvezíre, Mehmet pasa gondosan eltitkolta, a bebalzsamozott holttestet messziről láthatóan trónra ültette, s intézkedett a mindennapi ellátás és tiszteletadás ceremóniáinak változatlan folytatásáról, míg nem a császár nevében megadásra felszólított várat további rohamokkal sikerült elfoglalnia.² Csengery emlékbeszéde zárványként őrzi e régi esetet, beágyazva két jellegzetes reformkori álláspont máig nem avuló vitájába, s inspiráló dramaturgiájú ősfórumát kínál későbbi nemzedékek lelkiismereti vívódásainak ismerős témájához, mely az utóbbi évtizedekben talán időszerűbb volt, mint valaha. Az egyik álláspont szerint, amelyet itt Széchenyi képvisel, hasznos együttműködni a hatalmasokkal, mert hatalmuk jó ügyek előmozdítására kiszajátítható; a másik szerint ugyanebben lappang valami kétes és gyanús, sőt szégyenletes, hiszen Deák célása az együttműködést egyenesen a renegátsággal hozza kompromittáló összefüggésbe. Mégpedig a szónak nemcsak eredeti jelentésében (mely szerint „a Renegátok 'Sidóból vagy Keresztyénből lett Mahometszerű Mórok'”),³ hanem ekkorra már átvitt értelmében is, tehát általában a vallási hitehagyottságra, politikai hitszegésre, sőt mindenféle árulásra kiterjesztve. A példázat különös szereposztásában Széchenyi máskor is hangoztatott hasznosítási elve, az „*utílisalni kell minden erőt*”⁴ meggyőződése, azaz egy öntudatosan romantikus lélek (paradox módon) célratörő pragmatizmusa kerül szembe a politikai eszközök erkölcsi felülbírálásának szigorú deáki követelményével, azaz egy földön járó józanságról ismert reálpolitikus magas idealizmusával, s bármilyen meglepő, romantikus tisztaságeszményével. Így van ez legalábbis addig, amíg a párbeszédben elhangzó érvek példázati (szimbolikus) jelentésére szorítkozunk, s egyelőre nem írtatjuk, hogy a terv kivitelezhetőségét illetően melyikünknek volt igaza, tehát volt-e akkoriban esély Metternich rendszerének megdöntésére.

Ha első megközelítésként e példázatot történelmi kontextusából kiszakítva értelmezzük, sőt függetlenítjük a hatalommal szembeni hazai magatartásformák két alapvető szemléleti hagyományától, amelyek (ha időrendben nem is) logikailag leszámaztathatók belőle, akkor az emberiség ősi tapasztalatát összegezi a hatalmi viszonyok sűrű és kikerülhetetlen hálójáról. Amikor a nagyvezír saját céljaira felhasználja császára holttestét, a hatalmi játszma aligha új szabályait követi; a történetben szereplő II. Szulejmán sorsa bizonyosan nem elsőként példázza a halott nagyság kiszolgáltatottságát. „*Minő aljas célokra használhatnak még bennünket, Horatio!*” – iszonyodik Hamlet, képzeletben végigjárva a mind méltatlanabb utat, melynek során Nagy Sándor teteméből

por, a porból föld, a földből sár lett, mígnem e sárral esetleg éppen egy söröshordót tapasztottak be.⁵ Kimódoltan morbid képzettársítás, a temetői jelenet kísérteties humorához és melankolikus bölcselkedéséhez illő, de ha meggondoljuk, Shakespeare is csak ad absurdum viit változatát mondatja el itt (néhány évtizeddel a szigetvári ostrom után) a példázatunkban felbukkant elemi igazságnak: a hatalom kihasználását a halál sem hiúsíthatja meg. A módszeren azóta sem haladt túl az idő, lélektani alapját sem kezdte ki a legújabb század: a nagy mauzóleum bebezárított halottja mindmáig szolgálni kénytelen, hiszen mi mást tehetne, az egymást követő utódhatalmak legitimációját. S ha test már nincs, van név és emlékezet, ami ősként kisajátítható, az uralom genealógia általi jogszerűsítésének jól ismert nyelvi leleményeivel, ahogy ez Széchenyi, Deák, Kossuth, sőt a XIX. század irodalmi nagyjainak utóéletében is gyakran megesett.⁶ A példázat rejtett logikája ugyancsak sejteni engedi a hatalom kihasználhatóságának veszélyes másik oldalát: a hatalmasok szintén kijátszhatnak bennünket a maguk céljai érdekében, méghozzá akár akarunk együttműködni velük, akár nem, sőt halálunk után is. „*Porod is neki szolgál!*”, ismerte fel az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL keserű zárósortában Illyés. A hatalmi összefüggések ördögi köréből ebben az irányban sem törhetünk ki, ezért Széchenyi „*utilizálási*” taktikája óhatatlanul kétirányú kihasználás lehetőségét rejti magában. (Deák néhány évvel később egy némiképp hasonló ügyben ezt szemére is veti Széchenyinek, aki elismeri a kockázatot, de nem hiszi, hogy volna biztosabb módszer.)⁷ Példázatunk szereplői változó mértékben, de egyaránt függték egymás hatalmától. Hatalomnak nevezvén most annak minden alfaját, a befolyástól a tekintélyig: Széchenyinek, terve kivitelezéséhez, szüksége lett volna Deák hatalmára, majd mindkettejüknek V. Ferdinándéra (ahogy a nagyvezírnek a császárára); ám eközben Deák is részesülhetett volna Széchenyiéből, az uralkodó is megerősítést kaphatott volna mindkettejükéből, sőt Metternich is megtalálhatta volna a módját, hogy a maga javára fordítsa a rendszerébe állt új tényezők hatalmát, s nyerjen az átrendeződésen. A példázat legelvontabb értelme egy időtlen modell: mindannyiunkat egyazon erőterét tart fogva, s nincs menekvés.

De ha egyszer elkerülhetetlen, hogy valamennyire a hatalom is használja azt, aki a hatalmat használni akarja, s ha úgysem tehetünk mást (élve vagy holtan), mint hogy akarva-akaratlan együttműködünk a hatalommal, akkor mitől lennénk renegátok, s egyáltalán hogy jön ide az árulás vádja vagy akár vélelme? Ezen a ponton már nem vonatkozathatunk el többé a történeti kontextustól: a hazai köztudatban az árulás szégyembélyegét vagy legalábbis gyanúját nemigen kerülte el, aki bármilyen nemes indítékból együttműködött a (társágunkban oly gyakran idegen vagy annak számító) hatalommal; a sors méltánytalan iróniája, hogy az efféle inszINUÁCIÓ olykor még egy Széchenyi Istvánt sem átalott célba venni. A példázatunkban általános intelmként felrémlő, nem pedig vádként nekiszegezett „*renegát*” bizony támadóbban is el-elhangzott vele kapcsolatban; egy kommentár szerint Deák akkor vetette oda e szót Széchenyinek, „*mikor már e nagy hazafit az ellenzék többsége nyíltan renegátnak mondotta*”.⁸ Csengerly változatában e vita idején éppen a jó barát, Wesselényi hánytva szemére a grófnak, mégpedig „*nem minden alap nélkül!*”, hogy a hatalmasokra támaszkodó politikusi módszere miatt mindkét fél bizalmát kockára tette, megingatva erkölcsi hitelét.⁹ Más forrásokból tudjuk, hogy e nézeteltérést Széchenyi és Wesselényi barátsága már korábban megsínylette. Akár az 1840-es évek elején Deákot, egy bő évtizeddel azelőtt Wesselényit próbálta Széchenyi megnyerni szövetségesül egy másik tervéhez: összejöveteleket akart vele rendezni a magyar mágnások számára, hogy megnyerjék őket a

nemzeti ügy szolgálatának. „Mit nem lehetne velük tenni”, idézi Széchenyi kifakadását az ORSZÁGGYŰLÉSI NAPIÓ-ban Kölcsey, „ha erőslelkűek egyesülnének őket vezetni?” Kölcsey sajnálkozva vette tudomásul, hogy Wesselényi ezt az ajánlatot 1830-ban elutasította, s a fődologban, „a haza felemelésében” egyetértő két politikust a részleteket érintő nézeteltéréseik visszatartották a szövetkezéstől.¹⁰ Az esetre emlékező Wesselényi azonban még 1833-ban is hajthatatlan, ugyanis egyáltalán nem részletkérdésnek tekinti elutasító válaszának okát, mely azután elhidegülésükhöz is vezetett: szerinte Széchenyi mindinkább átpártolt az udvarhoz. Mint Kölcseynek kifejti, „Széchenyi [...] már midőn a HITEL-t írta, hajlandó vala a kormánynak, ha csak szép szavakat is, adni; a VII.ÁG-ban pedig már nyilván mondá, miképpen az udvartól jót várni kell, de 1830-ban éppen azt kezdé beszélni, hogy az oppozíciót elhagyván, a nemzetnek magát az udvar karjai közé vetni legtanácsosb”.¹¹ Amiért a jó barát is elfordult Széchenyitől, azt éppen politikai ellenfelei fogadták volna több megértéssel? A gyanúsítgatások olykor annyira felgyülemlettek, hogy a megmaradt hívek részéről valóságos hűségnyilatkozatra volt szükség elosztásukhoz. „Nem volt idő, melyben Méltóságod nevéhez annyi bal felfogás, annyi félreértés, sőt, mondjuk ki, annyi méltánytalanság csatolatott”, ezzel kényszerült fogadni az Akadémia 1844. november 18-i ülésén Toldy Ferenc az országgyűlésről visszatérő alapítót, „de legyen Méltóságod meggyőződve, hogy e körben, mely első lételel is Méltóságodnak köszöni, mindenki előtt tisztán áll, hogy Széchenyi István nem akart soha mást, nem munkált soha mást, mint a haza javát és becsületét”.¹² Tehát még ezt is bizonygatni kellett, mert akadtak, nem is kevesen, akik kétségbe vonták.

Wesselényi helyzetértéklése, miszerint az 1840-es évek elején Széchenyi „a hatalmasok mint eszközök által véltve a hazának legbiztosabban használni, ezeknek bizodalmaért, amit meg nem nyert, kockáztatla a nagyobb rész bizalmát”,¹³ mindkét felében sajnálatosan igazolódott. Egyrészt az udvar valóban fenntartással kezelte Széchenyit; maga a megdönteni szándékozott Metternich kezdetül fölényes biztonsággal tudta kipuhatolni igazi céljait, s egy jól szervezett rendőrállam mindenhová elérő információs csatornáin révén állandóan szemmel tartotta. Már amikor 1825. december 8-án a közpályára lépő Széchenyi kihallgatáson volt nála, arról akarván meggyőzni a kancellárt, hogy az erkölcsileg enervált magyar mágnásfiatalokat ő immár megszerzett patrióta tekintéllyel Ófelsége nagyszerű eszméinek megvalósítására ösztökélte, a diplomácia nagymestere metszőn annyit válaszolt, hogy kész elhinni e szándéknyilatkozat őszinteségét, amennyiben Széchenyi meg merné ismételni barátai előtt. S amikor a magyar főúr habozás nélkül beismerte, hogy ezt sohasem tehetné meg, a herceg visszavágása kíméletlenül találta el a legérzékenyebb pontot: az eljátszandó szerepbe rejtett többirányú árulás mozzanatát. „Nun, so sind Sie entweder ein Verrather an mir, oder an Ihren Freunden, dies heisst im End-Ausspruche ein Verrather an sich selbst.”¹⁴ Habár a háromórás audiencia e részletét csak Metternich beszámolójából ismerjük, és Széchenyi naplóbefjegyzésében minderre legföljebb a kancellárnak az a jóslata emlékeztet, miszerint a grófot álnok szívérnek fogják tartani, és mindkét párttal meghasonlik,¹⁵ a felajánkozás érvelésmódja annyira hasonlít Széchenyi jellegzetes taktikai manővereire, hogy nem lehet a kancellár koholmánya. Nem mintha Metternich nem akarta volna lejártni a máris veszélyesnek érzett magyar mágnást: már három nap múlva elküldi részletes beszámolóját a kihallgatásról Szógyény Zsigmond királyi személynöknek, a pozsonyi országgyűlés elnökének, mint írja, bizalmasan, ám hozzátéve, hogy nem csodálkoznék, ha e beszélgetés valahogyan mégis kiszivárogna. A levél szerint Széchenyi külön jellemzett néhányat ifjú társai közül, akiket az örületig megszáditettek bizonyos köz-

társasági eszmék.¹⁶ Köztudomású, akkor is az volt, hogy a kancellár éppen az ilyen elemek tevékenységét, sőt pusztá létét gyúanyagának, valósággal puskaporos hordónak tekintette, nem is titkolván, hogy velük szemben kíméletlen eréllyel kell eljárni; Széchenyi közlését, ha kitudódik, éppen ezért felhördüléssel kellett fogadniuk a magyar politikai köröknek, szinte pártállásra való tekintet nélkül. Márpedig kitudódhatott: a személyes ugyan három hónap múlva meghalt, de elképzelhető, hogy addigra más is értesült az esetről, tőle vagy valamilyen bécsi forrásból; az ilyen gonosz kis hírcskék szele mindkét oldalon fel-felszította a gyanú parazsát. (Az utókor pedig, amelynek már módja nyílik Széchenyi naplójába, az udvarhoz benyújtott memorandumba, Metternich hátrahagyott irataiba és a korabeli kémjelentésekbe egyaránt bepillantani, s mégsem akarja kegyes kihagyások árán problémátlan eszménnyé sülizálni hősét, egy Németh László lélektani érzékére szorol az ilyen epizódok méltányos elvezéséhez.)¹⁷

Az a mélységes bizalmatlanság, amellyel a korabeli iratok tanúsága szerint az udvar, nagyrészt Metternich hatására, Széchenyi iránt viseltetett, igazolhatja számunkra Deák makacs fejcsóválását: a becépülés általi hatalomátvételt terve az aggályosan éber ellenféllel szemben aligha sikerülhetett volna. Az állhatatlan és kiszámíthatatlan fantasztá hírében álló Széchenyi egyike volt azoknak, akiket mint lehetséges izgatókat az 1830-as évek derekán összeesküvés gyanúja miatt ügynökökkel figyeltettek Bécsből, alkalomadtán provokálásukra is készen.¹⁸ A kancellár elvégre a régi rend elszánt utóvédharcát vívta, s minden reformtörekvésből a gyűlölt újmódi liberalizmus és a nyomában leselkedő újabb forradalmak kénköves szagát érezte terjengeni; hogyan is fejthette volna el, hogy Széchenyi a hozzá benyújtott korai memorandumában (1825. december 11-én) minden taktikus önstilizálás ellenére sem tudta reformvágyát elfojtani? Hiába hangoztatta abban a szolgálatait felajánló magyar gróf, hogy ő is borzad az *Egalité et Liberté* forradalmi jelszavától, ha utána nyomban rajongva ecsetelte a törvény előtti egyenlőség eszményét; s hasztalan bizonygatta, hogy halálos ellensége a káosznak és újításnak, ha nem tudta elhallgatni, hogy a jobbitásnak viszont barátja, bár az újítástól azt szerinte roppant nehéz megkülönböztetni.¹⁹ Éppen 1842 végén, körülbelül akkortájt, amikor Széchenyi a szigetvári csel megkísérlésére kapacitálta Deákot, s amikor levélben kínálta fel együttműködését a kormánynak,²⁰ Metternich azt fejtegeti báró Jósika Samunak, hogy a Széchenyihez hasonló szellemeknek nem szabad megengedni, hogy vezető pozíciót kapjanak, helyük a társadalmi hierarchia azon szintjén van, ahol engedelmessé válniuk kell, s ha Széchenyi erre nem hajlandó, mert nem ért egyet a kormány alapelveivel, akkor maradjon az opposzició soraiban, ahol még mindig kevesebbet *árthat*, mint ha kormányzó hatáskörhöz jutna.²¹ Árulkodó ige: a kancellár nagyon is tisztában volt azzal, hogy a felkínált együttműködés milyen veszélyekkel járhat. Egy hónappal azután, hogy 1845-ben Széchenyit kinevezték a Helytartótanács kebelében felállított közlekedési bizottság elnökévé, Széchenyi bizakodva közli Kossuthal, hogy most majd legalább a kisujját rátheti a kormány gyepelőjére, s annyi megalázkodás után nekivetheti a hátát a hatalomnak;²² hamarosan rá kell dobbennie, hogy mindez hiú ábránd: tulajdonképpen azért nevezték ki (ha megfordíthatom gyepelőmetaforáját), hogy őt fogják hámba, azaz ellenőrizhető módon szem előtt legyen, és a bakon ülők kedve szerint, visszafogottan húzza a szekeret.²³ Deák valószínűleg nem csupán erkölcsi megfontolásból háritotta el Széchenyi javaslatát: reálpolitikusként érezhette, hogy az adott erőviszonyok közt az „*utilizálási*” terv bizonyosan visszajára fordul. (Őt magát azonban végül sikerült Széchenyinek valame-

lyest utíliálnia; még az 1860-as években is mintha a nagy halott szellemujját fedeznénk fel olykor a deáki politikában, sőt ha igaz Gyulai merész feltételezése, miszerint 1854-ben Széchenyi azzal a célzattal vette meg Deák vidéki birtokát, hogy az „*kénytelen legyen az év nagy részét Pesten tölteni s ott társadalmi úton befolyjni a közvélemény alakulására*”,²⁴ akkor a sírjában porladónak közvetve még a kiegyezés előkészítésében is volt némi szerepe!

Wesselényi helyzetértékelésének másik fele ugyancsak pontos: honfitársai, „*a nagyobb rész*”, gyakran valóban kevésbé értették s bizalmasanabbul fogadták a küismerhetetlen grófot, mint ahogyan nagy ellenlábását, a *Pesti Hírlap* szerkesztőjét, aki a függetlenségi politika jól azonosítható szimbólumává tudott nőni, miközben karizmatikus érintésére az oppozíciós érzelmi energiák legrejtettebb forrásai is felszínre törtek. Az utíliálás taktikája érdekében Széchenyinek talán akkor is ködösítenie kellett volna szándékai végcélját, ha alkatilag különben nem hajlamos rá: aki azt akarja, hogy mások akár tudtukon kívül is az ő malmára hajtsák a vizet, s ráadásul mindezt senki se gyanúhassa, az olykor szinte rákényszerül a félrevezetés eszközeire. De Széchenyi útokzatosságra szomjazó természete mintha örömét is lelte volna a megtévesztő nyilatkozatokban. Egyedén hibája önnek, vetette szemére egy barátja felesége már 1826-ban, hogy szüntelen misztifikálná („*mistificiren*”) az embereket, s gyakran mond olyasmüt, amit nem gondol, mint akinek egyáltalán nincs jelleme;²⁵ a csípős megjegyzést Széchenyi kommentár nélkül idézi naplójában, de ilyenkor inkább elégtétel tölthette el, mint szégyenkezés. Maga Kossuth hűledezve ismeri be magának 1845-ben, hogy félórányi beszélgetés után legföjlebb érzi, látszólag csapongó modora ellenére a gróf minden szavával egy bizonyos célt akart elérni, de hogy pontosan mit, azt a sok szövénnytől ő nem látja tisztán, s akkor sem tudná elismételni a hallottakat, ha kánpadra vonnák. S mindezt egy olyan beszélgetésről írja Kossuth, amelyben Széchenyi közölte, hogy bár a kígyó szerepét még nem cserélheti fel az oroszlánéval, azért már „*nyíllabban*” szólhat! Kossuth részletes naplójegyzetéből annyi mégis kideríthető, hogy Széchenyi ugyanazt a lélektani hadviselést folytatta vele szemben, amit két évtizeddel azelőtt Metternich próbált ki őrajta: fenyegető célzásokkal kezessé rémíteni, hogy engedelmeskedjék.²⁶ Csevegésképpen elejtü, többek közt, hogy Lajos főhercegnél járt, ahol az urak „*kimondhatatlan dühbe vannak*” Kossuth ellen, ő azonban elmondta a főhercegnék, hogy a Kossuthhoz hasonló emberek tetterejét felhasználhatja, csak hogy megvásárolni nem lehet őket, „*diesen muss man entweder hangen, oder utílisiren, tertium non datur*”, a bécsiek haragjától minden kítelik, s ő igazán nem akarja ezek után csábítani Kossuthot, aki „*becsületes ember*”, de lássa be, hogy különbözéssel semmire sem mennek ők ketten, „*nekünk egymást utílisálnunk kell*”... *Komornyik jó*: egy másik látogató érkezése iü véget vetett a szóárnak, s Kossuth távozott, ha nem is megfélémlítve, de valamennyire mégis kizökentve, ahogy az esethez füzött végső kommentárjából kítetszik: „*Ki mondja meg, müt akar e kígyó velem! »hangen oder utílisiren« s mütíhogy magamat az ő céljaikra utílisálni nem hagyom, – tehát – hangen!! És e kígyót embernek híjják!!*”²⁷ Ha az utóbbiakat összehasonlítjuk Széchenyi pár szavas idevágó naplóbejegyzésével,²⁸ annyi bizonyos, hogy a zavarbaejtő előadásból Kossuthban éppen az hagyta a legmélyebb nyomot, amit a gróf is legfontosabb üzenetének szánhatott. Körmönfont misztifikálásaival és közvetett diplomáciai húzásaival Széchenyi nyilván sok mindent el tudott érni az ország érdekében, amit másként nem lehetett, ez azonban sajnos nem a bizalmat és rokonszenvet növelte személye és politikája iránt.

Széchenyi mégsem alaptalanul ismételteti e beszélgetés folyamán, hogy immár

„nyíltan” vagy legalább „nyíltabban” szólhat, s nem véletlenül választja naplójában eszmecserejük minősítésére a „*sincerisime*”²⁹ igét: érveléséből valóban kirajzolódnak a hatalommal való takukai együttműködés mindazon indítékai, módozatai és céljai, amelyek őt Szokoli Mohammed példájának követőjévé tették, s politikusi magatartásának (máskor többnyire leplezett) racionálóját alkotják. Mintha csak kimondatlan feltételezések:re válaszolna, mindenekelőtt kizárja mindazt, ami nem befolyásolja: mivel dúsgazdag, gondtalan és kiváltságos helyzetű, tevékenysége kiválasztásának szabadságát semmilyen kényszer nem korlátozza; a királytól fizetést el sem fogadna, rang nem érdekli, nevetségességnek tartotta volna azért iparkodni, hogy „Hofrath” lehessen, akit „*Excellentiáznak*”, elvégre „*Széchenyi István ereiből sugárzik ki annyi fény, hogy ők neked fényt nem adhatnak*”. Ő az ellenségektől körülvett kicsiny magyarságnak akar használni a neki adatott kevéske időben; Kossuthot is csak arra kéri: higgye el, hogy ő „*mindenek felett magyar*” (mire a válasz: „*ez egyről sohasem kételkedtem*”), s politikai lépéseit mindig ez vezérelte. „*És még is bántottam Ont, de hiában, ennek így kellett lenni, ezt a' haza java kívánta, [...] ha én Onnel, Wesselényivel kezelt fogok – már most a provisorium alatt volnánk.*” S az udvarral való együttműködése ugyanezt szolgálja, más utat nem látván: „*én ismerem a Bécsieket – nélkülök nem megyen – no hiában, nem megyen*”. Az utóbbi formula nyomtatékos megisméltése jelzi, amit Széchenyi pályafutásának számos mozzanatából úgyis sejthetnénk: szilárdan meg volt győződve róla, hogy a függetlenség útja járhatatlan. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne fejezné ki nagyrabecsülését Kossuth iránt, s ne szorgalmazná az összefogást vele és azokkal, akik hozzá hasonlóan gondolkodnak: „*utilisálnunk kell magunkat*”, hangoztatja őszintén, „*nekünk egymást utilisálnunk kell*”, majd harmadszor is, búcsúzásképpen: „*utilisálni kell minden erőt*”.³⁰ Önmagában is sokatmondó jelkép, hogy Széchenyi politikai hitvallása éppen Kossuth lejegyzésében maradt ránk; még inkább az, hogy szenvedélyes küzdelmeik során az oppozíciós mentalitás apostola egyetlen percig sem vonta kétségbe a bécsi udvarral együttműködő ellenfele magyar elkötelezettségét. Széchenyi szellemének követői azóta is ritkán találtak ilyen méltányos meghallgatásra.

A felsőbbiséget eszközül használó s vele ezért együttműködni kész politizálással szemben 1849 után csak nőt a közvélemény bizalmatlansága, s maradék híveinek a népszerűtlenséget kellett vállalniuk. A deáki passzív rezisztencia korszakában nem is várhattunk mást, hiszen ennek étosza éppen a gyűlölt megtorló hatalommal való együttműködést sújtotta kiközösítő megvetéssel. Meglepőbb azonban, s a kurucos hagyomány rögzülésére vall, hogy még a kiegyezés után is nehéz dolga volt mindenkinek, aki az oppozíciós érzület kényszerpályáiról akár csak egy-egy kivétel elfogadása erejéig le akarta téríteni kortársai (ekkoriban igencsak anakronisztikus) meggyőződését. Gyulai Pál még 1876-ban is mintha épp e hagyomány láthatatlan ítélőszéke előtt próbálná megfellebbezni a magyar kultúra két fáradhatatlan építőjének várható elmarasztalását. Ugy látszik, szükségesnek érezte, hogy mentegesse Kazinczyt és Toldyt, amiért egyikük „*sem volt határozott politikai jellem*”, s a hatalommal együttműködve vagy legalábbis azzal ujjat nem húzva szolgálták hazájukat. „*Kazinczy mint fiatal ember hivatalt vállalt II. József alatt, de ugyanakkor munkáival és később nyelvújításával leginkább akadályozta a nyílt és leplezett németesítő törekvéseket; Toldy került minden nyílt összeütöközést bármilyen kormányral, de irodalmi buzgalomával, a múlton és jövőn esüvő lelkesedésével, hathatósabban gyöngítette az újabb németesítő rendszert sok zajos hazafinál.*” A társadalmi fel forgatástól viszolygó Gyulai érezhető helyesléssel fedez föl mindkettejüknél olyan magatartást, amelyhez hasonlót Széchenyi utilizálási kísérleteiben láthatunk: „*kiváló úsz-*

telettel viseltek az arisztokratia és főpapság iránt, hogy megnyerhessék őket a magyar irodalom és tudomány ügyeinek”.³¹ Tegyük hozzá: életük egészét tekintve Toldy jobb példa minderre, mint Kazinczy, aki mégiscsak *valamiért* raboskodott 2387 napig Kufsteinban. Irodalomtörténet-írásunk atyja már fiatalkorában is kizárólag a konstruktív eredmény szemszögéből mérlegelt mindent, s legbensőbb barátjával szembeszállva azért helytelenítette a CONVERSATION-LEXICON pörét, mert e társadalmilag veszélyesen bujtogató skandalum ráadásul meddő: a végül úgyszólamint megjelenő lexikon „nem lesz sokkal jobb” általa.³² Nemhiába támogatta őt Széchenyi, aki pedig szarkasztikusan is tudott ítélni róla;³³ nyilván használható embernek tartotta munkabírása, forradalomtól visszolygó evolucionizmusa és alighanem éppen a hatalommal való együttműködési készsége miatt. S az a Toldy Ferenc, aki a szabadságharc leverése után előadást tudott tartani a bécsi akadémián, s akit mindmáig nem tudunk tisztázni Bécsbe küldött titkos jelentéseinek ódiuma alól, hatalmas életműve ellenére valóban rászorult Gyulai ékes-szóló védőbeszédére az utókor oppozíciós értékrendű tribunálja előtt. Toldy és némelyik hasonló magatartású kortársa nemegyszer később is rászorult volna a védelemre; viszontagságos utóéletük folyamán alkati konzervativizmusuk építő apolitikusságát a mi századunkban gyakran kiáltották ki reakciónak és hazafiatlannak, s a „renegát” szinonimái is beárnyékolják emléküket. Az egykori példázat ennyiben jóslatnak is beillenek.

Az évforduló, vegyük egyszer komolyan a divatos metaforát: korok párbeszéde. Hogyan látjuk végül Széchenyi és Deák máig meg-megújuló, örök vitáját a mostanában unos-untalan hánytorgatott „utóbbi negyven év” tapasztalatai birtokában, s fordítva: a két klasszikus politikai beállítódás előtörténetének fényében mit tanulhatunk közelmúltunk szereplőinek megítéléséről? Manapság ugyanis valamiféle egymásra mutogatósdi dívik: szinte mindenki a mások lelkiismeretét vizsgálja, inkvizitori buzgalommal kutatva az egykori és persze okvetlenül kompromittáló együttműködés rejtgetett nyomai után, s alig leplezhető kéjjel süti az árulás, lehetőleg mindjárt a hazárulás bélyegét bárkire, akit bűnösnek talál. Sovány vigasz, ha az egyáltalán, hogy mint láttuk, régi szokás még azokat a nagy hazafiakat is leárusítani, akik vitathatatlanul nemzetük érdekében szánták el magukat a hatalommal való együttműködésre. Nem a közelmúlt igazi bűnöseinek felmentését szorgalmazom, legföljebb a könnyelmű ítéletés felclótlén passziójától szeretnék elriasztani az emlékeztetéssel: Széchenyi és Deák hiába gondolkoztak eltérően Szokoli Mohammed fortélyáról, a címkét mindketten megkapták.³⁴ S hogy a triász harmadik nagysága se maradjon ki: bizonyos körök 1849 nyarán tudni vélték, hogy a függetlenségi nyilatkozat kimondására Kossuthot bécsi ügynökök vették rá, hogy az orosz intervencióhoz ürügyet szolgáltatson.³⁵ Bizony üdvös volna, ha viselkedésünkkel legalább utólag megcáfolnánk Deák Ferenc keserű szavait, aki Széchenyi egyik indítványára válaszolva azzal intette további fontolgatásra a grófot, hogy „ezen gyanakodni s gyanúsítani oly igen hajlandó nemzetnél” fokozott óvatosságra van szükség.³⁶ Megfontolandó továbbá, ami a példázatból szintén kiviláglott: valamennyire mindannyian egyazon hatalmi erőter foglyai vagyunk, kiszolgáltatva annak, hogy míg használni akarjuk, használjon bennünket. Vagyis mindenki együttműködött valamelyest, akarva-akaratlan, s amire szükségünk volt, azt bizonyos értelemben el kellett fogadnunk, ha úgy tetszik, *azoktól*. Persze, tudom, minden az árnyokon múlik, vannak fokozatok; tegyünk különbséget, ha egyáltalán lehet, azok közt, akik építeni akarván működtek együtt a hatalommal, illetve akik nem tudtak ellenállni a hatalom érzéki csábításának.³⁷ De Széchenyi István születésének kétszázadik évfor-

dulóján emlékezzünk szavára, miszerint lehetnek korszakok, amikor hiába, egyszerűen „nem megyen” (mutatis mutandis) Bécs nélkül, és ne követeljünk utólag lehetetlent, legalábbis másoktól ne, egy oppozíciós értékrendű hagyomány történetetlen abszolutizálásával. Talán szenvedtünk, s volt, aki a bőrt vitte a vásárra, de a hódítót nem mi üztük ki, s egyébként sincs jogunk az erkölcsi fölény magasából kinyilatkoztatni megfellebbezhetetlen ítéletünket. Ha valamire tanít ez a példázat: mindenekelőtt önkritikára, azután másokkal szembeni méltányosságra, s igen, amire újabban talán a legnagyobb szükségünk volna a gyűlölködés közepette: a csak magának felelős lelkiismeret kikezdehetetlen nyugalma.

(Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-emlékülésén, 1991. május 7-én.)

Jegyzetek

1. Csengery Antal: DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE (Bp., 1877. 50–51. o.)
2. Nicolai Isthvanff: HISTORIA REGNI HUNGARIAE... Viennae, 1758. 298. o.; Istvánffy Miklós: A MAGYAROK TÖRTÉNETÉBŐL. Ford. Juhász László. Vál. és bev. Székely György. Bp., 1962. 350. o.; BUDINA SÁMUEL HISTÓRIÁJA MAGYARUL ÉS LATINUL SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMÁRÓL. Ford. és jegyz. Molnár Imre. A Szigetvári Várbarátú Kör kiadványai. 6. sz. 1978. 24., 44. o.; Széchy Károly: GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS (1620–1664). II. Bp., 1898. 146–148. o.; SZIGETVÁRI EMLÉKKÖNYV SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMÁNAK 400. ÉVFORDULÓJÁRA. Szerk. Ruzsás Lajos. Bp., 1966. 100–101., 287–306. o.
3. A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA. III. Főszerk. Benkő Loránd. Bp., 1976. 380. o. Eredeti lelőhelye in: Molnár János: MAGYAR KÖNYVHÁZ. III. Posonyban, 1783. 112. o.
4. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÍRÓI ÉS HÍRLAPI VITÁJA KOSSUTH LAJOSSAL. I–II. Szerk. és bev. Viszota Gyula. Bp., 1927–1930. II. 627. o. (A továbbiakban SZIKL.)
5. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. Szerk. Keresztury Dezső. VII. DRÁMAFORDÍTÁSOK I. S. a. r. Ruttkay Kálmán. Bp., 1961. 217. o.
6. Petőfi esetében ezt másutt elemeztem: A HATALOM EREDETMONDÁI PETŐFI UTÓÉLETÉBEN. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1990. 3. sz. 341–359. o.; röviden Kölcsey esetében is: A VANITATUM VANITAS ÉS A MAGYAR KRITIKA In: „A MAG KIKÉL”. ELŐADÁSOK KÖLCSEY FERENC
- RÓL. Szerk. Taxner-Tóth Ernő. Budapest-Fehérgyarmat, 1990. 139–158., főként 154–155. o.
7. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓI I–VI. Szerk. és bev. Viszota Gyula. Bp., 1925–1939. VI. 324. o. (A továbbiakban SZIN.)
8. Halász Imre: EGY LETŰNT NEMZEDÉK EMLÉKEZÉSEK A MAGYAR ÁLLAM KIALAKULÁSÁNAK ÚJABB KORSZAKÁBÓL. Bp., 1991. 156–157. o.
9. Csengery: I. m. 50. o.
10. KÖLCSEY FERENC ÖSSZES MŰVEI. II. S. a. r. Szauder Józsefné és Szauder József. Bp., 1960. 486. o.
11. Uo. 514. o.
12. TOLDY FERENCZ IRODALMI BESZÉDEI. II. Bp., 1888. 161. o.
13. Csengery: I. m. 50. o.
14. AUS METTERNICH'S NACHGELASSENEN PAPIEREN. IV. (Autorisirte deutsche Original-Ausgabe.) Kiad. Richard Metternich-Winneburg. Wien, 1881. 239. o. Lásd még 235–249. o.
15. SZIN. II. 658–659. o.
16. Metternich: I. m. 237., 239–240. o.
17. Németh László: SZÉCHENYI. In: AZ ÉN KATEDRÁM. TANULMÁNYOK. Bp., 1969. 438–441. o.
18. Lásd erről Andics Erzsébet: METTERNICH ÉS MAGYARORSZÁG. Bp., 1975. 82., 92. o.
19. SZIN, II. 705–711. o.
20. Széchenyi István levele báró Gervay Józsefhez. In: SZIKL. I. 716–719. o.
21. SZIKL. I. 722. o. Vö. Andics: I. m. 239–242. o.

22. Kossuth naplóbejegyzése 1845. szeptember 15-én. In: SZIKL. II. 626. o.
23. Kiábrándulásának folyamatára lásd Andics: I. m. 243–259. o.
24. Gyulai Pál: EMLÉKEZÉS DEÁK FERENCRE. *Budapesti Szemle*, 1904. június. Kötetben: Gyulai Pál: BÍRÁJATOK CIKKEK TANULMÁNYOK S. a. r. Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Bp., 1961. 257. o.
25. SZIN. III. 75. o.
26. Metternich: I. m. 235–249. o.; SZIN. II. 658–660. o.
27. Kossuth naplóbejegyzése 1845. szeptember 15-én. SZIKL. II. 624–627. o.
28. SZIN. VI. 258. o.
29. Uo.
30. SZIKL. II. 626–627. o.
31. Gyulai Pál: TOLDY FERENCZ. Gyulai Pál: EMLÉKBESZÉDEK. I. Bp., 1902. 102. o.
32. Toldy Ferenc levele Bajza Józsefhez 1830. május 29-én. BAJZA JÓZSEF ÉS TOLDY FERENC LEVELEZÉSE. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 499. o.; Toldy Ferenc: EMLÉKBESZÉD

- BAJZA JÓZSEF FELETT. TOLDY FERENC IRODALMI BESZÉDEI. II. Bp., 1888. 17. o.
33. Egy akadémiai felolvasását hallván, 1842. november 27-én, Széchenyi egyenesen számára hasonlítja Toldyt; lásd SZIN. V. 650. o.
34. Még Csengery is fölidézi emlékbeszédében, hogy az 1843. évi országgyűlés előtt sokan hazaárulónak nevezték Deákot; lásd Csengery: I. m. 52–53. o.
35. Ferenczi Zoltán: DEÁK ÉLETE. II. Bp., 1904. 220. o.
36. Deák Ferenc levele gróf Széchenyi Istvánhoz 1844. március 4-én. DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE. LEVELEK 1822–1875. Bp., 1890. 348. o.
37. 1990 szeptemberében a televízió *Stúdió '90* című műsorában Balassa Péter „értelmiségi bánbeesésnek” nevezte, találóan, azt a nem új keletű jelenséget, hogy „a szellem embere” képtelen megszabadulni „a hatalom erotikájától”, s így a nyers erőszaktól megbabonázva mazochista módon azonosul az agresszorral; valóban meg kellene próbálnunk kigyógyulni ebből.

Lányi András

„EGY KARAMAZOV A FOGALMAK VILÁGÁBAN”

„Mondják, a kevesekben él a nemzet,
de épp ezek azok, akikben leginkább
változik s elút magától.”

(Babits Mihály:

A MAGYAR JELLEMRŐL)

Széchenyi István élete a magyar romanúka legsajátságosabb és minden bizonnyal egyik legnagyobb alkotása. Regénnyé, műalkotássá formálni életünket – ez igazán romantikus gesztus. Mert a romantikában nem a megsömörölt életből való elvágyakozás a legromantikusabb, hanem az, hogy e vágy mégis az életben akar teljesülni. A költő az életét költi meg, költeményébe lesz szerelmes, és az illúzióperspektíva enyészpontján leli halálát, kompozíciós okokból, mint Petőfi Segesvárnál, Byron Missolonghinál és Széchenyi Döblingben. Ez az igazi Gesamtkunst.

A romanúka hőse az Én, aki művének szerzője, hőse; a világ csak mint az Én sorsa van jelen. Széchenyi sorsa Magyarország lesz. Pályája akkor kezdődik, amikor hős

a sorsára vagy ha úgy tetszik, szerző a témájára rátalál. Odáig becsvágyó tervek és wertheri szenvedések között – melyekről ő tudja a legjobban, mennyire wertheriek –, tétlenül tépelődve várja a „termékeny pillanatot” harminchárom éven át. Személyiségét mintegy lárva fedi, mely önmaga előtt is rejtélyes, olykor gyűlöletes. Ettől kezdve alakja a magyar nemzet új eredetmítoszához tartozik.

A másik nagy mondanakör, a szabadságharc hőskölteménye némileg elhomályosítja az övét. Pedig abban már csak a „vérszerződés” van elbeszélve, ami megpecsételte és visszafordíthatatlanná tette a minap még egymás mellett vagy épp egymás ellenében ható részek egyesülését. A létharcot azonban megelőzte a nemléttel való küzdelem. Amikor hősünk színre lép, a magyar nemzet közjogi fikciónál alig több, az pedig egy német–magyar keverék, soknyelvű kiváltságos rend örökölt előjogait írja körül a Habsburg Birodalom egyik leghátramaradottabb tartományában. Létének egyedüli bizonyítéka, hogy még képes – nem mozdulni. Jó oka van rá; ha a világ megmozdul körülötte, az új hajnalodással kísértetként kell majd eltűnnie.

Széchenyinek különös diszpozíciója volt rá, hogy a halál jelét meglássa mindenben. Magyarországot pedig csak az támaszthatta fel, aki észrevette, hogy halott. *„Kimondá: »a magyar lesz» – hogy legyen!”* – az önbeteljesítő prófécia értelmét a legtömörebben Arany János ragadta meg.

1. Amphitrié, aki egy sasnak inni ad

1820 decemberében Széchenyi István öthavi munkatervet készít.

„1. Görögországi utazásomat összeállítani és rendezni.

2. A kérdést, hogy a lélek tökéletessége a világi okossággal mennyire függ össze, kidolgozni és befejezni.

3. A lótenyésztésről írni.

4. Észrevételek a portyázó hadviselésről és az előőrsszolgálatról.

5. Teljes reformok Ausztriában.

6. Nevelési terv.

7. Regényemet befejezni és

8. Child Haroldot lefordítani.

Emellett Homéroszt akarom olvasni és magamat egészen Magyarország történelmének és Magyarország törvényeinek szentelni.”

Huszonkilenc éves: minden foglalkoztatja, de különös kedvet és tehetséget voltképpen semmihez sem érez. Szeretne valamiben kitűnni. Anyanyelvét gyöngén és ritkán beszéli. A nyomorúságos honi közállapotokról szerzett benyomásai éppen nem csinálnak nagy kedvet hozzá, hogy ezekbe magát különösebben beleártsa. Talán most először fontolgatja komolyan, hogy ha esetleg mégsem külföldön telepedne le, hanem itthon próbál lenni valamivé – amire mint magyar mágnásnak mégiscsak a legtöbb esélye van –, akkor többet kell megtudnia hazájáról. Tíz más terv mellett tehát készül magát „egészen” ennek szentelni.

De mit is lehetne kezdeni egy nemzettel, melynek nyelve, kultúrája, városai, lárságai élete és politikai viszonyai oly reménytelenül elhanyagoltak és készületlenek? Miért kellene ezzel egyáltalán kezdeni valamit? Létezik-e más előmenetel egy magyar nemes számára, ha egészen elparlagiasodni nem akar, mint a birodalom szolgálata? *„Ha Cassius, Brutus, Cato megölik magukat – az ember megilletődik, hogy ilyen férfiak sem képesek a római közlárságot feltámasztani. Minő paprikajancsi jelenet lenne az, ha egy magyar, egyoldalú szabadságságnak elvesztése miatt, amelyben ő dereste vonathat, és a paraszt ordíthat –*

a Dunába vetné magát.” A honi sárból alkotni valamit, ez 1823-ban még nem romantikus, hanem képtelen vállalkozásnak tűnik föl előtte, márpedig ő byroni tettekről álmodozik, és hazájában nem talál semmi nagyszerűt. Utazgat, katonáskodik, szórakozik és unatkozik, szoktatja magát a gondolathoz: „szenvtelen lenni, semmi szerepet nem vállalni a világ színpadán”. A romantikában korszerű világfájdalom, a szent szövetségi Európát belengő „mal du siècle” tanítja élet- és öngyűlöletre. Kedves költőjénél, Byronnál a CHILDE HAROLD ZARÁNDOKÚTJÁ-nak lapjain szinte szó szerint megtalálja, amit saját ifjúságáról a NAPLÓ-ban elmond.

*„E Childe Harold csak lebzelt a verőn,
sütkérezett, mint más finom legyek,
mit sem törődve, hogy az óra jön,
s a metsző szél sziszegve szór jeget.
Ám életéből alig egy negyed
pergett le, rosszabb balsors érte el:
csömör tölté el a kéjenc-begyet,
s utálni kezdé őt honát, amely
mint cella tűnt elé, rideg remete-hely.*

*Így ért a bűnök útvesztőin át,
de bűnbánón magába mégse tért,
nagy nővadász volt, ám csak egy leányt
imádott, akit, hajh, húba kért.”*

(Tóth Árpád fordítása)

Reznációra okot a céltalan élet szolgáltat elegendet. Házassági terveivel sorra kudarcot vall, a bécsi arisztokratalányok valahogy nem akarnak beleszeretni, főrangú szülei pedig még kevésbé tetszik a különc magyar, akinek botránys szerelmi kalandjairól jócskán keringenek pletykák a császárvárosban. Nem népszerű a társaságban, pedig leginkább talán erre vágyik. Katonai előléptetésért is hiába folyamodik az uralkodóhoz. Képzeljük el, ha kinevezik huszár őrnaggyá! Ha Liechtenstein Henriette hercegnő történetesen viszonzozza érzelmeit – hogyan alakult volna a magyar történelem?

A fordulópontot az 1824-es év hozza. Egy öreg mágnás ifjú nejébe lesz szerelmes, aki, úgy tűnik, viszonzszeretű őt, de házasságtörésre nem kapható. A megoldhatatlan helyzet elől István gróf, szokása szerint, külföldre menekül, de mire visszatér, belátja, eldőlt a sorsa. Családi boldogságot, szerelmi beteljesülést többé nem remél, mert Seilern Crescenciáról lemondani nem képes. De ha tőle távol kell élnie, legalább úgy fog élni, hogy az a távolból is láthassa őt. És lássa: méltó a szeretetére, a becsülésére. „Ő lehet még az oka, hogy egy egész nép újjáteremtetik – Amphitrié, aki egy sasnak inni ad” – jegyzi fel NAPLÓ-jában váratlanul és nagyvonalúan az önmagával folytatott hosszú viaskodás hirtelen eldőltét, együtt a mitológiai képpel, ami majd a Magyar Tudományos Akadémia címerét fogja díszíteni. Egy csapásra kész a terv egész hátralévő életére. Magyarországot újjáteremtteni, à la bonheur! – ha már így alakult, és ezen a poros helyen kell leélnie az életét az osztrák grófnő végett. Hirtelenében más ehhez fogható célt nem talál régóta szunnyadó tettvágya számára, ami, úgy érzi, szétfeszítü bensejét.

Pozsonyban találkoznak, az országgyűlésen, mert Crescence férje, hamarosan a

Magyar Udvari Kamara elnöke, épp ott időz. Életében először Széchenyi is végigüli a hosszú és kétségbeejtően unalmas diétát, amit az ő rögtönzése tesz majd emlékeztessé. Végre valóra váltja évekkal ezelőtt fogamzott tervét, mely szerint birtokai egy-éves jövedelmét valami közcélra kellene fordítania. Eredetileg a hidra szánta, Pest és Buda között. Most azonban a magyar nyelv ügye az, ami fennforog, tehát a Tudós Társaság megalapítására ajánlja föl. Így kerül annak címerébe Crescence Seilern, akit Amphitrié gyanánt örökített meg a szomjúhozó sas.

A beteljesülhetetlen, éteri szerelem tíz éven át gyötöri és ösztökéli. Mialatt Crescence további kis Zichy-utódokat hoz a világra, megszületik az a Széchenyi István, akit a történelem ismer.

*„Csak nemesedés és Magyarország üdve
légyen a cél, mely minket egyesít”*

– e szavakat Crescence véseti a medalionra, melyet azzal küldet át szerelmesének, hogy csak akkor fogja megkapni, ha ő már nem él. Az asszony önmagával folytatott küzdelmében a hangsúly minden bizonnyal a „csak” szócskán lehetett. „Magyarország üdve” csalétek a lehetetlenség horgán fönnakadt szenvedő kínjának enyhítésére. Soha férfi nem kapott ennél szebb – kosarat. Széchenyi azonban égi szózat gyanánt hallgatja a legkedvesebb ajakról végzetét, melyet, természetesen, maga sugalmazott. És engedelmeskedik.

Ez lesz a Széchenyi-sors, e mellett most már végig kitart.

Különös műfajban mozgunk, mely egyszerre élet és költemény, de egész biztosan mind a kettő, és nem tudni, melyik előbb. Épp szándékoltóságában, reflektáltságában lesz igazán romantikus mű Széchenyi életdrámája – abban, hogy hőse eszmehős, a lázadó és végzetüket előre ismerő bukott angyalok fájából, akiknek mintapéldányát Byron alkotta meg Káin, Don Juan, Childe Harold és George Gordon Byron alakjában.

„1827. október 8-án. Egy öngyilkos testamentuma. Amióta eszem kinyílt, éreztem, hogy a férfiembernek cselekvő, alkotó lénynek kell lennie. Sirattam hazámnak nyomorúságát, ifjú voltam és szórakozott. Végezetül lelkemben itt-ott megcsillan a remény – még megmenthető etc. Megkíséreltem a magvakat hinteni. – Most világosan látok – egy holtütem élesztésén munkálkodtam.

– Nem bírom elviselni – hogy az oszló testnek része legyek. – Meg akarok ezért halni. –

Werther – magyarul – oly nemes, mint Manfred, Faust? – Regényszerű elbeszélés:

Z(ichy)K(ároly)
C(rescence)
Én
Wess(elényi)
E(sterházy)M(iska)

Vagy mint tragédia.”

Meg akar halni? Vagy szerepét próbálgatja a tükör előtt? A tragikus nagyság titka: a fölvetett szerepet halálig végigélni.

2. Faust és Margaréta

Azt a tudást, mellyel a holtból élőt lehet csinálni, nem ingyen adják. A halállal csak adok-kapok alapon lehet szerződni. Széchenyi géniusza életének „történelem előtti”

szakaszában a Műhöz kellő formátumú fausti végzettudat kifejlesztésén munkálkodik. Ifjúkorában „bűnös” viszonyt szó sógornőjével, majd véget vet botrányos szerelmüknek. Carolyne néhány év múlva meghal. Haláláért Széchenyi magát vádolja, az élt érzett lelkifurdalás mindinkább elhatalmasodik rajta: a tragédiában a sorsát irányító végzetes erők működését véli felfedezni. Tíz nappal azután, hogy Carolyne Mead halálhíreről értesül, Pilisen jár, ahol így elmélkedik az ott birtokos hírhedt Beleznay család sorsáról: „... ez a család azok közé tartozik, melyekben egy magasabb erő befolyása, azé, mely az embereket irányítja, láthatóvá válik: az elkerülhetetlen Végzet – az apa sorsa és bűnei több nemzedéken át kihatnak a gyermekekre, úgy szólván mindegyiket egyszóval bélyeggel jegyzi meg, míg végül győz a bűn pusztító hatalma, és az egész nemzetség kihal – vagy a családban egy szent születik, aki százféle áldozat és nélkülözés árán magamagát, a család többi tagjával egyetemben, a tirannusi végzettől elszakítja, és azután minden nyügtől szabadon és oly könnyűszertel imárá, mint más halandók: a jóknak és igazaknak útján halad.

Különösek némely ilyen családban született embereknek egyéni küzdelmei valamely kényszer ellen, mely őket egész életükben üldözi, attól nem menekülhetnek, s végül is meghatározza minden tettüket, bármennyire is kapálódznak ellene, és melyet valami ellenállhatatlan erő látszik működtetni, úgyannyira, hogy a legmegbocsáthatóbb csínyükből is a legborzasztóbb gyásznak, a legirtóztatóbb csapásnak kell kovelkeznie. – Ahogyan némely ember fölött egy áldó génusz látszik öröködni, mely a legrosszabb indítékokból a legfénylőbb sikert szüli – úgy élnek bizonyos emberek szívében, mondhatni velejében a pusztulás génuszai, és minden a szerencsétlenségbe, a pusztulásba rohan.”

A szűzsé tehát már készen áll 1820-ban, és epikai tárgyra vár. Középpontjába a végzetes kiválasztottság motívuma kerül, és a hős vívódása: vajon a pusztulás génusza van vele, és minden küzdelme reménytelen? Vagy ő volna a megjelölt áldozathozó és megszabadító?

Kiválasztottságának stilizált bizonyossága – Carolyne. Ha Margaréta feláldoztatott, úgy Faust a szerződést megkötötte, s a démoni erők, melyek előbb-utóbb okvetlenül el fogják pusztítani, egyelőre a szolgálatára állnak. Magára vette a bűnt – megváltója lehet nemzetségének. De örökké kínozni fogja a kétség: hátha elpusztítója?

A NAPLO-ból. „1842. október 3-án. Pusztaság és sötét. Igen, magasabb ellenséges hatalmak karmai közt vagyok. Megvilágosodik előttem... hitem szerint lelkem a zálog. – Mit tegyek? Ébernek és józannak lenni. Bármilyen is, én hitvány féreg el tudom-e hártani? Sok rosszat tettem, sok szerencsétlenséget okoztam? Am gonoszságból tettem-e? Miért vagyok oly gyöngye, oly álmodozó, oly magamat nem ismerő? »Arimannak fűtőanyagra van szüksége... Isten nem akar neki embert adni. Márpedig Ariman az embereket kedveli leginkább, mert kiváló gőzt fejlesztenek... etc. etc. Amit mi itt örök kárhoznak nevezünk, lehet, hogy annak éppen csak ilyen prózai, mechanikus oka van.»

Az alkímisták naiv realizmusa ez, akik földöntúli hatalmak természetéről szóló titkosírásként olvassák a természeti és mechanikai folyamatokat. És nem ilyenek-e a Széchenyi politikai és nemzetgazdaságtani fejtegetéseinek középpontjában álló vegytani, gőzgépi és erőművi szimbólumok? Amit leír, az unio mystica: miként kell pontos rend szerint úgy elegyíteni alkotmányos, nemzetiségi és gazdasági elementumokat, hogy abból élő nemzet szülessen. Ám e Műveletek csupán fantasztikus illusztrációk a lélek síkján zajló küzdelemhez. A Széchenyin és Széchenyi által beteljesedő személyes végzet emeli föl vagy sújtja le nemzetét. Magyarország rejtett értelmű kép: gróf Széchenyi István sorsának szimbóluma. Mikor majd költött fátmához választott népe, a magyar

újáteremtésében föltalálja a sokáig keresett méltó cselekményt, maradéktalanul végbermegy az azonosulás személy és tárgy, egyéni sors és nemzetsors között.

Ha e másik, démoni síkon zajló küzdelemről megfeledekezünk, magatartása nem érthető teljesen. Minden logikus program, észokokra hivatkozó érvelés, az egész gyakorlatias életpálya mögött a csábító és fenyegető látomás áll. Ő nem a diétai pártokkal kalkulál, hanem a végzet erőivel.

Ha nem az öngyilkosság kísértése járna a sarkában örökké, ha nem a sírból jövő fuvallatot érezné mindenütt, ha nem a megsemmisülés iszonyatával kellene naponta szembenéznie, mi hajszolná a végkimerülésig lázas munkáiban? Miért kötözte volna sorsát a nemzet hajójának árbocháoz, ha nem azért, nehogy követnie kelljen a szirének hívását? Az evezősök – fülük betömvve – nem hallhatták a csábító éneket; úgy vélték, őrzöng a Leleményes, vagy cselből színleli az őrülést. Az Odüsszeuszok minden ravaszkodása ebből fakad: megpróbálják kijátszani a halált. Kiismerni titkát, és legyözni a legyözhetetlent.

A magyar mitológiában előbb van a Hazatalálás odüsszeiája, csak azután következik a „trójai háború”.

3. A feladat

*„A kö durva és formátlan elölted.
Furagj szobrot belőle! De ha a kö
nem puha és nem tetszik?!”
(NAPIÓ, 1827. augusztus 29.)*

Széchenyi NAPIÓ-ját egész életében németül vezeti. Ifjúkorában anyanyelvét alig használja, és az alig is volna számára használható. Magyar nyelven nem lehetett Széchenyivé lenni! Legszemélyesebb tapasztalataként élte meg – mint mindent, ami e drámában szerepet kap –, hogy képtelenség egyszerre magyarnak lenni és nemesedni. Márpedig arra a medálra e kettő együtt volt felvésve: nemesedés és Magyarország-nak üdve...

„Latinul írök, nem hiszem, hogy az egész Magyarország területén más nyilvános, alkotmányos és bizonyos értelemben nemesi nyelv legyen...” Berzeviczy Gergely jeleni ezt ki a PARASZTOK ÁLLAPOTÁRÓI. írott nagy műve elején, 1804-ben. Ne tévesszen meg senkit az irodalomtörténet: arról az elszánt kis csapatról, mely a század kezdete óta magyarul levelez, publikál és maradodik azzal a feltett szándékkal, hogy a kor követelményeinek megfelelő magyar nyelvet csináljon, egyelőre nemigen tud a nemzet. Miféle nemzet? *„Ne csakjuk magunkat, Hazafiak, létiünk inkább csak papírra van írva latin nyelven, mintsem hogy valódi életet élünk az élő nemzetek sorában.”* (HUNNIA, 1835.) *„Elvégre Magyarországon minden inkább van, mint magyar, s az, ki van, nem tudja az ember, magyar-e, latin-e?”* (GARAT, 1842.)

Igaz van Németh Lászlónak: *„A nagy irodalmak... lettek, mint az őserdő, anélkül hogy abba az akaratnak különösebb bejátszása lett volna... a miénket csinálták, hogy legyen s az idegent felváltsa... Az a furcsa nyelv, amelyben Széchenyi mint kényszerzubbonyban forgott, s Kossuth mint talárban szavalt, halféle más nyelv elnyomásával Kazinczy készítménye.”* (KISFEBB-SÉGBEN.) Csakhogy nem egyedül a nyelvet csinálták, „hogy legyen”, hanem magát a nemzetet is, hogy legyen, aki beszél. A nemzet meg Széchenyi készítménye.

A nemzetté válás legfőbb akadálya a nemzet volt – a nemesi nemzet. S a polgárság a magyar nyelvű polgárosodásé – minthogy nem volt magyar. A nemes halálos fenye-

getést látott minden változásban, ha az csak messziről is az ő kiváltságait érintette. A polgárnak pedig nem volt rá semmi oka, hogy magyarosodni akarjon. Ügyei és tényleges érdekei a birodalomhoz fűtéek, és annak igazgatásához, mely tisztá német volt. A magyar poliükába, ami, úgy-ahogy, a vármegyékben folyt, és az ország gyűlésein, nem volt semmi beleszólása.

Széchenyi a HITEI., a VII.ÁG. és a STÁDIUM lapjain megmutatja a „nemzeti csinosodás” útját, világos programot kínál. Ami a programkészítést illeti, abban egyenesen iskolát teremt a STÁDIUM tizenkét pontjával – onnan vesznek mintát valamennyi ezután készülő szatmári, márciusi, októberi és egyéb tizenkét ponthoz. De amit ezekben Széchenyi kimond, azt mondhatta volna éppen más is. Olyan tennivalókat sürget, melyeket bármely, a világban járatos elme javasolhatna Magyarország reformálóinak. Nem véletlen e művek sikere: eszméik „a levegőben lógtak”, és igazságukat bárki könnyen beláthatta, aki hajlandó volt végiggondolni, miért nem képes Okatootáia végre elindulni az anyagi és szellemi gyarapodás útján, messze lemaradva Ausztr-ália és még messzebb Európa mögött. Bárki, mondom, és egy-kétezer emberre gondolok, aki megértette fejtegetéseit, törődött effélékkel, és egyáltalán – olvasott magyarul. Vajon köztük sorolta-e Széchenyi azt az olvasóját, akiről egy évvel a HITEI. megjelenése után, a felvidéki kolerázadás idején Károlyi György számol be neki? *„Midőn Klobusiczki házái feldúlták – egy zugügyvéd a HITEI.-t találta az asztalon – felütötte benne, ami a parasztohért emel szót – lefordította szlovákra –, és elszónokolta a népnek –; bizonyára a legszabadabb fordítás volt ez, ő pedig már lóg.”*

Vasvillára hányt nemes, bitón függő pór, kcttejük meggyalázott teteme körül egy (megkésett? korát megelőző?) könyv vérrel befecskendezett foszlányai – íme, ilyenek lehettek Széchenyi István rémlátásai. (*„Természetes, hogy rémlátóvá kellett lennie. Természetes, hogy rémlátásai sorra beigazolódtak.”* Németh László: MAGYARSÁG ÉS EURÓPA.) És elképzelhető, miként vélekedtek osztályos társai, hallván: „der Széchenyi” abban látja legfőbb javukat, ha ősi birtokukat szabad adásvétel tárgyává teszik, ha a föld ura ezenül nem ítélhet saját kedve és belátása szerint jobbágyai fölött, ha a végzett munkáért a parasztnak fizetni kell, ellenben az adót a nemesen is ugyanúgy behajlják, mint a nemteleneken. Valószínűleg ugyanolyan veszedelmes bolondnak tartották, mint manapság azt, aki mondjuk a szintetikus mosószerek „eltörlését” ajánlaná, vagy megfosztaná a saját gépkocsi kiváltságától az önszennyükbe fült „dúslakodókat”. A többség így gondolkozott: „Minden jó volna Magyarországon, csak Széchenyi István pestise ne terjedne.” Ezzel együtt, a harmincas évek elején Széchenyi legalább abban megnyugodhatott, hogy programjának elemei egymással és a kor követelményeivel összhangban állnak. Hogy ez nem feltétlenül van így, azt hamarosan maga a szerző veszi észre. És ez lesz az, amihez már valamivel több kell, mint logika.

A dilemma, mely a reformátorból Karamazovot csinál – Németh László szerint Széchenyi „egy Karamazov a fogalmak világában” – első al-dunai utazása idején vezetett feljegyzéseiben merül fel először. *„Új-Fuakra mentünk. Bizonyos Heinrich Schmied nevű paraszt mellett ültem, aki robotosként fuvarozott az uradalomban. Sokat beszéltem vele az uradalomról, megjéről etc. Tiszta, egészséges természet. Jólesett egy egyenes, romlatlan, félre nem nevelt emberrel beszélhetnem... A fuaki uradalom mintegy 800 teleknyire tehető. Németek, magyarok, rácok. Nem nagyon keverednek... és amilyennek Schmiedet találtam – őszintén és nem magyarként szólva [az ő kiemelése] nem lehetséges, ha csak azt nem akarjuk, hogy sötét legyen, hogy egy kultúrált és ésszerűen civilizált német paraszt egy vad, nyers, tudatlan, szitkozódó lótolvajj utánózzon. – Hogy magyarosítani lehessen, a magyarságnak uralkodó tényezővé kell vál-*

nia. Hogy a magyar, jobban mondván a magyarság elérheti-e a németséget, és el is hagyja-e, az kétséges; minthogy aminő mértékben gyarapodik a magyar, azonképpen, ha nem még nagyobb mértékben terebélyesedik a német intelligencia. [...] Csupán a folény talál utánzásra. Ezt azt bizvást megtanulhat egy angol a magyartól, de mindent egybevéve a magyarnak kellek az angol iskolájába járnia – és ez nem izlés dolga, hanem axiómákon alapul.

A kormány etc. – nem, nem – a tudallanságunk az, a műveletlenség...

...Sajátságos, hogy Magyarország csaknem a legkevésbé tetszik nekem mindazon országok közül, miket ismerek. Ha Sopronból Bécsbe utazom, az ausztriai rész jobban tetszik, ugyanígy, ha Pestről megyek Bécsbe – és csinosabb is sokkal. Midőn Sárospatakon át Lengyelországba mentem... kiválképp feltűnt nekem Lengyelország kultúrája, összevetvén a mi barbárságunkkal... Két évvel ezelőtt Horvátországban kivált a Sziszehtől Zágráb felé vivő út bűvölt el, – és ugyancsak megjedtem a poros, hamuszurke, rendezetlen öreg pátria láttán, midőn Zákányndól, tulajdon birtokaimon, ismét földjére léptem.” (1830. június 28.)

Számos közismert hely a későbbi művekben ezeken a sorokon alapul – mondhatni, minden e körül fordul meg. Ha a magyar nem lép arra az útra, melyen más nemzetek kivívták maguknak a szabad polgári lét áldásait, úgy menthetetlenül eltűnik, beleolvad a közbirodalomba, annak törekvése amúgy is éppen ez. Ám ha megindul, akkor a jogegyenlőség alapján keletkező új társadalom szabad lesz ugyan, de többé nem lesz magyar, mert a magyarnak szükségképpen fel kell olvadnia az erősebb, műveltebb, mozgékonyabb és összességében nála számosabb idegen elembe. Ahogy a dolgok az 1830-as években állnak, mindaz, ami a haladást és gyarapodást leginkább szolgálná, egyszermind gyengíti a magyarság pozícióit a két hazában. Ezek, tetszik, nem tetszik, a Széchenyi által megvetett, „émelyítő” rendi előjogokhoz vannak hozzákötve.

A nemességet tehát, állítja Széchenyi, nem büntetni kell „gyalázatosságaiért”, és nem fenyegetni a változásokkal, hanem felkészíteni a szerepre, amit egyedül ő tölthet be, és amire a legkevésbé sem alkalmas.

1844. október 3-án a főrendi tábla a városok ügyének rendezését tárgyalja. Széchenyi az alsóházi felirat vitáján az általa is melegen támogatott javaslat mellett szóló ifjabb mágnások túlzásait szenvedélyes beszédben utasítja vissza, mert ezek az arisztokrácia teljes eltörlését hozzák szóba. „Mi oly körülmények között vagyunk”, mondja rögtönzött felszólalásában, „miserini most a magyarság a nemességgel és a főnemességgel van összekötve, és valljuk meg, hogy itt minden demokrácia csorbát üt a nemzetiségen... Ha a nemzetiség előttünk nem fő szempont, akkor, megvallom, hogy méltóságos gróf Zay Károly úr eljárását tudom méltányolni, s azt mondom: »peregjen le az egész, mások fognak helyébe ülni«, és ismét bocsánatot kérek, lehet talán, hogy azok, kik helyünkbe ülni fognak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axióma.”

4. Szerep és mű

Hogyan lehetne összeegyeztetni a demokráciához és a nemzetiséghez fűződő ellentmondásos érdekeket? Ez a dilemma politikai pályafutásának kulcsa. Feloldása majdnem lehetetlen. A változások mértékének, arányának és sorrendjének megállapításánál olyan szigorúan logikus rendet kellene betartani, ami csak elméletben lehetséges. Ez magyarázza rendkívüli ingerültségét a mondott napon. Néhány perccel beszéde után Széchenyi elájul az ülésteremben. Naplójában ezt így örökíti meg: „Elmegyek a mágnástáblára. Városok ügye. Zay »kutyabőr« etc. Pálffy Pepi »El kell törlni a fő táblát. Eltörlésére fogok agítálni etc.« – Dühbe gurulok – Hosszan és kenetteljesen beszélek, kicsit kime-

gyek... visszajövök – s összeesem, mint egy darab fa. Hogyan, miért – ez az én titkom marad. Hazavisznek. Nagy csődület. Nem látok senkit. A főherceg etc. etc. gyakorta küldel!” Másnap: „Megyek az ülésre. Ragyogó fogadtatás...”

Két mozzanat figyelemre méltó. Az eszméletvesztést, ami a NAPIÓ-ban is misztifikált körülmények mellett mindenestre a haragos felindulásnak tudható be, igyekszik úgy feltüntetni, mint egy zseniális színész ügyes fogását. A másik: „nagy csődület. Nem látok senkit”. Tudniillik, senkit az ő közönségéből, akiknek játszik, akikre minden gesztusával hatni akar. Bosszankodik, hogy elszalasztják a jelenetet, kárba vész az alakítás – az élete.

Sokan számítónak tartják. Az is. Titkos számítás vezérli, azért nemigen engedhet szabad folyást az érzelmeinek. Ha megteszi, önmaga előtt mentegetőzik. Szenvédélyes és szertelen politikai vitairataiban a hűvös ész és józan számítás mellett agitál – dühödten. Legkülönösebb ötleteinek, szokásainak is praktikus indítékát bizonygatja. Csak részben van igazsága azoknak, akik ebben önmegtagadást látnak. Inkább a megszállottak körütekintő, agyafűrt módszeressége ez. Neki szisztémája van, mint Dosztojevszkij Kamaszának, és mindent a szisztéma szempontjából kell mérlegelnie. A játék szabályait csak ő ismeri. A veszélyt, ami a nemzetre leselkedik, ha eltér az ő rendszerétől. A veszélyt, ami őt bensejében fenyegeti.

Pózol? Alakoskodik?

„Ne tépd le szívemről a lárvát,
alatta látomg a pokol.”

(Byron: CHILDE HAROLD

ZARÁNDOKÚTJA)

A szív küzdelmeinek egyetlen tanúja és közönsége a NAPIÓ, amit a leglázásabb tevékenység napjaiban is rendületlenül vezet. Mert ha az élet a Mű, nincs hozzá publikum, aki az egészet kívülről áttekintené: mindenki szereplő. A darab értelmét csak a szerző-főhős látja át egészen. Szándékaiba nem avathat be másokat. Ezért nélkülözhetetlen a NAPIÓ. Csak azt ne higgyük, hogy amit ott találunk, az Széchenyi „igazi arca”. A NAPIÓ prózája zaklatott és néha rejtélyes színpadi „félre”. Csak a szomorújáték hőséneked sodrójú deklamálásával együtt érvényes; együtt a közéleti szereppel és magával a Művel. Ereje végső megfeszítésével hozza létre az új Magyarország létalpját képező intézmények rendszerét, melynek elemei fogaskerekeként hivatottak egymást mozgásba hozni és a Nemzeti Erőmű gépezetét működésben tartani.

NAPIÓ-jával szemközt rendszerint üresnek, gyengének, kétségbeesettnek találja magát. Szeretettét, energiáit, hitét vállalkozásaiba fektette: benseje „kihalt”. „Magán kívül” él, csak akkor van „magánál”, ha munkálkodik.

A NAPIÓ témáit fejtegeti tovább könyveiben, politikai vitairataiban. Ezek sem szabályos értekezések. Nehezen igazodik ki rajtuk, aki a vitatott ügyről kíván tájékozódni. Egy idő után elkedvetlenedik és türelmét veszti a szüntelen kitérők, közbevetések, anekdoták és hasonlatok útvesztőjében. Végre ráeszmél, hogy amit a kezében tart, nem politikai értekezés, hanem részlet egy életfogytiglan tartó dráma hőséneked véget nem érő monológjából – vagy pedig szerepelemzés. Széchenyi azért tér el minduntalan a tárgytól írásaiban, hogy a személyt mutassa be: az eszme születését és szenvedésteli élettörténetét, mint a hős sorsát. Nem közli, hanem ábrázolja eszméit. Vallomást tesz, ami bármiről szóljon is, mindig a vallomástevőről szól.

A homo politicus énrégénye ez. Nem az eltűnt idő nyomába szegődik: a sodró szózuhatag a jövőnek vájna medret. Baljós előérzetektől úzve szinte vakon keresi útját s ágazik szerteszt a lehetetlenség sziklazatonyai között, minden kis repedést kipróbál, hátha átjárót talál, és ami útjába kerül, azt tájékozva sodorja magával egy darabig, majd megcsöndesülve lerakja ismét, s hordalékából épít magának újabb akadályt. Hatalmas anyagot görget: egy egész nemzet sorsát.

A cselekményt a történelemkönyvek jegyzik, a díszletek máig állnak. Pazar rendezés: egyetlen életdrámához. Tudományos Akadémia – Vaskapu – Duna-szabályozás – A Tisza-völgy rendezése – Országos centrum Pesten: Kaszinó, Lánchíd, Alagút, kikötő, csónakda, Városerdő, Szervita sétatér, Széchenyi-liget. – (És közben: „*Halotti álomban alszom. Fölkelés helyett... inkább pisztoly. Mindenüttl rothadást észlelek. Pusztaság és sötét...*”) – Gőzmalom Részvénytársaság – József Hengermalom és Vasöntöde – Hajógyár – Gőzhajózás a Dunán, a Tiszán, a Balatonon – Lóverseny. – (Közben: „*Agónia. Roppant kelletlenül élek s mégis borzadok a haláltól. Ó, ember, te nyomorult barom! – Bizottságokat alkotunk...*”) – Sopron-vasi Szederegylet – Állattenyésztő Társaság – Szépítő Bizottság – Hidegyesület – Országos Munkák Igazgatósága etc. etc. – („...*hogy undorít minden, mi Magyarországra vonatkozik! Nem lelek senkit, kivel szimpatizálnék. Magyarországot csak a jövőben lehet talán majd szeretni. Én is csak muszájból szeretem, merthogy egyike vagyok ama szalonnafalóknak.*”) – Sopron-bécsújhelyi Vasúttársaság – Központi Vasút – Magyarország vasúthálózatának terve. – („*Tegnap Zichy Edmund – valaki! »Nahát a Széchenyi! Látták azt a térképet a pókhálóval? Közlekedési javaslat, és a közepén ő a pók, amely az ország vérért szívja.*”)

Legsértőbb mégis az elismerés: mikor azok, akik a megújulás szellemi vezéralakjait a szónokokban, Wesselényiben, Kossuthban látják, benne az anyagi érdek emberét tisztelik, kinek szüntelenül kereskedésen, közlekedésen, építkezésen jár az esze.

Agitál, szervez, kunyerál, ír, vitázik, inurikál és közlegénykedik egész életében. Az ország házát építi, melyben a nemzetnek majd élni, a politikusoknak politizálni lehet. A politika hagyományos intézményei közt idegenként és idegenkedve mozog. Ő a „közösülés”: a polgári társadalom nélkülözhetetlen és hiányzó feltételeit teremti meg. Igazi megszállottság ehhez kell, mert az efféle működés sokkal keservesebb. Tízévi lázas ügyködés eredménye, ha itt-ott tucatnyi pipáló nemes egy Széchenyi mintájára alakított kaszinóban majd egymással eszmét cserél. De így kezdődik a nyilvánosság. Vagy hogy egy század kubikos csatornát kezdjen ásni, töltést emeljen, s egy vállalkozó meggazdagodjon rajta. De amíg az ország bejárhatatlan, a haza csak szóvirág. És hogy a magyar mágnás ezentúl itthon lóversenyezzen, futtassa saját tenyésztésű lovát, agarát. Ravasz számítás: ez az egyetlen út, melyen a föld birtokosainak érdeklődése a gazdálkodás iránt esetleg felkelthető. Nemzeti mindeneként egyszerre kínlódni száz efféle „potomsággal”, anélkül hogy abból, ami másutt üzlet, magán- és nem közügy, neki bármi előnye származna – erre aligha vállalkozik normális ember. Csak az, akinek kényszerképzete, hogy egy néppel, egy földdarabbal, mint saját teste-lelke elválaszthatatlan folytatásával egy. A magyarság az ő tulajdona: nem birtoka, de attribútuma. Ki bírta rá? Egyedül a belső kényszerűség. Csakis önmagának, démonainak és halottnak számolhat el vele.

Tragikai hős, aki sorsát teljes egészében felfogja, vállalja, és minden egyéb iránt, ami útjától eltértené, érzéketlenül – az elérzékenyülés, valamint az irónia jogát a publikumnak engedve át –, a végzet sejtelmétől mintegy elvakítva, beteljesíti. Miként a görög tragédia hőse a nemzetségre szabott végzet hordozója, és nincs attól külön, tisztán egyéni sorsa, ahogy Izrael szólt s szólított meg prófétáiban, ahogy Shakespeare hő-

sei királyok – mi más lehetne a hős, mint uralkodó, sorsának fejedelme? – akiknek igazi neve a tartomány neve, küzdelmes osztályrészüké; s ahogy a *cselekvés* példázatos, nagy színpadi hőse nevezi meg magát: „Hamlet vagyok, a dán” – úgy mondhatta magáról ő is: *a magyar vagyok*. Kisebbítette, aki a *legnagyobb* magyarnak állította, mert az egymással vetélkedő részek között jelölte ki helyét, mintha már volna Széchenytől függetlenül is érvényes mértéke a magyarnak, aki *lesz*.

...48 nyarán, mikor az a bizonyos hídlánc elszakad, Széchenyiben szakad meg valami. Mikor az ország négy sarkán felgyújtva ég, Széchenyi „Égek! égek!” kiáltással veti magát a Dunába.

„1848. június 26-án. Mégis dolgoznak a hídon! De nem fog elkészülni! Soha nem fogok átmenni rajta!... Holnap állítólag helyére kerül a lánc. Összekapcsolva? Nem, arra nem kerül sor soha! Ez az én hőmérőm. Ez a szép híd, a világ csodája... magyar földön nem teremhet meg.” Nem ment rajta át soha. Haynau katonái mentek rajta át először, Világos, Arad felé.

Furcsa a Lánchídon járni, olyan érzés, mintha kőből és vasból volna, miközben tudjuk, hogy metafora. Vajon nem azért tart meg bennünket mégis, és azért nem zuhanunk a mélységbe ott, ahol a két város közé egy alanyi költemény zárósora van kifesztve, mert az egész országot ugyanaz a rögeszme, a Széchenyi Istváné tartotta meg magyarnak?

5. Bölcsesség és idő vegytana

A Széchenyi nyomában támadó reformmozgalom kezdettől rá hivatkozik, olykor ünnepli, de irányát nem követi, szándékait nem érti vagy nem méltányolja. Széchenyi nem áztatja magát, tudja, hogy a nemességnek a megújulás érdekében valódi salto mortalét kellene megkockáztatnia, és ebbe csak a legnagyobb tapintattal vihető bele. Eleve tart azoktól, akik a nyilvános politika eszközeivel remélnék célt érni, mert úgy véli, kudarcuk kompromittálni fogja szándékait, sikerük pedig még inkább elriasztja a többséget a reformtól, vagy kényszerpályára tereli az egész átalakulási folyamatot. Késleltetni szeretné a tulajdonképpeni politikai kibontakozást, mert az elkerülhetetlen konfrontációval jár.

Az ellenzék vezeterei, épp ellenkezőleg, arra számítanak, hogy legkönnyebben éppen a reform szoros értelemben vett politikai feltételei teremthetők meg. Úgy gondolják, hogy a rendi ellenállás hagyományos vonala a jogkiterjesztés irányába hajlítható, mivel az „elveszett alkotmányért” folyó küzdelemben a rendeknek támaszkodniuk kell a tömeges erőre, vagy sodortatni fognak attól a helyes irányba. Kénytelenek lesznek beengedni az alkotmány sáncai közé nem nemes honfitársaikat is, ha másért nem, hogy biztossítsák magukat a háttámadás ellen, melynek lehetőségére a koleralázadás kellőképpen felhívta a figyelmet. Ezért stratégiájuk középpontjába a politikai nemzet, azaz a magyar nemesség szuverenitásának helyreállításával összekapcsolható témákat helyezik: az Ausztriához fűződő viszonyt, az udvar részéről elszenvedett jogsérelmeket és a magyar fennhatóság érvényesítését az országhatárokon belül. Számításuk nem válik be. A szavazó nemesség túlnyomó többségét semmiféle agitáció nem képes megnyerni az emancipációs program támogatásának. Így politikájuk akaratlanul is visszacsúszik a rendi ellenállás régi kerékvágásába: meddő „ujjhúzás” az udvarral, elszigetelődés az alkotmányos küzdelmekben nem érdekelt társadalmi rétegektől.

Ebből a körből a radikális szárny, élén Kossuthal, már csak úgy tud kitörni a negyvenes években, hogy nyíltan szembefordul a nemesi többséggel. Ez viszont a magyar politika legális intézményeinek feladásával egyértelmű. Nem is hoz kézzelfogható

eredményt az ellenzék taktikája, és radikalizmusuk önkéntelenül tolódik olykor arra a térre, ahol látszólag a legkisebb ellenállásba ütközik, sőt harsány visszhangra lel a magyarság körében. Ez pedig a nemzeti öntudat fölkeltése, melytől a magyar elem fensőségének kivívását remélték. És minél nagyobb lemaradást tapasztaltak, annál vehemensebb nekigyürközéssel láttak a dologhoz. Széchenyi ebben a tévútra sodródott reformpolitikája végső ellehetetlenülését látta. Már az Ausztriához fűződő viszony fessegetését is szerencsétlennek tartotta, mert az udvart minden magyarországi változás esküdt ellenségévé teszi. Bécs jóindulatát pedig semmiképpen sem nélkülözhetik, mert nagyobb önállóság kivívását egyelőre sem a belső, sem a külső erőviszonyok nem teszik lehetővé. Tudja, hogy a nemzetközi diplomácia uralkodó doktrínája, az európai egyensúly elve megkívánja az egységes és erős Ausztria fenntartását a kiszámíthatatlan keleti birodalmak, azaz ekkor már egyértelműen Oroszország ellenében. Aki Ausztria gyöngítésére, a birodalom megbontására tesz kísérletet, semmiféle külső rokonszenvre nem számíthat. Felfogásának megalapozottsága 48-ban keservesen beigazolódik.

Az összeütközés Széchenyi és a politikai ellenzék között *nem* mérséklet és türelmetlenség konfliktusa. Ő gyökeresen más eljárást ajánlott a kitűzött célok elérésére. A vita a követendő módszer sarkalatos kérdései körül forog: a kor nyelvén a „modor” körül, ami nem illemet és más efféle szubilitásokat jelent. Széchenyi úgy véli, előbb a modern nemzetgazdaság alapvető intézményeinek létrehozásával, a magyar nyelvű művelődés előmozdításával, tehát *tisztán társadalmi téren* lehet és kell előállítani a feltételeket, melyek között a nemesség vállalhatja a polgári átalakulással járó megrázkódtatást anélkül, hogy elemi érdekeit kockáztatná.

Világosan állott előtte, hogy a nemesség csak akkor lesz hajlandó lemondani törvényes előjogainak agresszív védelmezéséről, ha már nem rendi kiváltságaiban látja egyedül fennmaradása és boldogulása zálogát. Márpedig semmi más nem teheti magyarrá Magyarország jogfosztott és többségében más ajkú társadalmát, mint ha a nemes magyar az ő egyedüli becses javát, szabadságát osztja meg a többiekkel. A nem magyarok és nem nemesek majd csak alkotmányos jogaik gyakorlása során, a nemzetgazdaság vérkeringésébe bekapcsolódva és mint egyenjogú tulajdonosok fognak a nemzettel egyesülni, így válhatnak magyarrá. Ellenkező esetben ez az egyesülés vagy nem következik be, vagy bekövetkezik, és a magyarnak kell felolvadnia a polgárosultabb idegen elemekben. Jogkiterjesztés nélkül pedig a magyarosító törekvések, legyenek bár a legtapintatosabbak és a legszerényebbek, mindaddig csak ellenkezést és visszatekintést szülhetnek, amíg azokat a nem adózó, robotoltató, városi követeket gyűléseire szavazati joggal nem bocsátó, kiváltságai körében elzárkózó nemesi rend képviseli.

„... Azt hisszük; nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki épp kezeink közé jut, mint például meszet falra vagy mázat fazékra?” – kérdi Széchenyi 1842-es akadémiai beszédében.
 „... Olvasztói fensőbbiséggel kell bírni. Igen. Amde bír-e ilyessel az, ki szeretletreméltóság és rokonszenygerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindennüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérel ellarkú, már azt hiszi, szíveket nyert és velőket hódított? Vagy bír-e az olvasztói fensőbbiséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsülést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellentét, mert oly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő a saját véérért, pogányilag sújtja, s hír-nevét alacsony gyanúval bemocskolni nem bírul? Vagy tán az a mély felfogású olvasztómester, ki nyughallyan hevében a magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, izletessé vált volna, mindenkiel rögtön bevéletni akarja?”

A nemzetiségek dolga körül éleződik ki a leginkább Széchenyi és Kossuth szembenállása. Ennek a kérdésnek szenteli Széchenyi vagy tíz éven át irodalmi munkásságának

legjavát (HUNNIA, A KELET NÉPE, AKADÉMIAI BESZÉD, GARAT). Újra és újra szükségesnek látja, hogy álláspontját minden oldalról körüljárja és megvilágítsa, anélkül hogy sikerülne elosztatnia a félreértéseket. A konjunkturális szempontoktól és őszinte hazafiúi lelkesedéstől egyaránt vezetett Kossuth és hívei nem veszik észre, hogy ha a jogkiterjesztés politikája a nemesség masszív ellenállásán – minden igyekezetük ellenére – egyelőre hajótörést szenvedett, ez, tetszik, nem tetszik, fokozott óvatosságot követel a nemzeti törekvések érvényesítésében. Jelszavak, melyek a gyűlésteremben esetleg többséget, az utcán fáklyászenét és a *Pesti Hírlap*nak előfizetőket szereznek, elidegeníthetők az ország nem magyar ajkú lakóit, akik számára változatlanul hiányoznak az önkéntes asszimiláció Széchenyi által unalomig ismételt indítékai.

A Széchenyi által követelt „modor” szigorú oksági láncolatot követ: a nemzet belső erőinek kifejtése – polgári jogegyenlőség – magyarosodás. Ha ettől eltérnek, állítja, akkor a három, egymásnak részben ellentmondó törekvés egymás kárára fejt ki hatását, ami a legsúlyosabb következményekkel fog járni. *„Engedd a szőlő fürtjeit szabadon és egészen kiforni, s kedvemelő aranyvedu leszen eszközlésed díja; ámde készless különemű részeket, mielőtt a bölcsesség és idő vegytana által nem rokonultak egy kissé, vagy mielőtt egy rész a második fölött bizonyos felsőbbséget magának ki nem vitt: s ugyan nem természetes-e, miképp tisztára forrt egész helyett az egymást emésző heterogén részekből valami undok zagyvalék válik, mely legott rothadásba megyen át? S im, ez Magyarország mostani állapotja...”* (GARAT, 7. o. 1842.)

Aggályoskodását legtöbb kortársa túlzónak találja, körülményes fejtegetéseire bosszankodva rálegyintenek, rémlátásait túlérzékenységgel magyarázzák, és vészharangkongatásából a féltékenységet hallják ki, amit Kossuth növekvő népszerűsége felett érez. Megdöbbenő, hogy e felfogást az utókor és a történészek jelentős része is osztja, mintha nem Széchenyi balsejtelmű következtetéseit igazolná előbb a politikai küzdőtérre vitt s ott kudarcot szenvedett reformok sorsa, utóbb a márciusi forradalomra következő „fajháború” a nemzetiségek között. Aránytévesztést látnak abban, hogy egy ponton túl minden magyarosító törekvést veszedelmesnek tartott, és felhozzák, hogy a reformkorban ténylegesen alig folyt módszeres magyarosítás. Csakhogy ez épp Széchenyit igazolja: a külsőségekre irányuló „szájmagyar” hangulatkeltés megalapozatlan volt, tényleges eredménnyel nem járt, de igenis alkalmasnak bizonyult ellenséges érzelmek fölkelésére.

Mert a 48 tavaszán megszólaló nemzetiségi vezetők nem hagynak kétséget aziránt, hogy épp az utolsó évtized sérelmei mérgeztették el viszonyukat a magyarsághoz. Ezek tették őket bizalmatlanná, utóbb türelmellenné, végül az udvar politikájának kész eszközeivé.

Ergovics Uros, a magyarokkal testvériesülni kész pesti szerbek nevében ilyen értelmű szózatot intéz a nemzethez 48 tavaszán: *„Ha egy évtized előtt a szerb népnek oly ön-hittséggel neki nem esünk, ha a magyar nyelvet, a magyar nemzetiséget módjával, fokozatosan és nem kényszerrel igyekszünk vele bekapadni, az áprilisi karlovici és újvidéki események nem történendek... Hogy a szerb nép lenyomott állapotában ama boldog emlékezetű magyar alkotmány képviselői eránt, kik a nép jogait természet törvénye s igazság ellen monopolizálták, hódolást nem mutatott... az igen természetes... hogy a régi hamu alatt izzó ellenszenu a legközelebbi időben anyanyelvének s nemzetiségének üldözöbe vétele által lánggra gyúl s ennek védelmében demonstrál, hogy a köznép azon hiedelemben, miszerint a magyar nyelvnek tanodáiba bevétele, anyakönyvei magyarosítása s egyházi könyveinek a múlt országgyűlésen javasolt magyarosítása által vallása veszélyeztetik, fellobban, hogy a nép Kossuth Lajosnak az újvidékiekhez intézett eme szavain:*

»Csak kard vivihet ki külön nemzetiséget«, megretten, felzúdul s a pusztá szép szavaknak oly hirtelen hitelt nem ad, kisebb betudást érdemel ama horvátnál, ki századokon át a magyar alkotmány jótékonyágát legbővebben élvezé...”

A párhuzamosan bontakozó nemzeti törekvések összeütközése ugyan szükségszerű volt, de a negyvenes években még lett volna esély a megegyezésre. A kirobbanó politikai válság közepette a kölcsönös előítéletek feloldására már sem az idő, sem a készség nem volt elegendő. De megjegyzésre érdemes talán, hogy még 48 nyarán is Széchenyi hívja Erdélybe magyarok és románok között közvetíteni a román nemzeti mozgalom kezdetben állásánál fogva is legbefolyásosabb vezetője, Saguna görögkeleti püspök. Széchenyi pedig azt hangoztatja, hogy ha vállalkozna az útra – amit romló egészségi állapota végül nem engedett meg –, úgy csakis Saguna társaságában menne. Az események elsodorták a békéltető kísérleteket, és talán akkor is így történt volna, ha a magyar politikusok még idejében több megértést mutatnak a nemzetiségek kívánságaival szemben. Az eltelt évtizedek kellőképpen előkészítették a talajt a bécsi politika számára, melynek létérdeke volt, hogy kijátssza a nemzetiségi kártyát. 1835-ben Széchenyi figyelmeztetése még időben, alighanem az utolsó pillanatban hangzott el: „A drága idő arra volna legszentebb kötelességül fordítandó, hogy magunkat kölcsönösen megbecsülve, viszonyos érdekeinket felvilágosítva és megértve, kezet fogva s vállaltva Magyarország minden lakosának jólétét lehető legmagasabb fokra emelni iparkodjunk. Hagyjunk fel szűkkeblű vitatásainkkal valahára már, mert most van még idő szebb frigynek kötésére vagy soha többé. Elődeink a frigyel könnyen köthették volna, mi, mostaniak már csak nehezen, utódaink tán soha többé, ezt ne felejtjük.” (HUNNIA.)

Kemény Zsigmond írta róla, még életében: „Előbb nem hitték szavait, aztán elfeledték, végül bámulltak a bekövetkezett eseményeken.”

1848 szeptemberében Széchenyi idegrendszerre felmondja a szolgálatot. De talán mégis úgy kellene mondanunk: a szolgálat lehetetlenné vált. Szerepe értelmét veszítette – Széchenyi eszeveszetté lesz. Világosabb pillanataiban tébolyult vádakkal illeti önmagát, mint aki elindítója volt a végzetes kimenetelű fejleményeknek. A túnik, melyek tüokban régóta gyötrik, immár szabadon tombolnak odakinn – miért küzdene ellenük tovább önmagában? Elmeállapotának változása mintha csak tükörképe volna annak, amit maga körül lát a két hazában: önpusztítás, fél-öntudatvesztés, tetszhalál. Balsejtelmei valamivel korábban tudósítják a történeendőkről, mintsem azok bekövetkeznének, de az előrelátás még nem betegség, csak kínos lelki adomány. Ha Széchenyi örült, úgy eleitől fogva az: láttuk, nem tud különbséget tenni saját sorsa és a nemzetsors között. De ha tudomásul vesszük ezt az úgymond megalomániás éntévesztést, a téveszme logikáját ezen túl töretlennek találjuk. Nincs abban semmi különös, hogy amikor élete művét – az ő esetében tehát: életét – pusztulni látja, pánik vesz rajta erőt, és a széthullásra lelki leépüléssel válaszol. A maga módján összhangot tart fenn a Kint és a Bent között, ami végül is az alkalmazkodóképesség, egyfajta lelki épség jele. A többi a túlhajszolt idegek végső kifáradása.

Akik előre látták, mint ő, a szükségszerű bukást, időben félreálltak. Eötvös, ezek közül talán a legkiválóbb, rövidesen külföldön küszködik az elméleti problémával: lám, hová vezet a század uralkodó eszméiben rejlő önellentmondás. Széchenyi önmagával került feloldhatatlan ellentmondásba, rajta a dialektika nem segít. A bukás után majd mások is, akik reményeiket végérvényesen veszve látják, megháborodnak a fájdalom-

tól, köztük Vörösmarty, Szemere, Bajza. Mások, például Deák, Teleki, Arany különféle idegbetegségekben szenvednek. A legenergikusabb egyéniségek közül nem egy a tehetetlenség érzete elől az öngyilkosságba menekül, mint Nyáry, Vidacs, Teleki, Mednyánszky Cézár. A most következő emberöltő irányadó szellemei azok lesznek, akiket lelkialkatuk mintegy predesztinál az önemésztő tépelődésre: Arany, Deák, Kemény, Madách – a depressziósok, akiket nem tört össze a vég, mert igazán sosem reméltek. Csak Jókai tud hitből és szeretetből a valódinál valóságosabb múltat, jelent költeni; csak Görgei képes a teljesített kötelesség öntudatával hallgatva élni. Az opportunisták megalkusznak, a szónokok külföldön tovább szónokolnak. Teszik a dolgukat. A gyöngébb lelkek ábrándos vigaszt találnak asztaltáncoltatásban, összeesküvésben, sírva vigadásban.

Az ötvenes és a hatvanas évek Magyarországon az önvizsgálat, a lassú érlelődés korszaka. Irodalma a reformkorét magasan felülmúlja. Arany balladáinak, elbeszélő költeményeinek javával ekkor készül el, Keménynél és Jókainál megszületik a magyar regény, Vörösmarty is csak most költi legszöccs lírai verseit, Madách megírja AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT – szellemi fénykor ez, melyet azóta egyetlen nemzedék sem múlt felül. Az írástudók, szerepkényszerektől megszabadulva, hivatásuknak élnek, számvetést készítenek, s a nemzet emlékeztette igazán most dolgozza fel, most veszi birtokába az elmúlt korszak nagy eseményeit. A polgárosodás, az ipar fejlődése is gyorsabb ütemben halad, mint korábban.

Talán a gyűlölt elnyomatás, a néma ellenállás, a közös mártíromság erősíti és formálja magyarrá épp ezekben az évtizedekben a társadalom öntudatát. Szó sincs pusztulásról. A nemzet élni akar, úgy, ahogy lehet. Sorsa korántsem tragikus, legfeljebb keserves. A tragédia csak a nemzet nagyjainak osztályrésze. Miben áll tehát az ő tragikumuk? Míg hősünk öntudata szunnyad, porhüvelyéről dr. Görgei gondoskodik, szellemalakját pedig már kikezdik, akik az örökség egy-egy darabjára igényt formálnak, elgondolkodhatunk előlött.

Ha egy vállalkozás nagyszerűsége és bukásának szükségszerűsége egy tőről fakad, tragikus helyzetről beszélünk. Ilyen tragédiába fut a kitűnőbb magyar értelmiségiek sorsa, ha nem képesek fél szemüket behunyva élni, hanem csak legjobb tudásuk szerint, és közben mégis, mindenáron, de a saját princípiumaik szerint, notóriusan élni, cselekedni akarnak. Európa peremén, a „még nem” és a „már nem” határolta dús rónaságon éppem csak ezt nem lehet. És vajon van-e az „élet” szónak más nyelveken is ilyen patetikus csengése, mintha az valami nagyon nagy teljesítmény volna, nem tudom. Ady, Széchenyi a legszembeszökőbben ilyen egyéltűek, akiknél meggyőződés, élet és mű sehogy sincsenek meg külön, nekik is volt aztán a legtöbb bajuk magyarságukkal, és miattuk, általuk vagyunk a leginkább magyarok.

Magyarországról belátni egész Európát; legalább a csúcsokat és a nagy körvonalakat. Könnyebb is a valóságos arányokat kellő távoból mérni fel, mint közelről. És ami látszik, az elérhetőnek látszik, és gondolatban el is érhető. Egy kultúra legjelentősebb és legmeglepőbb alkotásaival nemegyszer épp a széleken találkozunk, ahol az idegenrel határos és attól megtermékenyül. Onnan nézve a centrum, a távolsággal egyenes arányban, különös vonzerőt gyakorol a képzeletre. Ott a szellemi hovatartozás egyáltalán nem magától értetődő, naponta választani kell, naponként bizonyításra szorul, s a megmaradás záloga lehet. A veszendőség tudata rendkívüli erőfeszítésekre ösztönöz.

A magyar szellemi klíma – a legsötétebb korszakokat kivéve – kedvez a nagy individuális teljesítményeknek. Nincs arra semmi ok, hogy csodálkozzunk létrejöttükön,

vagy ellenkezőleg, kisebbsítük jelentőségüket. Létrejöttek, és pedig nem a körülmények ellenére. A szellemi produkciót serkentő és provokáló feltételek épp a kulturális *határhelyzetből* adódnak.

Távolság, idegenség, határhelyzet, veszélytudat – a kulturális periféria rendszerint magányos csúcsteljesítményeit előidéző motívumokban közös vonás a *kontraszt* a környezettel. E vállalkozások sohasem összhangban, hanem szükségképpen ellentmondásban állnak közvetlen társadalmi előfeltételeikkel. Azt hangsúlyozzák, ami azokból *hiányzik*. Ez ad nekik drámai aktualitást, *szertől* pedig a kiválasztottság és elhivatottság felfokozott, olykor abnormis öntudatát. A magyar messiásoknak erre mindenkor nagy szükségük volt.

Mert kontrasztélmény és a befogadás *lehetetlensége* ugyanannak a dolognak a két oldala. Az alkotás szubjektív feltétele éppen az objektív feltételek hiányában adott. Tragikus nagyjaink sorsában, így a Széchenyiében is, ez a tragikus elem. Azt kellett akarnia, amit véghezvinni lehetetlen, mert annak volt a legtöbb értelme, aminek a legkevésbé volt társadalmi realitása. Csak a torzó autentikus.

A kultúra története a kivételes, megismételhetetlen egyedi teljesítményeké, a csúcsoké. A nemzet a kevesekben él.

A civilizáció története a törvényszerűen ismétlődő, tömeges teljesítményé. A nemzet mindennap él.

A magyarság veszedelmes önértékelési zavarai pedig talán akkor oldódnak majd, ha megértjük a kultúránk és civilizációnk története közti ellentmondás és kölcsönhatás természetét.

6. „Könyvet írni, aztán – puff!”

*„On-számúzott, Harold új útra kell,
remény nélkül, de már nem oly borongva;
a pusztá tudat, hogy hiába élt,
s a síron innen minden összerontva,
még a csüggedést is mosolyba vonta,
mely vad volt bár – mint tengetészek egy
süllyedő hajón hívják ki goromba,
örült vászáttal a végzetel –
derült ollott belé, mi ő nem fékezett.”*

(Byron: CHILDE HAROLD ZARÁNDOKÚTJA.
Tótfalusi István fordítása)

1857 tavaszán Ferenc József császár körutazást tesz Magyarországon. Gondosan előkészített látogatásának célja, hogy ország-világ előtt demonstrálja: a civilizátor Osztrákia jótéteményei által sokszorosan lekötelezett – Széchenyi szójátéka szerint „felkötelezett” – tartomány pacifikálása maradéktalanul végbement. Utját két irodalmi alkotás teszi emlékezetessé. Az egyik, A WALESI BÁRDOK kéziratban terjed szűk körben, a másik, Széchenyi SZATÍRÁ-ja rövidesen bűnjelként kerül a bécsi rendőrség irattárába, és csak 1922-ben jelenik meg nyomtatásban. Mikor Arany János balladáját az olvasóközönség 1863-ban végre megismerheti, már három éve halott az igazi walesi bárd, aki – no halld meg, Eduárd – megsemmisítő gúnyiratban olvassa a császári bitorló fejére annak összes bűnét. Arany A WALESI BÁRDOK után éveken át kétségbeesett hallgatásba burkolózik, melyből, szokása szerint, csak a még nagyobb kétségbeesés zökkenü ki: Széchenyi halálhíréről értesül. A nemzet gyászához neki kell majd méltó szavakat találnia.

Széchenyi műve szó szerint gyilkos szatíra: végez alkotójával, másolójával, elindítója az öngyilkossági és meghalási járványnak, ami Széchenyi halála után döblingi környezetben pusztítani fog. Megint egyszer beigazolódik élet és mű Széchenyi pályáján mindvégig elválaszthatatlan egysége: a SZATÍRA 160. oldalán név szerint megjelenik Felsenthal rendőrfőtanácsos, amint a kályha mögé bújva kihallgatja Bach és „Szekürvári gróf”, azaz Széchenyi képzeletbeli párbeszédét. S mivel Kafka, Hasek és Széchenyi olyan birodalom lakói, ahol a képzeletbeli párbeszédet is kihallgatják, mi sem természetesebb, mint hogy három évvel később tényleg Felsenthal jelenik meg Széchenyinél a végzetes házkutatási paranccsal, és ő olvassa először a gróf titkáránál lefoglalt SZATÍRÁ-t. Természetes, hiszen Széchenyi a mondott helyen őt nevezi meg Mefisztofeleszeként, s ezzel az úrral neki régóta szerződéses viszonya van. Amikor leírja nevét – szinte megidézi. Utolsó vállalkozásába kezd: „könyvet írni, aztán – puff!” – jegyzi fel magának, és még 57 nyarán, írás közben meghozatja a pisztolyt, amit majd 1860. április 8-án vesz kezébe.

A 894 kéziratlapot betöltő műnek nincs címe, nincs kezdete és nincs vége. A NAGY MAGYAR SZATÍRA címet Károlyi Árpádtól kapja, aki majd a Bécsi Állami Levéltárban félszáz év múlva felfedezi. „Egy mondat közepén kezdődik”, írja róla. Ez a mondat egyúttal végét szakasztja annak a nem különösebben figyelemreméltó nyersfogalmazványnak, melyből Széchenyi utóbb ÖNISMERET című életbölcseleti tanulmányát szerkeszti meg. Az ÖNISMERET a lassan magához térő döblingi remete öngyógyításának krónikája, tollpróba, melyet alighanem időtöltésül ír, mint lábadozó, a helyes életvitel kérdéseiről, szokása szerint elegyítve a bölcselkedést anekdotákkal, és egyelőre különösebb cél nélkül haladva arra, amerre az épp felmerülő ötletek viszik. Még mintegy véletlenül kerültenél Neuösterreichi belviszonyaira, ahol „minden hazugságra van alapítva”. Ezt május 4-én írja le. Aznap, amikor Ferenc József Pestre érkezik, áthalad a Lánchídon, fogadja a hódoló küldöttségeket, köztük a Tudományos Akadémiáét – Széchenyi gondolatai ezen a napon nem járhatnak másutt, mint vele, s így talál vissza önmagához.

Az élet véget ért, Döblinget többé nem hagyja el, nem fogja a világ elé hurcolni Széchenyi István roncseit. De „valakinek”, aki fejébe húzta a magyar írástudó szabadságának felségjelét, a tarka papírsíkokból saját kezűleg eszkábált bolondsípkát – valakinek ezentúl „észnél kell lennie”. Mivel normális beszámítás alá nem esik, egyelőre írhat és cselekedhet saját lelkiismerete szerint, amit kevesen mondhatnak el magukról a közbirodalomban. A tébolyda épp arra való.

Le fogja leplezni a gyalázatos „mystificatio”-t: a bitorlóval nincs kibékülés, semmi sincs elfelejtve, lchetetlen, „hogya a magyar elfelejse, miszerint hona amputirozva és hátra maradt része 5 vérző darabra van szétszakítva, az országnak legjelesb fia hol akasztófán lihegték ki lelküket, hol mint földönfutók nyomorultan vesztek el, nagy számban pedig még ma is bujdosnak koldusbottal az egész világ hátán, jó hírét 1000 évi recollectióival együtt lemocskolták, leköpték; mikor megtört a vész, de egyetlenegy magyarnak sem túrték őszinte szavát, pedig mindnyája nem volt rebellis; de ehelyett jobbadán ignorans phantast vagy theoretikus sehomonakkal olyannyira eláraszták a magyar hont, és annyira kimondhatatlan éretlenségeket halmoztak egymásra, és minden lépésükben a legalitásnak és jóakarotnak lárvája alatt olyannyira kúntuntették Machiavel kormeit, hogy a magyar nemzetnek jövője alkalmasint örökre meg van semmisítve.”

Aki ebben a szellemben ír, és művét teletűzdeli a vezető kormányférfiak, valamint az uralkodó felkent (Széchenyinél: angeschmiert) személye elleni gyilkos gúnyolódással, és amú leír, a nyilvánosságnak szánja, az tartson magánál pisztolyt, ha sorsának

ura akar maradni. S hogy művét mégis egyik napról a másikra félreteszi majd, annak oka az, hogy úgy dönt, a monstrum-szatírában összehalmozott mondanivalót más szerkezetben, egy tömörebb poliúikai röpiratban bocsátja közre. Ez lesz a B.LICK, a Bach-rendszer öndicsőítő vádiratára készített válasz, ami majd a hatóságok figyelmét a dóblingi irodalmi műhelyre irányítja.

A NAGY MAGYAR SZATÍRÁ-ban Széchenyi a képtelenségig kiéli szerepjátszó hajlamát. A mű egyetlen hatalmas monológ, melyet Bach belügyminiszter intéz az uralkodóhoz. Ezt szerző és olvasó a császári fogadóteremben, „*egy kilyukasított spanyolfal mögött*” hallgatja végig. Az ál-Bach cinikus őszinteséggel tárja fel az igazinak céljait, a magyarság kipusztítását, a világközvélemény elbolondítását és saját karrierjének gátlástalan szolgálatát. Közben, oldalakon vagy egész fejezeteken át idézi másokkal folytatott beszélgetéseit, kihallgatott vagy elképzelt felségsértő nézeteket, melyeket szemforgató méltatlankodással olvas a fenséges uralkodó fejére, a szerző kaján és dühödtt hahotája mellett. Mit gondol a muszka, mit a magyar papság, mit mondhatna Cavour gróf az osztrák külügyminiszternek, hogyan diskurál titokban két magyar, mit hallott ő maga a prágai kocsmában, ahová álruhában szállt ki, megtudni, hogyan gondolkoznak róla az emberek – de ahogy se boldogul az ott szép számban üldögélő besúgók és provokátorok miatt, sőt maga is gyanúba keveredik. (Alighanem a Kehelybe küldte őt Széchenyi látnoki képzelete, ahol ő apostoli és királyi fenségének légszoros képmása egykor majd Švejk közlegény kísérőcsüesen ideillő kalandjait fogja elindítani.)

Széchenyi nemegyszer maga is elveszíti a fonalat, és összetéveszti, éppen ki beszél és kit idéz. Annál könnyebben eshet ez meg vele, minthogy a leghosszadalmasabban Bach éppen „*a mérges szája által eléggé ismeretes gróf Szekirvári*” gyalázatos nézeteiről számol be az uralkodónak, s az Széchenyi saját alteregója. Szekirvári ott kísért a mások jelcneteiben is, például váratlanul beleavatkozik báró Hauer pesti főkormányzó és Bach kettősébe az osztrák beamterek zsinóros magyar ruhába bújtatásának fényes előnyeiről, és mint elszabadult szellem a spirítusza szeánszon, igen vad dolgokat mond. Az utolsó fejezetben pedig, ahol Bach egy cseh cukorgyárossal folyt vitáját reprodukálja – hogyan vezet államcsődhöz a mértéktelen adóztatás – a gyáros felidézi Széchenyi István és báró Kübeck szóváltását a negyvenes évekből, amikor is a nevezett gróf ekképpen idézte Benthamot, a híres angol közgazdát – ez az a hely, ahol a kézirat megszakad.

Néha úgy érzi az olvasó, mintha még Károlyi Árpádot, a mű közreadóját is Széchenyi találta volna ki. Lapalji jegyzeteiből kitűnik, micsoda harc dúlt Károlyiban a hú royalista és a hú filológus között. Kommentárjaiban ugyanazt teszi, amit Bach a szöveg szerint: tettetett naivitással igyekszik félremagyarázni a konzervatív Széchenyi-képbe sehogy sem illő hajmeresztő kifakadásokat Ferenc József ellen.

Az ál-Bach, persze, mindvégig dicsőíti és igazolni igyekszik a kényuralmi rendszert. Derekasán megfelel a császári fenség ellen felhozott vádakra. Épp az ő túlbuzgó és persze kicsavart fejtegetéseiből hontakozik ki a birodalom és az uralkodó rettenetesen élethű torzképe. Lojalitásával egyedül a derék Švejk versenyezhet majd, a magyar irodalomban úgyszólván rokontalan mű egyenes ági leszármazottja. „*Ferenc József apostoli császárnak főtulajdona egyeneslelkűség és lojalitás. Érti az úr? ebben láthatja, ha nem vak, minden cselekvésünk kulcsát!... ezen mottó van kipingálva és kistikkelve mindennemű lobogóinkon! Ó, mily baj, ily marhákkal, mint ezen theoretikus magyarok, kik közt sohasem élt még tudósemler Stefan Verbőczin kívül... valami okosat concipiáltatni!*” És nyomban nekilát, hogy švejkileg kimagyarázza, mennyire véten a jószívű fejedelem a 49-ben hozott véres ítéletben.

„Ha az auditorok tudják vagy csak legtávolabbról is sejdítik, mily nehezen esett a jó császárnak azon temérdek haláltilételel... saját kezével aláírni, mi annyira időrabló, és az időt parádéra vagy vadászatra fordíthatta volna a jó monarcha, bizonyosan egész egészen más directiót vesz a dolog, mert annyi auditor közt egynek tán csak mégis eszébe jut azt mondani, hogy Ferenc József a magyar nemzetnek átellenében vagy semmi, vagy magyar király, vagy hódító; ha semmi, akkor nincs joga Magyarországon macskál, de csak patkányt is elítéltetni; ha magyar király, akkor ítéltesse magyar törvények szerint, ha pedig hódító, akkor senkit nem idézhet felségsértés bűnébe, mert az, ki ellene kardot ránt, nem felségsértő, de hazavédelmező. Az auditorok azonban... tökéletesen meg voltak arról győződve, hogy uruknak kezére dolgoznak, ha elég dolgot adnak a hóhérnak, ki már kisdedkorában – nem a hóhér, de a császár – mint nedves és száraz dajkái és nevelői mesélik, kimondhatatlan szennvedelemmel ette a cseresznyét, de nem a »Krammel-«-féléit, hanem a setétebb színűt, és pedig nem azért, mert édes, hanem mert vérszínű!”

A főminiszter fejtegetései során többször hivatkozik magára Széchenyi Istvánra, minden esetben hangsúlyozva, hogy az illető már nem él. „...egy bizonyos, már most elhunyt szerencsétlen gróf...” „...és mi különösen a magyar Akadémiát illeti, szerencsére meghalt annak egyik első fundátora...” „Ha gróf Széchenyi István élne, akkor róla is azt mondanánk, hogy ő is oly hasznavehellen számár, mint a többi, de miután nem kis hasznunkra megholt, most szívesen megengedjük, das er der erste und gescheideste Ungar war...” A szatúra a szerzőjére leselkedő halhatatlanságot sem kíméli. Bach taktikusnak találná, hogy ha a magyarok majd emléket akarnak állítani a grófnak, ahhoz Ferenc József is járuljon hozzá némi adománnyal, mondván, hogy a halottak többé úgysem árthatnak. Maga is felajánl a célra némi értéktelen államkötvényeket.

Különösen jellemző részlet az, melyben Bach oldalakon át arról elmélkedik, miként lehetne a császárnak elbolondítani és a magyar ügytől eltántorítani Széchenyi Béla grófot – a szerző fiát. Látni való, hogy a gyűlölt főminiszter hangján a különös atya intelmeket intéz a politikai szatúra mellékalakjaként felléptetett fiához – végrendelkezik. Bach persze épp állhatatossága miatt kárhóztatja Béla grófot – hiszen itt minden fordítva értendő –, és azt a magyar ifjúság leendő vezéréként állítja be, olyannak, amilyennek Széchenyi mindig is látni szeretete volna. De arról is értesülve van, hogy az ifjú Széchenyi könnyen megfogható a hiúságánál, valamint hogy túlságosan hódol sportszennvedélyének stb. Legokosabb lesz tehát, ha az uralkodó vadászatra hívja és úgy hálózta be. Még az Akadémia felszámolásához is meg lehetne nyerni őt, ha vadászat közben Ferenc József rábeszélné, hogy a beléfektetett pénzből inkább valami hasznosabb vállalkozást támogasson, aminek több értelme van, mondjuk építtessen fedett uszodát... A félrecsúszott álarc mögül gúnnal és aggódva vicсорog utódjára a féltő, a féltékeny atya – Bélát mindenáron rá kell kényszeríteni, hogy méltó örököse legyen; miközben sejtí, hogy nem lehet azzá. A lángész és a rögeszme nem örökölhető nyavalyák. Úgy látszik, a SZATÍRÁ-nak ebből a részletéből születnek nemsokára Széchenyi INTELMEI BÉLA FIÁHOZ.

Osztrákiáról csak tudatregényt lehet igazán írni, mert Osztrákia leginkább az alattvalói tudatalattira épül, abban van jelen, és ott tesz szert legalapvetőbb vonásaira. Minden gondolat akaratlanul is a rendszer körül forog, mely nem egyéb, mint a gondolatok ellenőrzött körforgalma, tehát minden gondolatnak vissza kell jutni a rendszer középpontjába, az uralkodóhoz. Ezt tükrözi a SZATÍRÁ alapszerkezete, mely egyetlen kihallgatott kihallgatás, ahol az alattvalók kihallgatott gondolatait közvetíti a miniszter, akit egy kihallgatott alattvaló képzelete vetít elénk. A fölállított rendszer szimmetrikus, Bach napokkal előre tudja, milyen kérelemmel érkezik az audienciára a kérelmező

Apponyi gróf, de a szerző is belelát Bach gondolataiba. Nem titok, hogy nincs titok: elnyomó és elnyomott szüntelenül egymás gondolatait gondolják. A cenzúra az irodalom legméltóbb tárgya. Följelentő és följelentett egymásért vannak.

Lenni annyi, mint följelentve lenni.

A felségsértést is csak az hitelesíti, ha titkosrendőri jelentésben szerepel – ezért nem első személyben közli Széchenyi gondolatait, hanem a fő-fő följelentővel, Bach Sándorral nevezetű apostoli fejedelmét mindenki által megvetett, vérrel saturált dögnek, császári komédiásnak. Így nyer az ősz bárd leírása a néma tartományról a közvetítés révén, mintegy iktatószámot – epikai hitelt. „...a császárt igazi symphatiával sehol sem fogadták, de azért kurjongattak a láttára, mert ezen komédia pénzfenyegetéssel és botbunkósan meg volt parancsolva, és nem azért állottak itt-ott nyájas képpel, mosolygó arccal és kis ajándékokkal elibe, mintha szeretnék – hanem mert oly ostobák voltak remélni, hogy ez tán megolvastandja jeges szívét; – ...és az egész artefact kormányi rendszernek nincs más alapja, mint meg nem szűnő komédia, mystificatio és terrorizmus... Osztrákia már most úgy mint Britannia egészen szigetellé vált, csakhogy Albion a tengereknek diaphan tiszta habjaiból magasodik fel mint az emberi szabadságnak gyönyörű asyuma, midőn Osztrákia antipathiától körülmosva, tökéletesen elszigetelve minden szövetséges nélkül mint szétszakított, kidörzsölhetetlen vérfoltokkal elundokított és taknyos gyermekhez sem illő piszkosságok által egészen elpiszkolt sár-solitaire tündöklék Európa közepén, hol hypocrisia és hazugság üté fel nyomorult lakhelyét.”

Ferenc József itt-ott megrója Bachot efféle merész kijelentéseiért: „Így még velem senki nem mert szólni, mint Ön, miniszter úr, de miután tisztán látom, én ki igen tisztán látok, hogy szándéka tiszta és kész, könnyen felharagudó természetem dacára, még a hálbalokési szándéknak is kienni magát, csak hogy nekem szolgáljon, annyi magafeláldozásért Önnek nemcsak megbocsátok, de Önt valóban legjobb barátomnak tartom, és erősebben tisztetem, mint saját papámat!

Ó, édes Feri Jóskám, mily kimondhatatlan kējérzet árasztja el egész lételem! Én jól tudom, hogy Felségeddel senki nem szól még így! De vajon miért nem szólott senki is így? Ezt Felségednek tiszténi megmagyarázom! ...mert Felséges Uram... csak azokra figyel és hallgat, és csak azokat szereti, mennyire ti. szeretni képes, kik gusztyusa szerint szólnak, és fűtlye szerint táncolnak, nagyon félttem... hogy felséges császárom, ha egyszer tükről állítok elibe, melyben tökéletesen megismerheti magát, engemet haragjában tán magától rúgni vagy szokása szerint mint kinyalt cütromot a gánéra hajlítani méltóztatnék” stb. – így beszélteti a tébolydai krónikás Neuösterreich Übüfenségét és első pünánc-miniszterét 1857-ben. A SZATÍRA „komédiás” szerkezete humorának legfőbb forrása, ez ad alkalmat az átlátszó inkognitókban maskarázó szerzőnek, hogy felváltva szólaltassa meg a hóhér heherészését és az áldozat akasztófahumorát. Dühödten bohóckodik, végre szabad folyást engedhet gunyoros természetének. Tudja, hogy a gúny gyilkos fegyver, ölni akar vele. A švejki álnokoskodás ezt alig leplezi. A kicirkalmazott torzpotákon kedvét töltő minapi ápolit, tegnapelőtti császári és királyi kamarás sírással együtt felcsukló röhögésében rettenetes kétségbeesés bujkál: „lássuk, uramisten, mire megyünk ketten”. (Van mégis egy rokona a magyar irodalomban: A NAGYIDAI CIGÁNYOK az.) Se nyerni-, se veszítenivalója nincs többé, ami gátolná: szabad utat engedhet indulatainak. Közéleti szerep, kiszámított politikai célok kilenc év távolából köszönnek vissza. Ezúttal igazán csak az önkifejezés kényszere vezet. Önkéntes börtönében fura rigolyák imamalmát pergeti állhatatosan, játssza a bolondot, de csak fölszéllel az, s most épp délről fú... Magántébolya menedékéből illúziók nélkül szemléli a közbolondságokat. „Bajom nem az, mintha épen nem vagy csak homályosan látnék” – írja az ÖNISMERET kéziratában –, „hanem kimondhatatlan nyomorúságom onnan ered, hogy minden báj, minden varázslás szétfoszlott előttem, minden kecsgetelő kilátások meg-

szüntek, és én minden leplek nélkül vagyok kénytelen a zord jelennék legelrejtettebb redőit is egész undokságukban szemlélni.”

Az önkontroll hiánya ugyanakkor kuszává és alig emészthető olvasmánnyá teszi a SZATÍRÁ-t. Nincs következetesen végigvitt kompozíció, a terjedelem már-már elviselhetetlen, a mű tele van – olykor szó szerinti – önismétlésekkel. Ugyanazt a kedvenc témáját háromszor-négyszer is felveti, gondolatai kiszámíthatatlan irányba kalandoznak, s ő engedi magát elragadtatni a szavaktól, véletlen felmerülő ötletektől. A SZATÍRÁ egyben naplója is, az életségéletté vált mindennapi magakiírás szokásának felelevenítése. Mindennap ír hozzá, és mint egy naplóban, feljegyzi a dátumot is. Ami épp aznap foglalkoztatja, beleépül. Váratlanul kikerekedő hosszadalmas fejtegetések indítékát valószínűleg alkalmi benyomásokban, aznapi újságcikkekben kell keresnünk. Újraolvasni, megszerkeszteni nem volt már ideje. Könnyen lehet, hogy a nemsokára ismét „ép” történelmi küldetésstudattal tervezgető Széchenyi eredeti formájában végül nem is találta volna művét kiadásra alkalmasnak. Szívós zsarnoka volt önmagának, de Döblingben az író előbb támadt fel, mint a zsarnok. A SZATÍRÁ-t akkor írta, amikor „volt rá ideje”. Pontosan annyi ideje volt, amíg ezt megírja, ennyit szánt magának, aztán – puff. Mintha húzná is egy kicsit az időt, hisz tudja, mi következik az utolsó sor után, azt elvégezte magával. Néha úgy kezd újabb strófába, úgy ismételve a refréneket, mint aki nem akarja még, hogy vége legyen.

Eközben végképp szétfeszíti a magyar körmondatot, korának irodalmi anyanyelvét, ami Széchenyivel együtt alakult, duzzadt, terebélyesedett mind bonyolultabb és mívesebb konstrukcióvá. Azt hiszem, a reformkori körmondat létét mindenekelőtt a magyar nyelv zeneiségének köszöni, de köszöni annak is, hogy a kor uralkodó műfaja még mindig az élőbeszéd volt, annak is egy igen sajátos formája: a poliúkeai szónoklat, s hogy annak művelői félig-meddig valamennyien jogászok. A negyvenes évekbeli Széchenyi-művekben az egyre bonyolultabb intellektuális anyag, melyet a körmondat hordozni kényszerül, a nyelvi szerkezetet teherbíró képességének végső határáig igénybe veszi – és tudjuk, ekkor már a személyiség koherenciája is recseg-ropog. Itt, Döblingben a Széchenyi-mondat minden elképzelhetőnél hosszabbra nyúlik, belső rendje pedig szétzilálódik, s csak azért nem robban fel, mert összetartja a nyelvi lelemény és a változatlanul hibátlan ritmusérzék. Ehelyett a végtelenül kanyargó körmondatok szellemvasútja elkezd átalakulni valami merőben mássá: a még meg sem született modern prózanyelv szabad versszerű hosszú mondataira hasonlít már. Ez az újítás Széchenyinél is lényegében ugyanazt a funkcióváltást szolgálja, mint majd a „moderneknél”: a mondatelmék közti logikai-kauzális összefüggésekkel szemben az asszociációk számára teremt lágasabb teret. Nem argumentál, és nem retorikus – márpedig a magyar körmondatnak ezek alapvonásai –, hanem *önmagát mondja*. Nem körülírja célba vett tárgyát, hanem a tárgy a szemünk előtt, szavakból születik, vagy fölmerül a mondat áradásából előre nem látható módon, *a szavaknak odavevett élet áramlásának titokzatos törvénye szerint*.

Széchenyi István életdrámája immár kerek egész, a szatírájátékot is megírta hozzá. Ahol a kézirat megszakad, onnan megint az életben kell végigjátszani. A szcenírozás meseteri: ha a realitás Osztrákia, akkor a tébolyda legyen a szabad Magyarország tévcszéméjét kergető lunatikusság végjátékának színhelye! Az emberiség nevetve búcsúzik – a jövőjétől. (Az egyes ember még inkább: ő azon is nagyokat röhög, hogy a következő nemzedékkel minden előről kezdődik, ugyanolyan átéléssel és izgalommal.)

Döblingben a NAGY MAGYAR SZATÍRÁ-t adják. Az örültek menhelyén egy poliükai összeesküvés szálai futnak össze. A politikai cenzúra hivatalnoka – Széchenyi cinkosa – névtelen pamfletet ír a rendszer ellen, majd akkurátusan betiltja. A betiltott könyveket kilopja Széchenyinek. A bukott Bach utódja a BLACK szerzőjével tárgyal az elmeógyógyintézetben. A névtelen szerző kiléte már csak a rendőrség előtt titok. Az ápolt kormánylistát készít. Rosencrantz és Guildenstern puhatolja Széchenyi szándékait. A rendőrség nagy erővel csap le a bolondokházára, de bolonddá teszik. Széchenyinél nem találnak semmit. Titkárának szállásán azonban előkerül a NAGY SZATÍRA, hogy betöltse rendeltetését. A rendőrminiszter egészségesnek nyilvánítja Széchenyit. A zárójelentéssel egybekötött halálos ítélet így hangzik: „Az örültekháza az Ön számára megszünt menedék lenni.”

A vég? A végszó.

Széchenyi tudja, most a pisztolyjelenet következik...

Imre Flóra

ROSSZKEDVŰ MORGOLÓDÁS

Micsoda förtelmes puffogatással
 búcsúzkodik el már megint a nyár!
 Szélvihar, dörgés, villámlás – mi végre?
 Kit érdekel ma már, hogy vége?
 Üvegkék ég, forróság és aszály –
 minden megvolt. Mondjuk rá, hogy megérte.
 Mire jó hát ez a színpadiasság?
 A nyárra ősz – a dolgok rendje ez.
 Ami elmúlt, vissza nem fordíthatják
 drámai gesztusok, szónoklatok,
 de még ez a szemlátomást kehes,
 asztmás hörgéssel meg-megszagगतott,
 hol sűrűbb, hol meg csak szemetelő,
 félkontinensnyi zokogás sem.
 Ami lehetett, az megadatott,
 és ami nem, önkívületbe fordult
 szemekkel azt meg minek nézegetnem?
 Különben is, talán lesz még idő.
 Hisz az ember egy bizonyos koron túl
 már ráér várni, miért is siessen:
 úgyis túl hamar eljön a jövő.
 Ugyhogy ne törd magad. Már tudomásul
 vettem a tényt: holnaptól fogva ősz van.
 Majd csak kerül valami kis formás zug

az időben, ahol meg-meghúzódjam,
s elnézegessem azt, ami maradt:
a felhőkre alulról visszatűző,
enyhén vöröses napsugarakat.

A PRÓZA EZ

a próza ez a költészetnek vége
hol egy betevő mítosz már sehol
az ember lassan föl se néz az égre
az esőben mogorván kutyagol

az angyalok lehullatták a szárnyuk
különbén is koldussá lenni szégyen
jó ha az úton száraz lábbal átjut
mit kereshetne hát azon az égen

ne kérdezősködjünk a fák alatt
halmokba gyűlik a tapasztalat
akármilyen színesnek mondanánk is

kíséreljük meg hát belátni hogy
nullánál egy szigorúan nagyobb
amúgy pedig lépjük át a kanálist

Rakovszky Zsuzsa

A CSÚF FODRÁSZLÁNY

Most már biztos nem véletlen: együtt
indultak haza, láttam
a Közért üvegén át: lenmagos kenyerek,
Fa dezodoruk egy közös kosárban...
Leejtettem a táskám, minden a földre dült,
szemceruzám, buszbérletem a sárban.
Fölszedtem, csak a brossom, egy arany A-betűt,
a névnapomra kaptam tőle, azt nem találtam.

Két hét után megint besettengett a macskám –
most megetessem-e?
Villog rám, átható, alattomos borostyán,
pillás, gonosz szeme.
„Te dög” mondom neki, „maradtál volna most már
ahol voltál!” Kutya, az kellene,
csüggedt, hosszú fülekkel, az majd imádva les rám,
én leszek mindene.

Ha nem volt forgalom, őt is sokszor beraktam,
vastag, csúf ujjam ott
járt-kelt, el-elmerült a tenger szőke hajban.
A hullám elkapott:
szírom gázláng, tükörsor dőlt át dörögve rajtam,
fémek, élek, habok...
Beléveszni – de látom, hiába is akartam:
megint magam vagyok.

A SZOMORÚ FELESÉG

Míg vágom a répát, minden szeletét át-
meg átszurkálja a fény;
mind kis kerek ablak – halvány, sugaras nap
fényérzékeny lemezén,
mintha kusza írás, holt nyelven, amit más
még megfejtethne – de én?...

Súrlódva a vándling vízben habkristály ring,
csillogva összeomol.
Ahogy takarítok, elveszettek hitt gomb
hunyorog ágyam alól,
egy régi ruhámról, az is, az a mámor,
él még lappangva – de hol?...

AZ ÖZVEGY

Ahogy kelek fel,
s a horgolt függöny réseit a reggel
kitöltő cseppfolyós, fehér egekkel,

látom: begöngyölt
 szatén, a tejszeles-pohárnyi földből
 az éjszaka újhagyma szára tört föl,

s hogy egyre jobban
 erősödik a fény, zölden lobban,
 öröm fut át, akár mikor gyerekkoromban

láttam: foszló fehérek,
 sötét avar között fű zöldje éled,
 lobog: homályos tartalmú ígért.

Később kerestem
 kék-zöld szemekben, mindenféle testben,
 sokban előbb, később egyetlenegyben

meglelni véltem,
 amit jelzett s ígért, csak épp, csak éppen
 százszor, ezerszer bár, sosem egészen...

Ahogy hevertem,
 s néztem, beteltem és mégsem beteltem
 az arcát, valamit, úgy tűnt, még kezdennem kell

vele, de mit? Talán a
 díványpárnát, ha rászoritánám? Ha
 előhívnam a mását, sötétségembe zárva?

Most, mindenen túl,
 hörgő csapból a víz, újból elindul,
 lüktetve, végem új kezdetbe fordul –

vágyak, remények
 vesztén is bujtogat, hogy mégis éljek,
 a régi dallam, csak hangszíne mélyebb:

niálló, molyos szövetben
 fémzárl cikázik egyre fényesebben,
 belőlem minden elmúlhat, csak ez nem.

Szabó Sándor

DÉL VAN, DRÁGA

Tart a kibőjtölt nyár adaptív
szőnyegbombázása – inog,
széjjelcsúszik a panci-Bábel,
foszfor a játszótéri homok.

Sárga virágporpép kenődik
izzadt orcádon. Kilazul
szemhéjad veronikakékje,
és lecsurran oldalt és alul.

Köldököd apró tégelyétől
a cipzárheg délre szalad,
ütközlet helye, epeműtét,
ott nem is barnul le a hasad.

Mint a szikes turzás – a tankok
vad húségű hernyónyoma.
Dél van, drága. Aranyidő van.
És gyönyörűbb már nem lesz soha.

Kukorelly Endre

NEM KÉSZÜLÖK FÖL SEMMIRE

1

Én tényleg szerettem. Sötét és piszkos mondat. Sötét, sötét. Megszűnt a Minden reggel fáj a gyomrom, ha iszom egy kevés kávé, ki kell állnom a folyosóra, nagyokat lélegzeni, hogy ne adjak ki azonnal mindent magamból. Megszűnt a pofám. Eppen leborotvtam a háromnapos szakállamat. Valahány nap. Néztam a tükörben azt a pofát. Megszűnt fékezni a zuhanást.

2

Talán, ha fönntartaná, amíg lehet, azt a kis helyet. Az a hely, ha tisztán maradna meg. Amíg bizonyossá nem válik, igen-e vagy nem.

Az nagyban döntés kérdése, hogy milyenek vagyunk. Ó ilyen vagy olyan? Csak az érzésciről nem tud dönteni, tehát az érzései döntenek róla. Azok döntenek el, hogy *mi*

lesz. Hogy milyenné változik. Ez, azt hiszem, a legnagyobb szerencse: és az egyetlen esély. A fájdalom, ahogy villámfényként világít be egy elsötétült, szomorú és veszélyes vidéket.

Talán megmaradna, megmaradnánk egymásnak. Megmaradnál nekem és én neked. Talán mégsem engedik el egymás kezét. Ahogy beszéltek róla, úgy. *Én emlékszem a mozdulataidra. Akkor nem tévedél. Úgy nem lehet tévedni.* Az egész teste és lelke. Isten még volt. Egyszer volt, valamikor. Akkor azt éreztem, hogy van. *Én nem akarok semmit. De miattad, hogy könnyebb legyen, könnyebb ez az iszonyatos teher, szívesen elérek bármit. Játszva elérek mindent.* Minden és semmi, lehet, hogy ezek a legneveltségesebb szavak. Minden, minden, semmi, semmi. Éreztem, ahogy beszéltam a tested illatát, a szívemben (tényleg ottl, abban a kis húscsomóban), hogy van az Isten. Most túl súlyossá vált ez az egész. Nincs, ami fönntart. *Furcsa mozogni. Hinunter sinket der Wald.* Nevetséges. Nevetséges, milyen túlzottan is egyedül vagyok. Hosszú, hosszú percekig. Tízezer év. Hogy milyen túlzottan is vagyok. Tényleg, ezen jókat lehet mulatni. És meg fogok valahogy szabadulni. Mert nincs kedvem hozzá.

Nagyon sötét van. Egyre sötétebb, fekete.

3

Elrontottam ezt a sikerült elrontani. Sikeres elrontása az életnek. Aki szeret, az mindenét kockáztatja, vagyis hát lassacskán mindent szép sorban kihajigál az ablakon, és ott lebegnek azok a dolgok a föld felett. Csak akkor csapódnak az aszfaltba, *ha már ideje van.* Egyszerre, mind, irtózatossá csattogással. Ha szeret, az életét, mint egy csokor virágot, átnyújtja valakinek, és ostoba örömmel szorongatja, amit cserébe kapott: néhány szál színes műanyag. A halált szorítja. Nem valakinek a kedvéért.

4

Délután feküdtem az ágyon, és, sajnos, nyöszörögtem, belenyomtam az alsókaromat a számba, kifolyt a nyálam, összenyálaztam a párnát. Csorog a szememből a micsoda. Nem tart meg. Csorog a víz. Vissza akarom fojtani ezeket a hangokat. Minden éjszaka álmodom valami szart, és arra ébredek, hogy üvölnem kell a fájdalomtól, szorítja a testem, hogy el kell valahogy rángatnom magam ebből a szorításból. Valamivel három után ébredek föl, csurom víz a pizsamám, nincs levegő, ki kell mennem, kimenni a vécébe és szétrágni az ereimet, kizuhanni a kövezetre, feküdni a szétömlő esőben.

5

A hazugság édes, mint a napfény. Napfény, mely áradat. Berepedezik a napsütésben *Addig volt igazam,* amíg nem szerettem, és ez a rohadt, ezzel az ördögi igazsággal nincs kedvem szembenézni. Nem kell elfogadni. Nem kell ilyen ragyogva. Aki szeret, annal könnyű hazudni, szíveket rajzolgatni, hozzábújni, majd megöregszenek, fogja a kezem, felolvass neki egy könyvből, és szuszog mellette, öregecském. Tényleg van-e ez. Nem, nincs, egyszerű becsapás. Nem kéz, nem szív, nem szorít, nem bújjik oda, ilyen egyszerű, nem volt, nem volt, nem lesz. Minden csepp őszinte könny hazudik. Ő nem volt. Én pedig nem próbálom elmagyarázni.

6

Pillanatokra abbamarad, percek vagy órák, valamit csinállok, elmenni, egy gép megy, megáll a járda szélén, körül tudok nézni, látom, ahogy jönnek, éppen, mint a többiek, állok, lelépek. Néhány napot túlélni. A lift rossz, fölrohanok a harmadikra, fújatok, *összeszedtem egy kis erőt*, és kirohantam magamból.

7

Szerettem volna így. Nem legfőbb a szeretet. Nagyon veszélyes, ami a legveszélyesebb, az a szeretet. A szeretet megsemmisít, és csak a szeretet, ami megsemmisít. Ostobaság, ahogy süllyed alá valaki a szeretetben. Azt kellett akkor hinnem, hogy a legfőbb a szeretet. Igazán elmerülni valami meleg és rohadt, simogató anyagban. Nem hallatszík át semmi. A szeretet hangjaira megjelenik az ördög.

8

Délelőtt próbáltam olvasni, aztán hirtelen olyan erővel vágtam oda azt a szegény könyvet az ajtóhoz, hogy darabokra szakadt. Havazik a könyv. Nem vágom oda. Bejött az anyám, és valamiről beszél. Nem üvöltök. Nem üvöltök. Egy pillanatig hallok, amit mond. Beszivárogo a konyhából a szag. Hallok egy mondatot, valamit hallok, az anyám, nem tudok fölkelni, megmozdulni, nem tudok nyelni. Így nem lehet. Nem döglök meg. Miért nem hajlandó megdögleni mindenki. Te már nem vagy. Azért nézged csak az arcod a tükörben. És ne gondoldj akkor mindig rám, aki már nem vagyok.

9

Nem minden pillanat szar. Nem volt semmi. Eltévesztette a fájdalom. Én nem ide kopogtattam be. Nem volt semmi. Nem, semmi sem. Nem bírok beszélni, nem nem-beszélni. Gyűlölet és valami finnyás, másodlagos undor is, csak mellékesen, mintha kifelejtettem volna valamiből, de nem lenne baj, jó éppen úgy is, jó volt éppen úgy. A gyűlölet pedig, ugyan! Reszketeg dolog. A legártatlanabb vacak határtalan gyűlölet. Egyszer észrevettem, hogy haragszom. És most hármikor elő tudom magamban idézni ezt az érzést, haragvás, belül, *elzavarni a piszába*, vagy például, hogy *menjen a fenébe, takarodjon a fenébe*, ez egy mondat, mondatok, ezekre gondolok, vagyis egyszerre csak eszembe jut, ilyen durván, nem lesz kimondva, de az a *helyzet*, hogy nem is nagyon tiltakoztam. Valakinek mégis, valaki számára tönkretették az életet, így nem kell tönkretenni, elég gusztustalan, így működik, ez szokott történni, menjenek a fenébe a tönkretevők, menjenek tönkre, dögljenek meg, nem nagy ügy, úgyszólván tönkre megy és megdöglik persze mindenki. De éppen mintha mégsem én lennék az, aki *szétesett*, mint egy játékkocka vár, még túlzottan is az van-volt bennem, hogy elég jól megvagyok. Egy kis egész, pislog a szemével, tud mosolyogni, tud nem, tudja ügyesen felhúzni a cipőjét, jól alszik, át bír kelni az úttesten, megvan a hangja, amivel visszaköszön, nor-

mális pofa. Megnézte a híradót tegnap, megnézte ma is, és, szerinte, meg lesz az még holnap is nézve.

Mintha nem kellene félnie.

Mindig félni kell.

Állandóan készen, nem a halálra; hogy bárki szerencsétlen keresztülgázolhat, legázolhat egy szerencsétlen másikat. Ahogy le tud *valami hatalom* sújtani, a porba. Gyűlölet, nem *valaki* ellen. Nem magam ellen. Ami van, pusztá fogalom. Csöppet sem veszélyes: ártatlan jószág. Felhívás csupán. Felhívás félelemre.

Félni, ha szeretnél.

10

Nem próbáltam elmagyarázni. Magyarázat, hogy ki-be jár a telefonba'. Nem próbáltam elmagyarázni semmit, az ágyon ültem, és szorítottam a kagylót. Így hallgattam, egyszer, firkálgattam egy papírlapra. A drót be van dugva a falba. És oda fut be a suhogás. Nem jó suhogás. Füstölgött a készülék. Még vártam egy kicsit. Semmire.

11

Nem én választom, nem készülök fel semmire. Minden ilyesmiről jócskán lemaradtam. Erről és erről pedig lemaradok. Ide épp hogy fölugrok, ide-oda csapódtam, míg végre nagy nehezen meg tudok kapaszkodni. Én megpróbáltam bekapaszkodni. Nem engedni el. De nem választottam ki semmit. Fölszállni egy buszra, elutaztam a végállomásig. Veszek néhány újságot, összesodrom, egy papírhenger, az összes aprópénzt otthagytam. Fölszálltam erre a buszra, a végállomás, egy úthurok, körben az erdő. Besétáltam az erdőbe, jó mélyre, leereszkedtem valami vízfolyásban, sárga, zöld, arany, vörös, fekete avar. Leülök, nekitámaszkodom egy fának. A 29-es busszal. Szermerkelt az eső. Összegyűlnek a cseppek, a rázkódástól egymásba folynak, kis tavacska, aztán megcsorog, végigszalad az ablakon, le a fekete műanyag keretig. Rázkódó valaki tükröződik. Látszik a fejem, az orromat kicsit odanyomom, pára és pötytyözés. Az ülésen egy férfi meg egy élénkpiros hajú nő, lökdösődnek. Legényke, piszkálja az orrát. Vadállatok morgolódnak. Egy uralkodó a buszon. És kísérete. A piros hajú néha oldalba üti a férfit. A férfi pedig vissza, a könyökével. A fiú leplezetlenül bámulja őket. Piszkál, és meg is eszi, amit kipiszkált, bámészkodik, rágcsál, rázkódik a feje, mindenkinek rázkódik a feje. *Inognak a bőrakasztók.* A peronon négy katona, fölnyírt tarkó, sapka nélkül, tejfölös pofák, egyszerre beszélnek, nem hangosan, csak egyszerre, a bazdmegeket lehet kivenni, és hogy az egyikük Józsi, úgy hívják, Józsi, a másik három hívja úgy, ennek a Józsinak beszélnek, az pedig vissza, talán védekezik, vagy javasol, valami program, és a többiek dühösek rá. A párocska bököd. Egy kanyar, nekikoppa-nok az üvegnek, jól beverem az orromat, orrfolt a pára közepén. A zsebkendőm véres. Kis csomó, ahogy összeragadt. Hátrahajtom a fejem, már nem vérzik. A gyerek most idencz. A szája nyitva. Abbahagyta a turkálást. Ut, ahol zötykölődünk. Nem vicces, nem szomorú, nem ijesztő. Miért kell zötyögni. Ki csinálja. Engem nem kért meg senki sem.

Ki csinálja ezeket.

((?) (Ók.))

Egy ágcsonk, a lapockámnál. Igyekszem, helyezkedek, hogy ne nyomjon. Előkotortam az egyik újságot, szétnyitom, és a fejemre borítom. Pici kopogás. Hallgatom a kopogást. Ahogy leültem, kicsúszott a személyim a kabátomból. Nem vágom zsebre megint, egy lapos, ovális kódarab, ráeszem arra a kőre. Világít, mézfehér. Kopog a sós víz. Folyt a sós víz az arcomon. Ahol ültem. Így röhécseltem a napilap alatt. Az a hely, ami még hátravan.

Érzem, ahogy süllyed.

Érezni, hogy süllyedek befelé.

Igen, ez. Csak ez, mint egy ülőkád. Az a fehér kavics most a szájam magasságában. Egy könyvecske igazolvány. Kopog a papír. Fészkelődtem. Lehetett hallani, ahogy a következő járat: megáll, indít, kanyarodik, vár és indít megint. Távolodó motorhang.

Simonyi Imre

KRÚDY

Mi minden volt inkább, de messiás
az nem volt, amint tudják is, gondolom.
Ámde tagadhatnók-e, hogy ettől még
keresztye azért lehetett néki, igazán?
Időnként (szórakozottan) fel is függeszkedett reá,
szemérmesen féloldalt fordult,
mintegy háttal a világnak,
s szemét lehunyta.
Écetes spongyát kóstolgatott, illendően
(hogy az is milyen? megtudni azt nem árthat),
s (inkább mellékesen) lándzsát illesztett oldalába,
valamint gomblyukába muskátlit – s kevéssé
a töviskoronát homlokán félrecsapta.

S ha szemét felnyitotta – akkor onnét
Podolinig is ellátott talán
(ámde a jó Kéhlyig bizonyly).

És hogyha fejét kissé megemelte:
„Az ottan Magyarország...”

És sírva fakadt ekkor.

És hogyha fejét még fennebb emelte:
„Az meg amott, nicsak, a halhatatlanság...”

És akkor ásított...

MIANYÁNK

Átok és imádság egy barakkban. Korabeli feljegyzés

akkor már harmadik napja
 kurvázta a félvilágot
 az Angyalarcú

mert ebben a disznóólban
 még akkor sem enném meg ezt a moslékot
 ha aranytepsiben löknék elébem
 üvöltötte
 – ne röhögj te állat! –
 hát nem érted, hogy én csak petrezselymesen
 állom az újkrumplit
 a rántottát meg szózott szalonnával
 – nem füstölttél! – szózottal! –
 te barom aki azt se tudod
 hogy a rántotta szózott szalonnával
 csak reggelire való –
 mert honnét is tudnád

a Sütőlapát Tenyerű
 rázkódott a csendes röhögéstől
 – ám az is lehet hogy fogát is csikorgatta –
 az én anyám nem állta a petrezselyem szagát
 én se állom
 meg a te szagodat se állom –
 és úgy röhögött hogy a térdét csapkodta
 a sütőlapátokkal

mi az hogy már harmadik napja
 nem zabáltatok
 gondoljatok a teknősbékára
 és akkor már nincs is mire felvágni
 mordult valaki a sarokban
 (mielőtt a másik oldalára fordult)

az Angyalarcú most már csendesebben magyarázta
 hogy a hagymás rostélyost
 pont 12 percig kell sütni
 bő zsírban
 s hogy a töltött káposztát
 füstölt oldalas nélkül
 megette a fene
 az én anyám mindig így csinálta

nekem nem is volt anyám
meg ha volt is mi közöttök hozzá
csikorgott ott a sarokban
az a bikahangú

egy darabig azért még:
az én anyám az így csinálta
az én anyám meg úgy csinálta

az én anyám
a te anyád
a mi anyánk
aztán valahogy mégiscsak elaludtak

•
az én anyám...
a te anyád...
a mi anyánk...

a mi anyánk az úgy csinálta hogy:
édes fiam
hát már megint az utolsó filléred is
a kocsmában pocskoltad el
a mi anyánk az úgy csinálta
hogy
jaj Nagy úr csak még két kiló lisztet
meg három pakli gyufát is segéd úr ha lehet
aztán majd a jövő elsején...
a mult havival együtt...
a mi anyánk úgy csinálta
hogy
ugyan szomszédasszony
egy kanál zsírt ha kölcsönözne
egy csapott kanállal
szerdáig szomszédasszony

a mi anyánk
(röhögte és zokogta álmában
a Sütőlapát Tényerű)
bizony a MIANYÁNK az így csinálta
ámen

Léderer Pál

A HALÁSZLÉK SOKFÉLELESÉGÉBŐL LEVONHATÓ MÉLYEBB KÖVETKEZTETÉSEK

Ó, jaj, az út lélektől lélekig! Bármennyire osztozzunk is a jajkiáltásból kicsengő érzeménnyel, kötelességünk megjegyezni, hogy az érzelem efféle puszta kinyilvánítása nem több úgynevezett Költői Sóhajnál, s mint ilyen, a szépirodalom illetékessége alá esik, tágabban pedig a valóság megismerésének és visszatükrözésének azon speciális nemébe sorolandó, melyet művészként szoktunk megkülönböztetni a másiktól, azaz a tudományostól.

Való igaz, e semmibe futó költői feljajdulás helyett (mely csak sugallja, hogy *nagy utat – roppant, jeges úrt* – kell bejárni) a tudományos megközelítés célra orientált. Sürögősen megválaszolandónak tartja: *mekkora az út, mekkora a távolság az említett objektumok között. Enélkül* ugyanis nemigen tehetne eleget két olyan alapkövetelménynek, melyben magában fent jelzett minősítésének legitimitása gyökerezik. Eldöntendő, egyrészt, hogy implicit lételünk, mely szerint ezen távolság *nagy*, a tudományosság kritériumai szerint *igaz* állításnak minősíthető-e, másrészt – ugyanakkor, de legalábbis előbb-utóbb – megválaszolandó, *miért* nagy ez a távolság; mértékének alakulása a *raciónalisán megérthetőnek* létező világot oksági összefüggéscsinek milyen meg- és felcsejthető rendszerébe illeszkedik bele, s mi módon.

Csapjunk hát fel tudósnak, s összpontosítsunk arra a kérdésre, *mekkora az út lélektől lélekig*. Ha nem vagyunk hebehurgyák, nyilván azt fogjuk mondani, hogy erre átabotában nem lehet válaszolni: egyik esetben ekkora, a másikban akkora, a harmadikban amakkora. Hogy a valóságban előforduló változatokról pontos, *lényyszerű* leírás adhassunk, esetenként *meg kell mérnünk* ezt a távolságot. S a költővel szinte egyazon időben – 1925-ben – E. S. Bogardus amerikai szociológus neki is látott, hogy – legalábbis egy fontos vonatkozásában – megmérje. S hogy legyen mivel mérnie, létrehozta a Társadalmi Távolságok Skáláját. Megkérdőjelezte a kérdőívben az alábbi instrukció szerint kellett igennel vagy nemmel válaszolniuk.

„Spontán érzéseimre hagyatkozva vonatkozás nélkül beleegyeznek abba, hogy az egyes, a melékelt listán felsorolt népek fiait mint sajátjuk állagos egyedeit (tehát nem legkiválóbbjaik vagy legértékesebb tagjaik alapján élve meg őket)

- házasság révén szoros rokoni kapcsolat fűzze hozzám
- személyes barátság okán klubtársnak elfogadjam
- lakóhelyemen, az utcánkban letelepedni engedjék
- az Államokban a foglalkozásomnak megfelelő munkakörben alkalmazzák
- megkapjuk az amerikai állampolgárságot
- csak turistaként utazhassanak be az Egyesült Államokba
- kiutasítsák az országból.”

A válaszok feldolgozásának és értelmezésének többféle módjára nyílt lehetőség, amelyeknek teljes kritikai számbavételére itt sem hely, sem szükség nincsen. Elegendő

annyit megjegyezni, hogy számlálták, a szociális „partnerség” felkínált változatai közül számra hány fogadható el egy-egy kérdezett számára. A válaszalternatívák félig-meddig „kumulatív” természetéből következően, minél intímusabb kapcsolatra hajlandó lépni a megkérdezett egy-egy náció átlagos tagjával (a kérdőívben 39-ről kellett véleményt nyilvánítani), annál többféle szociális kapcsolatot tart elfogadhatónak a maga számára az illetővel. Így aztán az elfogadott kapcsolatok számának gyakorisága le-számlálásán keresztül, illetve az egyes kapcsolatok „szorosságának”, azaz a „közelség-nek/távolságnak” mértékét önkényes súlyozású pontértékek összegzésén keresztül mérő „indexek” (házasság vállalása 7 pontot ért az indexben, innen egyesével lefelé lépegetve, az országból való kiutasításra ítétek 1 ponttal vétettek figyelembe a számításban) többé-kevésbé ugyanazt a képet rajzolták ki a „valóságról”.⁹

Jöllehet a *társadalmi távolság* fogalmát Bogardus az egyes emberek¹⁰ „szociális helyzetekben” egymás iránt tanúsított *megértő*, illetve *beleérző* képességének eltérő fokozataiként definiálja – annak, hogy mi is valójában az a fajta társadalmi távolság, amelyet a kutatás adatai (hogy jól-e vagy rosszul, erre az alábbi következőkben csak generális elnagyoltsággal utalhatunk) kifejeznek, egyértelműen az alkalmazott *adatszelvényi* és *adatsfeldolgozási* műveletek rajzolják ki éles kontúrjait. Kettős, egymással összefüggő értelembe is. Egyfelől a tekintetben, hogy

„...az, hogy adatainkból mit olvasunk ki», két dologtól függ: egyrészt az adatokban rejlő információktól; másrészt annak módjától, ahogyan ezeket az információkat adatokból nyerjük. [...] el kell különítenünk azokat az információkat, amelyeket az egyes módszerek a kérdéssel viselkedésről tartalmaznak, azoktól, amelyeket a viselkedésre kényszerítenek. [...] A mérés a természettudományokban általában azt jelenti, hogy megfigyeléseinkhez számokat rendelünk, és az adatok elemzése e számok kezeléséből, illetve a velük végzett műveletekből áll. A társadalomtudós – tudományos mintaképpül a fizikát tekintve – gyakran megkísérelte ugyanezt. Gondolatmenetünk alaptétele éppen az, hogy a társadalomtudós – ha így jár el – néha erőszakot tesz az adatokon. [...] Nyersen fogalmazva, a társadalomtudós problémája tehát az: tudja-e, vagy megtudni akarja-e, hogy mit akarjon.” (C. H. Coombs: THEORY AND METHOD OF SOCIAL MEASUREMENT.)

Ugyanezt más oldalról megfogalmazva azt mondhatjuk:

„...a mérés nemcsak egy mennyiséget határoz meg, hanem – egyidejűleg – azt is rögzíti, hogy minek a mennyisége ez. Nem állapíthatunk meg először egy nagyságot, hogy aztán utána kezdjünk tündőzni rajta, vajon milyen módon is mérhetnénk. [...] A mérés tárgyát és módszerét csak együttesen lehet meghatározni.” (A. Kaplan: THE CONDUCT OF ENQUIRY.)

⁹ Bocsnát az idézőjelek nyakló nélküli használatáért, de a szóban forgó szavak nélkülük nem állnak helyt magukért. Az olvasó azonban nyilván nem neheztel, ha eltekintek attól, hogy a Bogardus-skála méréselmeneti megközelítésű szakkritikáját adjam.

¹⁰ Ezek az emberek különböző szociális paraméterek mentén kategorizálhatók. Bogardus maga, e kutatásában – nyilván a „melting pot” ideológiájától is áthatva – csak egyetlen paraméter: az *etnikum* szerint vizsgálta egyes társadalmi csoportoknak az „átlag amerikaiától” vagy annak egyes társadalmi csoportjaitól való távolságát. Világos, hogy a módszer kiterjeszhető bármilyen más paraméterre is. Magam ugyan bájosnak tartanék egy „emlékesszel, emeszpéssel, eszdéeszesessel, fideszessel, kereszténydemokratával, kiszakdapártival, szocdemmel... hajlandó lennék házasság révén szoros rokoni kapcsolatba kerülni, klubtársként személyes barátságot kötni vele stb.” algoritmussá felméreést, de az azért eldöntendő kérdés (s e kérdés persze implicit mérést takar!), hogy mi mond *előbb* a való világról: egy-egy ilyen felmérés vagy a tudománytalanul kiszakadó panasz – *ó, jaj, az új...* (Hadd tegyem hozzá: e „mérést” ki-ki elvégezheti a maga számára. De ahhoz, hogy mérési eredményeinket egymás között megvitathassuk, előbb afölött kell egyetértésre jutnunk, mit is értünk azon a szón, hogy „többet”).

Hogy otrombán „paradigmatikus” legyenek: a magyar állampolgárok és egyes csoportjaik egy-egy politikai párttól való „távolságának” – bármit akarjon is érteni teóriánk e szó tartalmán – más a jelentése (s vélhetőleg mértéke is), ha azzal mérjük, hogy az adatszolgáltatók milyen gazdaság-, szociál-, kultúr- (stb.) politikai tevékenységeket támogatnak tevőlegesen, és más, ha azzal, hogy mely pártok mely politikai reprezentánsaival mennyire tömegesen és/vagy mennyire szívesen kötnének házasságot. • Még akkor is más lenne a kérdéses fogalom jelentése, ha a kétféle felmérés „egybecsengő” eredményeket szolgáltatna.

Mindjárt illusztrálom, hogyan is értem ezt. Vegyük például Salamon királyt, kinek története elég közismert ahhoz, hogy az előzményeket ne kelljen ismertetnünk.

„Akkor monda a király: Ez azt mondja: Ez az én fiam, a ki él, és a te fiad az, a ki meghalt; amaz meg ezt mondja: Semmiképpen nem, hanem a te fiad az, a ki meghalt, és az én fiam az a ki él.

És monda a király: Hozzatok nékem kardot! És mikor oda hozák a kardot a király elé.

Monda a király: Vágjátok két részre az eleven gyermeket, és adjátok az egyik részt az egyiknek, a másikat pedig a másiknak.

Ekkor monda az az asszony, a kié vala az élő gyermek, a királynak, mert megindult szíve gyermekén: Kérlek, uram, adjátok néki az élő gyermeket, és ne öljétek meg őt. A másik pedig azt mondja vala. Se enyim, se tied ne legyen: vágjátok ketté.

Akkor felele a király és monda: Adjátok amannak az élő gyermeket, és meg ne öljétek azt, mert az az ő anyja.” (KIRÁLYOK KÖNYVE, 3. 23–27.)

Ám van egy másik változat is.

„Az első ügy, amelyben Salamonnak döntenie kellett, az volt, hogy két hölgy összeveszett egy kisbaba miatt, akit elcseréltek a kórházban, vagy valami ehhez hasonló. [...] »Nos – mondta –, ahogy az ügyet nézem, hölgyeim, egyiketeknek sincs oka ilyen óriási ricsajt csapni e miatt a pólyás miatt. Amint látom, mindketten nagyon szépek vagytok, hölgyeim, nem igaz?« Mindkét hölgy visszavihogott Salamonra. »Úgy bizony – mondja bölcs Salamon király –, rettentő csinosak vagytok, megmondom, úgy, ahogy van. És itt üssön meg a gula, ha megértem, miért veszekszik két ilyen szép lány ezen a kicsi, kopasz, nyamvadt porontyon, akinek olyan az arca, mint egy hámozott hagyma.« Az egyik hölgy erre elmosolyodik, és mondja: »Felség, a bébi tényleg nem valami szemrevaló, ugye?« De a másik hölgy csak ült, szíjogva és zokogva.

»Nos, mi mondanivalód van?« – kérdezi Salamon király a másik hölgyet.

»Felség – mondja a másik hölgy –, te vagy a király, és uralkodj sokáig. De ettől eltekintve nem vagy semmi más, csak egy modortalan vidéki, koronával a fejedén, és semmivel benne. Valaki mondta nekem, hogy ilyen meg olyan okos vagy, lefogadom, most sújt le az Úr az illetőre a hazudozásáért. [...] Azt mondod, hogy ez a szép kicsi bébi olyan, mint egy hámozott hagyma! Phó! Király az lehetsz, de olyan a képed, akár a kecskebékád, amint a jég alól mereszgeti azt a düllélt szemét.«

»Asszony – mondja Salamon király –, ezek szerint te úgy hiszed, hogy ez a bébi itt szép?«

»Én nem hiszem – mondja a másik asszony –, én tudom.«

»Ez eldönti a vitát« – mondja a bölcs Salamon király. »Az a hölgy, aki nyugodtan áll itt a lúdtalpán, és képes azt állítani, hogy egy kilencnapos bébi szép, az csak a bébi anyukája. Tehát fogd és menj.«” (R. Bradford: ÁDÁM APÁNK ÉS GYERMEKEI.)

• Nagyon tanulságos ebből a szempontból végiggondolni, hogy mit is jelentenek az aktuális közvélemény-kutatások rokonszen víndexei, s hogy különböző körök milyen jelentéssel próbálják felruházni ezeket az „eredményeket”.

Vegyük észre, hogy a két történetben van egyfelől egy lényeges mérési *különbség* (technikai), ám van ugyanakkor egy fontos mérési *azonosság* (ideológiai). Az első mérés a szeretetet méri, a második az elfogultságot. (S vajon azonos-e a szeretet az elfogultsággal? Lehet erre igenlően is, tagadólag is válaszolni – ez azonban már filozófiai előfeltevések kérdése...) Ami mindkét verzióban közös, az annak bizonyoságként való feltételezése, hogy a lehetséges reakciók egy bizonyos regisztrált (mért!) típusa szükségszerűen a vér szerinti anyaság bizonyítéka.*

Nincs mit tennünk, tudomásul kell vennünk: jóllehet az elméleteink építőköveitül szolgáló fogalmaknak *verbálisan* olyan jelentést adhatunk, amilyent csak akarunk,** s jóllehet könnyen elringatjuk magunkat abban a csalóka illúzióban, hogy a verbális megnevezés – *performatív* tevékenységként – *elméleti* definíció rangjára képes emelni önmagát (ó, dicső emlékezetű Münchhausen báró!), az elmélet próbájául szolgáló *tapasztalati* megismerés síkján *mérési műveleteink* definiálják (s hozzá, igen keményen!) ezeket a jelentéseket.

E látszatra egyszerű összefüggést a genezisében rejlő meghatározottságok teszik bonyolultabbá, mint amilyenek a felszínen látszik. Mérési eljárásaink ugyanis – néhány, a tudomány fejlődésmenetéről alkotott népszerű (mert naiv) parabola sugallata ellenére – általában nem a „*semmiből*” születnek. A fogalmak megragadására, az elméleti összefüggések feltárására szolgáló mérési eljárások kidolgozása előfeltételez *valamiféle*, e fogalmakról való előzetes elméleti (vagy kvázi-elméleti) képzeteket. Vagyis nemcsak a mérési eljárás *definíálja* az elméleti fogalmakat; a preegzisztáló elméleti fogalmak rendszere – az a valami, amít „a tudomány mai állása”-ként szoktunk emlegetni – *is belejátszik* abba, milyen mérési eljárások mernek legitím ötletként eszünkbe ötlelni. „A tudomány (mai állása)” pedig *per definitionem* közmegegyezés kérdése, azé a konszenzusa, amelyet a tudományos közösség (vagy egy tudományos közösség) vall és vállal. Gyakoriságuk szerint inkább ritkaságszámba menő kivételektől eltekintve, a szakmai legitimitásra törekvés a tudományban összefonódik egy fogalmi konszenzus keresésével.

•

Mit is értünk mérésen?

Monsieur Jourdain negyven évig nem tudta, hogy mikor beszél: *prózában* beszél. Mint mondani szokás: nem tudta, de tette. Itt az ideje, hogy az Olvasó is rádöbbenjen rejtett képességeire. Ön, kedves Hölgyem (Uram), szinte szünet nélkül, úgyszólván percről percre, méréseket hajt végre, s hozzá olyanokat, melyek bonyolultsága egyenesen elképesztő. Kijelentéseinek, megállapításainak zöme ugyanis *valamilyen* mérés végeredményének közlése.

Tölem telhetően komolyra fordítva a szót, a következőket vélném fontosnak leszögezni (a szociológiában járatosnak ezek persze trivialitások).

Nemcsak akkor „mérünk”, amikor olyan kijelentéseket teszünk, mint mondjuk: Eszter jobb nő, mint Vera; Laci megbízhatóbb bridzspartner, mint Zoli; A párt nemzetmentő gazdasági programja hatékonyabbnak ígérkezik, mint B párté; X. Y.-t tágabb horizontú politikusnak tartom, mint N. N.-t – amikor tehát két „valamit” „összemé-

* És ha egy különösen elvetemült anya, meg egy, a vér látványát nem bíró nőszemély került volna a király elé?

** Jó, ez egy kicsit el van túlozva.

rünk” (közöttük viszonyt, matematikai relációt állapítunk meg) –, de még akkor is, amikor csak úgy önmagában azt állítjuk, hogy Eszter jó nő.*

Tekintsünk el a keresztnév behelyettesíthető esetlegességétől. Hasonló megállapítást – mérést! – bizonyára minden férfi olvasóm tett már, tesz s fog tenni még. Míg magát a minősítést (ami nem más, mint egy mérés eredménye alapján hozott döntés) s az ehhez szükséges mérési eljárásorozatot a pillanat törtrésze alatt megfellebbezhetetlen magabiztossággal meg tudjuk tenni, ennél lényegesen tovább tartana, s rögtön bizonytalanná is válnánk, ha arra kellene pontos és kimerítő választ adnunk, minek alapján, mi minden alapján, milyen értékelési kritériumok és procedúrák szerint jutottunk el a megállapításhoz. Érdemes tehát a bonyolult problémakört közelebbről szemügyre venni. S bár érdemes lenne definíciós kísérleteket tennünk annak tisztázására, hogy ki mit ért „jó” nőn (mit mér, mérlegel voltaképpen – s ezen keresztül milyen definíciót alkot maga a jó nőről), félek, az elemzés túlságosan is frivollá válna. Keressünk tehát magunknak erkölcsösebb tanpályát.

Függesztjük elkomorult tekintetünket a gyermekkor életminőségénc kérdésre. Lássunk néhány esettírást.** Íme az egyik:

„Tegnap nagyon megverték. A mester a hajamnál fogva kicibált az udvarra, és a lábszíjjal igen helybenhagyott, mert amikor a kisgyermeküket rengettem a bölcsőben, véletlenül elaludtam. A héten meg a mesterné szólt halál tisztálatott velem, és én a hal farkánál kezdtem, ő meg fogta a halat, és fejjel a számba lömte. A segítők folyton csúffá tesznek, vodkáért küldenek a kocsmába, a mester meg út, ahol ér. Fennivaló meg nincs. Reggel kenyeret adnak, délben kísát, aztán este kenyeret, leát nem, csúf sem, azt maguk zabálják meg a mesterék. Aludnom meg a pítvarban kell, és amikor a kisgyerekek sír, én nem alszom, hanem a bölcsőt rengetem. Kedves nagyapó, a jóistenre kérlek, vigyél haza innen a faluba, út nem tudok megmaradni. [...] A Krisztus nevére kérlek, vigyél el innen engem. Fissék meg a szíved rajtam, boldogtalan úrván, mert mindig csak vernek, és telentelesen éhes vagyok, és olyan borzasztó ez, hogy nem tudom elmondani, és mindig sírok. A múltkor meg úgy fejbe ütött a mester a kaptafával, hogy elestem, és alig tértem magamhoz. Igen rossz az életem, a kutjának is jobb.” (A. Csehov: VÁNYKA.)

A másik:

„Mikor Párizsba érkezünk, Garofoli két fehér egeret adott át nekem, hogy az utcán mutogassam őket, és megparancsolla, hogy naponta hatvan krajczárt kell keresnem. »Ahány krajczárral kevesebbet hozol haza, annyi verést kapsz tőlem!« Így szólt hozzám ez a kőszívű ember. Nekem azonban sosem sikerült a kiszabott összeget hazahoznom. [...] Koptallam is eleget, mert néhány

* Az ember hajlamos azt hinni, hogy az összemérés, a viszonyítás nehezebb feladat, mint a mérés, a (minősítő) értékelés. Megkockázatom, hogy ez nem így van. Figyelmán nehéz mindkettő, mert – legalábbis összemérhető dolgok esetén – ugyanazokat a műveleti eljárásokat implicálják. Sőt! Az összemérés explicitté teszi a viszonyítás kereteit, míg az önmagában vett értékelés ezeket mindig rejtve hagyja, metafizikaivá transzponálja: „...keves való keletkezett arról, hogy kik az igazán nagyok, és ami a legfőbb kérdés, ki a legnagyobb. Gerlei még mindig nem szállt. Meg volt róla győződve, hogy ezt a kérdést is csak fegyverrel lehet elintézni: a forradalom lo fogja irítani ez a püthinyhuldu. És ha kiírja, úgy, hogy egyedül csak ő marud meg, akkor ha az a hértés, hogy ki az igazán nagy, még függőben marad, a legfőbb kérdés, hogy ki a legnagyobb, magától elintéződik” (Nagy Lajos: BUDAPESTI NAGYKÁVÉHÁZ.) A viszonyítás akkor válik nehezzé, amikor közvetlenül nem összemérhető – eltérő minőségű – dolgokat akarunk mindenáron összemérni. Nagyozolás lenne azt gondolnom, hogy az ezzel kapcsolatos problémákat szemléletesebben tudnám összefoglalni, mint ahogy azt Jánosy Ferenc tette A GAZDASÁGI FEJLEPÉS MÉRHELOSZÓPÉ ÉS ÚJ MÉRÉSI MÓDSZEREI című könyvében. Az okolni vágyót tehát inkább a forrásmunka első és második fejezetének tanulmányozására buzdítanám.

** Az alább következőket, bár szépirodalmi idézetekről van szó – úgy gondolom –, nyugodtan tekinthetjük valóban esettírásnak. A „szak”-irodalomból bőségesen hozhatnánk kemény idézeteket (magyarokat is) annak alátámasztására, hogy nem egyszerűen irodalmi fikcióval van dolgunk.

hét múlva olyan sovány és sápadt lettem, hogy a járókelők a mint rám néztek, gyakran így vélekedtek felőlem: »A szegény gyerek úgy látszik, még éhen hal meg.« [...] örülnék, hogy ha nagyon sápadt lennék, a mi arra vallana, hogy nagyon beteg vagyok. S épp ez az, a mit én akarok. [...] Ha valaki nagyon beteg, vagy ápolás alá veszik, vagy hagyják, hogy meghaljon. Ha ez utóbbit cselekszik velem, akkor amúgy is vége mindennek. Nem kapok verést, s nem is kell többé éhezniem. [...] Ha pedig nem akarják, hogy meghaljak, egyszerűen ápolás alá vesznek, és kórházba küldenek. Ennek örülnék én a legjobban. Mert a kórházban jó dolga van az embernek. Voltam én már ottan. Van ott egy magas, szőke orvos, a ki mindig árparczukrot hord a zsebében. Azután meg az apácák oly nyájasak, oly kedvesek. Nagyon szeretem, hogy ha barátságosan szól hozzám valaki. Ilyenkor szinte sírhatnám, és ha sírni tudok, szinte boldognak érzem magamat.” (H. Malot: ÉL-HAGYOTTAN.)

Twist Olivér történetét meg igazán mindenki ismeri:

„A ráadás-kérés istentelen, elrugaszkodott vétkének elkövetése után Olivér egy teljes héten át raboskodott abban a sötét és magános szobában, ahová a tanács bölcs kegyelméből száműzetett. [...] A börtönbüntetés ellenségei ne higgyék azonban, hogy magányos fogsága idején Olivértől megvonták a testmozgást, a lársaság és a vallási vigasz gyönyörűségeit. Ami a testmozgást illeti, jó hideg tél volt, és Olivérnek megengedték, hogy minden reggel a köves udvaron a kútnál megmosakodjék Bumble úr felügyelete alatt, aki botjának sűrű használata segítségével megakadályozta, hogy a gyermek megfázzék, sőt égő forróságról gondoskodott számára. Ami pedig a lársaságot illeti, minden másornap bevitték abba a terembe, ahol a gyermekek ebédellek, és nyúlvánosság előtt, valamennyiük okulására megbotozták. Arról pedig igazán szó sem volt, hogy a vallási vigasz jótéteményétől megfossszák: hiszen esténként is belökték ebbe a terembe, imádság idején, és megengedték, hogy a lelke épülésére végighallgassa a fiúk imáját, amelyhez külön záradékot szerkesztett a tanács. E záradékban a fiúk arra kérték az Urat, hogy jó, erényes és szófogadó gyermekek lehessenek, és megmeneküljenek Twist Olivér vétkétől és bűneitől, aki kizárólag a gonoszság hatalmának különleges uralma alatt áll, s akit maga az ördög teremtett.” (Ch. Dickens: TWIST OLIVÉR.)

Ha e történetek ellenpólusaként mondjuk a Durrell CSAIÁDOM ÉS EGYÉB ÁLLATFAJTÁK című könyvében elbeszélt gyermekkor egyes epizódjait, illetőleg általános hangulatát idézzük fel, Gerryt, Olivért, Ványkát s a francia kisfiút valószínűleg gondolkodás nélkül – azaz: gondolkodási, mérlegelési folyamatainak elemzően nyitottá tétele nélkül – is képes mindenki hibátlanul *besorolni* a „boldog gyermekora van” – „boldogtalan gyermekora van” kategóriák egyikébe.

Am ezen túl: tudnánk-e az utóbbi kategóriába sorolt szerencsétlen gyerekeket szerencsétlenségük mértéke szerint *rangsorolni* is? Ne felejtsük: méréselméleti szempontból „besorolni” és „rangsorolni” *egyformán* mérés, csak éppen nem *egyforma* mérés! Magánemberként megtehetjük, hogy elhárítjuk magunktól e nehéz feladatot. Akár azzal, hogy mindcgyik esetben *egyformán* könnybe lábadt szemmel sajnálkozunk; akár azzal, hogy megjegyezzük (s akkor legalább műveltségünket is fitogtattuk): minden boldog gyermekkor *egyformán* boldog, minden boldogtalan gyermekkor *másként* az. S ha *másként*, akkor vélhetőleg összemérhetetlenül. Szociológusként azonban nem úszhatjuk meg ilyen könnyen. Mint a már idézett Coombs mondja:

„...a társadalom gyakran követeli meg, hogy egy adott attribútumra legalább a teljesen rendezett sor tulajdonságain kényszerítsük. [...] Elsősorban ez magyarázza, miért kell a társadalomtudósoknak oly gyakran »tudománytalanoknak« lennie, és miért kényszerül a gyakorlatban arra, hogy méréselméletét vagy valamelyik skáláját az adatok tulajdonságai ellenére »helyesnek« tekintse.” (C. H. Coombs, i. m.)

Az egyik kérdés, melyet ha itt meg nem is oldunk, de felvetnünk legalábbis illik: jogos-e a szinonimáknak e szabad változtatása? *Boldogtalan* – *szerencsétlen* (s mi mindennel egészíthetnénk még ki a listát, a *sajnálatra méltótól* a *halmozottan hátrányos helyzetűig*). Azonosak-e ezek egymással? Van-e olyan uniformizált mérőeszköz és mérték, amelyen mindezen (sok szempontból rokon) fogalmak egyaránt – és egybehangzó eredménnyel – lemérhetők? Ha meg nincs, akkor mit is *akarunk* (s ettől vélhetően nem teljesen függetlenül, valójában mit *fogunk*) mérni a sok mérhető közül? Mint említettem, e problémát itt megoldani nem fogjuk. Ehelyett – amint ez műfelénk szokás – voluntarista módon leegyszerűsítjük a kérdést, s kinyilvánítjuk, hogy a boldogtalanságot fogjuk mérni (bármilyen is az), és eszerint fogunk rangsorolni.

A boldogtalanok rangsorolásának logikai előfeltétele, hogy meg tudjam mondani: *miért*, milyen jegyek alapján minősítem bármelyiküket is boldogtalanok? A válasz: *döntés*. El kell döntenem, *mit csíndljak*, mérendőként figyelembe vegyem-e például, vajon ők maguk annak tartják-e, annak mondják-e magukat. Esetünkben mondják – Twist Olivér néhány oldallal később nyilatkozik ilyen értelemben –, de ha nem mondanák (ha a megfelelő mondatokat mondjuk kihagytam volna az idézetekből), akkor az Olvasó most másként vélekedne ezekről a gyerekekről? Gondolom, nem. Mint ahogy Durrell gyermekkorának megítélését sem befolyásolja, hogy – legalábbis, ha emlékezetem nem csal – az említett könyvben egyetlen explicit minősítéssel sem találkozunk. (Csak egy későbbi könyvében, az ISTENEK KERTJÉ-ben fogalmaz így: „*ez a könyv [...] életem egyik nagyon fontos fejezetéről ad képet, és arról, amiben a jelek szerint manapság oly kevés gyerekeknek van része: egy igazán boldog és napfényes gyerekkorral*”).

A kérdés mégsem szónoki. Egy ilyen döntés esetenként tétre menő – azaz az eredményeket befolyásoló – is lehet. Ha már szó esett etnikumokkal kapcsolatos szociológiai kutatásról, maradjunk e témánál. „Cigány az, aki annak tartja magát, vagy akit a környezete annak tart” – ez a meghatározás nem azonos külön-külön vett alkotóelemeinek egyikével sem!*

Visszatérve a boldogtalansághoz: amilyen magától értődő a minősítés, oly nehezen megokolható. Hogy csak egyetlen vonatkozást említsek: a szegénység és az éhezés lenne az ok? Gondoljunk Móra MINDENNAPI KENYERÜNK című, önéletrajzi ihletésű elbeszélésére, s rögtön nemmel fogunk válaszolni. Márpedig a felidézett élettörténetek minden külön eleméhez megtalálhatjuk valahol a megfelelő „ellenpéldát”. Jó. De éhezés, verés, perspektívatlanság, leromlott fizikai és szellemi állapot (netán: betegség, fogyatékoság) és – főleg – *szeretlenség*... ez már elég lehet a boldogtalansághoz.

Rendben is volnánk, megvannak a boldogtalanság dimenziói (talán nem mind, de a legfontosabbak [?] együtt vannak). Megvan tehát, hogy a boldogtalanság fennforgásának – s adott esetben mértékének – megállapításához miről kell adatokkal rendelkezniünk. Mátis újabb döntés előtt állunk. Hogyan szerezzük be őket? Hagyatkozunk a „spontán” önvallomásra vagy a „célzottan irányított” beszámolóra? Hátha hazudik a kis megátalkodott? (Koronás fók sem mindig mondanak igazat – lásd III. Richárd.) A rendőri nyomozás módszereivel éljünk netán? A gyanúsítottat tanúkkal szembesítve, helyszíneléssel, látletelekkel? Még ha akarnánk is, tudunk-e így eljárni, amíg megelégszünk a *szociológusi* szerepkörrel?

S ha úgy döntöttem, hogy beszámoltatom a gyereket, *hogyan* kérdezzem tőle azt,

* Hogy nem csak méréselméleti tétokről lehet szó ezzel kapcsolatban, arra az emberiség történelme igen meggyőző példákkal tud szolgálni.

amit megtudni akarok? Ha meg akarom tudni, verték-e, nem mindegy, a beszélgetés mely szakaszában kezdem ezt tudakolni, mint ahogy nem mindegy, azt kérdezem-e: „Hogyan bántak veled, jól vagy rosszul?” Vagy azt: „Előfordult-e, hogy megverték?” (A „jól” és az „igen” válasz nem feltétlenül érvénytelenítik egymást!) Am lépünk tovább. A majdani feldolgozást és értékelést figyelembe véve, hogyan számszerűsítsem, pontozzam, kódoljam a „naponta többször”, „naponta”, „hetente”, „ritkán” válaszokat; a „kézzel”, „lábszíjjal”, „bottal” válaszokat; s mit kezdjek azzal, hogy „a halat fejjel a számba tömte”?

Csupa olyan dilemma, melyben csak azt kérdezhetjük: no, akkor mit csináljak?

•

Melyik az a *műfaj*, amelyben a *textus* első mondata (s aztán a többi is sűrűn) erre a kérdésre válaszol?

„Mit csináljak?”

„Csinálj jó barna rántást.” „Vagdald össze hat keményre főti és meghámozott tojást.” „Tisztítsd meg a kövér süldő czomb húsát bőrétől és inaitól.” „Törj össze apróra tíz lat áztatott mandolát.” „Dörzsöld el fél font vajot habzásig.” „Párold meg a besózott galambokat borral.” Az említett instrukciók Czifray István szakácsmester magyar gazdaasszonyok számára íródott magyar nemzeti szakácskönyvből vették. Lássuk tehát, milyen választ adnak ismeretelméleti problémáinkra a szakácskönyvreceptek.

Ha igaz, hogy elméleti fogalmaink empirikusan megnyilvánuló tartalmát az információkhoz való hozzájutás (s továbbmenőleg: feldolgozásuk) *műveletei* határozzák meg, úgy megkockáztathatjuk: a *halászlé* fogalmát a nevezett ételhez elvezető műveletek definiálják.

Okoskodni ugyan nem helyes, mert az a tettnek halála, ám az elméleti tisztázásra való törekvést mindenképpen helyeselnünk kell. Mit takar a *halászlé-ság* fogalma?

Szögezzük le rögtön, hogy nem érünk rá érdemben foglalkozni azokkal a megfontolásokkal, amelyek a halászlét a különböző hallevések – amúgy inycsiklandó – táborától választják el. Hagyjuk tehát a *soupe de poisson*, *sopa de pescado*, *zuppa di pesce*, *pszarószupa* stb. névvel illetett fogalmakat (s hessentsük el magunktól a *bouillabaisse* feltolulól emléket is). A magyar közgondolkodást megosztó fogalmi tisztázatlanság fölött azonban már nem lehet – nem szabad – elsiklanunk.

„A legendák és a szubjektív vélemények zűrzavara uralkodik tehát a halászlé és a halpaprikás körül, s szinte reménytelennek tűnik, hogy ebben értelmes rendet teremthessünk. Még hozzá a különféle fogyasztói ízlések és a lokálpatrióta szenvedélyek is nehezítik a dolgot.”[•] (Erdei Ferenc: NÉPRAJZI ÍNYESMESTERSÉG.)

Még szerencse, hogy el lehet azért igazodni, ha „kellő körültekintéssel és szolid módszerességgel” közelítünk e jeles ételünkhöz...^{••}

„Van halpaprikás, ami a borjú-, csirke- vagy marhapaprikással egy családba tartozik, s ezt

• A szociológiában sem ismeretlen ez a helyzet. „Ha most már végigtekintünk a nemzetközi struktúra- és rétegződéskutató irodalmon, akkor egymásnak feszülő elméleteket [...] ideológiai konfrontációkat [...] találunk. És Nyugaton és Keleten egyaránt találkozunk egyfajta szépséggel az átfogó igényű struktúra- és rétegződésvizsgálatokkal kapcsolatban.” (Kolosi Tamás: STRUKTÚRA, RÉTEGZÖDÉS, METODOLÓGIA. In: ELMÉLETEK ÉS HIPOTÉZISEK.)

•• Kellő körültekintés és szolid módszeresség a nyitja úgymond a szociológián belül eligazodásnak is: „Amennyiben metodológiailag tiszta kategóriákban kívánunk gondolkodni, akkor észre kell vennünk, hogy az egész problémakomplexum mögött két kérdés húzódik meg: az egyik, hogy miként differenciálódik a társadalom, a másik pedig, hogy miként működik a társadalom.” (Kolosi Tamás, i. m.)

mint ilyet kell elfogadnunk és megítélnünk. Ennek lényegét a zsírban fonnyasztott hagyma, a rövidebb lé és a lassúbb-hosszabb főzés adja. Ez teljesen önálló műfaj, s ily módon a halhús finom ízei sajátosságosan érvényesülnek. Az így főzött hal – ha nem méregerős – méltó versenytársa a borjúpaprikásnak vagy a paprikás csirkének. Vagy a halászlének is, de azzal nem szabad összekeverni, sőt egy kalap alá venni. Egészen másvalami a halászlé. Ez a se nem paprikás, se nem pörkölt ágazaiba tartozik, testvére a gulyásnak, azaz a gulyás módra főzött marhának, a juhászosan főzött birkának és a disznótorosan főzött sertésnek. Lényege ennek is a zsír nélkül, nyersen hozzátett hagymával való főzés.” (Erdei Ferenc, i. m.)

Ez persze csak általános be- vagy felvezetése a kérdésnek.

„A tudás múzeumigazgató, Solymos Ede ezt mondja: »Egyszerűen készíthető a halászlé: víz, hal, só, paprika, hagyma és egy bogrács az összes kellék, ezzel pedig minden kint háló vizen járó rendelkezik.« Pontosan erről van szó. Ez a szabadtéri bográcsban főzés alaptörvénye: egyetlen edényben, a legegyszerűbb technológia szerint készüljön az étel. [...] Így főznek azok, akiknek a munkájuk mellett nincs ráérésük semmiféle pepecselésre. [...] A halászos főzés eme lényegbevonó követelményeit bizonyára felfogták mindentűnt, ahol így főzték a halat. Később mégis szétvált az ízlés, és eltérő irányba fejlődött a halászléfőzés technológiája a Duna és a Tisza mellett. [...] A Duna középső szakaszán – Budapesttől a Vaskapuig – a lé sentebb leírt tartalmassága lett a fő követelmény, úgyannyira, hogy a halhúst alárendelték a lének, s a kellő tartalmasságú halászlé lett a főétel, melélt tészttával fogyasztva. [...] A Tisza mellett – hasonlóan a Körösök és a Maros partján is – nem a hallé, hanem benne a halhús szilárd állapota lépett elő fő követelménynek. Ennek a szolgálatában kialakult az alapléfőzés gyakorlata (apró halból és hagymából), s ebben főzik a halszeleteket, amelyek így nem főnek szét, s a fő alkatrészét képezik a feltálat halászlének.

[...] a hazai értelmezésű halászlének tehát két fő iránya van: a tiszai és a dunai. Ez a kettő annyira eltérő típusú, hogy Kecskeméten – éppen középtájon a két folyó között – igényesebb vendéglátóhelyen fel is tüntetik az étlapon, hogy tiszai vagy dunai halászléről van szó.” (Erdei Ferenc, i. m.)

A kellő fogalmi tisztázás, differenciáció és specifikálás után lássuk a műveleti eljárás általános paradigmáját.

„A tiszai halászlé a mai gyakorlat szerint »alaplé«-főzéssel kezdődik. Fűszer nélkül, kevés vízben puhára főzik a megvágott hagymát, hasonlóképpen megfőzik a halfejet-farkat (esetleg apróhallal együtt), ez utóbbit átpasszírozzák; ezt a sűrű »alaplevet« a bográcsba teszik, felhigítják a kívánt mértékben, s ebben főzik meg lassú tűzön a halszeleteket. Az így főtt halászlében a fő dolog a nem szétfőtt, hanem éppen maradt ízes halszelet, amit higabb-sűrűbb lé von körül. Ez a lé azonban nem üde jellegű, hanem mártásízű. [...] A benne főzött halszelet viszont friss és töményen halízű marad, s nem is vesz fel teljesen a lé hagyma-, paprikáit. Pompás étel ez, de pontosabban szólva: ez tulajdonképpen »halszelet ízes lében«, amit bonyolult főzési eljárás útján lehet előállítani.

A dunai halászlé viszont megőrizte a legegyszerűbb ősi technológiát, s abban fejlődött tovább, arra irányultak az összes újabb fogások, hogy a lé minél tartalmasabb legyen. Úgyannyira, hogy a lé vált a fő céllá, aminek alárendelik a halhúst, vagy éppen fel is áldozzák. Itt tehát a fő dolog a kellő kolloid állapotú, tartalmas, kocsonyásodó lé, amit főtt melélt tészttával esznek, s külön fogyasztják a levellen halhúst, aminek az sem baj, ha a kellelénél jobban szétfőtt. Ennek megfelelően a dunai technológia az elképzelhető legegyszerűbb, és pontosan megfelel a mezői-vízparti bográcsban főzés törvényeinek.” (Erdei Ferenc, i. m.)

Vegyük észre az elméleti és pragmatikai eligazítás bájját: a halászlé-ság fogalma alá részint a (dunai) halászlé tartozik, részint egy (tiszai) halászlének nevezett „valami”, ami a definíció szerint egyfelől halászlé, már amennyiben nem a „zsírban fonnyasztott”,

hanem a „nyersen hozzátett hagyományával való főzés” metodikai pillérén építkeznek, másfelől viszont nem az (Erdei is leszögezi: „*halászlé ízben*”), mivel nem felel meg „*a szabadléri bográcsban főzés alaptörvényének*”, melyet Erdei úgy definiál, hogy „*minden kelléket belelesznek a bográcsba, s azután már csak a főzés és a fűszerek hozzáadása marad hátra*”.

Vállalva a „*különféle fogyasztói ízlések és a lokálpatrióta szenvedélyek*” neheztelését, korlátozódjunk a „*dunai verzióra*”. Ezt argumentálandó, azzal a gondolatmenettel fogunk élni, hogy az operacionális definíció (a műveleti eljárások teljes együttese) nemcsak az írásom elején tárgyalt általános *metodológiai* értelemben határozza meg itt a fogalmi definíció tartalmát, hanem *történeti* generizését tekintve is. „*Így főznek azok, akiknek munkájuk mellett nincs ráérésük semmiféle pepecselésre*” – írja Erdei, anélkül hogy részleteznék: arra a pepecselésre sincs idejük, hogy *fogalmilag* definiálják azt, amit csinálnak. A fogalmi definíció „*csak úgy létrejön*” – azáltal, hogy nevet kap. Halászlé – azzal: halászos lé –, azzal: a pepecselésre rá nem érő „*vízen járók*” szokott, „*konszenzuson*” nyugvó *eljárása* szerint készült étek.

Mi a halászlé? Az eddigiek alapján azt állítjuk, hogy e jeles ételünket semmi más, mint éppenséggel *elkészítésének teljes műveletrendszere* definiálja. E műveletrendszer pedig rendelkezésre bocsátják a szakácskönyvek. A halászlé fogalmi definiálásához – melyhez az operacionális definiáláson keresztül vezet az út – már csak két kérdéssel kell szembenéznünk:

– ugyanarról beszélnek-e nekünk „halászlé” kapcsán a szakácskönyvek; másképpen fogalmazva, ugyanazt a receptet (azzal: műveletrendszert) adja-e meg valamennyi szakácskönyv, illetve

– teljes, egyértelmű részletességgel leírják-e a szakácskönyvek a műveletrendszert; a legapróbb részletekig szabályozzák-e a *mesterség*, a *mester-ség*, az *ars culinaria* szerint következőményterhes előírásokat?

Ha mindkét kérdésre igennel válaszolunk, akkor azt posztulálhatjuk, hogy a halászlé fogalma éppoly *egzakta*, „*tudományos*” fogalom, mint mondjuk a fizikában a *sebesség* vagy a *gyorsulás*. Továbbá, hogy bizonyos tevékenységekről egy szakmai közösség konszenzuális ítélete alapján egyértelműen és objektíve eldönthetjük, minősíthetők avagy nem minősíthetők halászlékészítésnek.

Élet nyilvánvaló, hogy már első kérdésünkre is nemmel kell felelnünk, s ezzel tökéletesen zavarbaejtő helyzetbe kerülünk. Mit kezdünk az *ÍNYESMESTER SZAKÁCSKÖNYVE*-nek azzal a kijelentésével, hogy „*A jó halászlé igazi zamatát a különböző halak íze adja meg, ezért lényeges, hogy többféle halból főzzük*”^{*} (kiemelés – L. P.), s ennek megfelelően 60 dkg pontyot, 40 dkg harcsát, 25 dkg kecsegét és 25 dkg süllőt ír elő a „*hozávalók*”-nál, amikor ugyanezen szakácskönyv „*ponty halászlé*” megnevezésű – igaz, a zárójelbe tett „(más módon)” megjelöléssel ellátott – itemjénél 1,5 kg pontyot ír elő (mit is 50 dkg burgonya kísér)? Mit kezdünk azzal, hogy a *HORGÁSZOK ÉS VADÁSZOK SZAKÁCSKÖNYVE* – ha eltekintünk a most már figyelembe nem veendő úszai típusú halászlétől – háromféle receptet ad meg, melyeket a „*pontyból*”, „*vegyes halból*”, „*barjai módra*” címkék minősítenek?

Az ember óhatatlanul elgondolkodik, s aztán rájön, hogy saját szakmájában is így van ez. Attól, hogy a rétegződést a társadalom differenciálódásaként definiálják, még van „*társadalmi rétegződés két-osztály-egy-réteg módra*”, van „*társadalmi rétegződés*

^{*} Ahogy – mint olvasmányainkól tudhatjuk – nincs másodrendű frissesség (a brinza vagy friss, vagy nem), ugyanúgy nincs „jó” és „nem jó” halászlé. Az utóbbi ugyanis nem halászlé!

munkajelleg-csoport módra”, van „presztízshierarchia módra”, és van „státusváltó módra”. (És hány olyan szociológiai vizsgálatot tudnánk említeni, ahol úgy érezzük, a „harcsát”, „süllöt”, „kecsegét” bizony csak krumpli helyettesíti a kutatásban.)

De folytassuk tovább. Áttanulmányozva néhány fontosabb szakácskönyvet, azt látjuk, hogy 1,5 kg halhúsra vetítve adják meg az egyéb ingrediensek mennyiségeit. (Egyedül a szentendrei Aranysárkány vendéglő receptje engedi meg magának azt a lazaságot, hogy hozzávalóként „1 ponty [1–1,5 kg]”-ot írjon elő. Igaz, ezt ellensúlyozza egy, a többiekénél szigorúbb megkötéssel: az édes-nemes és a csípős paprika alkalmazását illetően szigorúan kalocsai paprikát ír elő.) Nos, ha például a felhasznált vöröshagyma mennyiségére vonatkozó előírásokat nézzük, akkor 10, 12, 14, 15, sőt 30 dkg-mal találkozunk a különböző receptekben, amit – még ha nem tudnánk is, hogy ügyelni kell, „*ne legyen túl sok, mert halászlénk édes ízt kap, amil nem tudunk fűszerekkel sem ellensúlyozni*” (HORGÁSZOK ÉS VADÁSZOK SZAKÁCSKÖNYVE) – egy szigorú metodológiai nézőpontból megengedhetetlen és elfogadhatatlan lazaságnak kell értelmeznünk. Képzljük ezt el egy patikában!

E demagóg megjegyzésnek ellene vehető, hogy az: mi megengedhető és elfogadható, illetőleg megengedhetetlen és elfogadhatatlan – ez helyetspecifikus *konszenzusok* kérdése, mely konszenzusok gyakorlati következmények figyelembevételével alakulnak ki (ha kialakulnak egyáltalán). Nyilvánvaló: egy bográcsnyi halászlében a só mennyiségének 5 milligrammos „elcsúszása” minden praktikus értelemben érdektelen – mert következmények nélküli. Egy gyógyszerben a háromkeresztes méreg mennyiségének ugyanilyen mennyiségű ingadozása vélhetően szabad szemmel is észlelhető tüneti hatásokkal járhat.

Ez persze felveti azt a kérdést, hogy a szakácskönyvrecepteket illetően hol húzódnak meg a konszenzus határértékei. Ami rögtön továbbvezet ahhoz a kérdéshez: hol húzódnak meg a szociológiai konszenzus határértékei? Egy „státusváltó” létrehozásában milyen tűréshatárok között mindegy, milyen súllyal veszik figyelembe, gyerekként hetente hányszor evett húst a kérdezett?*

A másik kérdés: igaz-e, hogy a receptelőírások a legapróbb részletekig a legszigorúbban szabályozzák a műveleti eljárásrendszert? Nos, nincs okunk különösebb optimizmusra e téren sem. Nemcsak azért, mert például korántsem mindegyik recept tartalmazza azt az előírást, hogy „*A halászlét főzés közben keverni nem szabad, csak a lábast kell rázogatni*” (ÍNYESMESTER). Nemcsak azért, mert a főzésre vonatkozó utasítások meglehetősen variábilisak: „*selforraljuk [...] és 20 percig főzzük*”, „*erős tűzön forraljuk 40 percen át*”, „*erős tűzön egy órán át forraljuk*”. Mondhatnánk, ugyanis, hogy a halászlé főzésének éppúgy különböző iskolái vannak, ahogyan például a szocializációkutatásnak is. A probléma azonban ott válik igazán megfoghatatlanná, hogy „iskola” ide, „iskola” oda, egy sor eljárás teljesen szabályozatlan (vagy csak bennfentesek számára értehetően szabályozott). Mit értsünk „vékony szeletekre”, illetve „finomra” vágott hagymán? (Ha ennek van egyáltalán jelentősége!) Mit értsünk „kissé megszózt” vagy egy szerűen csak „beszózt” halszeleteken? S hogy egy picit elszakadjunk a halászlétől, mi értsünk azon, hogy „kis lángon”, „lassú tűzön” párolunk valamit, a hagymát „arany sárgára” pirítjuk, et caetera, et caetera...

A méréselméleti operacionalizmus szélsőséges képviselői azt állítják, hogy egyetlen

* Feltételezve, hogy ez az információ éppoly nélkülözhetetlen (és bármilyen más által pótolhatatlan) eleme a változó „fogalmi” meghatározottságának, mint a halászlének, mondjuk, a hagyma.

mérés sem hasonlítható össze, vethető egybe egyetlen más méréssel sem, hiszen a műveleti eljárások teljes együttese *tökéletes* azonossággal sosem reprodukálható. Ennek értelmében nem beszélhetünk a halászléről, mert nincs két egyforma (minden ízében azonos műveletek szerint előállított) halászlé. Mindazonáltal *halászlé* mégis van, s fogyasztjuk is jóízűen. Azért van, mert létezik *szakmai*, illetőleg „fogyasztói” közmegegyezés egy fogalmi etalonl illetően, s azt illetően is, hogy milyen túrészarárok között beszélhetünk „tökéletes” azonossággal történő reprodukálásról.

Mi a helyzet a szociológiában?

Szociológussá szocializálódva mi is megtanulunk bizonyos szabályokat és műveleteket, eljárásokat és technikákat, és megtanulunk élni is velük. Minthogy élő, eleven emberekkel a kapcsolatok szükségszerűen bonyolultabbak, mint döglött halakkal, tudásunk sokkal kevésbé standardizált és sokkal kevésbé standardizálható,* mint a professzionátus vagy amatőr szakácsoké. Amikor fogalmainkkal előhozakodunk, ezek, nevük hang- vagy írott alakját tekintve, egyformák. Ennél sokkal többet – bizonyossággal – nem állíthatunk róluk. Ráadásul, míg az „előírt” műveleti eljárásoktól való eltérés következményei a terített asztalnál *érzékletes* módon képesek megmutatkozni s ítéletünket kiváltani, a szociológia művelésének ilyesfajta tétjei jóval kevésbé vannak, az ítéletek pedig – a konszenzus bizonytalan lévén – könnyen félresöpörhetők. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne állítsunk magunknak mércét és mértéket. E hosszúra sikeredett párhuzamba állítás végén a halászlékészítésnek a szociológia művelésére vonatkoztatható tanulságaként Erdei Ferenc itt emlegetett könyvéből az alábbi mondatok kíváncsoknak záró idézetül.

„Mert amilyen egyszerű ez a technológia, annyira kockázatos is. Minden alkatrésze és minden főzési mozzanata kritikus: minden ponton el lehet rontani. A másik oldalról nézve pedig minden ponton vannak fogások. [...] De egyik fogás sem ad garanciát az eredményre.”

* A *ku láng* és az *első tűz* műveleti jelentésének egyértelmősége anyáink, nagyanyáink közmegegyezésén épült fel. A mozdulat reflexátalan begyakorlottságára építő tudást, mely egy hosszú szocializációs folyamat eredménye, a technikai fejlődés ha nem számolja is fel, de feleslegessé teheti. A mikrohullámú sütő fokozat- és perckapcsolói – a hőközlésben legalábbis – teljesen uniformizált, standard műveleti eljárásrendszert tesznek lehetővé. A szociológiában a magnó és a video ugyan nagyon praktikus eszközök, és sok mindent lehetővé tesznek, ami nélkülük nem lenne megvalósítható, de az operacionális standardizálás szempontjából hatásukat nem tartom érdemlegesnek. A számítertechnikát – ebből a szempontból – még kevésbé.

Kurdi Imre

IGEN, TÉNYLEG ÍRTAM EGY VERSET OTT
 fent a hegyen (sőt lehet,
 hogy többet is, de egyre biztosan
 emlékszem) ahol csaknem egy egész
 télen át együtt voltunk egy kölcsönlakásban,
 az írógépet nyilván Francia-
 országból hozta a tulajdonos, alkalmasint
 szövevényes és viharos gyorsasággal változó
 rokoni, azaz elsősorban élet-
 és házastársi kapcsolataid egyik kárvallottja,
 mert, igaz, szokatlan bőséggel,
 külön voltak rajta az ékezetek, úgyhogy
 utólag kellett felékeznem a szavakat,
 ha jól emlékszem, ostorlámpákról volt szó,
 meg valami ködről, *Erlebnislyrik*,
 mondhatta volna Goethe, ha egyáltalán
 szóhoz juthatott volna még akkoriban,
 de nem, pedig igaza lett volna, mert abból aztán
 tényleg kijutott, csakhogy egyszer
 összecsomagoltam, és ebéd közben, már ahogy az
 kultúremlékek között szokás,
 mindent alaposan megbeszéltünk.

VANNAK DOLGOK

Thomas Bernhard, fénykép, Bécs, 1988

Vannak dolgok, amiket el kell valakinek végezni, pedig senki nem akarja elvégezni őket. De egyszer, hosszú és kínos hallgatás után, mégiscsak feláll valaki az asztaltól, és azt mondja, jó, rendben van, akkor ezt most majd én. És összehunyorítja közben a szemét, úgyhogy a két szeme két vonal keresztben, és a szája is keresztben már csak egy vonal. És akkor lehet tudni, hogy el lesz végezve mégis. Hogy el fogja végezni, helyettünk, hogy könnyebb lesz ennyivel is. Hogy megmenekültünk, egy időre leg-
alább.

SIC TRANSIT

Volt persze még egy fejezet, talán a legkínosabb valamennyi között. Mindenesetre (a félelmetes szót, ha lehet, kerülném) mondjuk úgy, nagyrészt megfejthetetlen máig is. A csúcspont kétségtelenül B. akkori lakásában volt a Szabad-sághegy tetején, egy házibulin, talán még nyolcvannégy júniusában. A happy end viszont már elmaradt, mégpedig enyhén szólva kínosan és érthetetlenül. Sic transit.

Csengery Kristóf

EXTRASZISZTOLÉK

Kérlek, ne találkozzunk túl korán, nekem még rengeteg dolgom van itt. Míg ők négyen fölőnek, legalább addig. S egyébként is – ezt, légy szíves, vedd figyelembe –, vele megbeszéltük: nekem kell tovább maradnom, ha majd. Így se „méltányos”, úgy mégúgyse volna. Gondold meg, kérlek: kétszer ugyanazt rámérni, órá... Nem mondom, amúgy mutatós forgatókönyv, jó kegyetlen, görög mintára. Szerkesztőként mégsem javaslom: óhatatlanul maradna benne valami gyári íz, a túlformált szüzsé műkedvelőre valló merevsége. Tudod, a sülüsérezék... Az ember nem ismétli önmagát, hát még, ha Isten. De hagyjuk, nem erről van szó. Én neki megígértem, és őt nem csapom be, amíg élek. (Na tessék, megint egy csapda. Szóval „amíg élek”? S az a *kettő között* mi?) Ne kopogj, ne hívj, én úgymint mindig csak veled vagyok, imádságban, káromkodásban.

ITT ÁLLOK

Hogy mit tehetnék én az ő helyében,
s hogy döntene az én helyemben ő –
keverjek kártyát? Elképzelhető
lehet sorsot, körülményt fölcserélnem?
Talán. De amit így hívok elő
a sötétkamra vegyszeres vizében,
kettős torzkép lesz – s egy se. Bárhogy nézem:
az már nem én vagyok, ez már nem ő.
Időm-terem négyzethálója fog,
lassan már a háló is én vagyok,
s hogy *én – vagyok*: csak itt és így lehet.
Ami rám vár (ez nem sors-szeretet,
csak a súlyom): én szenvedhessem el.
Más élet? Nem cserélnék senkivel.

Hárs Ernő

SZEPTEMBER TENYERÉN

Könnymű delek után lőporfüstben bukik le a nap
mint egy múlt századi pisztolylövéstől
Minden bizonytalan se nappal sincs se éjjel
s mindegy hogy melyik nemtudás felé
törünk csapást a gomolygó homályban

Szeptember tenyerén táncolnak az égitestek
s az erdőkben riadtan támolyogva
vesznek bele az ősz máglyatüzébe a fák
míg időnként egy-egy ragadozó madár
tollfreccsentő aknája hull közéjük

Az utak kiszáradt sárgult csontkarokkal
ölelik meg búcsúzóul a tájat
ahogy az anyák küldik katonafiukat
a soha meg nem térés ködháborúiba
foszlékony páraendőt lobogtatva utánuk

Csikorgó kavicságy a tékozló folyóké
s a hajóvontatók izzadt káromkodása
borostás hordalékként üt ki a kanyarokban
De sodor ellen is halad a rakomány
s minden halottal könnyebb lesz a teher

Kísértetházra hull az emlék holdvilága
rossz arcú gondolatok verik benne a kártyát
s jaj annak aki betéved közéjük
nem hagyja aludni többé utolsó garasig
kifosztott életének lidérces vacogása

Eörsi István

IDŐM GOMBROWICZCSAL (IV)

Részlet

1991. MÁJUS

Első bejegyzés

Ma bevittem a *Népszabadság* szerkesztőségébe egy tegnap írott versemet vagy – hogy címéből idézzek – „*hevenyészett jelentésemet*” a világ állapotáról, ahogy ez az esti tévénézések és sonkáskenyér-majszolások közben megfogalmazódott bennem. A szerkesztő melegen gratulált, művemet publicisztikai remeklésnek minősítette, a legszívesebben nem az irodalmi mellékletben, hanem a harmadik oldalon hozná, de fafejű kollégái sohasem járulnának hozzá ehhez a versforma miatt. Őszinte elismerését kellő fanyarsággal fogadtam. Eszembe ötlött, hogy huszonöt évvel ezelőtt lefordítottam Brecht zseniális epigrammáját, a MEGOLDÁS-t: a szerző a június 17-i felkelés után azt ajánlja a keletnémet lakossággal elégedetlen kormánynak, hogy oszlassa fel a népet, és válasszon újat helyette. Akkori barátom, kollégám, Csoóri Sándor jót mulatott a magyar változaton, majd megjegyezte: „Nagyon jó szöveg, de persze nem vers.” – „Miattam nevezheted uborkasalátának is” – válaszoltam neki.

Akkor már régen sejtettem, hogy mirtusz és babér helyett a legjobban is csak uborkasalátával ékesíthetem fejem. A magyar költészet hagyományosan *szép*, az induktív-emocionális elem burkában esztétikai szempontból könnyen emészthetőkké válnak a legkegyetlenebb igazságok is. Az észnek – mely közfelfogás szerint művészetellenes princípium – rejtőzködni kell. Mindig bámultam, hogy a legnagyobb magyar költők, akik egyben koruk legmélyebben látó, legokosabb emberei közé tartoztak, bravúros bűvésztrükkök segítségével hogyan tüntették el csillagokkal ékes palástjuk alatt átütő szellemi erejüket, olyannyira, hogy a műélvező tudomásul se vegye, ha éppen nem akarja. Az ellenpélda Karinthy Frigyes, akinél a gondolkodás nyíltan, a szép-

ség védőmáza nélkül jelentkezett, és ezért sohasem számíthatott költőként általános elismerésre, holott *first class* lírát fejtett ki magából. Talán csak Szabó Lőrincnek és a legutóbbi időben Petri Györgynek sikerült elfogadtatnia a nem szép lírát, mint ami esztétikailag egyenértékű a széppel, de a gondolati töltés – ez nem kritika, hanem tény-megállapítás! – náluk is gyakran vonul illegálisba, a nem szép – kiábrándult, fanyar, viszolygó, undorodó – érzelmek és indulatok védelme mögé.

A gondolat a költészetben – sőt a köznap beszédben is – szívesen ölt metaforikus-képi formát. Művészileg fölöttébb gyümölcsöző folyamat ez. Csakhogy az érzékletességhez, mely a művészi kifejezés feltétele, más legitím utak is vezetnek. Érzékletes hatást kelthet például egy-egy mehökkentő nyelvi fordulat, mely valamely rejtőzködő ellentmondást a felszínre lök. „*Eltem – és ebbe más is belehall már*” – az érzékletesség forrása itt nem vizuális, hanem közvetlenül szellemi, az élet és a halál ellentétének és egyidejű összetartozásának epigrammatikus megfogalmazásából fakad. Az említett Brecht-versben pedig egy elfogadott gondolati sablon abszurdításának váratlan leleplezése hat érzékletesen.

Mindezt nem említett versem védelmében írom: ez csakugyan kiérleletlen volt, publicisztikailag sem egyenletes, egész délután dolgoztam rajta, hogy „*hevenyészettsége*” megformált legyen. Utána elővettem Gombrowicz naplóját, és ott folytattam, ahol félbchagytam hetekkel korábban. Mit tesz isten, kisvártatva elérkeztem egy bejegyzéshez, mely Tuwim lengyel költő halálával foglalkozik. Gombrowicz szerint Tuwim a legnagyobb élő lengyel költő volt, a legnagyobb – de nagy volt-e valóban? „*A dologban az a kínos, hogy Tuwim minden egyes költeményét »csodálatos«-nak mondhatjuk, de hogy tulajdonképpen milyen tuwimi elemet hozott Tuwim a világirodalomba, erre a kérdésre nincs válasz. Mert Tuwim mint Tuwim, vagyis mint személyiség, nem létezett. Hárítás nélküli hárfa volt.*” Gombrowicz megállapítja, hogy költészet iránti érzékünk némelyest primitív és mechanikus, „*de a tökéletesség magas szintjén tudunk róla beszélni – beszédünk a költészettről trillákkal és koloratúrákkal teljes, költői hangnemű, melyben alköltői megindultság vegyül éppolyen álszent költői elragadtatással. Ez a műfaj kiválóan használható temetések alkalmából, ezért feltételezem, hogy ezúttal is igénybe veszik majd*”.

Aranyszavak: tökéletesen megegyeznek a tapasztalataimmal. Ahogy a tévét kinyitva egy pillanat töredéke alatt látom, hogy valódi emberek mozognak-e a képernyőn vagy egy fikció szereplői, úgy válik el az élet köznap dolgainak taglalásától a költőkről és költészettről szólt beszéd. Az értékelés helyébe méltatás lép, a néven nevezés helyébe a körülírás. A hipokrita írásmód következtében a költő eltestiellenül, a lírikusokról írott monográfiák elolvasása után teljességgel elképzelhetetlen, hogy élőlények, és anyagcseréjük is van. És ez az elszegényedés és torzulás többnyire maguknak a költőknek az igényeiből táplálkozik. A költők többsége elsősorban a Költészetet építi ki viszonyt – ezért is tudnak oly sokan szép verseket írni. És ezért nincs többnyire személyiségük – mert a személyiség azoknak az eredeti viszonylatoknak az összességéből alakul ki, melyeket az ember a valóság legkülönfélébb területeivel és vonatkozásaival kiépít. „*Az olyan művész, aki a művészet keretén belül valósítja meg magát, sohasem lesz igazi alkotó – azon a határterületen kell letelepednie, ahol a művészet az élettel érintkezik*” – írta Gombrowicz a NAPLÓ egyik korábbi passzusában. Megint máshol így biztatja magát: „*Éles elméjű, értelmes, érett, művész, gondolkodó, stilsztia csak bizonyos fokig legyek, és sohasem túl nagyon, és éppen ebből a »nem nagyon«-ból kovácsoljak magamnak olyan erőt, mely felér nagyon, nagyon, nagyon intenzív erővel. Órizzem meg saját emberi mértékemet a gigantikus*

jelenségekkel szemközt. A kultúrában legyen csupán paraszti, lengyel, de még paraszti és lengyel se legyen túlzottan. Kötetlen legyen, de még kötetlenségemben sem mértékelen."

Nem túl művésznek lenni – ez ám az írói program! Nem a hárfára koncentrálni, mely megzendül a szélfúvásban is, hanem a hárfás személyére! Még büszkébben cseng ugyanez Ady megfogalmazásában: „*Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál*” – a művészetnek ez a szolgaszerepe azonban nem csökkenti életbevágó fontosságát. Az úrnak szüksége van a szolgára, élete, léte elképzelhetetlen nélküle. „*Számomra az irodalom célja nem a karrier és az esetleges emlékművek, hanem az, hogy segítségével a legértékesebbet hozzam elő magamból, amire képes vagyok. Ha kiderülne, hogy értéktelen, amit írok, akkor nemcsak írói, hanem emberi művoltomban is csődöt mondanék.*” Az olyan író, aki a Művészetet mindenek fölött állónak tekinti, önmagát degradálja eszközzé, hárfává, szolgává, és még ha szép műveket hoz létre, akkor is adós marad a legfontosabbal, amit az irodalom és különösképp a költészet nyújthat: a személyiséggel, egy olyan Valaki létrehozásával, aki – akárcsak a költői fantázia legcsodálatosabb termékei, egy Antigoné, egy Hamlet, egy Don Quijote, egy Faust – helyet követel magának az emberiség értékrendjében, arra kényszeríti az embereket, hogy állást foglaljanak vele kapcsolatban. Erre nem lehet képes – és most ismét Adytól kölcsönzők műszoát – az „*irodalmi író*”, mely mint értékkelő kifejezés „*az én számból nem éppen dicséret*”. „*Emberi dokumentumokat nem kínál ó, mert nem kínálhat. Valami félelmetesen új egyéniségnek gyilkos tolatkodásával vagy tiltakozásával sem keseríti ó el a jámbor lelkeket. O művész, ó költő, ó író*” – a lezárt művű Tuwim és az első kötetes Kosztolányi jellemzése mögött ugyanaz a vágynál erősebb eltökéltség: Gombrowicz és Ady egyaránt ki akart törni a Művészetnek alávetett Én bűvös köréből. „*Nézelem szerint a lengyel líra (és valószínűleg a líra általában) nem mozdulhat ki a holtpontról, ha nem tör meg három szörnyű sablont: 1. a költői magatartást; 2. a költői hangnemet; 3. a költői formát.*” E három követelmény közül az elsőről esett már szó. A második az elsőből fakad: a költő mint prototípus a szépség papja, a szépség szentségének hitclesített kiszolgáltatója, és ez határozza meg hangnemének a beavatottak számára oly otthonosan csengő, de valójában semminek meg nem felelő mágikus jellegét. Ami a költői formát illeti, egyéb megnyilatkozásaiból tudom, hogy Gombrowicz a zárt, rímes szerkezeteket túl mereveknek és sablonosaknak tartotta ahhoz, hogy befogadhassák a folyvást lüktetve változó valóságot. Amióta ez a nézete kialakult, sablonossá merevedett a szabad vers is, és átítatódott azokkal a lírai lirizmusokkal, a különféle költői műhelyekben előállított esztétikai késztermékekkel, amelyektől Gombrowicz annyira viszolygott. Úgy vélem tehát, hogy nem létezik egyedül – vagy kiváltképp – üdvözítő forma. A költői forma létrejöttének egyetlen feltétele, hogy egy lírai személyiség valamely termékeny pillanatában konkrét, csak rá jellemző kapcsolatba lépjen valamely megformálandó tárggyal. Az ilyen kapcsolatteremtésnek persze van egy nélkülözhetetlen feltétele: a személyiségnek léteznie kell. Ha nincs hárfás, engem sem érdekel a hárfá.

A személyiség álláspontjáról utasítja el Gombrowicz az ideologikus művészetet is. „*Nem az eszme, számunkra a személyiség a fontos. Nem a fogalmak, hanem a személyek szférájában valósítjuk meg magunkat. Személyek vagyunk, és azoknak is kell maradnunk, szerepünk abból áll, hogy egy minél elvontabb világban ne haljon el az ember eleven hangja.*” Másutt ezt kérdezi: „*Mi az eszme vagy akár a világnézet a művészetben? Önmagában véve semmi – csak az adhat jelentőséget nekik, ahoggy átélik és szellemileg kiaknázzák őket, és az, hogy milyen magaslatra emelhetők, és hogy milyen fényt terjesztenek ebből a magasból. A műalkotás nem egyetlen gondolat és*

nem is egyetlen felfedezés terméke, ezernyi kis inspirációból fakad, egy olyan ember alkotása, aki otthon érzi magát a bányájában, és mindig új ásványokat hoz fel belőle a napvilágra."

Az ideologikus művészet és a költői költészet tehát – nem szándékában és attitűdjében, hanem végső eredményét tekintve – egy tőről fakad. A személyiség alárendeli magát a Költészet sablonosan fennkölt image-ának vagy valamely ideológiának, az ember szószóló lesz, és elveszti eleven hangját. Mindkét esetben tetten érhető az illúzió, hogy valamely kész formába belelöttyinthező a feldolgozandó anyag, amely ezt, a maga részéről, maradéktalanul kitölti. Csakhogy a művésznek, ennek a hivatásos formateremtőnek tudnia kell, hogy „a valóság nem foglalható maradéktalanul formába. A forma összeegyeztethetetlen az élet lényegével. De minden gondolat, mely meg akarta határozni a formának ezt az elégtelenségét, ezáltal már formává válik, és csak igazolja formáta törésünket". A tökéletes forma gondolata szerintem abból a fikcióból meríti erejét, hogy az idő, akár csak egy pillanatra is, megállítható. Ha ez így volna, akkor a forma maradéktalanul tartalmazhatná valamely pillanat kristályá dermedt teljességét. De mivel nem állítható meg, a nagy költői remeklések – egy-egy különösen termékeny költői pillanat gyümölcsei – nemcsak ezt a pillanatot őrzik meg az utókornak, hanem e pillanat mulandóságát is, mely körülfogja, mint virágot a szaga. Ezért hasznos Gombrowicznak az a tanácsa, hogy a művész ne a művészetben időzzön, hanem a művészet és az élet határterületén: így érzékelheti a formákkal együtt szakadatlan keletkezésüket és összeomlásukat is.

Második bejegyzés

A *Magyar Nemzet* kérdésekkel ostromolja a közélet becses szereplőit – köztük engem is – „a magyarságtudat és a polgárosodás” témakörében. „Korszerű-e a XX. század végén a nemzeti eszme?” „Ki vagy mi a magyar?” „Milyen (legyen) a magyar középasztály?” Nem küldöm el az újságnak válaszaimat, részint mert már a „magyarságtudat” kifejezés is ingerültté tesz, részint mert nem akarom gyarapítani azt a – különféle erkölcsi és szellemi színvonalakon nekiszabaduló – halandzsaáradatot, mely e kérdések nyomán minden bizonnyal a védtelen olvasók nyakába zúdul majd. De ezeken a lapokon, szemközt Gombrowiczsal, mégsem fojthatom magamba rosszkedvű kommentáromat.

Ami a „magyarságtudat” kifejezést illeti: vagy azt jelenti ez – a „zsidótudat” vagy „cigánytudat” mintájára –, hogy valaki magyarnak tudja magát, ez esetben azonban ennél többet nem is lehet írni róla; vagy pedig azt érzékelteti, hogy van a tudatnak egy körülhatárolt, külön birodalma, melyet a magyarsággal kapcsolatos eszmélkedések töltenek meg. Ez esetben az ember különféle tudatbirodalmakra osztható fel, egy öreg magyar fogorvosnak például van egy általános embertudata, egy magyarságtudata, egy férfitudata, egy öregségtudata és egy fogorvostudata. Ezen belül lehet – példának okáért – emberi önérzete, magyar önérzete, férfiónérzete, szakmai (fogorvosi) önérzete, sőt öregségönérzete is, ha egyetért Szophoklésszel, aki szerint „bölcsésé nem tesz, csak a vénség”. Rossz esetben ezek a „tudat”-ok kijátszhatók egymás ellen. Gombrowicz rosszkedvűen mulat egy Czesław Szaszewicz nevű kollégáján, aki azt állította, hogy tehetségét a haza oltárán áldozta fel. Ugyanő azzal vádolta Gombrowiczot és Miloszt, hogy a tehetségükkel törődtek olyan korban, amikor a haza veszélyben volt. Aki úgy véli, hogy a haza érdekében a tehetség sutba dobandó, annak el kell jutnia addig a következőt, hogy a hazának tőkfejekre van szüksége. És valóban, ha az ember a

„magyarságtudat” („lengyelségtudat”, „busmanságtudat”) bajnokait hallgatja, nem térhet ki az ilyen gondolatok elől.

(Nem hallgathatom el, így hát legalább zárójelben elismerem, hogy a tehetség kontra hazafiság dilemmája olyan irányban is elágazik, ahová csak tanácstalan lélekkel követhetem. Magától értetődik ugyanis, hogy Gombrowicz vagy Miłosz tehetsége az irodalomban erőteljesebben bimbózik ki, mint a csatatéren, és lengyelekként is jelentékenyebbek írónak, mint gyalogosnak. Másrészt viszont nem fogadható el mentségnek Gombrowicz érve, mely szerint „*Nem vagyok katonának teremtve. Az én területem más. [...] Katonának katasztrófa volnék. Szegényt hoznék magamra és rátok.*” A könyvelők, a postások, az ügyvédek, de a munkások és parasztok többsége sem volt katonának teremtve. Ezek az emberek nem hivatkozhattak speciális tehetségükre, amikor harcba és sokszor halálba terelték őket. Ha elfogadjuk, hogy a zsenik különleges morális megítélés alá esnek, akkor azt kell követelnünk a nem zseniktől, hogy – ha vállalják, ha nem – vonuljanak be, és adják oda úgyszintén egyetlen életüket a zsenik helyett is. Ráadásul ez az arisztokratikus követelmény azzal a buktatóval is jár, hogy a zseniség kritériumai részben szubjektívek, és a bizonyítékot a zseni műve utólag szolgáltatja. Továbbá: vannak a mélypontnak is géniuszai, amilyen például – Thomas Mann jellemzése szerint – Hitler volt. Ha az efféle zseni is a törvény fölé emelkedhet, akkor befellegzett az embri-ségnek. A tehetség kontra hazafiság dilemmájában tehát a képmutatás csak úgy küszöbölhető ki, ha a művész nem tehetségére hivatkozva bújik ki a mindenkire érvényes kötelességteljesítés parancsa alól, hanem praktikusán, azáltal, hogy inkább megteheti, mint egy borbély vagy paraszt.)

Aki elvileg rendeli alá a művészetet – vagy bármilyen értéktermelő egyéni beteljesülést – a hazaszeretetnek, az az emberi tudatot valóban egymástól független területek konglomerátumának fogja fel. „*Önmagában véve sem a művészet, sem a haza nem jelent sokat. De nagyon sokat jelentenek, ha segítségükkel az ember kapcsolatba kerülhet a létezés lényegbevágó, legmélyebb értékeivel.*” Gombrowicznak ezek a szavai alig szorulnak magyarázatra vagy kiegészítésre. A „magyarságtudat”, akárcsak a művészség bálványozása, önmagában érdektelen. Mélyebb értelmet mindkét princípium úgy nyerhet, ha beléjük merülve feloldjuk monolit struktúrájukat, ha nem önértékeknek, hanem táptalajoknak fogjuk fel őket, melyekben a legfőbb értékek – például az „emberiségtudat” és önnön személyiségünk – a legkedvezőbben kitenyészthetők. Idézett tételéből Gombrowicz eljut odáig, hogy gyökeres irányváltoztatást követel a lengyel irodalomtól: „*Ahelyett, hogy a lengyeleket a lehető legszorosabban Lengyelországhoz próbálná kötni, inkább arra kellene kísérletet tennie, hogy bizonyos távolságot teremtsen köztünk és a haza között. Érzelmileg és intellektuálisan el kell oldódnunk Lengyelországtól, hogy ez kevésbé korlátozza mozgási szabadságunkat.*” Ennek az eltávolodásnak az a célja, hogy képesekké válhassunk „*mostani lengyelségünk mulandóságának érzékelésére. Másképp nem tarthatunk lépést a világgal.*”

Az a paradox helyzet alakult tehát ki, hogy épp mint nemzet maradunk le reménytelenül a világ mögött, ha nem távolodunk el a nemzeti fogalomköről. Mert bizony csak ott korszerű a huszadik század végén a nemzeti eszme, ahol a nemzetek még nem vívták ki szuverenitásukat; az ilyen országok többségében azonban – és sajnos másutt is – tömegtébollyá bokrosodva fejú ki erejét. Azeri és örmény terhes anyák egymás hasából tipornák ki a magzatot. Szomszédunkban a szerbek és a horvátok egymás belét ontanak lelkesen. Németország keleti felében a bennszülött fiatalok bandái válogatás nélkül ütök, rúgják, döfködik a külföldieket, „*Németország legyen a németeké.*” A nemzeti eszme kifejlődése a polgárosodás terméke volt a nemzeti piacok alapján megszerve-

zódni kívánó nemzetállamok kialakulásakor – ma már, a multinacionális vállalkozások, a világpiaç, a világ-természetszennyeződéç, a világfenyegetettség korában kizárólag kulturális értelme van, egyébként szintiszta anakronizmus. Történelmileg nem a nemzeti eszme uralma kurta epizód, a civilizált világ nagy ideológiai áramlataival – a tökéletesen internacionális kereszténységgel, liberalizmussal és szocializmussal – összeegyeztethetetlen.

A nemzeti eszme kulturális jelentősége azonban ma is felmérhetetlen. Az emberiség a maga morális és szellemi értékeit különféle természeti, társadalmi, nyelvi és politikai feltételek közt érlelte ki, és az egyes közösségeket terheli a roppant felelősség, hogy megőrizték és továbbvigyék azt, amit ők hoztak létre. Különösen érvényes ez azokra a kincsekre, amelyeket a legkevésbé internacionális eszköz, a nyelv közvetít. De hogyan fogadjuk a kihívást, amely ebből a kötelességünkéből árad? Az elzárkózó értékvédelem neveléses ma, amikor a világot a piac, a közlekedés és a médiarendszerek hálója fogja át. Igaza van Gombrowicznak: a kultúra nemzeti értékei kizárólag a nemzeti kultúrától eltávolodva őrizhetők meg.

Miközben ezekkel a gondolatokkal bajlódtam, újvidéki barátom, Végel László pompás eszmefuttatást tett közzé a *Népszabadságban* A TÖRTÉNELEM PORFELHŐIRŐL, a porfelhőkről, amelyeket Kelet-Európában kavart fel a szél, ahányszor a kisebbségi kultúrák egy-egy monumentumát ledöntötték a nemzeti eszme barbár hordái. Végel a vajdasági népszámlálás adataiból indul ki, és kétségbeesik a kisebbségek rohamos fogyatkozásának láttán. A szerb közigazgatás nyomása alatt megcsappant a magyarok, a románok, a ruszinok, a szlovákok és horvátok száma. Leomlanak a templomok, porfelhő száll fel, ahogy por szállt fel a Zsidó utca összeomló házainak nyomában is. Végel hivatkozik Milan Kunderára, aki szerint a zsidók jelentették egykor Közép-Európa szellemi kötőszövetét. *„Ennek a legjobb értelemben vett, átszellemült kozmopolita kultúrájának a hiányát ma nagyon fájlaljuk ebben a nemzeti érzésektől felkavart posztkommunista térségben. Amikor számuk fájdalmasan megfogyatkozott, ez az európai régió elvesztette meghatározó kapcsolatrendszerét.”* Ciniкусan hozzátehetném még ehhez, hogy a zsidók egységesítő hatása nemcsak kultúráközvetítő szerepükből fakadt, hanem abból is, hogy magukra vonva integrálták e térség különféle többségeinek gyűlöletét, és pusztá létükkel biztosították a barbár bornírtság folyamatosságát. A zsidó kisebbség kiirtása ma, a különféle nemzeteket és nemzetiségeket látszólag egybeolvasztó pártállamok bukása után arra készíteti a térség többségeit, hogy államalkotó buzgalmukban más kisebbségeket találjanak a bűnbaki szerepük betöltésére. Ez a tendencia halálosan fenyegeti Végelnek azt a maradék reményét, hogy a zsidóság helyét ma *„akarva-akaratlan talán éppen a kelet-közép-európai kisebbségek pótolhatják némileg”*. Ahhoz persze, hogy általánosan elfogadtassék a sok kisebbség mint kötőszövet, mely a különféle nemzeti kultúrákat egymásba oldja, demokratikus beidegzettségek kellenének, annak széles körű, érzelmekkel átitott tudása, hogy a kisebbség nem legyőzendő akadály, hanem pótolhatatlan ösztönzőerő. A régió nemzeti kulturái fájdalommentesebben és diadalmasabban európaizálódhatnak az efféle regionális integrálódás segítségével – és ez a folyamat lehetővé tenné talán, hogy megőrizzük Nyugat-Európával szemben különleges fejlődésünkéből fakadó különállásunkat is.

Egy faji uszítás miatt perbe fogott lap ügyvédje azzal a kéréssel hozakodott elő, hogy a bíróságnak ne lehessen zsidó vagy román tagja, mert az ilyen emberek szükségképpen elfogultak az efféle ügyekben. A bíróság ezután elnapolta az ülést, és ezzel kinyíl-

vánította, hogy legalábbis fontolóra veszi a kérelmet. Mármost eltekintve attól, hogy az ügyvéd a nürnbergihez hasonló törvények életbeléptetését követelte, hiszen a nagyszülők vallásának vagy nemzeti hovatartozásának feltárása nélkül a mai magyar állampolgárok származása okmányszerűen nem deríthető fel, figyelemre méltó, hogy a kérelem a faji és nemzeti uszítás el- és megvetését nem a demokrácia követelményeivel, hanem zsidó és román sajátosságokkal hozza kapcsolatba.

Vizsgálatot indított az ügyészség egy másik lap ellen is, melyben egy grafika a koronás magyar címert szexuális szimbólumok segítségével megfosztotta az őt megillető méltóságtól. Értelmiségiek egy csoportja tiltakozott e vizsgálat ellen, a művészi szabadság nevében. Amikor megkérdeztem, hogy énhozzám miért nem hozták el az ívet, mert éppen ma és éppen ilyesmit éppen én szívesen írnék alá, a megkérdezett – egyébként maga is zsidó származású – zavartan hebegve azt felelte, hogy a tiltakozás effektivitása érdekében korlátozni akarták a tiltakozás zsidó származású támogatóinak számát. Mármost eltekintve attól, hogy a származás ez esetben is csak a nürnbergi törvények segítségével állapítható meg, figyelemre méltó, hogy az említett korlátozás diszkriminatív módon kizárja a demokratikus szabadságjogokért folytatott harcból a magyar állampolgárok egy részét. E helyzet abszurditását fokozza, hogy olyan értelmiségi csoport helyezkedett erre az álláspontra, melynek nem egy tagja kettős identitásúnak – magyarnak és zsidónak – *vallja* magát. Felrémlik lelki szemeim előtt a náci korszak pompás vicce, a „Hinaus mit uns!” feliratú táblákkal tüntető berlini zsidók.

Ha bármely kisebbséget gátolhatnak abban, hogy a faji és nemzeti uszítás ellen lépjen (hiszen származásából következően elfogult), vagy hogy demokratikus szabadságjogokért harcoljon (hiszen származása folytán nincs hitele), akkor Kelet-Európa porfelhői még sokáig nem ülnek el. Térségünk kötőszövevei tovább sorvadnak, közeledés helyett egyre távolabb kerülünk Európától, és a Balkán kiterjed az egykori Varsói Szerződés országaira, ahol majd veszett sakálok marakodnak, koncert vagy akár önzetlenül is.

Csordás Gábor

ÁTVÁLTOZÁSOK

1

a rendszer állt még de már nélkülem
 (ó Heisenberg ez is plusz-mínusz két év)
 a hely biztos: első saját lakásunk
 ámbár G. Veszprémben játszott
 én meg az életemmel egyre
 kisebb tétekre (álomban sorra
 látogattak régi szerelmeim
 zsíros nemtői minden folytatásnak)
 és fordítottam (ha-ha! köpönyeget!)
 és dőlt a pénz (dőlt össze minden)

az Európa és a Nagyvilág
 kék és rózsaszín utalványain
 én meg nagyjából felöltöztem és
 mentem a postára kiváltani
 így jött egyszer kilencszáz
 úgy döntöttem hogy nem csinállok aznap
 a Csontváryban vettem egy üveg
 vodkát satöbbi mindezt már megírtam
 egy szonettben később akkor előbb még
 fölbredtem a konyhaasztal mellett
 és két idegen kéz hevert előttem
 ezzel a két idegen kézzel
 szuperfinom szőrös protézisekkel
 verem a billentyűt azóta is

11

a városi közgyűlésről jövet
 ülünk kilencvenegy áprilisában
 a Ritzben vagy a Fehér Elefántban
 megpróbálnak rávenni hogy legyek
 (mindegy melyik) párt frakcióvezetője
 gondoljam el mi múlik rajtam mondják

a jövő

én kétségsbeesetten tiltakozom
 kérdelem miféle töredék-
 vezető és hogy vezetni hová
 mikor minden múlik és töredék
 és számolatlan jönnek a sörök
 L. fizet akit izgat módfelett

a jövő

aztán megint egy éjszakai busz
 ablakvizében látom hogy a lárvát
 fölrepeszti a megmentett imágó:
 hidegen nyirkos szobortöredék
 öröktől fogva tartó éjszakában
 mikor a sör ecetté változik

Marosi Ildikó

ZÉRUSPONTON

Ismeretlen Kós Károly-, Kemény János-, Benedek Marcell-levelek

Hányszor voltunk már zérusponton egyénileg, kisebbségként, osztályhelyzetünk miatt vagy össznépi voltunkban. Vagy éppen népek között, kelet-európaiként. Csak ebben a században vagy annak felezőjénél! Lehetne a végtelenségig sorolni. Hányan maradtak végleg lent, hányan csapódtak ide-oda, vetődtek a földtöke szinte minden távoli, velünk ellentétes kontinensére, és hányan voltak képesek az újrakezdésre? – ezek a gondolatok óhatatlanul fölbukkannak az emberben, ha olyan történelmi-irodalmi tanúság-depó anyagát válogatja, rendezi, mint például most én a Molter Károly sokezeres levélhagyatékát. Annak a Molter Károlynak, aki németnek született Óverbáson (ma Jugoszlávia), Kecskeméten és Budapesten tanult (mindkét város most is Magyarország), és 1913-tól Marosvásárhelyen élt (ma Románia), ahol végleg és igazán magyarrá vált. 1918-ig ez az egész földrajzi régió belefért a Monarchiába.

Molter nemzedékének életében (tavaly decemberben emlékeztünk születésének századik fordulójára) a második Trianon még nagyobb törést hozott, mint az első, és a szó legszorosabb értelmében nagyobb pusztulást.

Még folynak javában a harcok Magyarországon, zajlik Budapest ostroma, amikor az Erdélyen már átvonuló front nyomán a nullaponton lévő barátoktól, kisebbségi sorstársaktól megérkeznek az első életjelek a helyben maradt, el nem menekült Molter családhoz. Rendszerint kézből küldött levelekkel. Ezek közül válogattam három barát, három erdélyi író-művész család első jelentkezéseit. A szövegekből a pusztulás mérete, de a túlélni tudás csírái is kiolvashatók. Manapság, a kevésbé látványos, de nem kevésbé drámai (mondhatnám azt is, hogy alattomosabbán tragikus) pillanatainkban, szintén egyéni, kisebbségi, össznépi, kelet-európai, sőt ázsiai vonatkozásban is általános nullaponton, azt hiszem, alaposan elgondolkoztatók.

A legelső jelentkező Kós Károly, levelének kelte: Kolozsvár, 1944. december 3.

Közlöm a teljes, kézzel írt szöveget:

Kedves jó Druzsám!

Megpróbálok Neked írni, miután hallom, hogy megvagytok, otthon vagytok és Isten segédelméből egészségben, épségben úszátok meg a háború vízözönét. Mindenekelőtt magamról és magunkról számolok be, ha érdekel, ha nem. Sztánán teljesen elpusztultunk: mindenünk elveszett, a házról a cserép, ajtó, ablakok is. Egy szál ruhában kellett gyalog eljönnünk be Kolozsvárra feleségemmel; vasút felrobbantva, állatfuvarral sem lehetett járni. Lovaim, állataim, gabonám, takarmányom, mindenem elvándorolt, szerte a világba. Hát bizony Krieg ist Krieg! Nem is sajnállok igazában mást, mint a rajzaimat, feljegyzéseimet, kézirataimat, néhány könyvemet, okmányaimat, néhány ritka és szép emlékemet. Még ma sem mehetünk haza, mert házunk ma (az alagút helyreállítása miatt) munkatábor laktanya. Egyébképpen egészségesek vagyunk. Középső fiam, a szobrász, nincsen velünk: katona volt, és nem tudom: él-e, halott-e, fogoly-e, vagy még mindig harcolnia kell. Remélem: fogoly. De semmi hírünk róla: se jó, se rossz! Leányomat, két kicsi kedves unokámat a vóm a német kivonulás előtt Budapestre vitte, semmit róluk nem tudunk. Sajnos, várunk kell türelemmel, hogy végre bizonyosat tudjunk magunkról.

Most Kolozsváron vagyunk, a szobrász fiam lakásában, két kicsi, rideg szobácskában

(Petőfi-ucca 32.). Néhány bútora maradt, edényeket, ágyneműt jó barátainktól kéregettünk össze, és ruhaneműt is. Rajtam ami ruha van, abból semmi sem az enyém, kivéve a bekecsemet, amivel idejöttem, mert téli kabátot nem hozhattam be. Itt és így lakunk feleségem, két fiám és én.

Mindezeket pedig nem panaszképpen from, hiszen sokan vannak, akik rosszabbul vannak, mint mi. És talán érünk jobb időket is.

A régi idők emberei közül kevesen vagyunk itt. Tamási Áron az utolsó percben elment feleségestül; meddig jutott, nem tudom. Kemény Jánosék elutaztak a színészek és díszletek, ruhatár legnagyobb részével. Bartalis János itt van. Itt van Tavasz és a püspök, Almási Samu és Mester Mihály. A teológia, a ref. kollégium régi tanárai. Szegény Járossyt elfogták, nem tudja senki, miért és hol van. Jancsó Bélát szintén. Ugyanaz a sorsa Teleki Bélának, Mikó Imrének, Vita Sándornak és Végh Jóskának. Bornemisszáné itt van. Dobóék a boltban vannak. Szentümei Jenő a hadsereggel ment el, semmit sem tudok róla, a családja sem. Jancsó Elemér itt van. Holnap, dec. 4-én hétfőn kezdi előadásait a tudományegyetem: rektor: Miskolczy, dékánok a régiek jórészt; ugyancsak holnap kezdjük az előadásokat a Mezőgazdasági főiskolán: dékán: Farkas Árpád, prodékán szerény magam. A magyar-román Nemzeti Színház magyar előadásai folynak, 2 mozi játszik. Működik az E. M. E., újjászerveződik az E. M. K. E. Az E. M. G. E. (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) egész elnöksége – távol van; egy direktóriumot alakított a választmány: elnöke én vagyok, és működünk. Az iskolák mind megnyitottak a héten. Szóval élet van, és eddig kenyér is volt. S talán vonat is lesz néhány nap múlva Váradra.

Igaz: Kovács Laciék megvannak, minden kár nélkül megúszták a vízőzönt. A Céh egyelőre pihen, de vannak elhatározásai ún. népnek való 2 kisebb könyv kiadására. A lapot egyelőre nem indítjuk, mert posta nincsen, tehát az előfizetőkhez nem jutnánk el.

A régi társadalmi élet megszűnt, azt hiszem, nem is támad életre, és nem is bánom. Rothadt volt az már eléggé az utolsó 4 év alatt. A kávéházak nyitva vannak, de eléggé üresek: pénz nincsen és ember sincsen. Vendéglőben még nem voltam. Bánffy kiment, sajnálom. Bonchida részben leégett, részben elpusztult; a könyvtár mindenesetre. Sajnálom. Ahogy lehetett, beszámoltam magunkról, mai, új életünkről. De persze a mai Kolozsvárnak ez nem képe. A város külsejében alig változott: az embereiben annál inkább. A vidékkel még nehéz a kapcsolat, ott még a háború utolsó hullámaival baj van, de ha lassan is, csendesedik. Most már, ha megkaptad leveletem, kérlek, válaszolj. De ne a lakásomra, hanem az *E. M. G. E. címére: Majális ucca 22.* (Írd ki: Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, hogy megkapjon az új posta.)

Most pedig válaszolj és írd Magatokról, Vásárhelyről, a Székelyföldről, ottani barátainkról, az életről stb. Kézcsókomat add át jó feleségednek, téged ölellek szeretettel

Kós Károly

Kemény Jánosnak és feleségének, a skót-görög származású Augusta Patonnak több, szintén kézből küldött levele rögzíti a marosvécsi várkastélyba való visszaérkezés pillanatait. A vécsi várkastély adott otthont tizennyolc éven keresztül az *Erdélyi Helikon* írótalálkozóinak, itt látta vendégül nyaranta Kemény János fajra, nemre, vallásra, társadalmi hovatartozásra, elveire való tekintet nélkül Erdély szellemi életének képviselőit.

Az egyik dátum nélküli, de kétségtelen 1945 nyaráról származó, ceruzával írt levélben így ír Kemény János Molter Károlynak:

Itt megvagyunk napról napra, a falusiaktól kapunk tejet, zöldséget ajándékba, így élünk. Sok ígéret és semmi gyakorlati eredmény eddig birtok-ügyben. Néhány, nagyon kevés bútorunk van, egy szobában lakunk mindnyájan [Kemény Jánosnak ekkor, mint családfenntartónak 10 emberről kellett gondoskodnia: az édesanyjáról, két elaggott nagynénjéről, feleségéről és négy gyermekéről, a legkisebb fiú, Miklós még karon ülő gyerek. – M. 1.], egy másik szobában Benkőék (a volt gazdatiszt), kis közös konyhánk van, és egy közös nappali szobánk egy asztallal és néhány székkal, de az ablakok egy része be van már üvegezve. Jövedelmünk vagy bevételi lehetőségekre reményünk egyelőre a világon semmi. Az itteni magyar nép túlnyomó része rettenetesen le van rongyolódva, a magyar intelligencia nyomora megdöbbentő. A nép fásult, levert, csak a fogoly-vonatok hoznak mozgást a faluba, mindenki rohan az állomáshoz reménykedve, hátha megpillanthatja valaki hozzátartozóját a kicsi ablak mögött. Soha úgy el nem volt harapózva a lopás a faluban, mint most: szegény ember a szegény ember veteményét, csirkéjét lopja. Semmi közösségi érzés. Éneket nem hallani soha. Csak a gyermekek tréfálkoznak néha. – Az enyémekek élvezik a szabad levegőt. Kedvesen segítenek a háznál. Megvagyunk, ez is nagy dolog ekkora világégés után.

A levelezés sűrű, lévén hogy Kemény Jánosék vécsi és részben szintén megmaradt kolozsvári, Múzeum utcai lakása között Marosvásárhely, Molterék otthona volt a „tranzitállomás”. Idézem például Kemény Jánosnének Molter Károlynéhoz írott soraiból a következő bekezdést, megőrizve a magyarul tökéletesen soha meg nem tanuló Augusta sülusát:

Nagy az elkeseredés és a nyomorúság. A vár egy rom, azt soha többét fölépíteni nem fogunk tudni. Teljesen lakhatatlan. A pipázóban megvan még a szép fából faragott plafon, gondolom, azt oda kéne adni a kollégiumnak. Beszéljék meg Jánossal [...] Nem tudtam sokat intézni János nélkül. Muszáj neki haza jönni minél előbb. Ha megérkezik hozzád, kérem, ne engedj, hogy túl jól érezzen magát és ott üljön sokáig, küldjék tovább ide. Nagyon sok hibát csináltam ebben a levélben, és képzelem, hogy Károly hogy kacag!

Néhány sor egy keltezett, 1945. június 4-ről származó levélből:

Tegnap elkaptak a szászrégeni utcán, s elvittek robotra az állomáshoz. Este, mire kiszabadultam, már nem volt Vécs felé menő székér, s így bent kellett háljak Régenben, hogy ne kelljen éjszaka csatangolnom az országúton. Most érkeztem ebédre haza gyalog Régenből. Sajnos sem földet nem kaptam vissza, sem holmikát [...] A sokat szenvedett zsidóságból elég sokan hazajöttek Régenbe. Ők egytől egyig eddig maguktól ajánlkoztak múltam igazolására. Mindenesetre nem egy magatartás után jólesik ez – bár hittem, hogy Régenben saját fajtám is pártfogásba vesz. Lehet, hogy rendre ez is megjön. Holnap ismét Régenbe kell mennem, újabb beadvány ügyében, s lehet, hogy szombaton tárgyalásra kerül földügyem. Ahogy lehet, jövök Vásárhelyre, hogy ottani színházi dolgokról beszélhessek Pittnerékkal.

Kemény János 1945. július 5-ről keltezett levélből következtethetünk: hogyan fogadták az erdélyi magyar színjátszást nem is olyan régen vagonával megmentő írótt Kolozsváron.

Kedves Károly!

Remélem, megkaptad kézből küldött tegnapi levelem. Nagy örömet szerzett Kacsó Sándor, amikor kislányával betoppant váratlanul hozzám. A régi kedves, nyílt, jó barát. Jólesett ismét egy igaz emberrel találkozni.

Tegnap egész délelőtt sorban álltam a rendőrségen, hol végül is késő déli órákban bejutottam, és kaptam ideiglenes tartózkodási engedélyt. Szombaton vártam este Asztalos Pistát, ki azt mondta, hogy Nagy Istvánnal el fog jönni hozzám. – Sajnos nem jöttek. Azt hittem, Pista elfelejtkezett a dologról. Ma reggel neküldttem a könyvsátraknak. Kíváncsi voltam, mi kapható a piacon, s szerettem volna találkozni néhány emberrel. Kiss Jenővel és Asztalos Pistával találkoztam. Feleségemmel mentünk, s nagyon megörültem nekik. Ott megtudtam Pistától, hogy miért nem jöttek szombaton hozzám. Azt mondta Nagy István Pistának, hogy amíg az írók szervezete által nem purifikáltattam magamat, addig nincsen velem semmi beszélőnivalója! Erre a hírre úgy elkeseredtem, hogy abbahagytam könyvnapj sétámat. Nem tudom megérteni, mivel érdemeltem meg ezt a bánásmódot. [...] Tudatosan embert soha nem bántottam, rosszakaróimnak is mindig elfelejtettem minden ellenem való cselekvéseiket: Isten tudja, miért kell mostanában mindegyre megalázni engemet – éppen akkor, amikor azt hittem, egy olyan korszak érkezik el, amikor kifejthetem minden erőmet az erdélyi magyar közösség javára.

Lehet, hogy az a bűnöm, hogy kézzel-lábbal meg szeretnék kapaszkodni az erdélyi földre, mert azt hiszem, szükség van itt reám. Ha nem hinnék ebben, már régen elhelyezkedtem volna Pesten, nem kellene azon gondolkoznom, hogy gyermekeim mit fognak enni, mi lesz velük holnap?

Most beadtam purifikálási kérésemet a felsőbb bizottsághoz. Remélem, Isten megsegít, hogy ezen legalább jól túlessek. [...] Nagyon bízom, hogy sikerülni fog nektek a vásárhelyi színház ügyét megvédeni s munkahelyet biztosítani abban részemre is. Ez az egyetlen reményem. Nagyon fájnak nekem a nehézségek, s minél inkább vizsgálom magamat, annál kevésbé tudom megérteni, hogy miért vannak ezek a dolgok; mivel érdemeltem a megnevezést? [...] Egyébként rövid ittlétem alatt az egyszerű emberek részéről sok kedvességet tapasztaltam. Egy Dermata munkás 40 cigarettát hozott nekem ajándékba, a házmasterem meghívott cukroseperre, a New York pin-cérek figyelmeztettek, hogy „nem muszáj rendelni”, úgy is ülhetek bent stb.

Hát így vagyok itt, kedves Károly, de bízom az igazságban, s abban, hogy Erdély meg akar tartani, de elsősorban a Székelyföldben, Vásárhelyben, Bennetek bízom. Szörnyű volna számomra, ha terveink nem sikerülnének, s nem volna más választásom, mint elmenni Magyarországra. Soha nem tudnám otthon érezni magamat ott, sem sehol máshol a világon. Hiába volnának jobb lehetőségeim más helyeken talán. Igen begyökeresedtem Erdély földjébe – így földtelenül is azt érzem.

A Pittsburghben, Amerikában született Kemény János és a görögországi napsfényes Kolümnosz szigetén született felesége, Augusta Paton valóban annyira belegyökeresedett Erdély földjébe, hogy itt is van immáron örök lakhelyük a marosvécsi vár parkjában, a Kós Károly tervezte Kuncz-köasztal tőszomszédságában, az Istenszéke lábánál. Fejedelmi sarj, ősei földjében, fenséges környezetben – mert az elmúlt évezedekben is történtek csodák. De hát a levél keltétől 1971-ig, Kemény János haláláig még eltelt több mint két kemény évtized, amit súlyos megpróbáltatások között vészelt át a Kemény család. Dióhéjban: valóban a színház, a nemsokára Székely Színház néven Marosvásárhelyen megalakult együttes adott nagyon soványka kenyereket neki. A Székely Színház Kemény János nevével fémjelvezve, a Szabó Ernő–Delly Ferenc–Kovács

György színésztrióval, a Németh Antalnál iskolázott Tompa Miklós rendezővel – a háború utáni időszak magyar színházi csodájának számított. De Kemény Jánost rövid idő múlva fizikai munkára „irányítják”: a mészégetőkhöz, ahol Zsuzsa nevű lányával talicskázik. Innen emelte ki a kolozsvári színháznál volt irodalmi titkára, Szabó Lajos, az akkori Marosvásárhelyre áthelyezett színiakadémia rektora – könyvtárosnak. Innen pedig a *Művészet* majd *Új Élet* című képeslap újdonsült főszerkesztője, Sütő András vette át és helyezte vissza írói-újságírói jogaiba. És 1962-től én voltam Kemény János egyetlen beosztottja, majd nyugdíjazása után munkája folytatója, a fizetési listán eleinte portásként, valóban félnormás újságíróként. Ezek az évek, ez a közelség számomra is döntő fontosságú volt, ezután, az ő szeléd sugallatainak, ma úgy mondanák, háttérmagyarázatainak hatására kezdtem el az irodalmi feltáró-megőrző-felkutató munkát. Sajnos, egyik könyvem megjelenését sem érthette meg. És a sors fintora: a kilencvenes évekre Kemény János számtalan gyermeke, unokája, dédunokája közül egyetlenegy sem él már Erdélyben. Most, 1991 tavaszán, az utolsó Kemény is végleg elhagyta az országot.

Ugyancsak 1945 tavaszáról, április 7-ről, Kisbaconból keltezett az a Benedek Marcelltól származó levél, mely a Benedek család háborús viszonyosságait rögzíti. Ebből idézek:

Kedves Károly!

[...] Ha decemberi leveledre írt a postán küldött válaszomat nem kaptad volna meg: újra megírom, mennyire örültem neki. Akkor már hónapok óta ritka csoda volt minden hír a külvilágból – ez a helyzet különben azóta sem változott sokat. Minthogy ennek a levelemnek megérkezése nem a postától függ, s időm egyébként is bőven van, epikus részletességgel adom elő az itt töltött esztendő történetét.

A németek bevonulása után lehetetlennek éreztük Pesten a helyzetet. Elsőnek Flóra húgom jött le, magával hozva Mária leányát, Lengyel Maricát, akinek rosszul választott apai ősei miatt sárga csillagot kellett volna viselnie. Ápr. végén aztán én hoztam le feleségemet, ugyanilyen okokból. Az utolsó percig az sem volt bizonyos, hogy én bennmaradhatok a sajtókamarában – a negatív döntés internálást jelentett volna. Ez ugyan kedvezően dőlt el, de azért az Új Időknél nem dolgozhattam volna tovább, s nem volt értelme az ottmaradásnak. – A baconi házban rajtunk kívül még boldogult Muci húgom leányai vannak velünk: Juca, aki zöldkeresztes nővéri működését némi szünet után újra folytathatta, és most valóságos jötevője a környéknek, s Zsuzsa, aki magánúton folytatja a tanítónőképzőt. Augusztusban aztán lejött Mária húgom, Lengyelné is, s itt rekedt, iszonyú aggodalmak közt a Pesten maradtak miatt. Azonkívül két fia a harctéren (most mindkettőről úgy tudjuk, hogy orosz fogságban).

A szeptemberi napokban saját b. életünket sem láttuk valami nagy biztonságban. A német vissza- s az orosz bevonulás Nagybaconon keresztül folyt, s kósza elemek gyakran tisztelték meg a mi falunkat is. Itt emberéletben nem esett kár, s valami hihetetlen csoda folytán a mi különálló házunkba egyetlen maradó sem tette be a lábát. Minden Hitler-gyűlöletünk ellenére megsegítettünk két szerencsétlen menekültöt (az egyik eset miatt Flóra és Juca a román csendőrök elé is került, de baj nem történt). Voltak aztán izgalmas napok, amikor úgy látszott, hogy mint magyar állampolgárokat internálni fognak – ez után jött a váratlan fordulat, a román csendőrség stb. kivonulása. Azóta magunkat nem kellett féltenuünk, és zavartalanul aggódhattunk a távollévőkért, akikről aug. vége óta semmi hírünk nem volt. Andrisunk aug. 1-én írt kártyájából tudtuk, hogy valahol az északkeleti határon van, lerongyolódva, főleg lábbeli tekintetében. István, akit „polgári” foglalkozása a legveszélyesebb helyhez kötött, Csepeletről valami Budafok körüli barlangkórházba került.

Andrisról febr. elején kezdtünk hallani, s a kétes hírek néhány nap alatt váltak örövendetes bizonyossággá. Először azt írták kolozsvári barátaink, hogy a debreceni Néplapban Benedek András aláírással színházi tárgyú cikkeket olvastak, sürgönyöztek oda felvilágosításért. Pár nap múlva sürgönyt kaptunk tőlük, hogy András egészséges, Debrecenben van. Majdnem ugyanakkor megjött a fiúnak egy dec. elejéről keltezett levele s egy jan. 19-es keltű kártyája, mindkettő Debrecenből (két jelzett levél ezenkívül elveszett). Hosszú szünet után néhány nappal ezelőtt újabb levelek jöttek tőle, amikből megtudtuk, hogy jó barátok felöltöztették, lakást szereztek neki, színielőadásokat rendez, előadásra készül a Szabad egyetemen, egyetemi könyvtárosi állását is megadták az ottani egyetemen, ha színházi tervei sikerülnek, egyelőre ott is marad. Tőle tudtuk meg, hogy István öccse, annak felesége s még néhány atyánk fia átélte a pesti borzalmakat. A mi lakásunk – amire el lehettünk készülve – teljesen tönkrement, s még ki is rabolták. Kevéssel előbb értesültünk arról, hogy Mária húgom férje s Éva leánya férjestül-gyermekestül szintén élve menekült. Azok viszont nem tudják, hogy mi élünk-e és élhető viszonyok között vagyunk-e, úgy hogy Mária most nekiment a rémes útnak, hogy lehozza őket.

A németek elől lehozott Marica a baróti gimnáziumban kapott állást, most ő meg a zöldkeresztes a család fizetést élvező tagjai. Mi a gazdaság jövedelméből élünk mostanáig, most kezdjük barátainkat igénybe venni.

Én, amióta lejöttünk, testi és kultúr-munkába tetemkeztem. Feleségemmel rendbe hoztuk a kert erdei útjait, a mint a cikkben is olvasható, komoly favágóvá fejlődtem. Estefelé, petrólcum-spórolás céljából, sőtétben előadtam a családnak a dráma, majd a regény fejlődését az ókortól napjainkig. Elolvastam eddig vagy 60 000 oldalt, de persze aug. vége óta a könyvküldés megszűnt, saját könyvtárunkba, ostoba módon, annak idején inkább a selejtezett könyveket küldték le Pestről, úgy hogy sok újraolvasás mellett is, s a környék kölcsönlehetőségeit is kimerítve, most már nemigen tudom, hogy a következő időkben mit fogok olvasni. – Belekapcsolódtam némileg a falu kulturális életébe is, fonók, ahol szavalnak, könyveket olvasnak fel – néhány irodalmi előadás a házunk nagyebédlőjében – meg egy jótékony est, amelyen (mint ma reggel értesülök, Budapestet megelőzve) saját átdolgozásomban rendeztem falusi műkedvelőkkel a Karnyónét, bevezetve életemnek valószínűleg utolsó Csokonai-előadásával (az elsőt 42 évvel ezelőtt tartottam, mint VIII. gimnazista, az Urániában). – Egyébként a család többi tagja kis gimnazistákat készít elő lelkesedésből magánvizsgára – mint ezt már Somlyai cikkében is olvashattad.

Irodalmi működésem: immár négy Racine-tragédia lefordítása. Az eddigiekkel együtt hét van készen. Szerződésem volt az Új Időkkel a teljes Racine-ra, de persze most nem abban a meggyőződésben dolgoztam, hogy háború utáni kulturális állapotaink egyhamar lehetővé teszik a szerződés perfektuálását. Nekem nagy áldás volt itt ez a munka. Hálából már a nyáron kiszépítettük a kertnek egy elvadult sarkát, és Racine-ligetnek neveztük el.

Megírtam azonfelül azt a kis regényt is, melyről S. beszámol cikkében. Szellemétől megjelenhetnek a mostani időkben, de azt hiszem, még soká várhat papírra, postára stb., ami könyvkiadáshoz mégiscsak szükséges. – Írtam egy-két cikket a brassai Népi Egységbe, s egy-két skiccet, asztalfióknak.

Nagyon érdekes itt megfigyelni ezt az átmeneti időt, amikor az emberek kezdik megtanulni, mi a demokrácia, sőt a fiatalság úgy véli, hogy ő kommunista. Ifjú kommunistáink is rendeztek egy estét, mely kezdődött egy szelíd bevezetéssel, hogy ők

nem ellenségei Istennek és a családnak, folytatódott egy-egy Vörösmarty-, Petőfi- és ... Vályi Nagy Géza-féle verssel, Jókainak egy rettentő rossz, alig ismert darabjával (Kis Erzsikém), és befejeződött a Himnusszal. Nagy baj hát nincs.

Fent említett Somlyait nov. végén küldték értem Kolozsvárról, hogy kapcsolódjam be a közéletbe. A cikkben megírta, hogy mit válaszoltam. Most, hogy fiaim élnek, nekem is kell a jövőre gondolnom, s ezért készülök felmenni, hogy meglássam: milyen munka akadna a számomra az ősztől fogva. Kenyeret is kell keresni. Ez együtt jár az „élni akarással”, ami fél évig aludt bennem. (Gyomromban van ez az undorító szólam, amellyel jobboldalunk az utóbbi években telebőmbölte a világot. Nem igaz, amit a propaganda tisztelői mondanak, hogy a hazugság is igazsággá válik, ha sokszor ismétlik. Ellenkezőleg, a legközhelyszerűbb igazság is hazugsággá válik, ha becsstelen torkok sokáig ordítják. Ez történt a magyar élni akarással is. Természetes, hogy „az élet él és élni akar”, minek ezt valami nevezetes tulajdonságként kürtölni? És addig kürtölték, hogy rémülten látom: magyar élni akarás – nincs. Oly mindegy mindenkinek, hogy ki parancsol neki? Magyarok leszünk? Románok? Oroszok? Fasiszták? Demokraták? Kommunisták? Szabad ünnepelni márc. 15-öt? Nem szabad? Ahogy tetszik. Csak az egyénnek megélni akarása maradt meg. Talán még ez is kihal, ha valami jósvádájú propagandista emlegetni kezdi.)

Mondhatom, fáradtan és csüggedten indulok, hatvanadik évemben, új pályám elé. Látom ezer apró jeből, hogy egy kis falu megnevelése is emberfölötti feladat. Az új eszmék és a megrögzött régi szokások, szigorú falusi etikett valami oly sajátos módon keverednek, hogy egy esztendő alatt alig értettem meg valamit. De hát ez olyan téma, hogy én ugyan ráérnék róla írni, hanem egy elfoglalt tanár nem győzné elolvasni.

Szeretettel ölel fiaiddal együtt s feleségednek kézcsókját küldi –

Benedek Marcell

Benedek Marcell tehát hatvanéves, Kemény János negyvenkettő, Kós hatvankettő a múltkori rendszerváltásnál. Reménykedhetünk, hogy a mai közép- és idősebb generáció tud majd a nul-laponról ugyancsak mostoha körülmények között felemelkedni, építkezni, alkotni?

Végül néhány szó a levelek címzettjéről, Molter Károlyról és feleségéről, Marosi Zsófiáról. Nem vagyok én rendhagyó eset, hogy apósommal, Molter Károlyval huszonkét évig éltünk, anyósommal pedig immár harminckettedik esztendeje élünk egy fedél alatt a legnagyobb egyetértésben, nyugodt szívvel állíthatom, hogy tisztább, kedvesebb és legfőképpen ilyen rendkívüli humorérzékkel megáldott embereket keveset hordozott e föld. Ez nyilvánvaló összefüggésben van a levélhagyaték mennyiségével és hangvételével. A levélanyag ismeretében megkockázathatom a megállapítást, hogy rendkívüli változatossága és dokumentumértéke is páratlan a XX. századi magyar levelezési irodalomban. Csak néhány, a Molter Károly írói tevékenységén kívüli témakört említek: Jászi Oszkár legkitartóbb erdélyi követője, falukőrútján kísérője, a *Zord Idő* egyik alapítója, a *Helikon* minden találkozójának résztvevője, az *Irdélyi Szépművéses Céh* lektora, az *Irdélyi Helikon* folyóirat kritikusja, Benedek Elek őszinte híve, szabadkőműves, a Szerb Antal-féle *Magyar Irodalomtörténet* helikoni lektora, a Baumgarten-alapítvány erdélyi kurátora, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem első bölcsészkarai dékánja, a marosvásárhelyi Székely Színház egyik alapítója, és még akkor nem is említettem az írókkal folytatott levelezést. Például csak Kós Károlytól őrzünk legalább 70 eddig kiadatlan levelet 1923-tól erre-fele.

Hányszor beszéltünk és tárgyaltunk a *Kritérion* vezetőivel évekkal ezelőtt, hogy milyen szép lesz, ha eljön majd az idő, amikor mindezt közzétehetjük!

Hát az idő eljött, csak hogy hol van ilyen leveleskönyv megjelenetésére vállalkozó kiadó manapság Erdélyben vagy akár Magyarországon is?

Somlyó György

ELŐHANG

Így is lehetne nevezni. Egy készülöben lévő s a tervek szerint a közeljövőben megjelenő testes antológia hírharangjának, amely ezeregy levelet fon koszorúba a világ szonettirodalmából. Az alább olvasható néhány költemény csupán célzatos mutatvány ebből a hatalmas és tarka csokorból. Ezek egy része nemcsak nálunk mehet újdonságszámba, hanem eredetiben is valóságos újdonság; ha régi „újdonság” is. Mert nemrégiben (újra)felfedezett. S e minőségében ösztönözheti a mi irodalmi életünket is, amelyben oly kevés igazi visszhangot vernek még az utóbbi időben számosan feltűnt hazai szöveg- és forráskutatási eredmények is. Aminek oka egyfajta nehezen megingatható (mert több pilléren álló) irodalomtörténeti konzervatívizmusunk, amely a múlt század végének s e század elejének e téren két meghatározó (és valóságosan nagy) alakjáról maradt ránk, s különös módon magába építette az azóta felmerült újabb, ezzel akár ellentétes törekvéseket is. A Gyulai Pál és Horváth János által meghatározott nomenklatúra régi irodalmunkat (s részben kortárs irodalmunk megítélését) tekintve (is) szinte változatlanul fennáll, ha olykor rejtetten, akár a legellentétebb ideológiák és módszerek álcáiban is. Ha felfedezünk is irodalmunk múltjában ismeretlen vagy félreismertert vagy lappangó értékeket, vagy az ismertekben eddig netán fel nem ismert vonásokat, ezek nemigen forgatják meg irodalmunk talaját. A különböző rétegek továbbra is békésen egymásra rakódnak, az elfogadott „klasszikus” rendek szerint. Alig is tudok ez alól a kortárs irodalomra is kiható igazán jelentős kivételt, a költő Weöres Sándor (két kiváló irodalomtörténész, Bata Imre és Kovács Sándor Iván által megtagogatott) munkáját leszámítva: HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL.

Mindebből úgy tetszhet, mintha itt valami felfedezésre készülnék. Szó sincs róla. Legfeljebb egy másutt történt példaértékű irodalmi felfedezés szerény hazai felhasználásáról lehet szó.

A magyar kötet szerkesztési munkája közben jelent meg francia folyóiratokban (*action poétique; Po&sie*) néhány mutatvány abból az anyagból, amelynek egésze ez év elején látott napvilágot a *SOLEIL DU SOLEIL* című kötetben (POL, Párizs, 1991. 430 o.). Jacques Roubaud éveket töltött azzal, hogy feltárja a francia XVI–XVII. század (pontosabban az 1536–1630 közötti évszázad) szonettköltészetének eddig csaknem teljesen ismeretlen, megengedhetetlen neologizmussal majdnem „szamizdat”-nak nevezhető vonulatát. Nem mintha a kötetben található ötszázharmincegy szonett csaknem felét kitevő új anyag sosem jelent volna meg (csak kis része került elő kéziratból) (de hát

szamizdatnak is azt nevezzük, ami – valahogyan – megjelenhetett). Ám e versek nagy része az említett időszakban (különösen annak második felében) jelent meg *elsőször és utoljára*, az utókorban éppoly visszhangtalanul, mint a maga korában. Legtöbbje még a Bibliothèque Nationale-ban, a francia könyvtermés e fő-fő kincstárában sem található; van olyan, amelyre a költő-szerkesztő az Arsenal könyvtárban fellelhető *egyetlen* fennmaradt példányában talált rá; más kötetekre még félreesőbb gyűjteményekben. Van olyan is, amely a legutóbbi időkben szórványosan felbukkant egy-egy marginális kiadványban, tematikus antológiában; a lényeg azonban az, hogy a híres Pléiade mellett egy – úgy látszik – szinte azzal egyenrangú *másik* vagy akár több másik Pléiade lappangott mindmáig e két fél századot felölelő száz év beláthatatlan szonettburjánzásában, amely sem a kortársak, sem az utókor méltó elismerését, beiktatását a nemzeti (s a világ-) költészet leltárába nem érthette el. Már Roubaud egyik legelső ez irányú publikációja a döbbenet erejével hatott (persze az ilyesmire érzékeny olvasókra). Rám is. Zacharie de Vitré KÖLTŐI ELMÉLKEDÉSEK MI URUNK JÉZUS KRISZTUS HALÁLÁRÓL ÉS FELTÁMADÁSÁRÓL című szonettciklusának tizenhat darabja (*Poésie*, 34. sz. 1985) fantasztikus barokk kupolával íveli át a katolikus (jezsuita) teológia csavaros oszlopait. A szerzőnek még születési és halálozási évét sem lehet megállapítani; 1604-ben jelent egyetlen (?) kötetének a világon eddig fellelt egyetlen (l) példányát Roubaud az Arsenal könyvtárból ásta ki. (Két darabját még ugyanebben az évben közöltem a *Vigiliában*, ezért is nem található itt.) E publikációt az említett folyóiratban továbbiak követték, például seigneur de Flammermont, Jean Cliquet és más, csupa ismeretlen név. A kötet előtti legfontosabb publikáció azonban az *action poétique* 109. számában jelent meg 1987-ben, és tizenhat (teljesen vagy csaknem teljesen ismeretlen) szerző kilencvenkét szonettjét tartalmazza. Ezekből található alább néhányat az olvasó. Roubaud ezt írja róluk a közlemény bevezetőjében: „Ezek az évek a szonett nagy évei Franciaországban csakúgy, mint Európában. Megállapíthatjuk, hogy [ezek a költők] éles cáfolatai a francia költészet olyan felfogásának, miszerint az nem képes arra, ami a vetélytárs hagyományok gazdagságát jelenti, vagyis a lényegében az ingenium, a wit és a concetto alakjában folytatódó manierizmusra (l. Bruno és Marino, Quevedo és Góngora, Donne és a két Herbert, Camões vagy Huyghens és Gryphius és megannyi más), más szóval annak a felfogásnak, amely a Ronsard és Malherbe közé ékelődő nevek kiiktatásán alapul...”

Úgy látszik, a közvetlen politikai (egyházi, udvari stb.) terroron és cenzúrán kívül (vagy ha ezeken belül is, ám nem ezek egyszerű derivációjaként) az irodalomban egyfajta külön ízlésterror is működik, nem kevésbé eredményesen, amely, ez esetben, a Pléiade petrarkizáló, humanista-rationális-individuális reneszánsz eszménye és gyakorlata mellett képtelen volt elviselni egy metafiziko-misztiko-manierista vonulatot, amely – úgy lehet – éppolyan értékeket képvisel, mint amaz. Teljesen kiszorította a pályáról. Csaknem négy évszázad tartamára. (Igaz, a közvetlen utókor legalább egy évszázadra magát a szonettet és a Pléiade-ot is háttérbe szorította.) Ezért hiszem, hogy Roubaud szövegfeltáró, gyűjtő és értelmező munkája példaértékű, számunkra is tartalmaz megszívlelendőt; kutatásra és átértékelésre ösztönzöt. Hogy csak a szonettnél maradjunk. Vajon hányan tudják, a szűkebb, legszűkebb „reformkoros” irodalomtörténészeinken kívül, hogy az első magyar szonetteket Faludi Ferencnek és Csonkonainak köszönhetjük (bár a dicsőséget Kazinczy – és nem is teljesen alaptalanul – magának vindikálta); hogy Kölcsey nyolc szonettje közül legalább négy kis remek; hogy a XVIII. század utolsó s a XIX. első évtizedében valóságos „szonettáradat” öntötte el költészetünket (ami aztán – mint az előbbi pejoratív kifejezés is mutatja, maga

ellen is fordított mindenféle ellentétes és hagyományos szlést, a régebbi francia és német után kisebbfajta hazai „szonettháborút” is támasztva); s hogy ennek az áradatnak (amely ugyan áradásban meg sem közelítette a XVI–XVII. század fantasztikus számokkal jelölhető összeurópai özönét) ugyancsak vannak olyan ismeretlen hullámai, amelyek megérdemlik a felbukkanást a feledésből stb.? Vagy ki tudja, hogy Virág Benedek egész szonettciklust írt, a rímes formát rendhagyóan különféle metrikus sorokkal házasítva, s egyben ő az egyetlen, aki a szonett (olaszból kölcsönzött) nevét megpróbálta etimológiailag is pontos s egyébként is szerencsés találatral *hangzathak*ként honosítani (HANGZATKA - HENDECASLLYABUSOKBAN; HANGZATKA - SAPPHICUMOKBAN stb.). (Olyannyira, hogy Carlos de Andrade brazil–portugál költő kicsinyítő játékát a *szonett* elnevezéssel – „sonetilho” –, ezzel a Virág Benedek adta névvel fordítottam le az antológia számára.) Mindezekről se sokat tudhat nemcsak az érettségiző diák, hanem, ha nem tévedek, az se, aki jelesen végezte valamelyik egyetemünk magyar irodalom szakát. Nem is beszélve Töltényi Szaniszló száz szonettet tartalmazó kötetéről (1821), Fenyéry Gyuláról vagy Ungvárnémeti Tóth László szonett-tanulmányáról a *Hasznos Mulatságokban* (1817). Legfeljebb az, aki Kunszery Gyulának az *Irodalomtörténeti Füzetek* 47. számaként megjelent kismonográfiáját olvasta (1965). Így hát ezeknek a feltűnése antológiámban ugyancsak (szerény kis) felfedezésszámba mehet.

De hát itt elsősorban nem erről a magyar anyagról kell szólni. Viszont ugyancsak gyűjtő- és összeállító munkám idején jutott tudomásomra, hogy Hárs Ernő ugyanebben az időben készült el Luíz de Camões összes (négy százvalahány) szonettjének teljes fordításával. Így, a négy szonett mellé, amelyet a Roubaud közölt anyag ismeretlen részéből lefordítottam az antológia számára, ideiktathatunk néhányat – összehasonlításként – az ő Camõeseiből, amelyek ugyancsak most jelennek meg először magyarul. Kiténik ezekből, hogy a nagy portugál eposz szerzője emellett Shakespeare-rel, Ronsard-ral vagy Quevedóval vetekedő szonettista is. Végül, más oldalról csatlakozik az előbbiekhöz, részben kuriózumként (mutatva, hogy nemcsak négyszáz szonettel, hanem eggyel is lehet halhatatlanná válni), a szintén XVI. század végi skót Mark Alexander Boyd, egyetlen fennmaradt szonettjével, amelynek azonban az a kései dicsőség jutott, hogy Ezra Pound „skót eredetiben az egész angol költészet legszebb szonettjének” nevezte.

A fordításban természetesen a lehetőségig híven követtük az egyes költők szonettformáinak változatait; s a közlésben is ragaszkodtunk a versképek különböző tipográfiai sajátosságaihoz.

Luíz de Camões

A FOLYÓHABOK ZAVAROSRA VÁLNAK

A folyóhabok zavarosra válnak,
mert ég s hegy árja felkavarja őket;
aszály pusztítja a nyíló mezőket;
a völgynek fagyos lehelete támad.

A Nyár és a Forróság nem soká tart;
a dolgok szüntelen cserélgetődnek;
a Párkák álnokul beletörődtek,
hogymint téboly legyen ura a világnak.

Az idő őrzi ismert régi rendjét;
a világ nem; oly zűrzavarba téved,
hogymint már Isten sem látszik tudni róla.

Természet, szokás, ügyek, vélemények
az életet olyanná ferditették,
mintha a látszatnak igaza volna.

E BABILONBAN, HOL TÁPANYAGOT KAP

E Babilonban, hol tápanyagot kap
minden rossz, mi a világon teremhet,
hol becsülete nincs a szerelemnek,
mert Vénusz minden szentséget kiforgat;

hol a rossz terjed, a jó egyre sorvad,
az önkénynek az erény utat enged,
s a Királyság oly tévedésbe eshet,
hogymint Isten hitelt ad egy hiu szónak;

e labirintusban, hol a nemesség,
bátorság és tudás a kapzsi érdek
s hitványság kapujában les szerencsét:

itt képviselem, e káoszba mélyedt
sötét nyüzsgésben, a Természet elvét.
S lásd meg, Sion, hogy feledlek-e téged?

Hárs Ernő fordításai

A SZERETŐ ÍGY VÁLIK SZERETETTÉ

A szerető így válik szeretetté
A túlburjánzó képzelet okán;
És akkor többet már nem is kíván,
Hisz mit kíván, magáévá tehetné.
Ha lelkem benne válhat újra testté,
Mért kívánkoznék a test több után?
Nyugodtan megpihenhet önmagán,
Hisz ily lélek válik övele egygé.
Mert e félistennő, e tiszta szépség,
Aki, akár a szavakhoz a képző,
Lelkemhez oly illeszkedőn tapad,
Gondolataim között eszmeként ég;
S a tiszta szerelem, a bennem élő,
Csak a formáját kereső anyag.

Mark Alexander Boyd

VENUS ÉS CUPIDO

Parttól partig erdőkön át futok,
Merre sodor a gyarló képzelet;
Miként ág hullajt el egy levelet,
Vagy pehely, amit a szél felkapott.
Két istent kell követnem: egy vakot,
Igen, egy elkapatott gyermeket;
S egy nőt, ki a habokból született
És uszonya delünnél suhanóbb.

Az ember itt örök-boldogtalan,
Homokba szánt s légbe vet oktalan;
De tudd, kétszer boldogtalan, akit
Szívében örült mardosásu vággyal
Egy nő ragad a tűzön át magával,
S egy vak vezet és egy gyerek okít.

Estienne Pasquier

KÖSZÖNTLEK, Ó KLIMAKTERIKUS ÉV

Köszöntlek, ó klimakterikus év,
Szám, mit a bölcs természet szőtt a hétszer
Kilencből a legmagasabb tőkéllyel,
Kínjaim utolsó gyámola légy.
Ha napjaink vége elérkezék
Jöttöddel, e kilenc-szorozta héttel
Légy te a bennünk történt csodatétel,
Megvetőn várom sorsom végzetét.
Jer csak bátran, jer, áhitott halál,
Kínom s viharom hol révet talál,
Általad égbe száll tőlem a lélek.
Add, ha e tűnő földet elhagyom,
Hogy Istennél lelhessem föl honom:
Add, kedves, hogy holtomban újra éljek.

LESBIÁT ÉN...

Lesbiát én sohase udvarolnám,
Nem tudnám imádni Laurát soha,
És holmi Corinna vagy Délia
Szerelme még ennyi vággyal se hat rám.
Életem Néreára sem pazalnám,
Nem szédít el Cassandra mosolya,
Nem kecsegtet kéjjel Olivia,
Nem fér a szerelem szerelme hozzám.

Mint jámbor szerzetest vagy remetét,
Engem se bűvöl bálványként a szép.
Inkább választom, mit a bölcs Odüsszeusz.
És mégis, hogyha művem olvasod,
Meglátod, szerelemtől olvadok.
Mi vagyok hát? Egy órjöngő Narcissus.

Nicolas Le Digne

GRATIA PLENA

Mint fényes a Titán, bolygók közül kiválva,
Mint a királyi sas a madarak fölött,
Mint fürge Delfin az úszó halak fölött,
Mintha dongók fölött szép méhek raja szállna.
Mint források fölött a zúgó Nilus árja,
Mint büszke oroszlán minden állat fölött,
Mint minden érc fölött az aranysárga rög,
S mint sivatag fölé a Libánus hegy árnya.
Mint más színek fölött dús Azúrja a mennynek,
Rózsa virágok közt, cserjék fölött a fenyvek,
A játssi-víg Tavasz, ha vált a Tél fagyá.
És mint a föld fölé borul az Égnek boltja,
A Szépség, a kegyes SZÚZE olyan vala,
Szépek Szépeinek fölébe magasodva.

Pierre Poupo

HA SZONETTET...

Ha szonettet akarsz írni, és jó szonettet,
Tudnod kell: fontosabb az anyag, mint a dísz,
Kicsiny térbe szilárd, nagy építményt szoríts,
Hol utolsó szögig mindennek helye meglesz.
Ha képes stílusod nem vág a napi nyelvhez,
Úgy vélem, még azért szükség tolmácsra nincs:

A verssor ízeit könnyű ujjal tapintsd,
A tiszta szót keresd, s rímet – ne keresettet.
Hogy értse, Quintilem, tudatlan és tudós,
A szellemnek legyen vonzó, varázslatos,
Ne nevetséget, ám bámulatot igézzen:
Tárgyához fűzze dús és szoros kötelék:
Egyszóval: a fejét, farkát és közepét
Egyetlen guzsalyon szőjje-fonja egészen.

Somlyó György fordításai

Somlyó György

ALKALMI SZONETT

Egy antológia végére – Baudelaire-re utalva

Szonettek. És szonettek. Csak szonettek.
Stafétaot, Játékszer. Kacat. Ékszer.
Nem lehet megismételni elégszer.
Mindig eggyek és mindig ezereggyek.

Egy sincs olyan, amivel megelégszel,
Míg a magadét hozzá nem tehetted.
Soha ilyen cserekereskedelmet.
Dacol minden ember- s istenveréssel.

Húsz-, harminc- vagy százéves háborúk,
Nyavalyák, bűnök *örvényein* át
Sértetlen háromsoros terzinák

Ablakán mindig *végtelenbe látók*,
Kik futnátok *a Lények és a Számok*
Elől, de utánuk is ugyanúgy,

Míg világ helyett miriád
Parányi *másik* világot teremtek.
Szonettek. Csak *szonettek*. Csak szonettek.

Várady Szabolcs

SZERKESZTŐI ÜZENET

Mihelyt kapásból meg tudsz írni egy
szonettet, mondjuk ilyesféleképpen,
ujjaidat csak futtatva a gépen,
s úgy érzed, hogy magától (szinte) megy.

véreddé vált, akár az egyszeregy,
ha álmodból fölkeltenek: „No kérem,
lássunk egy jó szonettet, írja szépen”,
csak könnyű séta s nem megmászni hegy,

ha, mondom, eddig eljutsz végre egyszer,
tudván, hogy írta ezt Petrarca, Sidney,
s mily rímképlettel Shakespeare (s pláne Spenser!),

akkor elég, ha annyit mondasz: „Így ni”,
és dobhatod is az egészet el.
De addig, barátom, gürcölni kell!

FIGYELŐ

HÉT JELZŐ, RÖVID KÓDÁVAL

*Esterházy Péter: Az elefántcsonttoronyból
Magvető, 1991. 190 oldal, 160 Ft*

– Végy hét jelzőt, mondta szerkesztőm, lehetőleg olyanokat, amelyek a legjobban, ha teljesen persze nem is, körülkerfűk Esterházy Péter új könyvét, aztán fejsd ki hat gépelt oldalon, ha egy mód van rá, léhán, hogy esetleg oda is figyeljen az olvasó (no meg hogy stílusos légy és egyszersmind megkülönböztethető a Mester eddigi kritikusaiktól), miért és hogyan vonatkozathatók szerzőnkre ezek a jelzők. Illetve: ne fejsd ki, mert az unalmas, csak utalj rá. A többi az olvasó dolga.

És én keresgélem, válogatom, szlelem, latolgatom, rostálom a jelzőket.

1. *Szuverén*, from, mert nem vagyok purista, mint ahogy nem az Esterházy sem, még ha Kosztolányi is a bátyánk. (De azért óvatosan megnézem, s éppen a *Pesti Hírlap* Kosztolányi és Tolnai Vilmos összeállította NYELV-ÓR-ében a rokon értelmű szavakat, kifrok néhányat, a legtalálhatókat, legpontosabbakat: *önálló, független, korlátlan, önhatalmú, felsőbbbés, fejedelmi*.) Majd értelmezésbe fogok. Manapság, amikor a tömegvonzás parancsára oly sokan csatlakoznak egy-egy szekértáborhoz, avagy újat alakítanak-alapítanak, Esterházy, igen, önálló, független, korlátlan, önhatalmú – *szuverén* marad. Mondja a magáét, s mert a magáét mondja, jószerivel minden mondata vág valami, valaki felé: alig van hazai attitűd, társadalmi réteg, világnézeti csoport, irodalmi vagy másféle egyház, esztétikai iskola, hiedelem, amelyet meg ne karcolna, ki ne csúfolna, amelynek ki ne péccézne gyenge pontjait ezen a kétszáz oldalon. Így alakul, szemünk láttára, biztos ösztönéből fakadóan és kivételes intellektusától megtámogatva egy világkép, egy magatartás. (Pontosan az, amit regényeiből ismerünk.) Az író, aki a lapzárta sürgetésére maga elé teszi a fe-

hér papírt, nem engedi, hogy bármiféle előítélet irányítsa, márpedig ez, mondanom sem kell, roppant kockázatos; mi több, az sem riasztja vissza, hogy ha gáncsol valakit vagy valamit, akkor, tévesen, esetleg rosszhiszeműen annak a valakinek vagy valaminek az ellentáborába sorolják majd – ami esctenként feltettebb kínos. Úgy látszik, egyetlen szándék vezérli: bármilyen fáradságos, sőt olykor veszelyes is, meg akarja őrizni az ép esztét. Hiúságból? Abból is, természetesen, abból a bizonyos legmagasabb rendű hiúságból. De azért is, főként azért, mert ez *munkaköri kötelessége*: összeragyvált gondolatokkal, maszatos kézzel, homályos szemmel hogyan is tudná megírni majd, regényben, novellában, esszében, drámában, hogy mi történt velünk ezekben az esztendőekben? Sok az ellenpélda – írók is, sajna –, amely arra készíti, hogy ragaszkodjék az elemző értelemhez, a tiszta, pontos fogalmazáshoz.

2. *Rafinált*. Megint előveszem Kosztolányi-Tolnai Vilmos szótárát: *agyafúrt, körmönfont, kitanult, huncut, csalafinta, sursungos, sőt: rókamójjal kent*. Hogyan dolgozik Esterházy? Történt valami vele (esetleg mindnyájunkkal), látott, hallott, olvasott valamit, s az izgatja. Ha egyenesen, közvetlenül akarná megfogalmazni, mi bántja, minek örül, mitől irtózik, mitől fél, mit remél, képviselőnek jelöltette volna magát – persze nem valamelyik párt listáján –, hogy ha megválasztják, eldörögje a tisztelt házban, mi fáj, miért eped. Esterházy azonban rátartóbb. Gyantítja, hogy mai országgyűlésünk jegyzőkönyvét csak történettudósok fogják böngészni majdan, s reméli (reméljük), hogy az ő könyveit sokan olvassák majd és sokáig. Márpedig aki ír, annak, ugye, meg kell találnia a megfelelő formát szavai selerősítéséhez. Az író *agyafúrt*: tudja, hogy neki nem *direkt*ben kell elmondania azt, amit érez, gondol, képzel, úgy nem hatna, vagy nem hatna eléggé. Keresi, megtalálja a vívóanyagot, összeelegyfüti a hatóanyaggal, olyan kevercsét készít, hogy patikus, kritikus, politológus legyen a talpán, aki

szét tudja választani őket: a vívóanyagból hatóanyag lett, a hatóanyagból vívóanyag. Ez a gyógyszeriparban, ha jól tudom, lehetetlen; az irodalomban elengedhetetlen. De hány fogás, micsoda lelemény, turfangosság kell hozzá! A legfontosabb persze az, hogy a fortélyt ne lehessen észrevenni, természetesnek tűnjék minden. Ez az igazi rafinéria!

3. *Bájos.* Bizonytalanokodva írom le a jelzót, de jobbat – pontosabbat? – nem találok. Nevezhetek-e bájosnak egy írót, kiváltképp egy férfi írót? Igen, bájos a mondatai lejtése, szókellése, az emelt stíl és a közbeszéd állandó, vibráló váltakoztatása, ha groteszk mozdulatokba tekeredik, akkor is veleszületett keccsel teszi, kamaszos báj van a gondolatai alakulásában, nyújtózkodásában, játékában is. Mert még nem vesztette el, s még mindig jól áll neki, majdnem mindig jól. Nem kaján-ságból, hanem féltésből ügyelem aggódom: mit kezd vele később? Ragaszkodik majd hozzá akkor is, amikor hervadni kezd? visszaél-e vele? De Esterháznak olyan ízlése, tudása, műveltsége van, hogy *charme*-ját vélhetően időben konvertálni fogja, s minden bizonnyal arra a pénznemre, amire akkor lesz szüksége, hogy folytassa, kiteljesítse, amit elkezdett.

4. *Kacér.* Mint általában a bájos emberek, ha tudatában vannak vonzerejüknek, kicsit narcisztikusan. Jó esetben ez a kacérság beleolvad a bájba. Itt ez történik.

5. *Lelkes.* Gondolom, ezen a jelzőn meg fog hökkenni a szerkesztő, netalán az olvasó is. Hogy Esterházy, aki oly nagy gyönyörűséggel csipkelődik, gúnyolódik, csúfolódik, sátánkodik, lelkes volna? De ha közelebbről vizsgáljuk a szöveget, azt tapasztaljuk, hogy minduntalan csodálat, lelkesedés süt át rajta. Persze akkor, ha – természetesen – Mátyás Ivánról, Bodor Ádámról, Tar Sándorról, Nádas Péterről, Hajnóczy Péterről, Lázár Ervinről, Bohumil Hrabalról ír (még hozzá pályatársakról!). Mindent megtett annak érdekében, hogy léhának, mi több, fölényesnek, hányavetinek, akár gőgösnek higgyük. Aztán kiderül, újra és újra napnál világosabban kiteszik egy mintegy mellékesen elejtett megjegyzéséből („Magyarországon ma Bodor Ádám után a legjobban novellát írni Tar Sándor tud”), egy sülárisan szinte szövegidegen fordulatból („Lázár Ervin meséi leljes érvényű látomások”),

egy mélyről felszakadó kiáltásból („Hajnóczy káromkodása hiányzik!”), mennyire fellelkesül, milyen önzetlenül rajong, ha értékkel találkozik; hogy olyan olvasmányokra, élményekre – ki tudja, talán olyan országra és emberekre – vágyik, amelyen és akiken nem támad, nem támadhat kedve a nyelvét köszörülni. (Egyébként erről a vágyáról, nem lévén messianisztikus alkat, s mert semmitől sem viszolyog annyira, mint a pátosztól, szemérmesen hallgat.)

6. *Játékos.* Noha nem huszoneves már, mint első, varázslatosan friss elbeszélései idején volt, most sem bír magával, boldogan ficánkol, hol ide, hol oda csábtjták ötleteti, fioriturát fioriturára torlaszt, hogy azután a hosszadalmasnak is elképzelhető gondolatmenetnek csak a két szélső pillérét rakja le, kicsavarja a szavakat, szakadatlanul ontja e leleményes vagy éppen esetlenségükben mulatságos szójátékokat, beemeli szövegébe mások badarságait, távoli összefüggéseket villant fel nagy elmeállal, majd szórakozottan, elegánsan elejti őket, életvegen és kiapadhatatlanul blódlizik, hol úgy, mint egykor az ifjúdadaista Tristan Tzara, hol akár Hucsek és Sajó módjára. Játsszik a szavakkal, játszik az életével, de az olvasóval is játszik: célzok valamire, éppen hogy csak megérted-e? tudsz-e követni, ha csak jelzem, mire gondolok, van-e elég eszed, képzeleted, erőd velem tartani? Technikájával úgy újítja meg a magyar publicisztikát, ahogyan Molnár Ferenc a TOLL-ban, Örkény az *egypercesek*ben újította meg a tárcanovellát. Szikrázik, sziporkázik; amit fölroppent, néha világít, megvilágít; máskor azt mondja: – Nézzétek, milyen káprázatos, milyen szép a bengáli tűz!

7. *Kemény.* Csakhogy ez a tréfás kedvű fiú abban, amit lényegesnek tart, mégsem ismer tréfiát. Zsonglörködik, a magasba hajtja a színes karikákat, lessük, elkapja-e (majdnem mindig elkapja) őket, kardot nyel, és tüzet, cigánykereket hány, aztán, hirtelen, rácsik a valóság: meglát, hall, olvas egy hazugságot, egy alpári, komisz szót, s Voltaire-rel kérdi, alig leplezve *Lajdalmát*, dühét: mi a nagyobb, mondjátok, az ostobaság vagy a gonoszság? Tévedhetetlen a gonoszság és ostobaság megítélésében, s ha szembeállok vele, nemcsak elszomorodik, *be is keményül*. Eddig incselkedett, önmagával, másokkal, velünk,

most pajzsot és dárdát ragad, ahogy a nagy nemzedéktől látta. Észreveszi az otromba butaságot egy képzavarban (bármilyen jó író tolla alá csúszott is be, aligha véletlenül), s nyomban a tanítónő piros ceruzája után kiált; meglátja a rossz, téves, mérgező, veszedelmes gondolatot, s rögtön elvonul onnan, ahol lefirták (bárki írta is le), viszolygását legszívesebben bejegyezné a szerző ellenőrző könyvébe. Jó a fule, jó a szeme, ép az igazságérzéke, gyorsak a reakciói: tudja, hogy ki és mi nem való a tisztességesen gondolkodó emberek reszublikájába. Ha nem tudta volna eleve, ösztönös erkölcsi érzékétől vezetette, hogy mikor kell megnyomni a szót, megtanulta volna Otlik iskolájában.

Volna még néhány jelzőm, s félek is, hogy ennek a hétnek hálójával csak töredékét méríthettem ki Esterházy könyvének, de hát – fájdalom! – végéhez közeledem a hat gépelt oldalnak. Mint recenzensnek, mégis tisztelnék tájékoztatni az olvasót. Megjegyezni azt, hogy a kötet címe persze ironikus, önironikus. Esterházy nem elefántcsonttoronyból, még csak nem is egy szellembélelt, tré és hüvány hazai panel-elefántcsonttoronyból küldte kötélműcsón leereszkedő futárral háromlekkes tárcsát a *Hitelnek* (amíg küldte őket): az is rafinált, kacér kihívás, hogy a l'art pour l'art büszke és elavult emblémáját tűzte rovata, majd könyve fölé. (Arról nem is szólva, hogy nem is elefántcsonttoronyba hátrált vissza.) Hogy miért szüntette be rovatát a lapban, kertetés nélkül megindokolja: „*Nem akarok olyan mondatok közelében lenni, mint amelyeket ott olvasnom kellett.*” Most, hogy együtt látom cikkeit, időrendbe szedve, egy kor változásainak és egy szellemi magatartás, egy jellem következetességének tükrékként is, azt gondolom magamban: én ilyen mondatok közelében szeretnék, akarok élni. Már csak azért is – lám, eltökéltén frivol voltam magam is, mégis előtör belőlem a recenzio végén az irodalomtörténész tudakossága, sőt pátosza –, mert egy jó, nagyszerű hagyományt folytatnak. A magyar írói publicisztikának azt a hagyományát, amelynek olyan mesterei voltak, mint – lap nélkül – Pázmány, Bessenyeiék, majd a reformkor nagyjai, azután Ignotus, Ady, Szabó Dezső, Karinthy, Kosztolányi és még annyian. A tónus, a hangfekvés, a tech-

nika persze más és új, de az igény, a szándék ugyanaz. Olykor – zsákutcás történelmunk ma is ránk nehezedő terhét bizonyítandó – még a régi problémák is feltűnnek, új fénytörésben.

Réz Pál

„ISTENRŐL KELL ÍRNI, NEM A PÁPISTÁKRÓL”

*Esterházy-kalauz. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel
Magvető, 1991. 156 oldal, 150 Ft*

Van-e igazság, vagy csak trükkök vannak? Vajon mennyi az (ál)vallomások őszinteséghányadosa? Kérdések Esterházy Péterről, amelyekre a válasz – Marianna D. Birnbaum könyvéből is kereshető.

Marianna D. Birnbaum neve nem ismeretlen idehaza, annak ellenére, hogy Los Angelesben él, és az ottani egyetemen (UCLA) tanít. (Nevében a D. Daisyt jelent, ami Esterházyval kapcsolatban nyugodtan a véletlen koincidenenciák közé sorolható.) Az író 1956-ban végzett az ELTE-n és távozott külföldre. A reneszánszszal és a XX. századi magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténészként többnyire külföldön jelentette meg dolgozatait (például Janus Pannoniusról 1981-ben Zágrábban, Radnóti Miklósról 1983-ban Münchenben), de Magyarországon is publikált (monográfiát Elek Artúrról – *Irodalomtörténeti Füzetek* – 1969), tavaly a *BUKSZ*-ban jelent meg könyvismertető, valamint ebből az interjúkötetből is közölt már részletet a 2000-ban.

Mindent azért kellett ismertetni, hogy érzelhető legyen: Marianna D. Birnbaum jelen van irodalmi életünkben, és részéről az interjúműfaj nem esetleges választás, hanem annál több: előre megtervezett, gondosan megszerkesztett forma, amely önálló műalkotásként értelmezhető. Esterházyról csak annyiban függ, hogy ő az egyik (fő)szereplője és tárgya, ami persze nem kevés. Mégis ez azt is jelenti, hogy ahhoz, hogy az Esterházy-kalauz élvezhető legyen, nem szükséges olva-

sőjának Esterházy-rajongónak is lennie, noha – ahogy a kalauz elején a nem túl szerencsés HASZNÁLATI UTASÍTÁS írja: „*az sem árt, ha az olvasó Esterházy minden sorát könyv nélkül ismeri*”, ami talán még magának Esterházynak sem adatott meg. Tény viszont, hogy ennek ellenére vagy ezzel együtt Birnbaum avatott ismerője az írónak és munkáinak.

A találó címből a kalauz útmutatót, vezérlőt, sőt jegyzetelőt is jelenthet. A könyv kalauzjellegét a címlap is kiemeli, Felekiné Gáspár Anni 1950-ből származó és egy korszakot reprezentáló FÜTTYŐS KALAUZ-ával. A szépirodalomban ritka szónak van már többletjelentése a magyar irodalomban. ISTENI IGASÁGRA VÉZÉRLŐ KALAUZ címet viseli Pázmány Péternek egyik legszebb, a reformátusokkal perlekedő vitáirata. De talán nem csak a furcsa szó még furcsább visszacsengése az őszszekapcsolás és összehasonlítás alapja. Az összefüggés ennél lényegibb. Mindkét könyv vitázik, azaz dialógust folytat, és ebben a folyamatban mindkettő az igazság megjelenését reméli. Pázmány a magabiztosabb, ő még hitt az igazság kimondhatóságában, kijelentésének erejében. Nála a párbeszéd egysíkú, a másik szereplő csak a megcáfolás miatt jut szóhoz. Marianna D. Birnbaum interjúkötelete, amely több szinten is párbeszédre törekszik, már műfaja miatt is sugallja az igazságkeresés szándékát. A művészi igazságét, amelynek lényege a párbeszédesség, és amelyik úgy függ a beszélgetőtől, hogy – végső kicsengésében – független is kell hogy legyen tőlük...

Tobbsíkú párbeszéddek által való igazságkeresés adja tehát a könyv szerkezetét. Jegyzeteltőbb, hogy M. D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel. Aztán a páros oldalakon futó interjú szövege beszélget a páratlan oldalak Esterházytól vett soraival (a BEVEZETÉS-beli DAISY szerkezetére emlékeztetve). Ezek az interjú felvételének az idejéig (1989. jan.–dec.) könyvben és folyóiratban megjelent írások válogatnak, és a HASZNÁLATI UTASÍTÁS ígérete ellenére inkább csak a szimmetriákra utalnak, kevésbé az ellentmondásokra. Áruklódó lehetett volna az igazság hazugsággal való létrehozásáról nyilatkozó Esterházyt (66. o.) a kalauzban két más helyen elhangzó (69. és 126. o.) Stendhal-idézzel – „*Istenről kell írni, nem a pápustokról*” – szembevetni. Ta-

lán azért nem történik ez meg, mert a lényegi, ellentéteket is kifejező párbeszéd inkább a bal oldalon, nem annyira az oldalak között folyik, vagy talán azért, mert ez a gondolat, rejtve ugyan, de az egész interjúban keresztül kísért.

Párbeszéd folyik a könyv és olvasója között is, amelyre – ha más nem is – Esterházy valómása hívja fel a figyelmet: „*Én a könyvet tradicionálisan fogom fel, abszolút múlt századian tehát dialógusnak... függetlenül attól, hogy azon nem igazán tűnődöm el, hogy ki a két beszélgető. De azért azt gondolom, hogy a könyv beszélget az olvasójával.*” (96. o.) Marianna D. Birnbaum szerint a dialogikusság amúgy is Esterházy sajátossága, nem túl magyaros kifejezéssel élve „*affinitása van a polisóniához*” (148. o.), és szerinte Esterházy szövegei amellett, hogy az idézőtechnika miatt „*kiértelmezik a másik írókat*” (22. o.), még „*egymáshoz is beszélnek*” (22. o.). Noha Esterházy löbbszűr is beismeri, hogy a többszólamúság frott szövegben nem működik, hiába vannak „*avangárdnak mondott nemtudoménmicsodák*”, mert az olvasó a szavakat úgyis csak egymás után olvassa, Marianna D. Birnbaum mégis, formailag is a dialogikusság szerint szerkesztette könyvét.

Még egy – talán a legutolsó és talán a legfontosabb – kevésbé feltűnő párbeszéd is folyik. A kalauz nemcsak az olvasókkal, hanem az író-olvasókkal, az Esterházyt megbíráló kritikusokkal is csevegő kapcsolatba lép. Azokkal, akikből Esterházy művei, stílusa, játékosága, szöveg- és idézetkezelése stb. a legszélsőségesebb véleményeket váltotta ki. M. D. Birnbaum mintha ezeket a véleményeket akarná továbbgondolni: a felelősség, a magyarság, az őszinteség, az énközpontúság, kimondhatóság, megnevezhetetlenség, hovatartozás kérdéseit, az idézőtechnikából eredő problémákat, az idő, az emlékezés szövegrendező szerepét stb. Esterházy pedig hűen vallomásához, hogy „*a szerző kedvenc képe magáról, hogy nézdegél*” (54. o.), és hogy „*nem az igazságot kell kimondani, hanem, akár hazugsággal, az igazságot létrehozni*” (66. o.), eltereli a kérdéseket. Az igazságot kereső kalauz így kissé képlekenyebb lesz, megfoghatatlan és fogóskaszerű. M. D. B. kérdez, és kérdései a kritikusok bíráló véleményét járják körül. Esterházy tudja, hogy miről van szó, fel is fedezi a kérdések mögött egyik-másik kritika

gondolatmenetét. Ha lehet, mégsem elemzi önmagát, eltereli a kérdést, szándékoltan mellébeszél, inkább sztorizik, mesél (például a Hraballal való találkozásáról, Danilo Kiš novellájának eisenstadti felolvasásáról stb.) – ami egyáltalán nem válik hátránnyá, hanem ennek köszönhető, hogy élőbeszéd izgalmaságú, szórakoztató könyv jön létre, valódi csevegés. Marianna D. Birnbaum kérdései ugyanis többnyire elméletiek, irodalomtudósi érdekek és értékek. Esterházy pedig szinte szükkül attól, hogy egyértelműen megnevezze, be(él)határolja, megszabja önmaga helyét, idézéseivel való azonosulását, szövegeinek értelmezését, minőségét. Amire szívesen válaszol, azok szerkezetre, a kompozícióra utaló kérdések, a zenei jellegű szerkesztéssel való rokonítás (vissza-visszatérő motívumok), amelyből Esterházy a „struktúrát” hallja ki. A kalauz beszélgetéseinek idején utolsó előtti változatban meglévő HRABAL KÖNYVE és a túloldalon ezt kísérő, már végleges kézirat különbsége s az erről szóló beszélgetés megmutatja, mennyire tudatosan, szinte a számmisztika szabályai szerint szerkeszt Esterházy, aki mintha e szerkezetben remélné megjelenni az igazságot, a harmóniát, a „Megnevezhetetlent”, a „Tüköt” (41. o.). Ezért a nosztalgia a zene után, mert „az nem szól semmiről. Az irodalomnak az a nagy hendikekje, hogy mindig szól valamiről”. (12. o.) Mert hiába mondja Esterházy lényegtelennek a szerkezetet, mégis csodaszépen megvalósuló jelentőséget láthat benne. Nála ugyanis ott a félelem, hogy az egész ravaszul kitervelt és felépített építmény Patyomkin falu csupán, amelyet csak a mesterségbeli tudás ügyesen kiagyalt rendszere tart állva. Bevallása szerint „el szoktam azt a hibát követni, hogy a nagyon durva kritikákat hirtelen... »látomásszerűen« igaznak látom, hogy minden rossz, amúgy mondanak, igaz”. (46. o.) Mintha ez a bizonytalanság lenne a magabiztosság ára. Francis Ford Coppola is azt nyilatkozta, hogy mindig attól félt, rájönnek, hogy csaló...

Ha monográfiát írt volna Marianna D. Birnbaum, még jobban értékelhető lenne kísérlete: megmagyarázni az Esterházy-művek racionalizálható igazságát. Az interjúkötet több szinten folytatott párbeszédeiben esetleg feltárul, megnyíló, abszolút és megnevezhetetlen igazságokat azonban csak tudó-

másul lehet venni, lévén Esterházy felfogása: „...a művészet az igazságtól függ, de az igazság, minthogy oszthatatlan, nem ismerheti meg önmagát: mondani az igazságot annyi, mint hazudni...” (67. o.). Marianna D. Birnbaum így mutatta be Esterházyt, másnak, mint amilyenek magánéletét, családi életét feltáró műveiből, vallomásaiból, esszéiből kitűnik, talán mert itt látszik sebezhetősége, bizonytalansága is.

Esterházyt persze e kalauz után is lehet szeretni vagy nem szeretni, igaznak találni vagy hamisnak, esetleg hamisságában igaznak – de egy igazság mégis mindig megmarad, az, ami sohasem avulhat el: a művészi személyiség sajátos igazsága, amely minden mű mögött megmozdíthatatlanul áll.

Tarjányi Eszter

SZAMARAGOLÁS A PEGAZUSON

Kántor Péter: Napló, 1987–1989
Orpheusz Könyvek, 102 oldal, 80 Ft

Egyre inkább úgy látszik: a költészet maradt az irodalom egyetlen terrénjében, honnan még nem költöztek el végérvényesen a Műzsák. A tragédiáé már régóta „utcai szajhává züllött” (Ch. D. Grabbe, 1822), és korunk vezető drámaformájának nemtője tán meg sem született: a komédia, feltehetően önnön formája védelmében, szenvedélyesen hártja el magától az esetleg felé táruló égi karokat. A regény pedig a mítoszűres ég alatt szökkent a magasba, hogy aztán kifeszítse oda önmaga tarka mitológiáját, még egy égboltot építve mintegy, amaz elérhetetlen másik helyett. A költő számára azonban a Múza, ha ironikusan, ha gyölködve, de itt is, most is, érvényesen megszólítható; kapcsolatuk, mi több, viszonyuk van, hisz a Múza mindig személyes, „két minden poeta per te szólít, midőn születi kinyja nagy” (Arany), bába és szülő, anya és szerető egyidejűleg. Költő és múza párbeszéde ezért még a művészeti vaskorokban is formateremtő erővé válhat, kapcsolatuk mindig magá-

ban hordja az idill lehetőségét, bár nem lengedez a Zephyr, és rózsás labirinthról még csak szó se essék!

Kántor Péter első megszólalása is A MÚZSAHOZ szól, jöllehet a meglepetés, a csodálkozás hangján, hisz a Múzsza *létezése* nyilván evidens, de azért mégsem mindegy, hogy ki-vel „dolgozik” együtt a költő: „*Néha ámulva nézlek: Te voltál a Múzsám? / Ilyen? Ilyen tinta-kék szoknyát hord az ideál?*” És a költő – ugyan mi másit tehetne? – invokációs szonettjében elfogadja egész köteie játszóúrsaként e megkapban hétköznapi tüneményt, annál is inkább, mivel a zárósorokban ő maga sem tündöklő, fényes lovag, önironikusan megfosztja önmagát is a Vátesz vagy az Isteni Dalnok szereplehetőségétől: „*kapj szamaradra, Múzsám, s ügessünk tovább*”. Ahol a szomorú számár nyilván kettős jelentésű: egyrészt magát a poétát, másrészt a Múzsza lefokozott paripáját, földönjáró Pegazusát vonzza az asszociációs mezőbe.

Milyen tájon és időben szamaragolhatunk velük együtt? A kötet műfaja napló, az 1987–1989 közt zajlott magán- és közeseemények története, sokszorosan egymásba villantva azokat. Ha jól emlékszem, utoljára Vas István alkotott a költői napló műfajában maradandót (MÁRCIUSTÓL MÁRCIUSIG 1944–45), hiszen e forma buktatói nyilván nehezen kikerülhetők: az aktuális és keletkezése pillanatában rendkívül fontosnak látszó mondanó könnyen újságiciklé változtathatja a verset, míg az egyéni bú és baj magánnyafogássá silányulhat zivataros történelmi időkben, ekkor a költői panaszfal helyett csupán panaszfaliújságot teremt. Kántor (akár nagyszerű elődje) kivételes arányérzékével elkerüli mindkét csapdát, a költő nem nagy idők tanúja itt, vagyis nem Hős vagy Próféta, hanem lírai szemlélődő, poétikus járókelő, de nem gögös kívülálló, bár csatangoló, „az utca embere”, mégis hiányzik belőle a baudelaire-i *flaneur* kissé hedonista önélvete és büntudatos önmarcangolása. A hétköznapiság, a nem bolyongásként és útkeresésként, de mintegy turizmusként felfogott Kaland válik a valóságos és szellemi utazások szervezőlévé. A ROTTERDAMI NOTESZLAP 1987. JÚNIUS 1–2. szinte csak ennyit rögzít: „*ITT VOLTAM / IK OOK*”, a Campden Lockban keletkezett feljegyzés pedig nagyjából beéri annak

megállapításával, hogy a költő vásárolt egy angolvörös félcipőt, és „*Mary Ann adott egy barackot búcsúzóról*”, amiből még az sem derül ki egyértelműen, vajon gyümölcs vagy amolyan gesztusbarack volt ama nevezetes barack. Mindezek persze, különösen vers-záratként, igencsak hangsúlyos semmitmondások, és ámulkodóan beszélnek arról, mily mértékben óvakodik Kántor a nagyotmondástól, semmiképp sem vállalva magára a Tenorista oly értékcökkent szerepét. VISZ AZ UTCA – Így szól a kötet leginkább „politikus” ciklusának címe: Kántor „úszik az árral”, megadja magát a mindennapi eseményeknek, mintegy sodratja magát velük, hagyja, hogy az utca zavaros hangjai átszűrődjenek rajta, hogy aztán meg is szólaljanak általa:

*„Csörömpölésből, kattogásból,
sziszegésből, sóhajból, fájból,
zúgásból és zakatolásból,
üvöltés, suttogás, szerelmi
vallomások egyvelegeiből,
rádió- és TV-beszédekből,
parancs-szavakból, vihogásból,
abból, ahogy az eső neszez,
tudás okfejtésekből, jambikus
szonettekből, vízvezetékek
kórusából összehabarták
azt, amit az avantgard költők
mindig is csak szerettek volna:
az egészet, és úgy, ahogy van,
vagy majdnem úgy – –”*

Pontosan tudja, hogy most éppen a Torténelmet éli át, de nagyon hangsúlyosan kisbetűvel, iskolai tananyagként ábrázolja azt (1989 – TÖRTÉNELEM), intonációja itt is az ámulaté, a „ki hitte volna?” mindennapi érzésének megjelenítése, az *együtti érző lefokozás* gesztusával élve már-már hétvégi közért-sorbaállássá változtat fontos tömegmegmozdulásokat (MA FÁRLYAS TŰNTETÉS VOLT). Egy tüntetés felfogható *ready-made happening*ként is, a Kántor-féle költő számára nem elsősorban jeles nap, de talált tárgy, „ezért őrzi meg” – a szimpátia és az empátia munkába állításával. És ez teszi *széppé* politikai verseit is: nem gúgyogés, de együtt érző odafordulás, a „vers eredj, de ne légy osztályharcos!” nem kimondott, de belső hallással jól észlelhető parancsa, a búcsú mozdulata – könnyek nélkül. E

kötetben egy korszak leköszön, valami végérvényesen véget ér, és ahogyan mindezt Kántor bemutatja, abban a vers-zenében van valami az *ancien régime* édességéből: rém-korszak volt ugyan, de mégis benne telt az ifűség, nincs iránta nosztalgiánk, de ennek kifejezésére sokszor csak ama régi nyelven vagyunk képesek, még humorunk is csak ezen a nyelven szólhat meg – legtöbbször persze éppen e nyelv ellenében (KIS ZÖLD EMBERKE, EURÓPAI ÓSZ, VALAHOL A BUDAVÁRI HILTON SZÁLLÓ ÉS EGY LIVERPOOLI DOKK RÖZÖTT). A Petriével szemben Kántor költészete nem „forradalom előtti”, de sokkal inkább mintegy „forradalom mellett” líra, nagy pályatársával ellentétben semmilyen szálon nem kapcsolódik a *nemzeti költő* nálunk oly tökéletesen kidolgozott gesztusrendszeréhez. Kántor *kis-mester*, nem művészetének minősége, de legelső sorban költői beállítottsága okán: az apró, de nagyon lényeges elmozdulásokra, a finom, alig érzékelhető mozzanatokra figyelő szem költészete, amely mindig magában hordja egy-egy nagy vers megalkotásának legalább a lehetőségét – így lesz Kántor pótolhatatlanul fontos rezonorré a magyar költészet nagy drámájában.

Ebből a költői véralkatból következően válik leggyakoribb vezető műfajává a dal (Kántor szóhasználatára szerint a *blues*). De nem a *Lied*, hanem sokkal inkább a *chanson* (egy vers-hommage illeti is Apollinaire-t a kötetben), vagy a magyar sanzon, annak a fiatal Heltai által csúcscokra vitt változata. Így aztán Kántor versei nem a szemnek, de legelső sorban a fülnek íródtak – az elmúlt évtizedekben alig lelhetünk verseskönyvet, amelyben ily nagy számban lennének képviselve a bárú társaságban vagy inum kettesben *felolvasható* költemények – ezen a színvonalon. Okos, szamaragoló iróniája szinte mindig megóvja az ilyenkor leselkedő veszélytől, hogy – Erdélyi János szavával – „*kellemkedd*” legyen, talán csak az IN MEMORIAM ciklus, valószínűleg a közeli gyász miatt, néhány túlzottan szentimentális sorához írhatnánk oda Arany ceruzájával: „*Nagyon fáj! nem megy!*”

A kötet egyik legemlékezetesebb versében Kántor kifejti rokonszenvét a régi költőkhöz: „*s csak sejtem én, hogy rokonok vagyunk...*”. Gondolom, jól sejtü. Valamiféle *radikális konzervativizmus* ez, ahol a forma fegyver és vé-

dópajzs egyszerre a korszak formálansága ellen. És most, a kötetben megidézett sok nagyszerű régi mester mellé hadd hívjak sorompóba még egyet, Vas Istvánt. Az ő, avantgarde-ból kinőtt, Horácon és Berzsenyin iskolázott fanyaran régimódi pályakezdése rokonítható leginkább Kántor mostani versbeszédével. Kántor, ahogy ezt Vas jeles utódja, Várady Szabolcs kifejezte, „*elbélldük a klasszikus formákkal*” – az olvasót és a Múzsát egyként *per te* szólítva – „*e visszás kor ellenében és szórakozásképp*”. Számomra ez a tegeződő belbélődés volt a könyv legkedvesebb gesztusa.

Bán Zoltán András

A TESTMELEG FORRADALMA

Karácsony Benő: *Líra*

Novellák. Válogatta és az előszót írta

Géczi A. János

Kriterion, 1990. 228 oldal, 34 Ft

A közlést – nem annyira merészség, mint kedv híján – csak óvatosan borzolgató, fróci célok tekintetében rokonszenves önmérsékletet tanúsító második vonal, melybe Karácsony és a hozzá egyben-másban hasonló (mint Remenyik Zsigmond vagy Hunyady Sándor) tartoztak, népszerűbb is volt az elsőnél a maga idején; utókora azonban bizonytalanabb, erősen függ a kiadók és a média kegyétől. A *Kriterion* érdeme nem csak annyi, hogy közzéadta az említett hatalmaktól különösebben nem kényeztetett fró alig hozzáférhető novelláit. Olvasóinak jó része valószínűleg ennek alapján becsüli föl az egész oeuvre-t. Hogy méltányosan-e? A kötet éppúgy csábíthat szerzőjének túl- mint alulértékelésére.

Legjobb oldaláról mutatja be, ha a szerkesztettséget nézzük: novellái sem igazi formaegységek ugyan, olykor esetlegesnek tűnő határaikkal inkább csak urügyei a rendkívül találó apró megfigyeléseknek – mindez kelt némi hiányérzetet, de kevésbé kínzó, mint a regényeknél. Nem a rossz házasság és a vá-

lással sem abbamaradó intrikák emlékezetese a kötetet nyitó VILOJÁ-ban, hanem a kicsinyes gonoszság önmagukban tökéletes megnyilvánulásai: „Egy hét múlva üzeni nekem, hogy két darab alsónadrágot felejtettem ott, távollésem el a lakásból. Jelenkeztem az alsónadrágokért. A foltokat, amiket meghitt házastársi mindiségben, szublimált orral ő applikált rájuk, közben lefejtette.” A legtöbb darab jellegzetes, ironikusan alantas és megvesztegetően kedélyes sülusa – pontosabban a világ annak megfelelő víziója – is könnyebben tartható fön pár lapon keresztül, mint a hiteltelenség és stílárís törés közt több-kevesebb sikerrel egyensúlyozó regényekben. Az utóbbiak részletei adják a LÍRA anyagának mintegy negyedét. A KÖNYVED NYÁRI IDILL hatásosabb önmagában, mint a NAPOS OLDAL-ba ékelve, és a kivételesen kerekded meséjű RÖVID TÖRTÉNET EGY FIÚRÓL sem kevésbé megindító, mint ÍÓ motívuma a PJOTRUSKÁ-ban. Szintén abból való, de igénytelenebb az EGY NYAKLEVES MARGÓJÁRA. A TÜCSÖK ÉS A HANGYA, valamint ECCE GÖLÖNCSÉR! az ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN magja, és annak lesz része a nosztalgikus leírás, az első hallásra meglepő című LÍRA alapötlete is.

Hosszabb műveinek visszatérő szólama, a bohém antikapitalizmus az elbeszélésekben és fragmentumokban nem fedí el, túlsúlyos ellenpontként, értékválasztását; alapvetően viktoriánus (nem szitoknak szánom!) kispolgári értékrendjét. Összetartó család, értelmes munka, bizalom és fejelemzettség: ne téveszsen meg, hogy többnyire kispolgári szereplők, akik mindezt siralmasan rosszul szolgálják.

Ha eddig pihentek, felgyúlnak a jelzőfények, és megindul a mérges nyál. Aki megbízható irodalmi kisiparost gyanít, a gyűjtemény kellelénél alaposabb átlapozásából méríthet is érveket. Anekdotaforma némi keserűnyes csehovi aromákkal, társasági novellák csevegő stílusban, romantikus természetkultusz – hisz ez az úri középosztály („a fővárosi Novoje Vremja”) szlése; hamar kész az elmarasztaló ítélet. Karácsony ugyan soha nem szégyellte a szórakoztatás szándékát (e célból íródtak például a valóban mulatságos Mihalkáné-történetek: DINNYEBEFŐTT és a következő három), mégis jóval többet nyújt annál. Az ő széteső formája, enyhén anakronisztikus stílusa egy érzelmi-életmódbeli forrada-

lomnak közvetű energiáit – vagy, mivel bukkott forradalomról van szó, legalább a nosztalgiját.

A Viktória-korban kiteljesedő, úgy két évszázados folyamatnak bizony nyárspolgárok voltak a jakobinusai. Az inüm kapcsolatokban – az egyszerűség kedvéért mondjunk, mint a fejleményt megvetően elutasító Kierkegaard, házasságot – a kötelesség, tekintély, számítás helyett az egyén meg- és elismerésétől várták, hogy a nélkülözhetetlen szolidaritást biztosítsa. A Másik elvleg nem mutat többé túl önmagán, sem a személytelen Erősz, sem a kapcsolat szentsége irányába; a VACY-VAGY ítélete szerint az általános emberi megvalósítása helyett a parükularitásban ragadtak a kor emberei, hiába próbálván egymással megosztani azt, ami a személyiségből viszonylag kommunikációképes: emlékeiket és a külvilág érdekesnek talált részleteit mutogatva, ízlésüket. Életfontosságúvá válnak a közölhetedent helyettesítő apró választások, melyeket oly kényelmetlen érzéssel kerülgetnek az életrajzírók: mintha degradálná a Nagy Embert, hogy nemcsak az élet súlyával és sivárságával találkozott a földön, de a büdös sajtot is jobban szerette az éretlennél.

Itt a LÍRA cím magyarázata (az írás tárgyai valóban érzelmek, de a leírás kerülő útján ábrázolva, mint a kisváros belsővé hasonult hangulatai), és a formahiánynak is: minden az individuum, de kardinális vonás nélküli, csak egyformán fontos esetlegességek halmozaként vizsgálható individuum. A szerzőnek kedves póza a környezetbe olvadás – mintha a kisváros egy darabkája írna, a zárdatorony vagy, ami sokkal kevésbé hihető, valaki a főtéren ácsorgó emberekből, egy úszuügyész vagy valutaüzér. Valamennyien szörnyetegek, persze, a művészfígurái pedig már-már illetlenül zseniálisak, de bájos szörnyetegek és bájos zenik, akik nem nélkülözhetik a másikat; egymásra ítétek.

„Tulajdonságok nélküli” alakjai továbbíjtják a tekintetet egy harmadik dologra – no nem a szakrális szférához kapcsolódnak, mint egykor, hanem kulturális mintákhoz, sok esetben a nem rendeltetészerűen használt iródalomhoz. Jellegzetes részlet, völegénykori emlék a VILOJÁ-ból: „Tulajdonképpen azt akarlam tőle kérdezni, hogy hál lelke van-e? Akkoriban köllészettel is foglalkoztam, sokal lapozgattam

Strindberget, tőle tudom, hogy sok nő lélek nélkül jön a világra. [...] Hogy a lelkét is bebizonyítsa, aznap este kombinében leült a kezével sarkára, és amíg én cigarettáztam, könnyezve és kútvánd hangszereléssel elszavalta nekem Pókainét." A visszaélésnek a művészettel egy másik hasonló a méltó büntetése. (Ugyanakkor az irodalom kitüntetett szerepe még ilyen groteszk formában is ébreszt némi majdnem-vágyódást a mai szemléletben – bár a jelenleg legnépszerűbb kulturális bővli, a LOOK WHO'S TALKING-féle „családi vidámságok” műfaja nincs is különösebben távol az itt megnyilvánuló mentalitástól.)

Miért csúcspont a viktoriánus kor? Hiszen azóta sem ért véget a folyamat, a gyengédség egyre közelebb került a gyengeséghez, amint a testmeleg forradalma átalakította a családi életet, egyre több gyerekességet engedélyezve – elcinte a gyerekeknek, utóbb a felnőtteknek is. Az öntudatos és tartózkodó viselkedésnek egyre kevésbé van keltje, bevallható nem egy, korábban szégyellni való tulajdonság. Mai szemmel nézve a XIX. század végi házasság is eléggé követte a hagyományos mintát, függött a kötelességteljesítés és anyagi haszon szempontjaitól. Igaz, de az a kor, mely éppen kimúlt, mire Karácsony frői pályáját megkezdte a húszas években, egyre familiárisabbnak látva világát, így a meghittség forradalmának lehetőségeit és következményeit bizonyos illúziókkal szemlélhette: legalább annyira ezért, mint a természettudomány sokat emlegetett diadalmenete miatt remélte a civilizáció terjedésével párhuzamosan az emberi természet javulását.

A megdöbbentően inadekvát kedélyességet, amivel a múlt századi lapok a tragikus híreket is találták, tévesen gondoljuk ma frivolitásnak (a viktoriánus a legkevésbé frivol emberfajta egyiké); valójában annak a jele, hogy a forradalom túlcsapott a gyámoltalan-rózsaszín dolgokkal immár teliszűfolt lakások falain, és az egész világ meghódítására készült. „Élményt tett többek között egy barátnőről is, aki pupucsban került meg a világot” (ECLY NYAKLEVES MARCÓJÁRA). Tragikus bonyodalmakat hívott ki ez a hőstípus, olyasféle véget, mint a csipkebugyiban kivégzett lányé az ÚJ ÉLETT KAPUJÁBAN első oldalain; ahogy komikusak lennének csaknem valamennyien, ha legközelebbi tárgyainkat fölkapva kellene menekül-

nünk éjszakai házukból. (A harmincéves láború áldozatait még nem fenyegette a nevelésesség hasonló helyzetben.) A bukás, a világháború az illúzióknak is vége. „Az az íz, amit az emberek Caliciában kezdtek egy pár évvel ezelőtt, megbillentette egy kicsit a mérleget.” (TEMPO AN-DANTE.) Karácsony már inkább heroikus, mint naiv módon szegődik hívéül, szembesíti azt éppen a háború tényeivel és tapasztalataival, mikor az említett sajtókedélyességhez és tarthatatlan világlátáshoz fordul. Milyen vidáman öldökölnék az ECCE CÖLÖNCSFR! hadifogságból szökött értelmiségi antihősei: „Csak Haruiznak tűmuult hosszabb nézet-ellérése az öreg ázsiaival, aki sehogy sem látszott beleegyezni abba, hogy a tanár a hegyes vasat minden indoklás nélkül a húsába nyomja. A világnak Göloncsér velett véget azzal, hogy pengéjét belelászította a méltatlankodó nygán ötödik és hatodik bordájú közé” – tipikus példája az író „alkalmazkodásának” a tömegigényhez. Az orosz frontról Ázsian át menekülő osztrák–magyar katonáké népszerű kalandregénytéma volt, de az anekdotikus felszínességgel elmesélt történet kicsengése határozottan kínos: hogy az embert mindattól, amire fizikailag képes, az európai kultúra elsajátítása csöppet sem tartja vissza. Karácsony szándékosan tapint a legkényesebb pontra, találgatásra indítva az ilyesmire hajlamos olvasót: az EMBERSZAG-nak miféle erdélyi párját veszítettük el, amiért nem élte túl lágerélményeit? Ázsiában minden lehetséges – de ez az Ázsia, a megfelelő körülmények metaforája, olykor Dunkerque-ig terjed. A nevelés divatos módja, legyen jámbor vagy militarista, mit sem változtat ezen; ha alkalma nyílik rá, elbukik minden generáció. (Az Ázsia-motívum felhasználásában e novella és a belőle kinőtt regény a KARNEVÁL-lal rokon, igaz, csak a Hamvas könyvét derékba törő, komolyan alig vethető negyedik résszel.)

Az ÚJ ÉLETT KAPUJÁBAN legjobban induló regénye, bár később tagadhatatlanul ellaposodik. (Mindvégig ritkán bírja lendülettel; például a legismertebbnek, a NAPOS OLDAL-nak csak a harmadik negyede igazán hatásos, a többi élvezetéhez legalábbis osztotni kell szerzőnk vonzalmában a bukolika iránt.) Mint máskor, itt is akad egy túl jól sikerült pont – az öregség váratlan tudatosulásának kilátástalan pillanatát hatásosabban ábrázol-

ja, semhogy elhíhetnének egy újabb felfelé, a szereplők „utolsó utáni” erőfeszítését. Nem egészen sikerült mű, de abból a fajtából, mely nyugtalanítóbb sok tökéletesnél. Látnivalóan előnytelen, ha értékrendjének alaposabb kifejtésére kényszerül. Társadalmi regényben nem hallgathatja el a lázadó örökösöket, a „roaring twenties” forradalmat döntő újabb ízlésforradalmát. Az előítéletek felszámolásának programját és különösen a nőemancipációt ellenségnek tekinti, azzal szemben a múltban keres viktoriánusainak szövetségést. Így kerülnek elő a mélyen érző bohémfigurák, a ceremóniakat elvetve is álcázott polgárok; inkább régi vigasztaló legenda, mint valós társadalmi típus. Az ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN már le is számol vele: a TŰCSÖK ÉS HANGYÁBAN is szereplő „szabad pilóta” Himmél végül kommunista lesz, bár annak is cretnek.

Az emancipált nő önérvényesítő törekvései – bizonygatja – erősebbek a szolidaritásnál, szélvűzák az otthon biztonságát. A két autonóm személyiség viszonyában óhatatlanul föllépő ismert paradoxonból (a cél egyrészt az eggyéolvadás, másrészt és egyidejűleg, noha történetileg újabban a másik egyedisége) azonban következetlenül, hátrafelé kereste a kiutat: vissza a kierkegaard-i „másért való léthez”. Az idillből így nála nem hiányzik a fensőség aszimmetriája: önfeladó és többnyire szerencsétlen női résztvevője csak üres egyéniség lehet – ő Annának (Dosztojevszkij, tudjuk, Lizának) nevezi őket.

Pusztán a szemlélet nem ítéli kudarcra, amint a sikert sem garantálja: bizonyítja ezt az erkölcsi hátrafelé tekingetésnek formát adó, merőben eltérő színvonalú két „helyre-rakó” novella. Lázadó családtagok kényszerülnek föladni törekvéseiket; a bosszantóan erőtlen JÁNOSKA-ban a gaz csábítólól megkörtövezett középkorú asszonyt téríti a kötelesség útjára a család (öt gyerekei véleményével zsaroló) barátja. BEATRISZ-t, a gazdag üzletasszonyt eltartott és ennek megfelelően bosszúvágyó férje készül elhagyni. A mekkülés eszköze, zeneszerzői talentuma csak vágyálom, így (bár ez korábbi sértő magatartása miatt már lehetetlen) haza kell térnie, a tőle már elhidegült feleség pedig egy ön-maga számára is megmagyarázhatatlan szerénység gesztussal tér napirendre elárultatása fölött. Foglalkozása igen szerencsés művészi

választás: hihetővé teszi, hogy Beatrix számításra építi magánéletét is, megvásárolja a (reménybeli) jól csengő nevet. Az elhanyagolt lelki életből annál váratlanabban, többféle motívációt is megengedve, és kétségessé téve valamennyit, következik a csodaszzerű fordulat.

Karácsony érdeklődése itt elsősorban a szereplő viselkedésének szól (ezért lényegi mozzanata a JÁNOSKA-nak is, hogy szánalmas győzelem az erkölcsé). Beatrixt nem egyszerű megvalósítása, hanem vitázó megújítása a viselkedés mint műalkotás arisztokratikus eszményének. Nála a viselkedés-mű belső indíttatású, míg az európai hagyomány (Gracián, sőt Laciós) a spontaneitást, az érzelmek nyelvét kiszámíthatatlannak tudta és dadogónak, mely pusztítóan ütközik az udvarias eszménnyel. Az elbeszélés maga kissé hanyagul, feloldatlan ironiacsomókat hagyva keveri az irodalmias és familiáris stílust.

Van hibátlan, de nem karakterisztikus egyéni novellája kidolgozott prózanyelven (DEMETTERKE), de legtöbbrre becsülhető írásai azok, melyekben sajátos témájához összetéveszthetetlen nyelvét is megtalálta, siralmas tréfákból, megható gügyögésből és sznobos felületességből összegyúrva és megnesemítve: ilyen a VII.OJJA, a NOVPIJA A TATÁRÓI. (aki „apában igen szép zánér”) és a kiváló TEMPO ANDANTE. Hőse, a „sokat szenvedett nő” valóban az, hiszen férje elferblizte húszézer lejtét, majd Amerikába szökött – de a banális sorscsapást, bármennyire kívánja, lehetetlenség irodalommal párolni. Az élet, persze, utánozná a művészetet, de (a megszorítás sem idegen Wilde Oszkár szellemétől) reménytelenül hiányzik a tehetség hozzá.

Jó oka volt Karácsonynak nem követni a kurrens stílusáramlatokat – mutatják suta expresszionista kísérletei, akár dekadens-szeccsessziós (CSÉNFES TÖRTÉNET), akár szociális érdeklődéssel és vérközösségmítoszal megfajelt, Szabó Dezső-s formájával próbálkozott (GALAMBOK). Ez utóbbi mindenesetre fényesebb kudarc, itt a századnak nagyon fontos témája kapott (természetesen nem prousi szintű) feldolgozást: amint az önkéntelen emlékezés „rövidre zárja” az időt. Modernkedésnek mélypontja a naiv negatív utópia, az EMBER A CSILLAGOK ALATT – meglehetősen lehangoló utószót ad az ereszkedő színvonalúvá szerkesztett kötetnek.

Árát tekintve inkább ajándék a lila kis könyv, mint árucikk; hiányosságait így alig illik szóvá tenni. Még efféle, radikális fordulatok nélküli életmúnnél sem nélkülözöm szívesen az évszámokat – csekély fáradsággal az egyes darabok alá illesztve számos információt adhatnának, nem is csak a filológusok számára. A szerkesztő előszava az Erdélyben maradás propagandájába torkollik, aminek (függetlenül attól, hogyan értékeljük morális szempontból) Karácsony munkásságához végső a köze.

Hajdú Gergely

AZ ÍRÁS A FALON

Graffiti – A falra írni muszáj!
Válogatta, szerkesztette és fordította
Salamon Gábor és Zalotay Melinda
Pátria Könyvek, 1990. 140 oldal, 128 Ft

Finn falfirkák
Szerkesztette Heikki Jokinen
Fordította Szabó Ágnes
Kurucz Gábor – Budapest, 1991. 65 oldal, 80 Ft

Állítsátok meg a világot! Ki akarok szállni
Válogatta, szerkesztette és fordította
Salamon Gábor és Zalotay Melinda
Mandátum, 1990. 208 oldal, 128 Ft

Mouó: „És ki az a Kilroy?”
(J. V. Sztálin)

A graffiti legendáriuma szerint egy amerikai tengerészgyalogos a második világháború valamelyik katonai bázisán egy szép napon fölírta a falra:

ITT JÁRT KILROY

E gesztussal világhírnévre tett szert: elindította az újkori graffiti történetét. (Az ókorról még szójt ejtünk.) A többi amerikai tengerészgyalogos (voltak vagy félmillióan) megmagyarázhatatlan és mindmáig kellőképpen nem elemzett belső kényszertől vezettetve úgy érezte: viszonyulnia kell a felirathoz. És megkezdődött a kiegészítések végtelen láncolata.

NEM IS JÁRTAM ITTI

KILROY

ELŐBB VOLTAM ITTI, MINT KILROY!

És így tovább, a háború valamennyi frontján, beleértve a katonai szokás szerint feliratozott tüzerégi és egyéb lövedéket – képzelhetni a gyilkos terhével felszálló B-17-es repülőerdőt, melynek ezerfontos bombáin ez olvasható:

CSÁ HIROHITO!

CSÓK:

KILROY

A sor végén Sztálin áll, aki a potsdami konferencián kilépett a WC-ről, és tolmácsai útján azt tudakolta az amerikai delegációtól: – És ki az a Kilroy?

Ezen a ponton fölmerül a kérdés: jó-jó, de tulajdonképpen mi az a graffiti?

Kínálkoznak persze egyszerűbb és bonyolultabb válaszok.

Az egyszerűbb:

GRAFFITO *fr.*, *sz.* GRAFFITI [*ol.* *graffio*: karcolás, *fr.* *graffiare*: karcolni, *fr.* <*lat.* *grafium*: karcolótű, íróvessző) (1851): fölirat vagy rajz nyilvános felületen (pl. sziklán vagy falon); vmint: graffiti formájában megjelenő jelszó vagy üzenet. (WEBSTER'S NINTH NEW COLLEGIATE DICTIONARY)

A bonyolultabbhoz valamelyest vissza kell tekintenünk a graffiti történetének pre-kilroyi szakaszára. Ez – ahogy egy nagy múltú műfaj esetében üdörös – ködbe vész. Találón állapítja meg Heikki Jokinen, a FINN FALFIRKÁK című kiadvány szerkesztője, hogy az első graffitiival minden bizonnyal Belszár király lakomáján szembesülhettek a dáridózó káldeusok, amidőn megjelent a kéz, és fölírta a falra: *Mene, mene, tekel, ufarsain!*

Körülbelül ezóta virágzik a műfaj anélkül, hogy tudná: ő maga a graffiti. Hiszen mi másnak nevezhetnénk a pompeji falakra vésett vidám malacságokat? Hát Lord Byron vandál tettét, amikor is a szunioni templom dór oszlopába véste a nevét és az 1829-es dátumot? (Ma bekeretezve mulogtatják a romantikus főrend renitenskedésének nyomát.) Mi ez, ha nem graffiti?

A tágabb értelemben vett fogalom megfoghatatlan. A recenzenst bölcsész-múltja ugyan arra ösztökéli, hogy keckeckedő pontoskodással nekilásson definiálni a műfajt, ám kénytelen belátni, hogy amint megragad-

ni próbálná, kiiramlik a kezéből. Graffiti-e az állami-hatósági fölirat – ha kézzel jegyzik? Vagy csak annak poénosra hegyezett változata? A kézírás teszi? És a szántszándékkal elrontott neonfelirat? És az „ábra szöveg nélkül”? (Nem csupán a napsugaras rombuszokra meg a két gömbbel egyensúlyba hozott hetyke virslikre gondolok.) Hát a kimódolt színdinamikával tervezett, egész házat, teljes metrószerelvényt beborító alkotás? És a némely budapesti falon mindmáig föllelhető mésszel-miniummal odakent „Vezérkari óvóhely”, „Miny nyel”, „Le a feketézókkal!”, „M. U. K.”? És a frissiben fölirt: „Fiz a ház eladó”? Az nem? És ha a Parlament oldalára írják? – A megközelítési kísérletek mind-mind elnagyolt általánosságokba főlnak.

Nagyjábólí közmegegyezés persze létezik. Ez pedig valami ilyesmi: a graffiti – gag a falon. Vagy nem a falon, hanem a WC-ülökén, a buszszélvédőn, netán (mint fent) bombaköpenyen. Ahova írták. Vagy rajzolták. Netán vésték, faragták, ragasztották. Mindenesetre egy jel, amit mindenki lát. Vagy csak néhányan. Vagy senki, mert állítólag autóalvázakra is irkálnak tréfás szerelők, ami csak súlyos karambolok idején mutatkozik meg az esetleges túlélőknek, de akkor már ki röhög? – Az biztos: a gesztus teszi. (Persze éppen ez volna biztos?) – Tekintsük tehát úgy, hogy meghatároztuk: ez a graffiti. (Miért, ki az a Kilroy?)

A közelmúltban két gyűjtemény is neonvilágot látott az aluljárókban – s ez aligha választható el a tényről, hogy ugyanezen aluljárókban feltűnt a dolog maga: a graffiti. A Salamon Gábor és Zalotay Melinda válogatásában, szerkesztésében megjelent GRAFFITI az angolszász falakról ad képet, míg a Heikki Jokinen nevével fémjelzett és Szabó Ágnes által fordított FINN FALFIRKÁK címében hordja a gyűjtési területet.

A két válogatás durván háromszáz-háromszáz föliratának vagy húsz százaléka azonos. Az angolszász graffiti rányomta bélyegét a sarkkörre vezető sztráda gyalogfelüljárójának pilléreiutól a tamperei egyetem női klubjának WC-kávéjáig mindenre. És persze a budapesti földalatti műmárványára is. Az angolszász falfirka amúgy igen rugalmas, föl-

szívja és magához hasonítja a világtermésből mindazt, ami nem mond ellent hagyományainak. A *Jégy realista, köveled a lehetetlen!* az 1968-as Párizsból röppent világgá, a poliúikai tematikájú szövegek jó része pedig a berlini falról, melynek nyugati oldala amúgy is a European Graffiti talán legnagyobb kiállítási felülete volt.

A két kiadvány összevetése bizonyos értelemben méltatlan, viszont érdekes tanulságokkal szolgál. A Salamon–Zalotay-féle, a Pátria Könyvek által jegyzett kötet szakszerű és szellemes. Korrektül elősorolja forrásait – elsősorban Nigel Rees híres angol válogatásait –, és ami ennél az olvasó számára sokkal fontosabb: kiválóak a fordítások. Mindez nem mondható el a Kurucz Gábor magánkiadásaként jegyzett FINN FALFIRKÁK-ról. Forrásutalások nem találhatók benne (holott kétféle, hogy a szerkesztő kizárólag helsinki betonsíkokról vagy lappföldi sátorfalakról gyűjtötte anyagát), ám ez mellékes ahhoz képest, hogy milyen a fordítás. Szabó Ágnes munkája legjobb pillanataiban is épp csak elfogadható, ellenben sokszor megmosolyogtató és gyakran kifejezetten kínos. A háromszázból mintegy háromszor szellemes. Holott e műfaj lényege a frappánság. Vagyis az, ami a kötetben csak elvétve mutatkozik.

Az utóbbi kötet szövegeinek alaposabb vizsgálata zavarba hoz. Föltételezem, a finn falfirkálók finnül falfirkálnak. A kötet magyar fordítója tehát – feltételezem – finnból ugorította a szöveget. És mégis harsány anglicizmusok találhatók munkájában. Íme, néhány példa a mindkét kiadványban szereplő graffitiük közül – az élen az angol eredetű.

JOG – AND DIE HEAITHIER.

KOCOCJ – ÉS HAIJ MEG EGÉSZSÉGSEFEBBEN.

(Salamon–Zalotay)

CSAK POROSZKÁI.J NYUCODTAN, ÍGY EGÉSZSÉGSEFEBBEN HAI.SZ MEG!

(Szabó Ágnes)

Ilyen állapot pedig nincs. A kocogás test-edzés, mely elvben növeli az élettartamot – ez a poén lényege. A poroszkálás pedig az, ami. Méla baktatás. A közbevetett finn szöveg ha mehetséget nem is, de legalább magyarázatot adhatna a baklövésre. Ha volt finn szöveg. Mert a kötetke kolofonja minden bevett szokás ellenére nem adja meg az eredeti ki-

advány címét, kiadásának helyét stb. Így hát erősödik a gyanú: a finn falfrókák nem is finnek. Legalábbis nem közvetlenül finn nyelvből ülteték át őket magyarrá. Tekintsük most a kép- és nyelvzavar következő minősített esetét.

A WOMAN WITHOUT A MAN IS LIKE A NECK, WITHOUT A PAIN.

(„Pain in the neck” szó szerint: Fájdalom a nyakban. Jelentése: púp a háton.)

EGY NŐ FÉRFI NÉLKÜL OLYAN, MINT EGY HÁT PÚP NÉLKÜL.

(Salamon–Zalotay)

A FÉRFI NŐ NÉLKÜL OLYAN, MINT A NYAK FÁJDALOM NÉLKÜL.

(Szabó Ágnes)

Az első fordítás pontos, szellemesen magyartítja az eredeti csavaros abszurdját. A második viszont még csak nem is leiterjakab, mert a leiterjakab esetén a fordító legalább félreért valamit, az utolsó mondat megalkotója viszont nem értett semmit a poénból. Ebből következően a szöveg egyszerűen nem jelent semmit. Egy ilyen mondatot a szerkesztő csak akkor hagyhat a szövegben, ha annyira fáj a nyaka, hogy nem tud olvasni. Vagy akkor, ha nincs is. Mármint szerkesztő. – Ez a valószínűbb.

Az iménti példa tanúsága szerint a kötetet szinte bizonyosan angoltól fordították, márpedig finn falfrókákról lévén szó, ezt legalábbis illik megemlíteni. – És akkor még *finnom* voltam.

Ugyancsak e kötet fordítójának keze munkáját dorgálja a hamis szemérmesség. A gyűjteményben minduntalan „*kondomról*” és „*kondomautomatáról*” esik említés. Ezt a szót magyarul kizárólag az orvosi szaknyelvben használják. A falakon pedig a legtrikábban szokás orvosi szakszókincssel értekezni. Íme, egy lehangoló példa:

FIGHTING FOR PEACE IS LIKE FUCKING FOR VIRGINITY.

A BÉKE MELLETTI HARC OLYAN, MINT A SZÜZESSÉG MELLETTI SZERETKEZÉS.

(Szabó Ágnes)

A szüzesség MELLETT szeretkezni legföljebb kamaszkori pettingre utalhatna – ha a graffitit ezt célozná. A málló vakolat és a tűzfalak malterfoltos téglái nem údrik az eufemizmusokat. A fordító és a szerkesztő előtt

két út áll: vagy eltekint a trágárnak vélt szöveg közlésétől, vagy azt közli, ami a falon áll: *A békéért harcolni olyan, mint a szüzességet baszni.* A legszeldebb esetben is: kefélni. Ugyanis ez olvasható a falon. Rádásul igaz.

A finomkodás kasztrálja a graffitit, hatáson hatástalanítja lényegét: a célratoró egyszerűséget és a nyelvi leleményt. E mesterkelt álszemérem a Városmajor utca egyik kórkérfését juttatja eszembe, melyen a tanintézetek környékén megszokott vaskos szafaládéára köré valaki ezt kanyarította tüntetően iskolás kézírással: *Mi ez? Csak nem egy fasz??!!* A nyers való. A falakon az ilyesmi nem hímvessző és nem bájdorog, hanem az, ami: lásd fent. Botorság volna azt várni, hogy egy humán műveltségű nebuló azt véssze az ábra alá: *Ecce penis!*

Célszerű a figyelmet a Pátria Könyvek kiadványára összpontosítani, amely mentes mindezen hibáktól. Kézenfekvő módszerrel él: alig közöl obszcén feliratot, és csakis olyat, ami a magyar konszenzus vélt határán belül marad. Ha egyszer-egyszer mégis merészebbek a szerkesztők – megéri. A következő esetben a fordítás egyértelműen jobb, mint az eredeti:

IF THAT'S A TAMPON BEHIND MY EAR WHERE THE FUCK IS MY PENCIL?

HA EZ ITT EGY TAMPON A FÜLEM MÖGÖTT, HOL A PICSÁBAN VAN A CERUZÁM?

A kötet egészére a szellemes találatok jellemzők:

I MUDDLED GET MY WORDS SOMETIMES UP.

NÉHA ÖSSZESZAVAKAT A KEVEREM.

Vagy:

GEORGE DAVIS IS

~~INNOS~~

~~INNOS~~

GUILTY

GEORGE DAVIS

~~ÁRTAL~~

~~ÁRTALT~~

BÜNÖS

A legtelitalátosabb frókák egy része reménytelenül fordíthatatlan, ám a szerkesztők – érthető belső kényszertől vezetve – közölnék ilyeneket is. Némelyikhez nem föltétlenül szükséges alapos angol nyelvtudás – aki három Beatles-számot eldúdolt már életében, az minden további nélkül megérti:

TO DO IS TO BE.
ROUSSEAU
TO BE IS TO DO.
SARTRE.
DOBEDOBENDO.
SINATRA

A Salamon-Zalotay szerkesztőpáros sajnos beiktatott könyvébe egy „hobojeleket” tartalmazó fejezetet is. E szimbolikus rajzokat csavargók festik kőre-fára-falra, hogy tájékoztatassák társaikat: itt enni adnak, itt nem, itt van pia, itt nincs és így tovább. A suta krikzkrakszok értelmetlenül megtörik a kötet egységét, a nem különösebben kifejező rajzocskák csak annyiban tekinthetők graffitinek, amennyiben minden közfelületen található jel az – viszont teljesen érdektelenek. Ezzel az erővel publikálhatók a budai hegyekben alkalmazott turistajelzések is, sőt akár a valaha volt úttörő-akadályversenyek „tükos ábrái” is a hozzájuk tartozó megfejtésekkel együtt: levél három lépésre, a következő feladatot kérdezd meg a rajvezetődtől.

Igen érdekes viszont az utolsó fejezet, melyet a szerkesztők a magyar graffitű újhullámának, nyugatosodásunk e szembeüldő tüneteinek szenteltek. A közölt feliratok részben a nemzetközi graffitikincs honosodott változatai, részben azonban jellegzetes pesti aszfaltvirágok:

HOVA LETT SZOCSTA TÁSMUNK?

ODA VAN...

TECHNOKOLA RAGASZKODÁS.

SZOKJLE.

AKKOR MI NEM IS GAGARIN ÓRS VOITUNK?

EGY VÁLTÁS RENDSZER EGY ÉLETFÉLÉG.

Itt meg kell torpannom egy pillanatra. Feltűnő, hogy a legfigyelemreméltóbb linn falírkák éppen az azok, amelyek finnesítik a nemzetközi vándormotívumokat, bizonyos karakteres nemzeti elemeket visznek a híres Alver Aalto-féle építésziskola tervezte falakra. MIFÉLE ORSZÁG AZ ILYEN, AHOI MÉG A NAP IS HÉTKOR KELE?

AZ A NÉP AMELYNEK MÁR ÉVEK ÓTA AZ ALKONYI SZÉL. ÜZENETE A KEDVENC DADA, MÉG IS ÉRDEMLI ELNÖKÉÜL. MANUO KOIVISTÓ.

SATTULÁBAN OLYAN EGYEDÜL VAGYOK, MIÓTA MEGHALT A LÓ.

NEM LESZ HONVÁGYAI KÜLFÖLDÖN, HA

MAGADDAL VISZED KALEVI SORSA FÉNYKÉPÉT.

MI ANNYIRA ELMARADOTTAK VAGYUNK, HOGY NÁLUNK MÉG A SZIVÁRVÁNY IS FEKETE-FEHÉR.

Észre kell vennünk, hogy az idézett graffiók között gondolati-érzelmi húr feszül, a nemzeti aszfaltról fakadt helsinki és budapesti írkákat bizonyos dubiózus finnugor nosztalgia, árnyalatnyi urál-altáji önmarcangolás, leheletnyi sztyeppi mélabú lengi körül... – Ám látva látom, hogy az út, melyen elindultam, a nemzetkarakterológia ingoványába vezet, úgyhogy visszafordulok.

Minden ilyenféle válogatás legfőbb jellemzője, hogy *válogatás*. Szociológiai pontosságról szó sincs, a gyűjtemény a szerkesztőt vezérlő vonzások és választások tükré, más szóval egyéni ízlésről fest képet, nem a valóságról. Mindkét kötet a válogató liberális-értelmiségi-egyetemista poénok iránti vonzalmáról tanúskodik. A recenzens ízlése hasonló, így hát szemrehányásra nincs oka, ám kötelességének tartja megemlíteni, hogy a falakon – Helsinkiben és Londonban is! – többnyire *más olvasható*.

Vizsgáljunk meg egy graffitűt termő pesti falat. Mintavétel céljára kínálkozik a Vörösmarty téri szobor talapzata és a millenniumi földalati vasút (avíttas becenevén: „a kis FAV”) végállomásának filctollingerlő és spraycsáblító műmárvány burkolata. – Ím, a földalati félvilági falvilág.

ÜZENETEK: ki, mikor, hol, meddig.

SZERELEM: szerelem, szerelem, szerelem. Szív, nyíl, sok, még.

EGYÉB VONZALMAK: együttesek, csapatok, geng-görccsök, gang-indulatok.

AJÁNLKOZÁSOK ÉS JAVALLATOK: ki mit tegyen egymással és önmagával. Ábrák: onszcenák, genitális zsenitáliák – önmaga farkába harapó hímnemű kígyó. Leggyakoribb szöveges feladat: felszólítás falmelléki faloszfalásra.

POLITIKA:

A. aktuális

1. Magyar Dilettáns Fórum!

2. Szabad ezt, Demokraták Szövetsége?

3. MaSzop, holnap...?

B. általános

1. csillagok (Dávid),

2. keresztek (horog, nyilas)
– völkisch falják acsargása.

FILOZÓFIA: Nem látni és nem érezni, ez az én nagy kalandom!

HIT-VITA: Megültem Istennek, a király nevében, hogy ezen a helyen csodát vigyen végbe.

Te itt nekem nem parancsolsz!
Nem vagy felhatalmazva!

SZOCIOPOFÍZIS: Patkány vagyok,
nincs hol laknom
csatornában is elalszom
ha megetetsz véged
néked
szerencsés vagy, ha
túléled.

Végül egy kis nyilvános illemhelyekről a metróbá szabadult fallikus fallfra:

Minek neked szép új ruha,
ha a faszod ilyen puha?

Mindez csupán adalék: a falfrkák többsége – bármint szelektál is a szerkesztő, uralkodóan primitív, altesti, nemi irányultságú, bandaindulatok kifejezője, alja-agressziók kivetülése. Ami persze nem zárja ki érvényes egyéni alkotások létrejöttét. Álljon itt további illusztrációul egy Lázár utcai bérház bűzös belső udvarának Fülög Jimmyre hajadzó düllöngelő krétafelírata.

Idefigyeljél te alja ember, aki 11. 12-én a fal tövébe szartál! Nem szégyenled magadat? Legközelebb megetetem veled! A ház tisztességes lakóinak nevében:

a seggédtakarító.

Te rohadék! Már megint? A nyilvános WC a sarki eszpresszóban van, te fűng!

a seggédtakarító.

A honi falfrkára – legalábbis egyelőre –, nem a széles körű műveltséget feltételező értelmiségi poénok túlsúlya a jellemző. A két kiadványban hemzsegnek a Sartre-, Einstein-, Nietzsche-csattanók, a pszichoanalitikai és szociolingvisztikai utalások. Ehhez nekünk még fel kell nőnünk. Az általános kulturális nívó emelésére tett legkomolyabb kísérletet azon értelmiségi munkahelynek tulajdoníthatjuk, melynek női WC-jében ez olvasható:

A WC-KEFE NEM DÍSZI
HANEM ERŐS BÁSTYA

A vándormotívum éppúgy jellemzi a graffitit, mint a mesét.

KÉRJÜK, HOGY AZ UTOLSÓ EMBER, AKI ELHAGYJA AZ ORSZÁGOT, OLTSA LE A VILÁGOT.

A forrásról a Pátria Könyvek kiadványa nem tájékoztat – a szöveg bárhol előfordulhat. V. S. Naipaul Eva Perónról szóló esszéjében megemlíti, hogy e felirat a montevidói repülőtér falán tűnt föl a nagy uruguayi kivándorlás idején. De feltételezhető, hogy felfrták már a seremetyevói reptér és a durresi kikötő falára is. Ha nem pontosan ezt, akkor egy nemzeti alváltozatot – mert ilyenek is léteznek:

KÉRJÜK, HOGY AZ UTOLSÓ EMBER, AKI ELHAGYJA ÚJ-ZÉLANDOT, ETESSE MEG A DISZNÓT.

Budapesten a Deák téri metrómegállóban egyelőre még csak ez olvasható:

AKI UTOLSÓNAK TÁVOZIK A METRÓBÓL, LEGYEN SZÍVES ETESSE MEG A PATKÁNYOKAT. KÖSZ.

A falról falra vándorló motívumok rugalmasan variálódva járják a világot, és afféle nemzetközi szellemi tőkévé, kulturális alapjá, a világ akkumulált bölcselmének szerves részévé lesznek. Bizonyos körülmények közt lekerülnek a falról, „nemesebb” közegbe emelkednek – és ez ritkán tesz jót nekik.

A Salamon–Zalotay szerkesztőpáros nemrégiben megjelentetett egy ÁLLÍTSÁTK MEG A VILÁGOT! KI AKAROK SZÁLLNI című kötetet is. A „fejszabadító idézeteket” tematikus csoportosításban közlő könyv (anyaga szintén kizárólag angolszász) tartalmaz falfrkát is, ám az egyéb szellemességek közegeben a graffitiminőség elvész, a rövidke poénok bemondássá szürkülnek. A kéttucatnyi angol-amerikai idézetgyűjteményből összeollózott könyv lapjain a falfrkák különlegessége nem érvényesül, a zárójelben szereplő (Graffiti) definíció pusztán annyit jelent: a szerző ismeretlen. A falfrka-kollekció szellemileg is, üpográfiailag is fölidézi a falat, ám az idézetgyűjteménybe emelt graffitik mögül eltűnik a reves téglahátér – a fal itt csupán lelőhely, és nem lényegi alkotóelem.

A graffitü – mint arról már szó esett – megfoghatatlan. Nyilvánvalóan röhög a meghatározására tett kísérleteken. Éppúgyen megra-

gadhatalan a teremtő gesztus, amely létrehozta. Ugyan mi ihlet arra valakit, hogy krétával vagy sprayel felszerelve meginduljon a legközelebbi fal felé? Ahány graffitista, annyiféle motiváció. A Salamon-Zalotay kettős anyagának java részét attól a Nigel Reestől vette át, aki 1979 és 86 között falírkakötetet adott ki, s ezzel a világ legkomolyabb graffitológusává lett. Nigel Rees kulikus személyiséggé vált a falak megszállottjainak szemében. Első kötete után óriási felirat tűnt fel egy londoni házon:

EDDIG CSAK EGYSZERŰ VANDÁL VOLTAM,
DE MOST MÁR A TE MUNKATÁRSAD, NIGEL!

Az alkotóvágy mint motiválóerő ott munkál azokban a New York-i kamaszokban is, akik éjszakánként csapatostul szállják meg az elhagyott metróalagutakat, a metropolisz metrókocsiremlezeit, és egész szerelvényeket pingálnak ki ütközőtől ütközőig. A hatóságok ingadoznak, hogy kimerítsék-e a cselekmény a rongálás bűntényét, vagy művészi alkotóközösségnek tekintsék a bronxi bandákat, és ösztöndíjjal támogatva küldjék őket vissza a föld alá. Míg a hatóság habozik, a kölykök megszállottan pingálnak. A rap vagy a break hívei, akik a zenéjükhöz társuló, agresszív vonalakkal vagy épp elhízott, kerek buborékbetűkkel írják tele a metrókocsikat. A New York peremén a felszínre bújó szerelvények magasvasútként haladnak tovább az úttest fölött, és mint kötött pályán közlekedő irányíthatatlan szimbólumok, ki tudja, mit jelképező úritarka break- vagy rap-sárkányok tekergőznek végállomásuk felé. Az egyik bandavezér, bizonyos Taki, már vagy tucatnyi szerelvényre írta föl a nevét harminc méter hosszan, gyakorlatilag olvashatatlanul: TAKI, TAKI, TAKI. Azt állítja, célja, hogy rajta hagyja a keze nyomát New Yorkon. Azt állítja, így fejezi ki önmagát. Azt állítja, hogy szereti látni a nevét a város fölött. Íme, a graffitista. Aki következtetést kíván levonni belőle: tegye.

P. S.

Ha elfogadjuk, hogy a graffitista nyilvános jel, akkor nem zárhatjuk ki köréből a véletlen alkotta jeleket sem. Ilyenek az elromlott neonreklámok, a cégerekről lehullott betűk, pontosabban azok a feliratok, melyeket a üzikai értelemben vett szövegromlás eredménye-

zett. Ha van hiteles Hungarian Graffiti, akkor ez az.

Ilyen módon a sivar hetvenes évek is megteremtette maga graffitijét – de semmibe vetjük, mert nem tudtuk, hogy ez: az. A Rákóczi út egyik tágas boltja fölött hosszú időn át ez ragyogott az akkor még néma, sötét, autótalan és embertelen pesü éjszakában: ÉTERÁRU. A közéletetetés reprezentatív fellegvárának számtló, zsíros pléhtálcáival és elmoshatóan műanyag ibrikjeivel hivalgó mondén ZUGLÓGYÖNGYE étterem hidegzöld neonreklámja villogva figyelmeztette a betérőt: LÓGYÖNGY... LÓGYÖNGY. A misztikumra hajló lelket pedig hidegen borzongatta a Kígyó utca fölött lebegő porcelánreklám: HEREND. A Váci utca felé tartó érzékenyebbek éveken át minden este ebbe a tárgyilagos, jégfehér megállapításba ütköztek:

END.

Békés Pál

A TABUK MEGTÉPÁZÁSA

Luis Buñuel: Utolsó leheletem

Fordította Xantus Judit

Európa, 1989. 294 oldal, 48 Ft

Idegenkedem a botránytól és még jobban a botránközlőtől.

Mindig erőt kell venni magamon, amikor illő tárgyilagosságot kell tanúsítanom a nyugati baloldali értelmiség egykorú szovjetbarátságának, egyáltalán a Lenin által „hasznos idioták”-nak nevezett széplelkek és jó házból való fiúk-lányok marxista elkötelezettségének megítélésében.

Jóllehet gondolkodásomba és ízlésembe a bőrlégzés spontaneitásával szivódott fel a század izmosos művészete, vagyis a módba, ahogy érzékszerveimet használja az agyam, mégis irtózom az izmosok vehemens aktivistáitól, az általuk alkotott köröktől, kluboktól, élcsapatoktól, még azoktól is – egyébként persze tisztelettel –, amelyek a zsebenciklopédiákban is címszóként kell szerepeljenek.

A fentieket korántsem igazságom tudatában hangoztatom, nyilvánvaló, hogy ezek bi-

zony korlátaim, mindazonáltal kénytelen vagyok vállalni őket, mert erősen megszabják a vonzalmaimat. Annál meglepőbb, hogy épp Buñuel iránt lobbant fel most bennem boldog, lelkesült baráti szeretet. Valamennyi filmje, amít láthattam, annak rendje – vagyis a rendező szándéka – szerint felkavart, de inkább izgatott félelmet váltottak ki belőlem, mint rokonszenvet. Pedig ott prűdériámat letörthette a nagyság szuggeszűőja, a gondolau ellenkezést a műalkotás öntörvényű extrémítása, minden ágaskodó ítéleten enyhíthetett, hogy végül is játékról volt szó (ha úgy vesszük). Itt meg, ebben az utolsó éveiben frött önéletrajzában minden, de minden magánemberi esetlegességgel, „egy az egyben” van jelen. A botrány itt nem artiszukus szublimáció, mint a szemgolyóba hatoló penge, vagy Tristana levágott lába, vagy A NAP SZÉPE Catherine Deneuve-jének szexuális aberrációja, a botrány tehát nem a filmművészet történetének nagy pillanata, hanem triviális idétlenség, mint például a madridi ünöm közönség előtt előadásra készülő Buñuel ödete – alig lehetett róla lebeszélni –, ami szerint egy nagyszabású menstruációs versenyt hirdetett volna meg az egybegyűltek számára, avagy a terv, hogy egy ifjúsági előadáson leüti a mozigépészt, és pornófilmet veült le gyerekeknek. A Szovjetunió és a kommunisták iránti rokonszenvét sem lehet afféle általános humanista elkötelezettség és a szociális lelkiismeret számlájára írni, mint az indirekt módon fogalmazó műalkotások esetében, hiszen egyenesen kimondatük: „Az ötvenes évek végéig szimpatizáltam a kommunista párttal.” Ugyanilyen nyers egyszerűséggel lelkesedik a szürrealisták programjéért – amiből utólagos summája szerint mindent lehetett érvényesíteni, kivéve a lényegét –, az erkölcsi indítékú destrukcióért, és ez a stílus, ez a gondolkodásmód, ez az erkölcs, úgy tűnik, az egyetlen, amit komolyan vett egész életében a művészetből.

Először persze néhány apróság lopta magát a szívembe, de alapjában véve nem sokat változtattak azon a véleményemen, hogy nekem nem sok közöm lehet Buñuelhez. Ami miatt érdekeltté váltam, észrevétlenül és érdekeltégemre egyszerre csak rádöbbenve: Buñuel gondolkodásának és előadásának a stílusa. A nagyvonalú, fesztelen őszinteség, a

megállapítások késéles és mégis engedékenyen körültekintő tárgyilagossága, a latino-szan tiszta gondolatvezetés, amely azonban a szögesen ellentétes vélekedésekre úgy reagál, mint szabályos jeggyel utazó teljes jogú úttársakra, békés magabiztossággal, eleinte kíváncsian, később inkább türelmesen. Ez az ironikus szellem semmibe veszi a protokollt és az ellenprotokollt, egyáltalán: provokációival célba vesz mindenféle előítéletet, bamba megszokást, de az anarchisták fanatizmusa éppúgy viszolyogtatja, mint a csökött hagyomány. Saját hiúságát is tiszteletlenül kezeli, ám abban a pózban sem akar tetszelegni, mintha nem volna hiú. Semmiben sem akar tetszelegni, a Nagy Tiszteletlen pózban sem, az Irónia Bajnoka sem akar lenni. Rengeteg híres emberrel hozta össze a sorsa már azt megelőződen, hogy ő maga is miükus szemlélyé, élő legendává vált, de sohasem a rang keltette fel érdeklődését, egyszerűen csak látta valamilyennek őket, ahogy minden embert, akire figyelmet fordított. Borgest például nem kedvelte, lenézte a Nobel-díjra való túl nyilvánvaló áhítószása miatt (bár itt is hozzátette: „Persze, ha újra találkoznék Borgesszel, talán alapvetően megváltozna a véleményem róla”). „Különbem sem tisztelek senkit azért, mert jó író... – jelenti ki. – A világ tele van jó írókkal. Más erényekre is szükség van.” Lorcát pedig – akivel madridi kollégistaként barátkozott össze, és ez a barátság ifjúkora nagy szellemi élménye volt – kifejezetten emberi kvalitásaiért becsülte nagyra, műveit, főképpen a drámáit nem szerette. „Az élete, az egyénisége messze felülmúlta az életművét” – írta le kérelhetetlenül.

Buñuel látásmódja úgy is jellemezhető, mint valami abszolút gyakorlauas, tapasztalau, pozitivistá látásmód – meglehetősen paradox megállapításnak tűnik ez fel, lévén nagy szürrealista művésztől szó. Am ha paradox is ez a jellemzés, valahogy mégiscsak számot kell adnom leírásainak elfogulatlan tényyszerűségéről, arról a meghökkentő jelenségről, hogy Buñuel az emlékiratában úgy jelenít meg önmagát és emberi környezetét, mint egy varázslatos realista író, nemcsak olyan valószerűséggel, hanem olyan józan realitásérzékkel is. Midőn az emlékek idézéséhez hozzáfogott, mentegetőzve előrebocsátotta: „Az emlékezetet állandóan elárasztja a kép-

zelet és az álmodozás. Ez egyébként nem is fontos: ezek is megélt élmények, ezek is személyes emlékké válnak, akár az igazak." Ehhez a beharangozáshoz képest rendkívül ritkán mosódnak el e könyvben a valóság határai. Kétségkívül fontos részét képezik Buñuel élettörténetének a képzelete eseményei, egy-egy ötlet, egy-egy groteszk sztori, amelyeket sokszor csak sok-sok évvel megképződésük után tudott felhasználni valamelyik filmjében. Valamint az is igaz, hogy egész életében ébren tartotta magában „az emberi lélek mélységeibe való alászállás képességét”, „az irracionális dolgok iránti vonzalom” és „az énünk mélyéről fellövellő impulzusok iránti érdeklődés” alighanem még ébresztgetésre sem szorult benne – ő maga úgy szól e három tényezőről, mint ami szürrealistává tette –, mégis elmondható, hogy mindezek csak kitágítják és feloldják a valóság határait, mert számára a történet történet, az álom álom, a vízió vízió, az irracionális jelenség irracionális jelenség, melyek mind-egyikét tiszta és gazdag értelmével igyekszik megragadni. Nem kell semmi hókuszpókusz, hogy a modern európai tudat és lélek újszerűségét és szabadságát mintegy önmagán demonstrálja e lapokon. Sőt mintha arról tenne tanúságot, hogy modernnek lenni – a fojtogató ballasztúvá vált konvenciók tagadása és rombolása értelmében – teljes körű, természetes és őszinte viszonyt jelent a világhoz. (Már amennyire e viszony a történelem adott pillanatában teljes körű, természetes és őszinte lehet.) Semmiképp sem a modernség stílárius dogmáinak akkurátus teljesítését jelenti.

Amikor 1925-ben, huszonöt éves korában Franciaországba érkezett, nemcsak a hírhedt Négy Művészet Báljának a szabadosságai botránkoztatják meg (vices, hogy Breton botrányesztetükájának híveként épp ezt a szót használja: „Meg voltam botránkozva”), hanem felháborítónak találta még azt is, hogy Franciaországban nyíltan csókolóznak az utcán, és hogy házasságkötés nélkül élnek együtt a szerelmeseik. Bizony, ő a középkorból jött: Spanyolországból. Aztán persze igen hamar föloldódott e tekintetben is, de öregkoráig maradt benne valami a patriarchális szemérmességéből, legalábbis utálta a szabadszájúságot és mindennemű visszaélést a szexualitással a művészetben. Emlékiratában tehát nem érezte szükségét, hogy igazodjék a róla való köz-

hiedelemhez, ami filmjeinek szexuális aberrációkkal kapcsolatos motívumai alapján keletkezett, s ami szertelen szörnyetegnek tételizte fel őt. (Még Vittorio de Sica is azt kérdezte mély részvétellel Buñuel feleségétől a VIRIDIANA megtekintése után, hogy, ugye, veri a férjét?) Ha aberrált volna – írja egy helyütt –, nyilván visszariadna attól, hogy kitegesse legmélyebb útjait. Mindazonáltal felfokozott volt benne és megkínozta a szexualitás, s nemcsak mint középkori erkölcsökkel sanyargatott kamaszt, hanem végig egész életében. Máskülönből miért sóhajtott volna föl megkönnyebbülten: „Az utóbbi években fokozatosan és végül teljesen megszűnt a szexuális vágyam, még álmomban is. Nagyon örülök neki: végre megszabadultam egy zsarnoktól.” (Ezúttal megérdemli a figyelmet az a meghökkentő fesztelenség is, ahogy a férfiónérzet e halálosan fontos tabuját kezeli. Hogy valaki ennyire rendben legyen magával!)

No de végül is miért izgatták akkor annyira a szexualitás legszélsőségeiből megnyilvánulásai, az aberrációk? – tolatkszik elő a gyanakvó kérdés. Az önéletrajz azonban nem ad támpontot mélylélektani elemzésekre. (Épp elég témát adott a filmjeivel a pszichológusoknak; „Váljék egészségükre!” – hagyta rájuk nagy szívélyességgel, bármire jutottak elemzéseikben.) Egy másik motívumcsokorban, az úgynevezett kegyetlenkedésben azonban, amely az előbbivel nyilvánvaló rokonságban van, talán többet lehet megsejteni Buñuel indítékából. Lefrja, hogy iskolás korában a legborzalmasabb élménye egy béka élvezetesebb volt. Nagyon megbánta később, hogy nem tagadta meg a feladatát. A szem! – asszociáltam AZ ANDALÚZLIAI KUTYA klasszikus jelenetsorára, amelynek végletes merészségét sohasem tudtam egészen megemésztetni: a szemgolyóba hatoló pengére. Archetipikus rettegés kísért föl ebben a látványban. Elmebetegknél gyakori kényszerképzet. És valószínűleg ugyanez az irtózat és ugyanez a kényszerképzet idéződik meg az eleven, kocsonyás békaestbe mélyesztve a pengét. Igen ám, de épp az a híres-hírhedt jelenetsor tanúsíthatja, hogy pillanatról pillanatra végignézni egy a „másik” világból, a „másik” éntünkbenől ránk vadászó kényszereselekedetet, végül megkönnyebbüléshez vezet: lám csak, ez volt az! s lám, túl

tudunk esni rajta. Pillanatról pillanatra megcsinálni, ezernyi technikai trükkkel, a rendező számára – feltételezem – még felszabadítóbb. Hogy tudok a békáról, másképpen gondolok arra a jelenetre. Megnyugtát, hogy ha nem csupán zseniális számítás eredményeképpen ér sokkhatás a művészetből, hanem osztozhatunk a művésszel egymás irántában.

Párizsban egy filmjének a plakátjára valaki ráírta: „A világ legkegyetlenebb filmrendezője.” „Éz az ostobaság nagyon elszomorított” – fűzi hozzá Buñuel. Ő tehát egyáltalán nem tartotta magát kegyetlen művésznek. Pedig kétség nem fér hozzá: szörnnyű világot teremtett a filmjeiben.

Imádtá a lőfegyvereket, imádot lövöldözni – süketségét részben egy zárt helyiségben elsütött fegyvernek köszönhetette. Ugyanakkor taszította minden agresszivitás, az eszméi agresszivitás is: mindenféle fanatizmus. (Voltaképpen ez tartotta vissza a kommunista párttól is, amelynek dogmatizmusát – a szimpátia ellenére – pontosan látta. Megemlékezik például AZ ELHAGYOTTAK című, Mexikóban készült filmje párizsi fogadtatásáról, Georges Sadoul készült volna írni róla, tesszéssel, ám a párt nehezményezte, hogy a filmben pozitív szerep jut a rendőrségnek és a javítóintézet igazgatójának. Mihelyt azonban Pudovkin szovjet rendező elragadtatottan ír a filmről a *Prawdában*, a francia kommunista párt véleménye is egy csapásra megváltozik.)

Taszította Hollywood üzleti agresszivitása is. Itt töltötte élete terméketlen éveit. Madrid és Mexikó között tizenöt évig nem állt kamera mögött: ki hinné, hogy a világ egyik legünnepelebb filmrendezőjének volt tizenöt ilyen éve. Taszította a cinikus érvényesülési hajszát, a rangkórságot, a díjak fetisizálását. (Évtizedekkel később, amikor A BURZSOÁZIA DISZKRÉT BÁJA című filmjét Oscar-díjra jelölték, szürrealista örökifjúként úgy nyilatkozott egy sajtófogadáson, hogy a díj biztos, mert már eljuttatta a zsűrinek a megfelelő ösztreget. Persze botrány Los Angelesben, esoda, hogy a díjat mégis odaítélték neki.)

Lehet-e kegyetlennek minősíteni valakit, aki ennyire civil maradt az ideológiák (kommunizmus, anarchizmus, szürrealizmus) „hivatásosai” között és nemkülönbön a művé-

szetbiznisz mágikus paravánok mögött zajló kemény pénzesatában? (A Dalihoz fűződő inspiratív barátságá például zátonyra futott, amikor a festőből rámenős pénzember lett.) Lehet-e kegyetlennek minősíteni valakit, aki még azt is gyönyörködve szerette, ami ellen fellázadt? Mert szerette a középkoriséget is Spanyolországban. A megtagadott templomokat. Még a jezsuita iskola filozófiatanárának lélegzetelállító butaságát is gyöngéd íróniával örököltette meg, aki tisztességgel leadva a Kantra vonatkozó anyagot, a következő órán azzal szólította fel diákjait: „Muntecón! Cáfolja meg Kantot!” „Hu Muntecón jól megtanulta a leckét, a cáfolat két percig se tartott” – teszi hozzá Buñuel.

(Közbevetőleg: ez utóbbi példa kissé hozzácségt, hogy magyarázatot adjak arra az abszurd benyomásra, amit Buñuel már korábban is keltett bennem: alig van valaki az egyetemes művészetből, akit ennyire „magyar”-nak éreztem volna. E káprázat egyik eredőjéről eddig is tudtam: ez a filmjeiben megjelenő társadalom feudális ereze; a kávéházi férfikompaniák, a kisvárosi kivagyiság és kisebbrendűségi érzés elegye, a kötelező kép-mutatás s egyszerűs mind durván közönséges „intimszféra”. A másik eredő tehát valószínűleg a „hit” jegyében meggyalázott serdülő értelem éleire szóló traumája. Ott, akkor a bigott katolicizmus, itt, a mi ifjúságunkban a szektás kommunizmus követte el az erőszakot.)

Am ha nem kegyetlen Buñuel, akkor minek nevezük azt a látásmódot, amellyel filmjeiben tagadhatatlanul kínos pillanatokot szerz a nézőnek?

Kínos? Érezhetnénk-e bármit kínosnak, ami nem az igazat olvassa a fejünkre?

Közkézen forgó előítélet, ami szerint a szürrealizmus a képzelet szabad játéka a valóság „elemelt” részleteivel, a realizmus pedig a valóság leképzése a részletek valós, arányos összefüggéseiben. Ugyanakkor szívesen hangoztatott közhely, hogy nincs oly gazdag írói fantázia, amely versenyezhetne a valóság fantasztikumával. Aragóniában, Buñuel szülőföldjén húsvétkor egy álló napon át dübörögnek a dobok, ezer és ezer dob, a kereszt-halál idején a földre boruló sötétséget jelképezik. Vagy vegyük azt, hogy Mexikóban, ahol Buñuel felnőtt életének nagyobbik felét

töltötte, oly általános volt a fegyverviselés, mert hisz a lövöldözés is oly általános volt, hogy amikor az egyik filmzene felvételén a nagy meleg miatt a zenekar egyszerre neki-vetkőzött, minden egyes zenész hóna alatt ott volt egy pisztoly. Ha filmen találkozik az ember az előbbiekhöz hasonló motívumokkal, egyértelműen fikciós ötletnek tekinti. Buñuel elmondja, hogy egy filmje (A FOLYÓ ÉS A HALÁL.) bemutatóján miképpen reagált a közönség. „A film abból a gondolatból született, hogy milyen könnyű megölni felebarátainkat, és jó néhány olyan gyilkosság van benne, amelyet egyszerűen a gyilkosság kedvéért követtek el. A velencei közönség minden gyilkosság után nevette, és azt kiáltotta: – Még! Még!” Ez érthető. Ki tekinthetné morbid tréfánál egyébnek ezt a filmtémát? Vég-tére is ölni a legszigorúbb tabu a zsidó-keresztény kultúrkörben, de ezen túl valamennyi civilizációban, a legkezdetlegesebben is a legnagyobb aggályossággal az öléshez való jogot szabályozták az ősidőktől kezdve. A halál rendkívüli és magasztos dolog, a gyilkosságot kissé úgy tekintjük, mint valami nem e világi eseményt. Holott Buñuel állítását gyakorlatiasan nézve el kell fogadnunk: ölni csakugyan könnyű. Az ő számára nemcsak a mexikóiak szertelen, irracionális szokásai szemléltették ezt, ahol golyót lehetett kapni egy fölöslegesen feltett kérdésért vagy egy hitetlenkedő megjegyzésért, hanem mindenekelőtt a spanyol polgárháború, a dühödt és mértéktelen tömegmészárlás minden oldalon.

Így hát tudomásul kell venni, hogy a világ nyers, hiteles arcmását, épp legkarakterisztikusabb vonásait illetően, az tükrözi, amit sokszor csak bohó szürrealista ötletként fogadunk, s hogy a realista művész voltaképpen önnön erkölcsi ideáljait erőszakolja rá a történésekre, a tényekre, a tárgyakra, a jelenségekre, amikor öntudatlanul is fontosság áránnyokat érvényesít, etikai normákat suggerál, szépnek és nem szépnek minősít bármit is a közönyösen tenyésző világból. Mi, realisták túlságosan jóhiszeműek vagyunk, még a legpesszimistább is közülünk, bizonyára mert nem vagyunk elég bátrak elengedni az etika anyai kezét. A szürrealista „hülyéskedés” mentes ettől a hamisítástól, ámbar ez meg végül is *hülyéskedés*; a szürrealista kezelésében a borzalom többé-kevésbé karikatúrává válik,

amin gyanútlanul nevezhetünk. Ez meg az ő átléphetetlen árnyéka, lévén csak egy a világ tudatosításának módozatai közül. A fantázia önkényes játéknak vélni azonban több, mint tévedés: kicsinyes szellemi gyávaság.

Buñuel úgynevezett kegyetlensége talán nem más, mint konzekvens idegenkedés minden ideológiai közelítésmódtól, szinte a legemőbb általánosítástól is. Szemében minden csak önmagával azonos, groteszk látásmódja – paradox módon – az élet tényeihez való hétköznapi kötődésből következik, mert hiszen ezek egyediségükben mindig deformáltak a róluk való fogalmainkhoz képest.

S végül az emlékirat azon eleméről szeretnék számat adni, ami úgyszólván naprakész aktualitással szól hozzám gondjaimhoz. Buñuel nem volt túlságosan politizáló alkat, de szellemi izgalmi jelentős része magától értetődő módon kapcsolódott a politikához. Azokból a társaságokból, amelyekhez fiatal korában kötődött, igen sokan nevezetes politikusok vagy politizáló művészek lettek – elegendő a szürrealisták egy részének későbbi kommunista párttagságára gondolni. Mindemellet politikai jelentőséget adott közszereplő személyiségének az a körülmény is, hogy Franco győzelme után emigránsként élt először Franciaországban, majd az USA-ban, végül Mexikóban. De ha semmi köze nem lett volna a politikához, a spanyol polgárháborúból senkinek sem lehetett kimaradni. A köztársaságiak kivégezték a papot, az orvost, bárkit, akinek puha volt a tenyere, az anarchisták már azt is, akinél szentképet találtak. A francóisták viszont kivégezték a munkásformájúakat, s ők meg is kínozták foglyaikat. Ifjúkori barátairól írva Buñuel minduntalan zárójeles megjegyzést vetett közbe: kivégezték ezek vagy azok. A kollégiumi barátainak neve mellett többnyire az áll: kivégezték a köztársaságiak. Későbbi baloldali barátai a fasiszta csapatok áldozatai lettek. Az anarchoszindikalisták, akikkel pedig az elvek magasában sok közösséget érzett, a kommunistákat is gyűlölték, sőt néha még neki magának is volt félnivalója tőlük értelmiségi úriember lévén (a húga például épp hogy megmenekült a kivégzéstől). Ha egy pár ezres kisvárost elfoglaltak és visszafoglaltak, nyolcvan-százhusz embert kivégeztek minden oldalon.

Szárazon és szűkszavúan beszél ezekről a dolgokról Buñuel, sok-sok évtizeddel később is úgy, mint a gyász első zsidbadtságában beszél az ember. Emellett óvatos is, mert nem tarthatja magát elfogulatatlannak, hiszen elkötelezett köztársasági volt, intenzíven tevékenykedett köztársasági oldalon a párizsi követség alkalmazásában, de a vérengzés fölöslegességét, egyáltalán a vérengzés tényét észében sincs tagadni. *„Végül mégis kaptam egy puskát – írja. – Egyszer ott voltam az Independencia téren a barátaimmal, amikor elkezdődött a türoteo (lövöldözés). Löttek a tetőkről, az ablakokból, az utcáról, nagy volt a felfordulás, én meg ott álltam egy fa mögött a puskáimmal, ami teljesen fölösleges volt, hisz azt se tudtam, mire löknek. Mire jó akkor a puskák? Vissza is álltam.”* S ugyanezen az oldalon: *„Én, aki oly hevesen vágytam a felfordulásra, a meglevő rend megdöntésére, egyszer csak belekerültem a vadkún közelébe, és megijedtem. [...] A szemmel se mérhető ömbíraskodás, a különös leszámolás feleltettek a lényegét, az igazi háborút.”* Pedig micsoda boldogság lehetett, amikor lakása ablakából megpillantotta az utcán a forradalmat: az ágyút vontató kis csoportot – két-három munkást, két cigányt és egy cigánylányt. S aztán emberi környezet vérszomjas szembefordulása. Barátai ölik meg barátait. Mind gyilkos, mind áldozat. (Lorca szegény csakis áldozat, ő ki akart maradni a háborúból, el akart rejtőzni, mégis megölték.) S legvégül a teljes vereség.

És még mi beszélünk csalódásról? Mi szédelyünk fejbe kólintva, egyensúlyát veszített lélekkel, hirtelen otthontalanná és társtalanná válva a világban, amiért meghasonlottunk e vértelen politikai változások közepette egykori barátainkkal, és egykori barátaink meghasonlottak egymással? Mi érezzük vészófutásnak az életet, amióta egykori barátaink moló, ádáz arcát megpillantottuk, és a hátunkon érezzük csattanó szavaikat? Hisz még vészóról és meztelen hátról is csak metaforikus értelemben beszélünk. Hogyan lehetett kibírni azt az időt, amikor ezt is ilyen nehéz?

Csodálkozva olvasom Buñuel egyik kis történetét. Egy filmrendezőt ő szabadtított ki annak idején egy baloldali szocialista csoport

fogságából, s az, amelyen gyorsan csak tudott, beállt a fallangistákhoz, dicsőítő filmet forgatott Francóról. *„Egyszer, a Cannes-i fesztiválon, az ötvenes években, együtt ebédeztünk, és hosszan beszélgettünk a múltról”* – közli Buñuel szenvtelenül. Ő, aki pedig elrontott egy ígéretesen induló szerelmi kalandot is egy orosz táncsnővel, mert a lány fehérorosz lévén szidta a szovjeteket!

Hogy Buñuelben valami mély változás ment végbe a polgárháború alatt, nem könnyű észrevenni emlékiratában, mert nem beszél róla, hisz magáról a polgárháborúról is visszafogottsággal beszél. Én azonban bizonyítékként nem használható, de árulkodó nyomot találtam erre nézve. Szülőföldje aszályos földjén ha gyulekező felhőket láttak, esőért könyörgő körmenet indult, ám egy ízben, hogy a felhők mégis eloszlottak, a csalódott parasztok megkaparintották a menet élén vitt Mária-szobrot, és a hídról a folyóba dobták. A könyve elején úgy említi ezt az epizódot, mint a középkori barbárság állapotára valló tünetet. A polgárháború idejéről pedig ez az emlék bukkan fel: *„Értelmetlennek, de nagyszernűnek találtam [...] azoknak a munkásoknak az akcióját, akik fogták magukat, bezsűfölttek egy teherautóba, elmennek a Madridtól húsz kilométerre levő Jézus Szent Szíve emlékműhöz, ott szépen felsorakoztak, és annuk rendje és múltja szerint kivégezték Krisztus szobrát.”*

Azt hiszem, maga Buñuel nem vette észre, hogy a két történet ösztöcseng. A különbségük pedig – sok ezer ember kiontott vére.

„Olyan az életünk, mint az árnyék elvonulása” – hangzik az egyetlen bibliai idézetben, amely belekerült életművébe. Részlet a Bölcsesség Könyvéből, a hitetlenség próféciája, amely ott persze úgy kezdődik: *„Mert lévesen vélekedtve mondják egymásnak”*, de ettől kezdve oly szép és igaz – hangoztatja kajánkodva Buñuel –, mintha De Sade, az Isteni Márki írta volna. Ő feltehetőleg csakugyan úgy érezte, hogy létezése vele együtt levonul a földről, mint a fényvel együtt az árnyék. Én pedig régen nem éreztem ennyire embernől, hogy van. Nem zavar, hogy már nincs, hiszen úgysem lehetett volna szó t értenem vele.

Ács Margit

A PSZICHOHISTÓRIA ÉS AKIKNEK NEM KELL

Erik H. Erikson: *A fiatal Luther és más írások*
Fordította Erdős Ferenc és Pető Katalin
Gondolat, 1991. 500 oldal, 196 Ft

A történettudomány csapodár leányzó, erkölcei romlottak. Összeadta magát a teológiával, a közgazdaságtannal, a demográfiával, az etnológiával, a földrajzzal, a régészettel, a nyelvészetrel, a képzőművészettel; a marxizmussal pedig – *horribile dictu* – hosszú vadházasságban is élt. Elképzzelhető hát a Psychoanalysis, e komoly udvarló csodálkozása, amikor Clio éppen vele nem akart szobára menni.

A pszichoanalízis imperialista, terjeszkedő tendenciára már a harmincas években felfigyelt a gyors szellemi tájékozódású Németh László. „*Gyarmatalapítók és szigethormonyzóik jelentkeznek*” – jegyezte meg savanyúan Freud tanulmányában a mélylélektan történelmi, esztétikai, néprajzi, mitológiai stb. behatolásáról –, „*nagy földosztás ez, mint Vergilius Didó királynéja, országot vehetsz egy birkabőrön.*” Csak éppen Historia országát a pszichoanalitikusok legfeljebb úgy kormányozhatták, mint Lengyelországot a második világháború után Londonba kergetett demokráikus kormány: formálisan, papíron. A pszichoanalízis történettudományi jelenléte észrevehetőbb volt ugyan, mint a közgazdaságtudományi szerepe (vagyis több a semminél), de kevésbé jelentős, mint a politológiában (amelyben a Magyarországon sajnos alig ismert Harold D. Laswell művelte), vagy különösen a szociológiában (amelyben Adorno, Fromm és a frankfurti iskola hasznosította eredményeit).

Pedig a pszichológiának jó néhány történelmi kérdésre kellett volna feleletet adnia. Miért küldték el minden ésszerűséggel dacolva a gyerekeket a keresztes háborúba, a Szent Sír birtokbavételére? Miért égettek el a máglyákon, boszorkánynoknak minősítve, sok ezer európai asszonyt? Miért gyűlölte Hitler annyira a zsidókat? Miért bízott meg Sztálin, a jó öreg paranoiás, éppen Hitlerben? Miért engedte el Roosewelt a füle mellett a készülő Pearl Harbour-i támadásra utaló figyelmeztetéseket?

Miért gondolta Szaddám Huszein, hogy az Egyesült Államok mukk nélkül fogja túrni Kuvait bekebelezését?

Nem csoda, ha a pszichoanalitikus módszert először a történelmi életrajzírásban alkalmazták, s mintegy klinikai esettanulmányokat írtak különféle történelmi személyiségek cselekedeteinek (főleg irracionális) motívumairól. Az eredmény – amint erről meggyőződhet Hermann Imre BOLYAI-életrajzának minden olvasója – inkább lehangoló volt. A biográfia mint az individuumműközpontú történetírás megtestesülése abban az időben az Annales-iskola működése eredményeképpen amúgy is némileg gyanús műfajnak számított. A pszichobiográfia pedig, a társadalomtörténetre összpontosító historikusok nem alaptalan gyanúja szerint, még inkább fokozni látszott a „nagy ember” jellegű történetírói beállítottságot.

Jó példája a klasszikus, a tudattalanra és az ösztönökre összpontosító pszichoanalízis történettudományi terméketlenségének Freud MÓZES-könyve. A bécsi mester ebben azt fejtegette, hogy Mózes, a zsidó nép vezére, eredetileg egyiptomi volt. A dolog azonban sajnos úgy áll, hogy a történettudomány azt sem tudta bebizonyítani, hogy Mózes csakugyan élt. A világvallások megalapítói közül Mózes az egyetlen, akinek a létezése is kérdéses (hiszen Mohamed és Buddha történetiségéhez nem fér kétség, és az utolsó időkben már a marxista vallástörténészek sem kételkedtek benne, hogy Jézus Krisztus valóban élt). Ha azonban Mózesről nem tudni, hogy történelmi alak volt-e vagy legendás figura, miképpen lehetne megerősíteni vagy kizárni egyiptomi származását? Sehogy sem. Karl Popper tudományelmélete értelmében Mózes egyiptomi származása azért tudománytalan tétel, mert nem cáfolható meg, nem falszifikálható.

A pszichohistória fordulatát és nagyobb elfogadottságát az én- és az interperszonális pszichoanalízis kibontakozása hozta meg. Míg a tudattalannal, az ösztönökkel és a korai gyermekkorral a történettudomány nem tudott sokat kezdeni – hiszen nem fektethette fel a pszichoanalitikus dőványára Nagy Frigyeszt, nem szólíthatta fel szabad asszociációkra, és nem kérdezhetette meg tőle, hogy mi-

képpen szoptatták –, az én-pszichoanalízis néhány jellegzetes fogalma, így mindenekelőtt az elhárító mechanizmus és az identitás hasznosabbnak és nagyobb magyarázó értékűnek bizonyult. Igénybevételükkel színvonalas elemzések születtek Mahatma Gandhiról és Joseph Goebbelsről, Spártáról és a középkori ember pszichológiai reakcióiról a nagy járványokra, Napóleon 1812-es hadjáratairól és az orosz forradalmi mozgalmakról.

Erik Homburger Erikson Luther-elemzése mindmáig a pszichotörténet legszínvonalasabb terméke, amelyet annak idején az addig fanyalgó történészek elismerése, sőt ujjongása fogadott. (A lutheránusok sem tiltakoztak ellene.) A Luther-könyv a pszichotörténet bestsellerévé, Erikson pedig eminens diákjává vált. A német–dán származású, egyetemi végzettség nélküli amerikai pszichoanalitikus kidolgozta és az egyén lelki fejlődésére alkalmazta az identitás (azonosság, önazonosság, hovatartozási tudat) átfogó mélylélektani elméletét. Erikson koncepciójában mindenekelőtt a korábbi pszichoanalitikusok által némileg elhanyagolt serdülőkor és fiatal felnőttkor időszaka központi jelentőségű, amikor egy termékeny (vagy patológiás) krízis során az egyén levetkezi gyermekkori identitását, s megszerzi a felnőttkort.

Minden életrajzról megtalálja azt a figurát, akire szűkség van. Freud, a vezető, a patriarcha, az apaszerep elemzője Mózesről írt elemzést (a Freud–Mózes párhuzam annyira elcsépeltnak számít a szakirodalomban, hogy szinte szégyelljük papírra vetni), Erikson, a serdülőkor kutatója, Lutherről. Freud a vallásalapítóról – Erikson, a neofreudista, a vallásreformátorról.

Erikson meggyőző értelmezésében Luther Márton ifjúkorában olyan lélektani válságot élt át, amelynek logikus lezárását és legyőzését jelentette vallásmegújító munkássága. Luther egy lélektani gyengeséget erővé, egy személyes kudarcot sikerre fordított át. Erikson elméletében (hiszen a Luther-könyv egy átfogó koncepció specifikus alkalmazása) érték lehet a válság, a betegség is. Az orvostudomány, amely a betegségben társadalmi megbízhatósága folytán mindig valami abszolút negatívát látott, ezt a koncepciót elutasította, a marxizmus egyenesen dekadensnek fogta fel; a művészet azonban a maga módján (pé-

dául Dosztojevszkijnél) rá-ráérezett. A betegség persze szenvedés, kínlódás, az élet meg rövidítése, és mint ilyen, leküzdendő, megszüntetendő állapot. Orvos, józanul gondolkodó ember mást nem mondhat. De szület-het belőle – és ezt sugallja Erikson Luther-pszichobiográfiája – olyan érték, pozitívum is, ami a betegség nélkül bizonyára nem jött volna létre.

A dolog másik oldala, hogy Luther idején az északi kereszténységet is szellemi és politikai válság jellemezte, és Luther egyéni, személyi krízise ily módon mintegy levezetődhetett, alakot öltetett egy kibontakozásra váró társadalmi mozgalomban. Amilyen meggyőző azonban Luther személyes fejlődésének eriksoni leírása, annyira elnagyolt és kérdéses nála az „identitás” fogalmának makroszociológiai alkalmazása. Nem mintha ez teljesen lehetetlen volna. De az önazonosság koncepciójának áttétele egy nagyobb társadalmi csoportra, egy vallásfelekezetre, egy népre vagy nemzetre – amivel mostanában olyan könnyelműen dobálóznak – sokkal nehezebben megoldható módszertani problémákat vet fel, mint az egyéni identitás élettörténeti vagy kvázi-klinikai elemzése. A szociálpszichológia sokszor botladozott már, amikor egyénlélektani fogalmakat mikro- vagy különösen makrocsoportokra próbált alkalmazni; Erikson kevésbé esik ebbe a hibába, mint a mélylélektan némely hagyományos követője, de azért ő sem teljesen ment tőle. A történetés számára mind az egyénlélektan, mind pedig a szociálpszichológia hasznos lehet, de mind a kettő más-másfajta kérdések megválaszolására alkalmas, és mind a kettő más jellegű módszertani nehézségekkel jár.

Erikson Luther-életrajza után már nem az a kérdés, hogy hasznára válik-e a pszichoanalízis a történeírásnak, hanem az, hogy melyik pszichoanalízis? Az identitás és általában az én-pszichoanalízis azért felel meg jobban a történetésnek, mert közelebb áll a mostanában tudományosan is inkább rehabilitált common sense-hez (amivel a történész mindig is inkább dolgozni kényszerült, mint a természettudományos kutató) és távolabb a fejlődépszichológiától (ami megfelelő adatbázis híján a jelentős történelmi személyiségek pszichológiai érésének leírásában látszólag csábító volta ellenére sem vehető igénybe).

A pszichohistória klasszikus hazája az Egyesült Államok és Franciaország; kibontakozását tanszékek, folyóiratok, könyvsorozatok jelzik. Időközben nemcsak a kiemelkedő, hanem az „átlagos személyiségű” (Kardiner kifejezésével „alapszemélyiségű”) történelmi emberről is elemzéseket írtak; tudni történésekről, akik nem gyógyítási, hanem tájékozódási céllal, mintegy historikusai kiképzésük részeként felfeküdtek a pszichoanalitikus heverőjére. Magyarországon mindez távoli országokból jövő híradás, egzotikum, kuriózum, ami persze nem csupán a magyar történettudomány, hanem a társadalomtudományi önkortározás stratégiáját kényszerűen követett magyar pszichológia hibája is. Aligha lenne kívánatos, ha hirtelen minden magyar történész felesküdnék a pszichohistóriára, s Erikson nevének mormolásával egyszeriben pszichobiográfiákat írna Szent István identitásáról és Torök Bálint projekciós mechanizmusairól, Deák Ferenc komplexusairól és Gömbös Gyula kisebbségi érzésének túlkompenzálásáról. De hogy még mutatón sem akad pszichohistórikusunk?! Olyan lehetetlen volna, hogy egy történelemre képzett pszichológus vagy pszichológusilag képzett történész elmélyedjen Széchenyi lélektani portréjának megrajzolásában, a magyarországi antiszemizmus pszichológiai hátterének feltárásában, az 1956-ot követő osztályszociális elfojtás indítékainak felszínre hozatalában? Annyira abszurditás lenne elvárni, hogy – például egy fiatal historikus pszichológiai kiképzése anyagi támogatásában – valamelyik tudományos intézmény biztosítsa a pszichohistóriai kutatás feltételeit?

(Mindenesetre: az sem kevés, hogy végre a kezünkben tarthatjuk Erikson úttörő jelentőségű könyvét és a hozzá tartalmilag szorosan kapcsolódó egyéb írásait magyarul. Példamutató szerkesztésben, pontos, megbízható fordításban.)

Harmat Pál

IDEIGLENES, ÁLLANDÓ ÚJ MAGYAR KÉPTÁR SZÉKESFEHÉRVÁROTT

Nyitva naponta 12–16 óráig

Ingyenes nap: hétfő

Székesfehérvár, Március 15. u. 6.

Valami lelkes melankóliával járkáltunk 1987-ben az új, münchengladbachi múzeum szépséges, lassú vízszesre emlékeztető, fel-le lépkedő tereiben; valami derűs, könnyű irigységgel, amit más, szintűgy remek modern képzőművészeti gyűjtemények vagy múzeumok láttán még soha nem éreztünk. Az utolsó néhány évtized művészettörténetének eseményeit, stílusáramlatait és mestereit nem a művek mennyiségének szédítő repertoárja mutatja be, mint a nagy kölni, düsseldorfi stb. kollektívákban, hanem viszonylag kevés, válogatott műtárgy, többségében remekmű, főmű, melyekből sugárzik a minőség haláza s ezen át a történelmi szituáció hitele. Vollein épülete átkarolja, tereinek öbleibe fogadja a képeket és szobrokat, másutt éppen csak jelen van szelíd és engedelmes háttérként – mikor mire van szükség. Az egész együttes – épület, műtárgy és a külső természet együttese (nem feledhető, hogy a múzeum, ahogyan neve is mutatja, egy középkori kolostor romjain és kertjében épült) úgy organikus, ahogyan egy múzeum soha nem az, és ettől megőrzői (visszanyeri?) azt a személyességet, amely csak a magángyűjtemények sajátja. Irigységünknek éppen ez volt – nem tárgya, hanem – apropója. A münchengladbachi tereket járva legbensőbb múzeumideálunk állt előttünk: a történelmi és a minőségi szempontok, a műtárgy karaktere és a környezet tökéletes megfelelése, a gyűjtemény és az épület befogható, szinte családias mérete. És az irigységet az fokozta (le) lelkes melankóliává, hogy – saját gyűjteményünkre gondolva – ez az ideál nem is volt elérhetően messze; megvalósulása mégis távolinak tűnt. Nem gondoltuk akkor, 1987 nyarán, hogy nem egészen három év múlva – ha ideiglenes formában is – megnyithatjuk az István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből rendezett Új Magyar Képtárat. (Remekművek! Hölgykoszorú! Büfé!) Ideiglenes állan-

dó? Ami a mostani kiállítás helyét illeti, az valóban csak addig áll rendelkezésünkre, amíg el nem készül az oda tervezett régészeti bemutató. A műtárgyegyüttes viszont jó negyedszázados gyűjtőtevékenység eredménye. Ideiglenesség és állandóság, úgy tűnik, most az egykori jezsuita rendház boltíves termeiben és széles, fényben fürdő, hőmpolygó terű folyosóján már-már eszményi harmóniába simul. Nem teljesen persze, hiszen ez az épület nem képtárnak készült; a rendelkezésünkre álló terek mérete, az ajtók-ablakok ritmusa, az egymást követő szobák rendje nagyon is érzékelhetően szabta meg a művek bemutatásának lehetőségeit, s ezzel bizonyos értelemben alakította a képtár (ideiglenes-állandó) koncepcióját is. A rendezés során azonban ideális és reális között mérlegelve az esélyeket, legfontosabb törekvésünk volt, hogy amennyire csak lehet, az egyes műtárgyak és nagyobb, összefüggő együttesek a maguk adottságainak és természetének megfelelő, otthonos szellemi-fizikai közegben működhessenek. Be kell vallani, hogy ez az otthonos közeg nem kismértékben abból a rejtélyesen összeolvadó ellentétpárból adódott, amely a régi épületek arányrendszerének és térformáinak meg a modern képzőművészet gondolkodás- és formálásmódjának párosításából oly gyakran megszületik. A sok eltérő adottság ellenére mégis sikerült megközelíteni azt az eszményt, amelyet Mönchengladbachban megcsodáltunk: a „*jelen idő vitrinében égd*” műtárgyak egyszerre művészettörténeti és személyesen megszólító erejét.

Szakmai szemtelenségnek tűnhet ezek után magát az István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteményét is némiképpen a mönchengladbachéhoz hasonlítani. Holmi diszkrétan hordozott büszkeséggel, szerényen, de rátartúan vigyorogva talán megengedhetjük magunknak ezt a párhuzamot: nem túl régi, nem kábitóan nagy, de szívnünk, ítéletünk, minőségfelfogásunk szerint válogatott gyűjtemény a miénk is. Ez persze leginkább jelenleg látható részére áll, mely nagyjából negyedrésze egy leendő végleges állandó képtár anyagának (a „háttérművek” a raktárakban lapulnak). De az talán a külső szemlélő, a szakmai vagy laikus közönség számára is ér-

zélkelhető, hogy a művek között szemlélődve nem annyira egy „hivatalos” kiállítás, inkább egytája „szubjektív művészettörténet” (de művészettörténet!) fonala vezeti a korszakok és irányzatok között. Sietve jegyezzük meg, hogy ez a művészettörténet semmilyen értelemben nem törekedett és ma sem törekszik arra, hogy egyedül lehetséges és kizárólagos áttekintését adja az utóbbi négy évtized magyar művészetének; isten őrizz! Az áttekintés hiányos és olykor lóugrásszerű is: a hiányoknak és a létező erényeknek sokféle oka van: pénz és pénzhiány, véletlen és szerencse, nagyvonalú mecénás, konkurencia ügyessége, a pillanat ihlete, a múzeum művészettörténetészeinek felkészültsége, szemlélete, ízlése (szemellenzöje?). A sok tényező közül kettőt mindenképpen érdemes itt megemlíteni; az egyik az, hogy a gyűjtemény kezdetől fogva párhuzamosan fejlődött, gyarapodott a múzeum kiállításával, s ilyen módon dokumentálja, sőt művekben megtestesíti a kiállítások által megfogalmazott művészettörténeti koncepciót; a másik azoknak a vonásoknak hangsúlyozása, amelyekben ez a koncepció, a fehérvári kiállítások sora, a művészettörténeti jelenségek itteni értékelése eltér a hasonló gyűjteményekétől, a Magyar Nemzeti Galériáétól, a Kiscelli Múzeumétól, a pécsi Modern Magyar Képtárétól.

Annyi bizonyos, hogy aki most felérkezve a Képtár emeletére, megáll egy pillanatra a folyosón, az első percben megérezheti azt az ívet, amelyet a kiállítás és a gyűjtemény anyaga befog; Veszelszky Béla nagy TAJKÉP-e (1959–60) és Soós Tamás CARAVAGGIO-ja (1984) között rajzolható meg az az ív, melynek egyik vége természetesen a jövőbe nyúlik: a legfrissebb látható művek az idén készültek. És még egyszer megismétlődik – szűkebb időbeli és stíláriális távolságot fogva össze – ez a képzeletbeli híd: a terem sor ajtónyílásain át Kondor Béla egyik utolsó, befejezetlen nagy kompozíciójától (II. LAJOS KIRÁLY HALÁLA, 1972), annak szétporzó, vörhenyes pasztellelfeleitől Perneckzy Géza szemtelenül fickándozó pecsétkavalkádjáig (POSTMODERN VONAT, 1984). E végpontok között követhetők azok a szakaszok és stílusáramlatok, amelyeket szubjektív, de azért remélhetőleg a tényeknek és a történelemnek nem ellent-

mondó művészettörténetünk fontos, a minőséget és a történelmi szerepet egyesítő művekben, műegyüttesekben bemutatni képes és szándékozik. A kiállításon szereplő legrégebbi mű Gyarmathy Tihamér *REPÜLJ HAJÓM* című festménye (1950). Körülötte csoportosítottuk azokat az alkotásokat, amelyek az egykori Európai Iskola szellemét, törekvéseit – legalább jelzésszerűen – reprezentálják. Korniss Dezső, Anna Margit, Sikuta Gusztáv, Vajda Júlia, Gedő Ilka és a közöttük is társtalán Veszelcsy Béla itt látható festményei elsősorban nem a művészcsoporthoz tartozóan megfogalmazott eszményeit mutatják a látogatóknak (ez jobban tanulmányozható a Nemzeti Galéria kiállításán vagy Pécsen); hangsúlyt kap viszont az a festői érzékenység, az a holdfényes és rebbenékeny líra, amely (Mándy Stefánia szavaival) „*a gondolat és érzélem törésvonalát*” kíséri. Természetes módon folytatódik az Európai Iskola szelleme Ország Lili korai munkáiban, hogy azután a *MINDEN TITKOK KAPUJA* kilencrészes nagy kompozíciójában (1973) teljes pompájában álljon előttünk különös, érett művészete, az évezredek materiális-szellemi lenyomatait őrző, szorongató festészete. Ország Lili és Kondor Béla képei a hatvanas évek nagy, klasszikus, teljeségre törd teljesítményei (hozzájuk csatlakozik Schaár Erzsébet életműve, mely önálló kiállításon látható Székesfehérvárott). Az évtized közepén azonban Lakner László *ENGEDELMESEN* című kompozíciója (1966) a maga nyersebb, érdekesebb hangvételével, formálásával jelzi egy új generáció szinte lépését. A terem, amelyben Jovánovics György *FEKVŐ FIGURÁJA* (1968) foglalja el a középponti helyet, s amelynek falain Keserő Ilona, Lakner László, Konkoly Gyula, Deim Pál munkái függnek, rövid, de annál méltóságtelesebb és szükségességében is súlyos feleletet ad arra a kérdésre, mit jelentett a neoavantgárd sokféle törekvése a kortárs magyar művészet számára, s e felelet folytatódik Csáji Attila, Gáyor Tibor, Haraszty István, Hencze Tamás, Maurer Dóra, Mengyán András, Nádler István, Pauer Gyula, Turk Péter műveiben (közülük nem egy főmű, mi tagadás). A derűs és győztes ragyogást, amely betölti az újfigurát, konstruktívista, konceptuális vagy strukturalista szellemű kompozíciókat, különösen, nyugtalanítóan ellenpontozzák Er-

dély Miklós és Hajas Tibor komor jóslatai, alkotásai, másfelől Jovánovics György és Baranyai András titokzatos és tünékeny alkotásai tükrözik a nyolcvanas évek végének elkomorodó atmoszféráját.

Egy 1980-as Nádler-festmény jelzi, hogyan ért véget és váltott át új ösvényekre a hatvanas-hetvenes évek „nagy generációja”, hogy azután összetalálkozzék az újfestészet hullámain induló fiatalokkal. Az Új Magyar Képtár anyagának második fele a nyolcvanas évek meghatározó vonulatait rajzolja ki: azt a régi korok tradíciójához visszanyúló, szípkázó és elragadó festészetet, amely Mazzag István, Soós Tamás vagy Ádám Zoltán nagyméretű képeiből olyan érzékletesen és szinte kézzelfoghatóan sugárzik; s azt az időzöjeles, duplafenekű és ironikus-groteszk látásmódot, amely jellegzetesen az évtized első felének viszonylagos különbékéjében született meg. Ujházi Péter már a hetvenes években folyamatosan beszélt ezt a posztmodern nyelvet (bár még nem tudta, hogy ez az), amely azután a nála fiatalabbak egy csoportjának anyanyelve lett. Büröcz András és Révész László, Gábor Áron és Wahorn András, ef Zámbo István és Dorosz Károly, Mata Attila és fe Lugossy László képei és szobrai élel-elméjűen és szórakoztatón ábrázolják a „*keletfrancia*” (Esterházy) valóságot, a „*Szondy utcai helyzetet*” (Kukorelly): vicces és kesernyős, ironikus és önironikus burleszk tanúi vagyunk a nekik szentelt terem és folyosórészlet színpadán. Úgy gondolom, a nyolcvanas évek első felének talán legfontosabb jelensége született meg itt: a való világ és annak „égi mása” penetráns erővel keveredik össze és sugárzik át a műveken.

Világos persze, hogy ezeknek az éveknek más jelenségei nélkül nem képzelhető el az időszak művészettörténete: párhuzamosan, egymást olykor át-átszöve éltek egymás mellett az új szenszibilitás törekvései, egy kulturális tradícióra épült ezredvégi eklektika, vagy ez utóbbin belül azok a műcsoportok, amelyeket szívesen nevezek „misztikusnak”. Így aztán, ha a látogató elhagyja Mazzag vörös-aranyban elegánsan izzó vásznát, el Károlyi Zsigmond Frans Hals-feketéjét és el a barokkos sfumatóban gomolygó Soós-tájképet, azokhoz a művekhez jut el, amelyek nem festésmódjokkal, hanem évszázadok motívum-

mainak merész montázsával, egyfajta elképesztő és az évszázad vége felé természetes érettséggel és virtuozitással búvólik el. Barabás Márton vagy a fiatal Somogyi Tamás üde eklektikája, vagy Balás Eszter fanyarsága mellett jelen van ennek az áramlatnak sötéten fenyegető, nyers és sziklakeményesű rétege is: Kelemen Károly nagy festménye (SZIKLÁS ÖNARCKÉP TEDDYVEL, 1987) egy reneszánsz képtípus – sziklás Madonna – irtózatot keltő erejű, baljós parafrázisa. A „misztikusok” – Kőnig Frigyes, Lengyel András, Hegedüs 2 László – ennek az eklektikának metafizikus oldalhajátását jelentik; a múlt, a história, a régi, elszüllyedt valóság szelíden mosolygó, a utókat fel nem fedő és a jelenbe meghosszabbító képei és tárgyai, hangsúlyozottan régies műformáikkal megfajthatatlannal lebegnek a bolíves térben.

Hogy mi történt az avantgárddal a nyolcvanas évek során, arra a kiállítás utolsó terme és a folyosón elhelyezett művek némelyike ad választ. A „nagy generáció” tagjainak többsége – Nádler vagy Bak Imre – évek belső munkája után új korszakukba jutottak, az újfestészet vagy az eklektika vizein evezve tovább. Másoknál – Hencze Tamás, Pinczehelyi Sándor vagy Halász Károly esetében – a fordulat nem volt ilyen éles: korábbi szikárabb, fegyelmesebb stílusuk azonban most a posztmodern áramlatok kikülvilégében hullámverésében oldottabb, könnyedebb, sokszor ironikusabb lett. Az avantgárdon iskolázott, diszciplinált művészetük mellett ott állnak a fiatalabbak – Bohus Zoltán, Bachman

Gábor, Lugossy Mária – akik a konstruktív szellemet örökölték tovább a jelenbe.

Már a nyolcvanas évek közepétől érezhető volt valami törésvonal, amely mentén a valóság ridegebb, nyersebb, hevenyészett és ócska rétegei fokozatosan betörték a színes és sziporkázóan szellemes századvégi művészeti tűzijátékba. Amit se Lugossy László kátránypapír festményei és tévékacatjai idejekorán megjósoltak, az a legfrissebb, legaktuálisabb szellemű művekben – a HELYETTES SZOMJAZÓK-nál Várnay Gyulánál – bekövetkezett: egy ismeretlen, kíváncsian várt és nem egészen barátságos jövő vár „BARÁTI FELDERÍTÉS-re” (Várnay Gyula művének címe).

Az Új Magyar Képtár ez év május 18-án nyílt meg, az ünnepség az István Király Múzeum rokonainak, barátainak és üzletfeleinek, vörösböröknek és pogácsáknak jelenlétében zajlott le. A lelkesen melankolikus légkörben (Mönchengladbach-effektus!) vendégek és háziak *állandóan* abban reménykedtek, hogy a kiállítás nem lesz *ideiglenes*. A jövő halovány körvonalakkal jelezhető; ha a mostani termeket átadjuk majd rendeltetésüknek, a gyűjtemény végleges helyét az István Király Múzeum (felújítandó) épületében foglalja el. Addig csak azzal nyugtathatjuk meg az érdeklődőket és drukkerket, hogy a képtár egy ideig még megtekinthető, a gyűjtemény – reméljük – újabb remekművekkel gyarapszik, és a pogácsát magunk sütjük.

Kovalovszky Márta

A folyóirat a Művelődési és Köznevelési Minisztérium,
az MTA-Soros-alapítvány
és a Central & East European Publishing Project (Oxford)
támogatásával jelenik meg